

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA ÉRTESITŐJE

SZERKESZTI

REINER JÁNOS

FŐTITKÁR

BUDAPEST

KIADJA A SZENT ISTVÁN AKADEMIA

1917.

Ára 1 kor. 20 fillér.

TARTALOM

I. Ülési előadások s felolvasások.

Lapszám

<i>A Szent István Akadémia rendkívüli ünnepi ülése. Shakespeare és Cervantes halálának háromszázados évfordulója alkalmából 1917. évi január 21-én.</i>	
I. Megnyitó beszéd. Giesswein Sándor elnöktől	1
II. Shakespeare és a magyar költői lélekrajz. Négyesy László osztályelnöktől	4
III. Költemények. Bán Aladár r. tagtól	24
I. Shakespeare szelleméhez	24
II. Don Quijote egy ismeretlen kalandja	26
IV. Cervantes és Don Quijote. Körösi Albin r. tagtól	29
<i>A hittudomány-, bölcséleti osztály felolvasásaiból.</i>	
Verworn Miksa pszichomonizmusa. Madarász István r. tagtól	43
<i>A történelem-, jog- és társadalomtudományok osztályának felolvasásaiból.</i>	
Divény vára. Novák Lajos r. tagtól	52
<i>A mennyiségtan-, természettudományi osztály felolvasásaiból.</i>	
Vizsgálatok a Föld belseje körül. Kövesligethy Radó o. elnöktől	57

II. Hivatalos rész.

A Szent István Akadémia jegyzőkönyvei:

Az I. osztály első felolvasó-ülése 1917. évi január hó 12-én	61
A II. osztály első felolvasó-ülése 1917. évi január hó 26-án	61
A III. osztály első felolvasó-ülése 1917. évi február hó 9-én	61
A IV. osztály 1917. évi február 16-ára megállapított felolvasó-ülésének elmaradása	61
Első együttes-ülés 1917. évi február hó 23-án	62

III. Halálozások 63

A borítékon: A Szent-István-Társulat megszűnt Tudományos és Irodalmi Osztályának felolvasásaiból még kapható füzetek.

A Szent István Akadémia ez évi Értesítője 1917. évi március, május, november és 1918. január 1. és 15. közötti időben jelenik meg.

Előfizetési ára 4 korona. Tanintézetek és könyvtárak 25% árengedménnyel rendelhetik meg.

Díjtalanul kapják a Szent István Akadémia tagjai, továbbá mindazok, akik a Szent István Akadémia céljaira legalább 1000 koronát adományoznak, valamint a tudományos és közművelődési intézetek és egyesületek.

A SZENT ISTVÁN AKADEÉMIA RENDKÍVÜLI ÜNNEPI ÜLÉSE

SHAKESPEARE ÉS CERVANTES HALÁLÁNAK HÁROMSZÁZADOS
ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL 1917 ÉVI JANUÁR 21-ÉN.

I.

MEGNYITÓ BESZÉD

Giesswein Sándor elnöktől.

A tizenhatodik század utolsó negyedében két gyarmatosító állam állott Európa nyugatán éles gazdasági érdekellentétben; az egyik a delelő pontján már túlhaladt Spanyolország, a másik a felfelé törekvő Angolország volt. A verseny azért volt, kié legyen a gazdasági világalom. Ez a világalom a századok folyamán változik, hol erre, hol arra billen, de van világalom, melynek határai nem esnek korlátok közé, mely, ha barbár utódok romok alá temetik is, újból föléled, ez a kultúra, a szellem világalma, mely sohasem veszti el a *rinascimento* csiraképességét. A két versengő nemzet ép gazdasági mérkőzésük legválságosabb korszakában egy-egy hőroszt adott a kulturális világalom számára. Cervantes és Shakespeare volt e két szellemóriás, kik annyira kortársak voltak, hogy ugyanabban az évben, 1616-ban fosztotta meg a halál tőlük ezt a világot, amelynek sívár mindennapi élete, küzdelmei és vihart hordozó felhői fölött mint sasok röpködtek az étheri magaslatok nyugodt derűjében. (Az egyik — Cervantes — a Gergely-féle naptár szerint, a másik a Julián-naptár szerint számítva 1616 április 23-án halt meg, ami akkor tíz napi különbséget jelentett.) Mindkettőről el lehet mondani azt, amit Jonson Shakespeare-ről mond: *«He was not of one age, but for all times»* — nem egy korszaké, hanem minden időké. Mindkettő a legtökéletesebb módon teljesítette azt, amit Eötvösünk a művészet feladatának tart: kimondani a valót szép formában.

De a lángész még többet tesz; nemcsak kimondja a valót, hanem azt fel is fedezi, meglátja ott, ahol más nem látja meg.

Genialitát ist Objektivitát, mondja Schopenhauer, a lángész objektivitása t. i. az ő tiszta látásában van, s ha másrészt igazat kell adnunk Mommsennek, hogy szenvedély nélkül nincs lángész, mégis hozzá kell tennünk, hogy az ő szenvedélye az igazság keresése, akár a tudomány, akár a művészet terén.

S ez az igazság az, ami örök a lángész alkotásaiban, ez hozza magával, hogy a lángész alkotásai értékben nemcsak nem vesztenek, hanem ellenkezőleg, mindig növekednek. Jól mondja az orosz Dimitrij Mereskovszki a Cervantesről írt essay-ében: «A lángész az ő alkotó munkájában akaratlanul, sőt öntudatlanul is — néha minden várakozása ellenére — oly kombinációkat, érzelmeket, alakokat és eszméket talál meg, melyeknek mélységét és jelentőségét csak a jövő nemzedékei fogják fel teljességükben. Ebben az értelemben a lángész nemcsak a multat hordozza kebelében, hanem az egész emberiség ismeretlen jövőjét».

Valamely kor és nemzet szellemi nagysága azért nem annyira attól függ, vajjon produkált-e és mily mértékben lángelméket, hanem hogyan tudja alkotásaikat értékelni. «Otro de los grandes triunfos del siglo XIX. — mondja a spanyol Altamira — en punto á los estudios históricos es la ampliación del contenido tradicional de la Historia, ó sea la transformación de la antigua historia política (res gestae regumque ducumque et tristia bella), en historia de la civilización.» A mult század nagy diadalai közé tartozik — a spanyol Altamira szerint — hogy a történelmi tudományok terén a történelem hagyományos tartalmát kiterjesztette, vagyis hogy a régi politikai történelmet a civilizáció történelmévé fejlesztette.

Reméljük, hogy e tekintetben a XX. század nem fog visszafejlődésre vezetni, s hogy a jelen háborgó korszak hullámainak lezajlása után az igazságosság és béke éveiben folytatni fogjuk a mult nagy lángelméinek világítása mellett a civilizáció megtisztult munkáját. Ők még a háborgó tengeren is, mint világító fáruszok, biztatólag tekintenek felénk. Nem szabad azért őket most, a nemzeti energiáknak a ma feladataira koncentráló munkájában sem szem elől téveszteni. A két nagy lángelméjű férfiú halálának háromszázados évfordulója a mult évben tette aktuálissá emléüknek megünneplését, amit a Szent István Akadémia tényleg el is határozott, a nemzetünk történetében előfordult nagy események, I. Ferenc József királyunk halála és az új király koronázása azonban azt követelték, hogy e határozat foganatosítása némi halasztást szenvedjen. Így jutott a Shakespeare—Cervantes-emlékünnp az 1917. év elejére. De ez nem anachronizmus, mert a nagy szellemek-

ről való megemlékezés mindig időszerű és mindig a köznapiság fölé emel bennünket és megacélozza alkotó erőnket.

S amidőn ezen rendkívüli ünnepi ülésünket megnyitom, tisztelettel jelentem, hogy Ő Császári és Királyi Fensége Augusztia főhercegasszony kegyeskedett kilátásba helyezni jelen ünnepi ülésünkön való megjelenését arra az esetre, ha elfoglaltsága ezt lehetővé teszi; időközben távirati uton értesítette Akadémiánkat, hogy nagymérvű elfoglaltsága miatt az ünnepi ülésen legnagyobb sajnálatára nem jelenhetik meg.

II.

SHAKESPEARE ÉS A MAGYAR KÖLTŐI LÉLEKRAJZ.

Négyes László osztályelnöktől.

Háromszáz éve nyugszik, háborítatlanul, a stratfordi templom padlata alatt tizenhét láb mélyen az újkor egyik alapító szellemének, minden idők egyik legnagyobb költőjének porhüvelyé, aki a SHAKESPEARE nevet hagyta a világnak. Agyának minden sejtje, szívének minden rostja rég porrá lett; ami benne földi volt, birtokába vette a föld, úrrá lett rajta az enyészet, — volt ideje hozzá elég.

De a költő szellemi személyisége, melyet művei képviselnek, nem temetkezett a föld alá, hanem új élethe fogott, melynek éveit századokkal kell mérni, és csodálatosképen ezt a személyiséget minden század előbbnek, nagyobbban találja, mint az előző.

Amikor 1616 április 23-án örök álmra hunyta szemét, elköltözése kevéssel volt több helyi eseménynél. A szenzáció körülbelül abban merült ki, hogy meghalt a város legvagyonosabb, legtekinélyesebb polgára, aki, miután színész- és színpadi szerzőként egy pár évtizedig meglakta Londont, megint hazatért, otthon élt, szerzeményéből házakat, földet vett, családjá ügyeit elrendezte, végrendeletet tett, gondoskodott tisztességes eltakarításáról, szóval élte végét úgy töltötte, mint egy kisváros jómódú polgára kívánhatja. Még az egykori pályatársak, íróbarátok és pártfogók sem voltak egészen tisztában jelentősége felől, bármennyire kedvelték, sőt csodálták is alkotásait. Maga is még élteben eltemette magában a költőt, begubózta magát az utókor számára. Mintha csak túlélte volna önmagát s okosan félrevonult volna, mielőtt végkép kimegy divatból. Élte színműve szabályszerűen visszatért kiindulópontjához, kezdte mint polgár, végezte mint polgár, ott halt meg, ahol született, épen azon a naptári napon, melyen született, s ezzel pontosan eleget tett a hely- és időegység klasszikai szabályának, melyen színműveiben minduntalan átgázolt. De mindebben semmi rendkívüli nem volt, annyira nem, hogy előttünk épen a rendkívüliségnek ez a teljes hiánya a rendkívüli s az egyhangú prózai keret

és a gyönyörű költői betét közt az összefüggést, mint egy izgató rejtélyt törekszünk megfejteni.

Így volt 1616-ban. Kora mindössze annyit tett, hogy megmentette alkotásait a teljes enyészettől; műveit összegyűjtötték, kiadták, a színészek is elő-elővették és játszották, de a politikai és irodalmi áramlat, főleg a restauráció óta, hosszú időre útját állotta érvényesülésüknek.

Száz év múlva már kezdett derengeni a SHAKESPEARE név sugárzása. Már megvolt új, kritikai kiadása, 1709-ből, s már a csatornán innen is volt róla tudomás. Nemsokára keresztültör szelleme a ködön. Feltámad a színpadon is, az irodalomban is, s megkezdí egyetemes irodalmi hatását még a XVIII. század derekán. A franciáknál maga VOLTAIRE ismerteti, nem épen jóhiszeműleg, és utánozza, nem épen szerencsésen. A németeknél az ő szelleme segít megbuktatni GOTTSCHED copfos költői diktaturáját s megalapozni a német dráma önállóságát. BODMER már emlegeti «Sasper»-t, LESSING vele oszlatja szét GOTTSCHED irodalmi tekintélyét és szabadítja fel a német színpadot a francia klasszikus dráma igája alól. GOETHE és SCHILLER elfogadják és értékesítik hatását. A XVIII. század utolsó negyedében nálunk is szerepelni kezd.

A második százéves forduló idején, 1816 körül már a romantika programmszerűleg terjeszti műveinek ismeretét és követését.

A XIX. század során meghódítja a nemzeteket, darabjainak mindenfelé klasszikus fordításai készülnek, a legnagyobb költők tolmácsolják, a legkiválóbb színművészek teljes becsvágyukkal ábrázolják alakjait, a legelső kritikai elmék fejtegetik, s kultusza egyre nő; már szervezett társaságok, s e társaságok nemzetközi szövetségei foglalkoznak a reá vonatkozó kutatásokkal; egy-egy művéről rengeteg irodalom keletkezett, az egész SHAKESPEARE-irodalom pedig alig áttekinthető tömegre halmozódott. Így talált bennünket a harmadik százéves forduló.

Az évszámok egymás mellé állítva ezt mutatják: 1616-ban elkezdték feledni, 1716 körül elkezdték újra emlegetni, 1816-ban már ünnepelték több országban, 1916-ban az egész világon.

Kultusza századról-századra óriás méretekben növekedik, s nem is egyenletes arányban, hanem mintegy az egyenletesen gyorsuló mozgás törvényei szerint.

SHAKESPEARE költői személyisége ma mindenütt otthon van. Olvassák minden művelt nyelven, játsszák minden nemzet színházaiban. Ő csak egy nyelven írt és csak angolnak született, de mindnyájunknak írt, az egész emberiségnek alkotott. Az ő szelleme

nem fér meg egy nyelvterület korlátain belül, bármennyire terjed is az a nyelv. Szelleme egy hatalmas tőke, nagyobb annál, amellyel az angol bank rendelkezik; működő és működtető ereje szétárad az egész világ szellemi gazdaságába, s mindenütt résztvesz a szellemi javak termelésében.

Igen, ő mindannyiunké, akik olvasunk, színházba járunk, akik kulturéletet élünk. Fejenként, személyesen kedves, benső viszonyban vagyunk vele. Tükröt tart lelkünk elé s ott meglátjuk legtitkosabb redőit; műveiben átéljük az emberi szenvedélyek magasságait és mélységeit, leggyöngédebb rezdüléseit és legféktelenebb tombolását, az ő indulatokat és a fejlett erkölcsiség érzelmeit, ezer és ezer lelkiállapotot, ahol egyéni életünkben meg sem fordulnánk, vagy amennyiben megfordultunk, ráismerünk saját lelki élményünkre, és szívünk újra érzi örömét vagy bűját, de átváltoztatva, megtisztítva, s egyetemes jelentőségére eszmélve. Ami áldást a költészet közölhet az emberi lélekkel, azt ő kivételes mértékben és erővel közli velünk. Lelkünket szárnyalni tanítja, érezteti velünk a szellem szabadságát és hatalmát. Ha beszélhetünk költői halhatatlanságról, akkor az ő esetében beszélhetünk. Mert nincs más költő a világhírűek közt sem, aki annyira *élne*, a tömegek szívében is, a legdifferenciáltabb elmékben is, mint ő.

Most, a harmadik százados évforduló alkalmával tartott SHAKESPEARE-ünnepek sokkal kevésbé emlékünnepek, mint bármikor voltak. Mert visszaélés volna a szóban, ha azt mondanók, hogy mi SHAKESPEARE emléket ünnepeljük. Kell-e emlékezni arra, aki folyton velünk van, bennünk él s aki túlél bennünket? Mi nem a SHAKESPEARE emléket újítjuk meg, hanem a magunk lelki készletének shakespearei elemeit vesszük számba és egészítjük ki, saját értékeinket rendezzük és gyarapítjuk. S ezzel nem egy távollevőt idézünk magunk elé, hanem mi közeledünk ő hozzája, aki magasan fölötte van minden múltó ellentétnek, mely az emberiséget épen most, e jubiláris időben megosztja, s aki iránt érzett szeretetünk túlelmelkedik azon a gyűlöletorkánon, mely az ő hazája és a középeurópai szárazföld között vérhullámokat korbácsol az ég felé. Amikor őt ünnepeljük, emberi valónk nemesebb felének, az emberi lélek alkotó erejének mutatjuk be hódolatunkat a világdúlás szörnyűségei közt. Koszorúnkat nem vihethük Stratfordba, de SHAKESPEARET közelebb is megtaláljuk. És ünneplésünkkel tanúságot teszünk arról, hogy ismerjük az emberiség közös ideáljait, s bízunk az emberiség megvalósulandó egységében, melynek épen az ő szelleme is egyik szétszakíthatatlan kapcsa a nemzetek és államok felett.

Kétféleképen él SHAKESPEARE. Egyrészt közvetlen hatásában, a maga írói egyéniségében, művei, alakjai, eme halhatatlan alkotások által, mint a közönség egyik legkedvesebb színpadi költője. Másrészt az írókra, az irodalmakra való hatásában, amint az ő példája működésre indítja más szellemek alkotó erejét, életre serkenti eredetiségöket.

Ez az utóbbi hatása nem kevésbé fontos amannál. Ezzel tartozik az újkort alapító nagy szellemek sorába. Felfedezte az emberi lélek addig ismeretlen területeit és a költői művészet addig hozzáférhetetlen világát. Ő a költészet egyik legfőbb törvényhozója, az újkori poétika legdúsabb példatára, szelleme az újabb irodalmak egyik leghatékonyabb tényezője.

Mi később kerültünk belé a SHAKESPEARE iskolájába, mint a németek, de még elég korán. Már a második százéves fordulókör meg volt írva a nem-angol nyelvű irodalomnak egyik legkiemelkedőbb shakespearei tragédiája, a *KATONA Bánk bánja*.

És azóta a magyar szellemi élet, a magyar közélet és irodalom legnagyobb alakjai közül sokan fejlesztették szellemüket a SHAKESPEAREÉ által. Meghonosításán elsőrendű költőink, a magyar nyelv legnagyobb művészei, közöttük VÖRÖSMARTY, PETŐFI, ARANY fáradtak fényes sikerrel s ARANY JÁNOS vezetésével, a Kisfaludy-Társaság szervező munkájával létrejött egy olyan Shakespeare-fordítás, mely a stílus hűségére nézve messze meghaladja azt, amire nézve pl. a francia nyelv a maga verstechnikai egyoldalúsága miatt képes. Mi is azt mondhatjuk, amit a németek, hogy SHAKESPEARE egyikévé vált hazai klasszikusainknak. Nemzeti színművészetünk SHAKESPEARE ábrázolásában aratta legemlékezetesebb diadalait. Esztétikusaink magvas és mélyreható fejtegetésekben és könyvekben foglalkoztak SHAKESPEARE szellemével s a Kisfaludy-Társaság Shakespeare-bizottságának gazdag és termékeny munkája az utóbbi években tett intézményes szolgálatot a hazai SHAKESPEARE-kultusznak.

Tanultak tőle költőink, szónokaink és íróink. Szerette SZÉCHENYI; merész és szuggeráló képzetkapcsolásának hatása meglátszik KOSSUTH páthosán, a gondolat magvas, plasztikus és erős kifejezésének hatása nem egy publicistánk stílusán.

Tanulságban nem a legszegényebb fejezete lesz az összehasonlító irodalomtörténetnek az, mely azt fogja feltüntetni: melyik irodalom mit fordított a maga hasznára SHAKESPEAREBŐL, melyik nagy tanítvány miben követte a legnagyobb mestert? A mi költőink sokfélét tanultak tőle. Némelyek a kompozíció erejét, má-

sok a hangulatot, az illúziókeltés művészetét, mint VÖRÖSMARTY tündérillúzióiban. Kinek mire volt már eleve is tehetsége. Mert SHAKESPEARE erőt feltételez, SHAKESPEARE nem ad kölcsön, hanem a meglevő tehetséget fejleszti ki. SHAKESPEARE-től tanulni azt jelenti, hogy SHAKESPEARERel ebben vagy abban versenyre kelní. Erre bizonyos erő nélkül, gyáva utánzással senki sem képes. A modern irodalmak legnagyobbjai tanultak tőle legtöbbet. A SHAKESPEARE-től való tanulás nem függés, hanem szabadság. LESSING írja: «Ein Genie kann nur von einem Genie entzündet werden». S ugyanő egy másik híres kijelentésében: «SHAKESPEARE will studiert, nicht geplündert sein». Ezt a gondolatot fejezi ki némi változattal SZIGLIGETI is: SHAKESPEARE-t tanulni kell, nem utánózni. GYULAI pedig úgy fogalmazza ezt a gondolatot, hogy SHAKESPEARE tanulmánya eredetiségre nevel.

Tanultak-e tőle a mi költőink valamit abban, amiben SHAKESPEARE a legnagyobb, a legegységülállóbb: a lélekrajzban? Mert a kritika ma érvényes megállapítása szerint — s ennek helyessége alig kétséges — SHAKESPEARE költői zsenijének legfőbb vívmánya volt a jellemalkotás, az emberi lélek eleven, természetszerű és mély rajza, a típusok és a változatok nagy számában, egyéni megjelenésben, konkrét személyiségek hatásával.

SHAKESPEARE lélekrajzának sajátosságai szintén több mozzanatra bonthatók, s tanítványai közül ki ezt, ki azt tudta követni.

Legelőbb is szembetűnik, hogy SHAKESPEARE a szenvedélyt, az indulatokat, a lélek érzelmi oldalát sokkal jobban előtérbe helyezi; a drámai cselekvény nála nem etikai konstrukció, sem dialektikai folyamat, hanem elsősorban érzelmek, indulatok küzdelme. Az ő lélekrajza és a francia tragikusoké közt a legélesebb párhuzamot épen egy francia műbölcselő vonta, midőn így szól: «Ha RACINE, vagy CORNEILLE írtak volna psychológiát, azt mondták volna DESCARTES-tal: Az ember testetlen lélek, melyet szervek szolgálnak, fel van ruházva értelemmel és akarattal, palotákban vagy csarnokokban lakik, társalgásra és társadalmi életre van teremtve, összhangzatos és eszményi cselekvése beszédek és válaszok által fejlődik tovább, oly világban, melyet téren és időn kívül a logika alkotott. Ha SHAKESPEARE írt volna psychológiát, azt mondtá volna ESQUIROL-lal: Az ember ideges gép, melyet vérmérséklete kormányoz, s mely hallucinációkra hajlamos, zabolátlan szenvedélyek játéka, lényegileg esztelen, az állat és a költő vegyülete, szelleme a lelkesülés, erénye az érzékenység, rugója és vezetője a képzelem; s amint a véletlen hozza, a legelhatároltabb és a legbonyo-

lultabb körülmények a fájdalom, a bűn, a téboly és a halál felé hajtják.»¹

A szenvedélyeket rendszerint nem elvontan, elkülönözten mutatja be; személyei nem egy-egy praeparált szenvedély megtestesülései, hanem sokféle ösztön, indulat és hajlam szövedékei. Organikus lelki életet ábrázol, mely sokféle rugó és tényező közrehatásából áll elő. Nemcsak sokoldalú ez a lelki élet, hanem bonyolult és szervezett is, ámbar a bonyolultságnak nála is fokozatai vannak, mint az életben is. Egyszerűbb a lelkialkat pl. a *Lear*ben, ahol inkább ösindulatok, szeretet és gyűlölet ütköznek össze, de fokozódik a bonyolultság a *Hamlet* sokrétegű és rejtélyes lelkivilágáig. A drámai formának már kezdettől fogva természetében volt az epikai formával szemben, hogy a bonyolult lélekrajzot lehetővé tegye; Euripides már nemcsak lelkek küzdelmét ábrázolta egymással, hanem a lélek küzdelmét önmagával is. De SHAKESPEARE tudta először a sokféle indulatokat és képzelelemeket egy közös magatartássá, egy jellemmé olvasztani. A lélekrajz e tagoltságával jár nála a mélység és teljesség is, s épen nem hanyagolja el személyeinek szellemi és erkölcsi oldalát sem.

Nem elvont nála a lélekrajz azért sem, mert a lelki életet a testi étellel való szoros összetartozásában ábrázolja. A kifejező, mozdulatoknak egész tömege szerepel dialógjaiban is; személyei állandóan teljes valójukban és egységükben állanak előttünk.

A testi élet útján eleven és sokszoros kapcsolatban mutatja be a lelki életet a külső természettel, melynek rajza sokszor szimbolikus jelentőséggel játszik bele a személyek lelkivilágába, vagy a darab hangulatába, mint a *Lear* király, a *Julius Caesar* viharos éjszakájában.

Nyilvánartja a személyiség összeköttetését az emberi környezettel is, nemcsak amennyiben a dráma úgyis lelkek egymásrahatásából áll elő, hanem azonfelül is érezzük a személyiségnek sokféle vonatkozását a hozzátartozókkal, a társadalommal. Épen a tömeglélek rajza is SHAKESPEARENél jelenik meg először hatásosan.

Észreveszi és jelezni tudja a tudatküszöb alatt végbemenő lelki folyamatokat is. Éreztetni tudja a szuggesztív hatásokat, melyeket az emberi vagy a természeti környezettől fogad el a lélek, gyakran öntudatlanul is. Alkalmas pillanatokban szerepelteti az egyéni lélek és a néplélek transzcendentális képzeit, a babonákat, jósjeleket, víziókat. Ebbeli művészetét épen egy magyar tanulmány,

¹ TAINE, Histoire de la littérature Anglaise. Tome II., p. 258—9. Paris, 1873. V. ö. CSIKY GERGELY fordításával. Bpest, 1882. II. köt. 256. L. KÖNYV. TÁRSASÁG

a BERZEVICZY ALBERTÉ tárgyalja legkimerítőbb alapossággal. Általán SHAKESPEARE gondolata végigjár a lelki élet minden lépcsőfokán.

És mégis, ámbár ennyire ismeri, vagy: épen mert ennyire ismeri az emberi lelket, s bár a legbiztosabb és erősebb vonásokkal rajzolja az indulatokat, személyiségeit még sem lehet maradék nélkül elemezni, mint lehet a francia klasszikus tragédia alakjait; ha a szenvedélyek, vágyak, ösztönök, törekvések és érdekek valamennyi szirmát lehántjuk a jellemekről, még mindig érzünk ott valami maradékot, ami okoskodásunk számára hozzáférhetetlen, műszereinkre nézve elemezhetetlen, valami ős alanyát a személyiségnek, valami irracionális mennyiséget, amelyet tudomásul kell venni, de csak felbontás nélkül, a maga egészében lehet számításunkba beilleszteni. Legkiválóbb jellemalakjai mindegyikének megvan ez a titokzatos magva, ami annyira életszerűkké teszi őket. A francia klasszikus dráma jellemei, hogy nagyobb világosság kedvéért ennél maradjunk, mechanikusak, SHAKESPEARE jellemei organikusak; amazok konstruálva vannak, ezek belülről nőttek, csirájukból fejlődtek. A legtöbb darab jellemei, ha egyszer megismertük őket, megszűnnek érdekelni, mint a megfejtett rébuszok. SHAKESPEARE jellemei mindig izgatják érdeklődésünket, mint a valóságos emberek. HUGO VICTOR nemcsak szellemesen, hanem találóan is állapítja meg a legfelsőbbrendű költők ismertetőjeléül azt, hogy bennök mindig van valami megismerhetetlen, titokzatos, homályos, szeretlen és végtelen.¹ Csakugyan ezt érezzük SHAKESPEARENél, s ezért használjuk nála a *teremtés* szót, mikor a legtöbbnél az *alkotás* szóval beérjük.

Az összajtságot minősége és a lelki alkatelemek vegyületeinek különfélesége egyénekké, konkrét személyiségekké bélyegzik alakjait. E személyiségek, e «jellemek» darabjaiban is mintegy organikus életet élnek, s átalakulásuk is organikusan történik. SHAKESPEARE teremő erejének egyik mértékét pedig az a gazdagság adja, amellyel az egyének, a jellemek oly nagy változatát vonultatja fel műveiben. S itt nem határoz semmit, hogy alakjainak nagy része adva volt a mondában, történetben, az előző irodalomban: ami a legbensőbb székét illeti a jellemeknek, azt ő alkotta meg. Ezek az alakok csak bábok voltak, amelyeket ő külsőleg is átformált, de ami a fő, beléjük a lelket lehelte, amely által egyénekké váltak és mozogni, érezni, cselekedni kezdettek.

¹ WILLIAM SHAKESPEARE. Paris, MDCCCLXIV. 122—124. l.

A lelkiállapotokban is — nemcsak a jellemrajzban, hanem a jellem időnkénti magatartásában — ugyanezek a mozzanatok tűnnek szembe: az érzelmi elem érvényesülése, az összetettség, a szerves összefüggés a lelki élet területén, a lelki és testi élet közt, a belső és külső világ, a mikro- és makrokosmos közt. Ezért egy-egy adott lélekállapotban mindig jelenvalónak érezzük az egész személyiséget, annak a pillanatnak természete szerint, jelen helyzetének minden irányú viszonylatában és előző lelki folyamatának súlya alatt. Ehhez a jellemet a jelenben érő hatástömeghez és a lelki folyamat helyzeti energiájához képest a lélekállapot pillanatonként változik, a lelkiállapotoknak a maguk egymásutánjában külön-külön helyi színe van, s ez belehozza a cselekvénybe, a színművek világába a perspektívát, a levegőt. Fokozza ezt a helyi szint, ezt a levegőhatást az is, hogy a költő sokszor párhuzamos lelki folyamatokat is érzékeltet személyeiben. A személyek nemcsak a cselekvényhez múlhatatlanul szükséges életet élnek, hanem fizikai életet is. És a tudat előterébe akárhányszor előbukkan a lelki élet mélyéből egy olyan folyamat, melyről maga az illető személy sem tudott. Ugyanigy az elhatározó lélekállapotok is összetett természetűek. *Macbeth*et nemcsak felesége bujtja fel, magában is megvan a kísértő gondolat, melynek keletkezését a boszorkányjelenet jelképezi, s amely egy jelentőségére eszmélő hős agyában, véres munkájának utóhangulatai közt bizvást megfoglanhatott. Brutus nemcsak a pártférfiak okaira áll közéjük, hanem a maga doktrinér gondolkodásában már félig megvan az alap e lépéséhez.

A lelkiélet bonyolultságával, sokoldalúságával és összetettségével jár a motiválás összetett módszere is, melynél fogva az elhatározó tett nem egyetlen oknak, hanem számos ok közrehatásának eredménye, melyek közt még az egészen pillanatnyiakknak is szerep jut.

Végül a lelki folyamatok szükségképiségének erős érzékével alkotja meg a lélekállapotok sorozatát. A szükségképiség erejével festi a szenvedélyek fokozatos erősbödését, esetleg egészen a lelki élet felbillenéséig, a vízióig, a lucidum intervallumokkal megszakított tébolyig, az örületig, a megsemmisülésig.

Mindez nem külön-külön fogások, nem egyenként ellesett vonások összeillesztése, hanem egységes, szerves költői szemlélet eredménye, rendkívüli emberismeret és intuíció alapján. SHAKESPEARE tekintete, mint az x-sugár, áthatol izomrostjainkon és csontjainkon, látja szívünk mozgását és agyunk sejtparányait, s olvas gondolatainkban. Ehhez a felfogó, meglátó képességhez járul rend-

kivüli kombináló, kiegészítő és alkotó tehetsége. Egy-két adalékból rekonstruálja az egész személyt, s megmondja, hogy ilyen és ilyen feltételek közt mi lesz belőle. És hozzájárul annak a művészi adománynak is szokatlan nagy mértéke, hogy mintegy egész lelki és testi valójával át tud helyeződni képzelt személyeibe, felölti személyiségüket, éli életüket, viteti magát indulataiktól, s így alkotja meg tetteiket és maguktartását. Olyanféle lelki transzpozíció ez, mint a színészé, de iniciatív, teremítő szereppel, s nem egy-egy személlyé alakulva át, hanem egy-egy darab összes jelentékenyebb személyeivé.

Se teljességre, se újságra e rövid vázlat nem tart számot. A külföldi és részben a hazai Shakespeare-irodalomban e szempontok nagy része már elsőrangú kifejtésben részesült, ámbár meg kell vallanom, hogy egész nagy és jeles monografiákban, amelyek pedig SHAKESPEARE-nek az illető — külföldi — irodalmak klasszikusaira vonatkozó hatását vizsgálják, a motivumtörténeti, a szerkezeti, és egyébféle összevetések mellett nem láttam elég figyelmet éppen a lélekrajzbeli hatás értékelése iránt.¹

Példákat is alig szükséges nagyobb számmal idéznem, hiszen SHAKESPEARE ismerői megértik vonatkozásaimat. Csak egy részletre utalok, mely fejtegetésem több pontját szemlélteti.

¹ Egy magyar bölcselelő és Shakespeare-vizsgáló, ALEXANDER BERNÁT mindenestre egyike azoknak, akik Sh. művészetének ezzel az oldalával legbehatóbban foglalkoznak. Tárgyalja *Hamlet*-jében és számos tanulmányában, mint *Sh. jellemalkotó művésze* (Kisfaludy-Társ. Évlapjai, 38. köt., 1904.), *Sh. és Katona József* (Bp. Szemle 110. köt. 1902.). Még ezeknél a speciális dolgozatoknál is találókban formulázza Sh. ebbeli jelentőségét egy látszólag más irányú tanulmánya: *Sh. a világirodalomban* (előadta a M. Tud. Akadémia 1916. évi közülésén, l. Bp. Szemle 1916. jún.). Itt ezeket mondja: «Sh. elsősorban jellemrajzoló, emberalkotó.» (A szinoním változat fontos, Al. sem találja elégnek a «jellemrajz» kiemelését, amit rendszeren szoktak tenni.) «Ő hódítja meg az egyéniséget a színpad számára, vagy megfordítva a színpadot az egyéniség feltüntetésére. Ez az ő világirodalmi jogcime.» Az anyagot — úgymond — Sh. készen veszi «és a maga lelke leheletét fújja a formált agyagba, mire az él.» «Silhouetteket mások is tudtak Sh. előtt állóval kívágni, emberi sajátosságokat is megfigyelni, megrögzíteni, kicsiszolni... de nem erről van szó, hanem kész, egész, három dimenziós egyéniségek megalakításáról, és ez oly ritka, hogy majdnem kizárólagos sajátysága Sh.-nek.» Sh. alakjai belülről élnek stb. — Alig olvashatni valahol ily szerencsés kifejezést annak, amit Sh. lélekfestésében fontosnak tekinthetünk. Sajnos, a dolgozatot, címétől megtévesztve, jelen tanulmányom megírásakor nem vettem figyelembe, csak később vettem észre, minő becses támogatástól estem el s mily szabatos és plasztikus formában találtam volna itt meg, amit nem egyszer csak körülírással tudtam kifejezni. De hagyom értekezésemet kiszedett szövegében, mert azt hiszem, abban is vannak használható árnyalatok. Magam ezt a témát többször fejtegettem, így a magyar dráma történetéről egypár éve tartott egyetemi előadásaimban, Katona lélekrajzoló módszeréről és Shakespearehez való viszonyáról szólva. V. ö. még Katona tanulmányomat a Beöthy-émlékkönyvben, 1908. RIEDL mágyvas esszéje (*Sh. és a magyar irodalom*) is tartalmaz rám nézve becses megállapításokat.

Brutus a versenyről visszatérő Caesarnak és kíséretének arcáról olvassa le felindulásukat (Jul. Caesar I, 2.):

... De nézzed Cassius:
 Haragfolt ég Caesarnak homlokán,
 S a többi úgy néz, mint a vert eseléd.
 Calpurnia arca sápadt, s Cicero
 Oly rőt s tüzes szemekkel néz körül,
 Mint a Capitoliumban láttuk őt, midőn
 Vitában állott a senatorokkal.

Milyen eleven, sokatmondó kép egy csoport emberről, egy átélte erős izgalom testi tüneteiből, s mily találó jelzése a csoport tagjai közt levő lelki viszonyoknak! A Caesar homlokán égő haragfolt a kép központja, annak reflexei: a környezet zavart hunnyászkodása, Caesar nejének sápadtsága és Cicerónak a magába fojtott indulattól kivörösödött szeme. S ezek az indulatok egyáltalán némák maradnak, senki az okot meg nem mondja, észrevétni sem akarja, de mindenki érzi, ami a többiben történik. Néhány perc múlva megtudjuk Casca gúnyos előadásából a versenyen történeteket: a korona felajánlását, háromszori, mindig enyhébb félretolását, a tömegnek ezen való ujjongását és Caesar elájulását. A kísértést még jónak látta leküzdeni, de nagy lelki megrázkódásába került. A tömeg magyarázhatja az arcán ülő bosszúságot a korona megvetésének, mi látjuk, hogy a lélekállapot nem oly egyszerű: Caesart az ingerelte fel, hogy legtitkosabb és legforróbb vágyát egyelőre le kellett birkóznia, hogy a tömeg a visszautasítás tüntető helyeslésével hozzájárult a kísérlet megghiúsításához. Nem is a kísértőre, a koronát felajánló Antoniusra neheztel, hanem a monarchiai eszme várható ellenzőire. S ime, amint kíséretével közeledik, észrevéve a Brutus mellett álló Cassiust, idegesen fordul éppen Antoniushoz:

Tedd, hogy kövér nép foglaljon körül,
 És síkfejű s kik éjjel alszanak.
 A Cassius ott sovány, éhes színű,
 Sokat tündöklik, s ily ember veszélyes.

S Antonius megnyugtató megjegyzésére, hogy Cassius nem veszélyes; hogy derék és jóérlmű római, így epéskedik tovább:

Mért nem kövérebb? Bár nem félem őt.
 S mégis, ha nevemhez férne félelem,
 Nem ösmerek, kit inkább kellene
 Kerülnöm, mint e fonnyadt Cassiust.
 Szünetlen olvas; nagy figyelmező;
 Átlát az embereknek tettein.

Játéknak nem barátja, mint te vagy
 Antonius; nem hallgat muzsikát.
 Ritkán mosolyg s mintegy magát csufolva
 S eszét gyalázva akkor is, hogy azt
 Akármi tárgy mosolyra bírhatá.
 Ily embereknek nyugta nincs soha,
 Amíg nagyobbbat látnak, mint magok,
 Azért is ők igen veszélyesek.

A néző már tudja, hogy Caesar az ösztön élességével ítél, s hogy teljes joggal érzi magán Cassius feszélyező, a veséket kutató tekintetét. Nem is tud a nagy praetendens megnyugodni Antonius szavain, amelyek részben a környezetre való tekintettel mondattak, hanem bizalmasabb véleményét sürget tőle:

Jöjj jobb felemre; bal fülem nagyot hall,
 S mondd el valólag, mit tartasz felőle.

A testi fogatkozás ez érintése minő kitünő alkalom egy jellemző rendelkezésre, melynek hangnyomata oly tisztán láttatja a szólónak legnagyobb hívéhez, legbensőbb barátjához való viszonyát is. Antoniust szereti, bizalmával tünteti ki, de fenntartja magának, hogy az ő véleményét is ellenőrizze, s kivált most, élte főcéljának döntő izgalmai közt érzi ennek szükségét. Minden körülötte forog, rajongóinak száma millió, mégis vannak viszonyok, melyekben egyedül érzi magát.

A jelenet tárgyi motivuma megvan SHAKESPEARE forrásában, PLUTARCHOSban is, ahol ezt olvassuk:

«De Caesar előtt is gyanús volt Cassius, elannyira, hogy barátainak egy alkalommal azt mondotta: «Mit gondoltok, mit akar velem Cassius, én nekem nem igen tetszik, hogy oly sápadt.» — Majd midőn Antoniust meg Dolabellát forradalmi törekvésekkel gyanúsították előtte: «Nem nagyon tartok, úgymond, ezektől a kövér, kifésülködött emberektől, inkább azoktól a sápadt és soványoktól», értvén Cassiust meg Brutust.»¹

PLUTARCHOS maga is nagy mestere a jellemzésnek, az apró és nagy vonások eleven vegyítésének. A testi jelenségből való következtetés nála is megvan. De látnivaló, hogy ami nála szellemes anekdota s legfőlebb lélekrajzi adalék, abból SHAKESPEARENél a finom pszichológiai szálak minő gazdag szövédéke alakult ki, a jelenetnek mennyi helyi színe van, s mennyire érezni a lélekállapot helyzeti energiáját is. SHAKESPEARE lelket, idegéletet, levegőhatást vitt bele az adalékba.

SHAKESPEARE hatalmas lélekfestő erejét kezdettől fogva érezték

¹ PLUTARCHOS, *Julius Caesar* LXII. fejezet. KACSKOVICS KÁLMÁN fordításában. SHAKESPEARE közvetlen forrása, a North-féle fordítás lényegileg nem különbözik ettől (l. a 787. lapon).

költőink, s ki-ki a maga módja szerint hasznára fordította. Érezte KATONA mellett mindjárt KISFALUDY KÁROLY, azután VÖRÖSMARTY is. Ezekre a mozzanatokra alkalmilag illetékes módon rámutattak esztétikusaink, elsősorban GYULAI, később BEÖTHY, ALEXANDER, RIEDL, BAYER, legujabban is CSÁSZÁR ELEMÉR. Többen közülök részletesebben is kifejtették ezt a hatást. GYULAI és ALEXANDER főleg KATONÁRA, a jellemalkotás szempontjából nézve. De azt hiszem, a tárgy olyan, hogy még némi továbbfejtést megenged, annál inkább, mert én nem annyira a jellemrajzról, mint inkább a lélekrajzról kívánok beszélni. Az utóbbi ugyan magába foglalja amazt is, de egyebet is jelent, többek közt az egyes lélekállapotok rajzát. Nézetem szerint ebben különös sikerei vannak a magyar költői invenciónak.

Tulajdonkép kétféle lélekrajzról beszélhetnénk, az objektivról, mely drámai és epikai formában nyilatkozik, és a szubjektív, a lírai lélekrajzról, amelyben a költőnek nem szükség áthelyeződnie más személyiség szerepébe, hanem a maga lelkivilágát tárja fel. Ez a lírai lélekfestés shakespearei analógiákat főleg VÖRÖSMARTY és PETŐFI költészetében mutat fel. PETŐFINEK idevágó költeményeire többten rámutattak. VÖRÖSMARTY lírájában ily analógiának első emléke *A szív temetése* 1826-ból, s az utolsó *A vén cigány*, de ez előtt van egy töredék, az *Előszó*, melyben a költő a maga végletes vízióival, szertelen erejével szintén mintegy SHAKESPEARET hívja versenyre.

Az objektív lélekrajzban számos követője van. Többé-kevésbbé minden drámaíró törekedett tőle valamit ellesni.

Nagy lélekrajzolónk három van: KATONA, KEMÉNY, ARANY. Egy drámaköltő, egy regényíró, egy epikus.

Mind a három mutat a lélekrajzban analógiákat SHAKESPEARE-rel. Megvan ez az analógia KEMÉNYNél is, s ha a hatás konkrét adalékokkal nem mutatható is ki — egy alapos kutatónk, CSÁSZÁR ELEMÉR csak legutóbb állapította meg ilyen egyezések hiányát — mindamellett nehéz volna tagadni, hogy KEMÉNYNél a személyiségek konkrét egészének, lelki és testi diszpozícióik együttségének működtetése, a lelki fejlődés szükségképisége, a kompozíció lélektani ereje, a tragikus felfogás mélysége és az erkölcsi felelősségnek kiemelése olyan írói sajátságokra vall, melyeket SHAKESPEARE hatása lényegesen segített meghatározni.

De megmaradva verses költészetünk keretében s először KATONÁVAL foglalkozva, azzal a jellemző ténnyel találkozunk, hogy SHAKESPEARENEK mindjárt első magyar tanítványa a legnehezebb pon-

ton törekedett SHAKESPEARE-t megközelíteni: a lélekrajz művészetében.

KATONA megtanulta SHAKESPEARE-től azt a — hogy úgy mondjam — psychocentrikus felfogást, mellyel a lelki életet teszi a dráma központjává. Megtanulta az alkotásnak azt a titkát, hogy átalakuljon személyeivé. Idézem saját, másoktól is többször idézett vallo-mását: «Midőn én egy erkölcstelenséget utáló Felicianust indulatjának illő polcára viszek, midőn egy Bánk bánt megölt becsületének omladékára fölállítok, hogyan szedhessem én kiszabott kótára fájdalmaimat: Én vagyok Bánk, én Felicián — miképen lehessek én csak tűrhető mértékben is ez, ha minden harmadik fölkiáltásnál e gondolat: hogy csak Író vagyok, kiver elméből?» «Ez nem história, hol az érzéketlen toll beszél: ez én magam vagyok, én, a XIII. században élő hatalmas Bánk, kinek tenyerére koronák tétettek le, én Zách Felicián, aki megfertőztetett magyar becsületéért egy királyi Háznépet akar eltörölni.» És megvan a képessége, hogy benne tud élni ilyen hatalmas személyiségben. De benne él Peturban, az ősz Mikhálban, Gertrudisban és a tapasztalatlan Melindában is. Megvan ehhez az emberismerete s a szenvedélyérzéke, az intuíciója. A dráma ezeknek a lelki folyamatoknak az egymásra-hatásából áll elé.

GYULAI PÁL tüzetesen kimutatta KATONA jellemalkotó módszerének azt a sajátosságát, mellyel összetett jellemeket alkot és összeható okok eredőjének mutatja be a tetteket. Bánkban — úgy-mond — nincs oly uralkodó szenvedély, melyet, ha megismertünk, már értjük tetteinek minden indokát; ő a szenvedélyek egész szövedékéből van összeállítva, melyek egymással hol küzdenek, hol összeolvadnak, most egyik kap túlsúlyra, majd a másik, s tettei úgyszólván a különféle hatások összegét fejezik ki. Rámutat az ilyen módszer veszélyeire, hogy a többnemű indokok könnyen paralizálhatják egymást, ha a költőnek nincs ereje egymásba olvasztani a küzdő elemeket, s ha az alakító erő elhibázza a vegyítés arányait és módjait. De kiemeli, hogy ha aztán sikerülnek, az ily jellemek sokkal életteljesebbek, igazabbak azoknál, melyek csak egy uralkodó szenvedély rajzai. «Több szenvedélyből olvasztani egyöntetű jellemet, helyes arányban vegyített többnemű indokokból fejleszteni ki a cselekvényt, ez az, mi által SHAKESPEARE új korszakot nyitott a drámaírodalomban, ez az, mi drámaíróink közt egyedül KATONA-nak sikerült.»

Én az egyes lélekállapotok összetett és szerves voltát, helyi színezését és helyzeti energiáját óhajtom hangsúlyozni, mert azt

hiszem, ebben KATONA egyike volt azoknak, akik legkorábban fel-fogták SHAKESPEARET.

Ném kerüli ki figyelmemet, hogy a motiválás összetettsége egybeesik a lélekrajz összetettségével, mert hiszen a sokszerű motívum közrehatásának együttesen meg kell lenni az elhatározó lélekállapotban, tehát legalább is ezek a válságos lélekállapotok összetett természetűek. De mégis megkülönböztetem a kettőt egymástól. Ime maga a kritikailag fegyelmezett GYULAI, mikor alkot, a *Szilágyi és Hajmási* c. elbeszélésében összetett motiválást alkalmaz, a szultánleány szerelmének megerősödését a rab vitéz iránt több motívummal teszi elhihetővé, annyira, hogy ezzel majdnem háttérbe szorítja a szenvedély spontaneitását és erejét: de ezek a motívumok egymásután vannak felsorolva, s bár hatásuk összeolvadását elfogadjuk, de együttes jelenlétüket egy-egy pillanatban, vagy megfordítva: egy-egy lélekállapot alkotó elemeit nem érezzük azzal az eleven-séggel, amelyet KATONÁNál találunk. Ebben kétségkívül része van az elbeszélő forma közvetettebb természetének is a drámai dialog egyenes hatásával szemben, de még drámairónál is ritka esetben találjuk meg azt a lelki *en plein-air* festést, amely KATONA dialogját annyira elevenné, valószerűvé teszi. Nem találjuk meg SHAKESPEARENEK oly nagy tanítványainál sem, mint GOETHE és SCHILLER.

Csak említem a főhősnek komplikált lélekállapotait első fel-lépésétől kezdve, amikor *zavarodva* mutatja magát, s «nemes méltóság, mindenben gyanakodó tekintet, fojtott tűz, mely minden pillanatban kitörni láttatik és minden környüállás azt árulja el, hogy mindenkor nagyobb indulat dühösködik belülről», többek közt a harmadik felvonásnak azon a remekbe készült jelenetén át, amelyben Bánknak sérelmében háborgó lelke önmagával és Tiborccal folytat párbeszédet, s amely méltán állítható Learnek és bolondjának dialogja mellé, végig az egész cselekvény minden mozzanatán, de különösen a Gertrudisszal való leszámolásban, amikor pillanatról pillanatra módosul indulatának összetétele és hőfoka, pillanatonként kap új táplálékot, míg aztán kitör a katasztrófa. Azok a fejtegetések, melyek Bánk jellemrajzának bonyolultságát feltűntetik, a pillanatonkénti lélekrajz összetett voltára is tanulságosak. Röviden érintem, hogy mennyi egyéni temperamentum van a félig típusnak rajzolt Petur lélekállapotaiban is. Így mindjárt a legelső jelenetben, mikor a királyi udvar vendégei közt a békételenek csoportjában indulat-kodik s Mikhál csendesítésére, hogy legalább kissé alantabb hangon beszéljen, mert az emberek figyelni fognak, felgrikk, majd leül:

Ki? Hol?

No jó! nem is beszélek — még csak egy
Szócskát se. Mindenik kimondatott szó
Hazud, s az emberekben nyargaló
Tüdő csak a hazudság ördögének
Lakása. Így ni (az asztalra könyököl), hallgatók.

De hallgatni nem tud. Folyton ingerli magát. Egyik indulata éleszti a másikat. Csupa ideg. Minden szava egy mozdulat, a személy egész magatartásának pillanatnyi jelzője.

Elég hivatkoznom az olyan mesteri dialogokra, minő az I. felv. 11-ik jelenete, Gertrudis és Melinda közt, ez a mindössze tizenkét és félsornyi részlet, melyben annyi lelki tartalom van összpontosítva, melyben minden szóból csak úgy sugárzik a helyzeti energia; vagy pedig az erre következő jelenet, Gertrudis és Ottó közt, melyben Gertrud magatartása annyira komplikált, hogy testvére meg sem érti, csak a rejtekben figyelő Bánk lát keresztül szavain, de ő sincs egészen tisztában velők.

Hanem rendkívül tanulságos a lélekrajzi művészet szempontjából az egész negyedik felvonás, melynek legnagyobb részében a királyné áll előttünk, akit előbb csak az említett két jelenetben s még előbb, az «előversengés» vége előtt egy pillanattal láttunk. A negyedik felvonás egészen az övé; ez egyszersmind a darab tetőpontja.

Az első jelenet szövege mindössze négy sor, melyhez különféle utasítások tartoznak. E négy sor azonban négy-öt lelkifolyamatra vet az egyetlen Gertrudis lelkében világot.

A királyné szobájában vagyunk. Az utasítás ez: «az asztalnál ül mély gondolatban. Az udvorniknak, ki az asztal megett áll, s egyik kezében egy már megolvasott levelet tart, a másikban pedig egy világtörténet könyvét kinyitva — a levelet kivevén kezéből, feláll, megnézi s ismét visszaveti az asztalra». Ennyit mond:

Csak szúnyogok — csak szőnyeget nekik. —
Elég!

Az első megjegyzés a levélre vonatkozik, mely az illir lázadásról való jelentést tartalmaz; az «Elég» a világtörténet könyvéből való felolvasásra. Az udvornik beteszi a könyvet s néz a királynéra.

Gertrudis hirtelen Ottóról kérdezősködik, akit már az előbbi felvonásban kerestetett.

De hol van Ottó! — Törnek ő-
Rá; mert öcsém.

S elbocsátja az udvornikot. Maga pedig az ablakhoz menvén, kinéz.

Napest!

Csak ez egy szót halljuk tőle. Ismét az asztalhoz megy, felveszi a könyvet, végigpergeti ujjain s megint leveti.

Hogy nem lehet Solon s Lycurgus asszony!
Immár ki háborgat megint?

Izidóra jövelete vet véget a kis jelenetnek, amely külsőleg még a vihar előtti csend képét mutatja, mert semmi új esemény nem történik benne, de a királyné lelkivilágában áramlásokat látat.

A királyné szemmeláthatólag ideges. Még nem tud semmit mindarról, ami a búcsulakoma óta történt. Azt hiheti, hogy a nagyúr nejével az öccse ügyetlenségéből származó baj elmúlt, ő nincs többé kompromittálva. Nem tudja, hogy maga a nádor tanúja volt az ő és öccse beszélgetésének. De azért nyugtalan és előérzet bántja. A bajt Ottó felől érzi. Azért kerestette már előbb, s fel nem foghatja, miért nem kerül elő; nem sejti, hogy gáztette óta az bújik előle legjobban. Hogy nyugtalanságát csillapítsa, belső szobájában legkedvesebb szenvedélyét ápolja: nagyravágását. A világtörténet könyvéből olvastatott fel, hogy az örök hír, a dicsőség példáin legeltesse becsvágát. Olyan szeretne lenni, mint Solon és Lykurgos, akik törvényeket adtak országuknak és megszabták az állam egész szervezetét. Nem a közjó intézményes biztosítása lebeg előtte, mint a törvényhozói hivatás célja, erre a magaslatra emelkedni se szíve, se szelleme nincs, hanem a pusztá hatalom. Hogy ez a felfogása, azt e felvonás 3-ik jelenetében tudjuk meg, ahol ez a fonál újra előkerül, ez állandó, ez uralkodó szenvedélye, ez a lelkét bódító ábránd újra szóhoz jut:

Uralkodás! parancsolás! — minő
Más már csak ennek még a hangja is!

— — — — —
Törvényt kiszabni, és úgy lenni e felett,
Miképen a nap sok világokon!...

— — — — —
Saját eszünket s akaratunkat a
Legostobább köntösben is annyira
Szentté teremteni, hogy azt egy egész
Ország imádja; önmagunknak az
Lehetni, aminek szeretjük...

De ez a szöveg már egy későbbi lélekállapot alkateleme. Itt csak azért idézzük, hogy Gertrudis lelki életének alapszenvedélyét

s az első jelenet egy mondatában egy messzeágazó lelki folyamat jelenlétét megállapítsuk. Az első jelenetben egy felsóhajtás helyi színével tör felszínre ez a lelki folyamat: nemét okolja vágyainak korlátaiért.

Az érkezett aggodalmas jelentés kizavarta ebből a pillanatnyi megnyugvásból. Megjelenik az első árny a nagyravágyó lélek előtt. De elbizakodottságában a baj kevésbevévésével veri ki fejéből az aggodalmat. Annál élénkebben felújul lelkében a közeli veszély érzete és öccséért való nyugtalansága. Ő érte fél, bár miatta kellene félnie. Azt hiszi, öccsének is ő miatta kell szenvednie: az ő nagy lelke és asszony volta miatt. Az elégtelennek mozgalmát is megérzi, de szintén rosszul itéli meg. A lélek e zajlásába belevegyül egy külső érzéklet: a lemenő nap látványa. Ez a szemlélet azonnal alámerül tudatában, de nem pusztá időjelzésre szolgál a közönség tájékoztatására, hanem mélyebb jelentősége van. Később elő fog kerülni.

Ime ennyiféle lelki folyamat örvénylik és vegyül egynéhány szóban, egynéhány mozdulatban. Mindez együtt, egy pillanatban van jelen s mindnyájának folytatása is lesz.

Következnek egymásután a mozgalmas jelenetek, hatalmas, egymásra tornyosuló fokozatban. Először Izidóra jön. Tőle megtudja a szörnyű dolgokat: Ottó aljasságát, merényletét Melinda ellen, orgyilkosságát Biberachon, Bánk hazaérkeztét, a botrány el nem titkolható voltát. Lelke végzetes sebet kap. A legérzékenyebb ponton: családi büszkeségén esik seb. Átkot mond öccsére, mert örök mocsokba keverte hazáját. Ezt a súlyt eldobja magától, de érzi, hogy ő is merülni kezd. S mikor Izidóra búcsuzik tőle és kétszer is megszólítja a gondolataiba mélyedt királynét, ez nem neki, hanem magának szól:

Az egy halál —

Ez azonban csak egy átvillanó eszme, csak egy eleme az új, megint összetett lelkiállapotnak. Egyelőre alámerül.

Azonban hivatja Melindát. Mielőtt az belép, egyedül van ismét gondolataival. Az uralkodás, parancsolás, a hatalom eszméi rajznak fel lelkében; Európa harmadának uralmáról ábrándozik s úgy érzi, a hatalom eltörli a szegényt, amit a szívéből már kitaszított testvére hozott reá.

... Átkozott! mitől

Foszthatsz meg, Ottó, még tán engemet!

A maga méltóságát még érintetlennek véli. Ám a féltébolylult

Melinda, aki gyermekét, testvéreit, férjét követeli vissza tőle meg-
rontott beteg lelkének: nem csókolja meg kezét, mint Izidóra még
megcsókolta, mert nem csókolhatja — úgymond — azon kezét, mely
utat nyithatott lelke kirablására; Melinda egyenesen koronák be-
mocskolójának nevezi, kerítőnek mondja, aki királyi férjét is meg-
lopta, mert elrabolta tőle a jobbágyi sziveket. Gertrudis az előhívott
asszonyoknak «méltósággal, de mégis valamennyire szánakozva»
adja meg a rendelkezést:

Vigyétek e szegény tébultat el!

Ismét összetett lélekállapot; a szánalom enyhíti a kevély nő
lelki képét, a méltóság sem egészen mechanikus; Melindát fájdalom
és tébolya túzásokra ragadta, Gertrud nem sülyedt annyira, mint
Melinda hiszi. Méltósága megrendült, de nem omlott össze.

Megkeményíti szívét, Mikhál fájdalom elől elzárkózik, kiveszi
belőle az összeesküvés titkát s a zendülők elfogása iránt rendel-
kezik. Egy pillanatra újra szilárdulni érzi lába alatt a földet, s a
rabságra hurcolt Mikhál fenyegető szavait ekként ismétli:

Reszkessek a szerencsémről? most?

Gertrudis a szerencsétől legyen

Reszketni kénytelen?

Ebben a percben jelentik a nagyurat. E bejelentés e szavak
után a tragikus ironia erejével hat. Gertrudis megdöbben, sőt a
szerző jelzése szerint: *döbög*. «Ne még —! —» mondja, s csak az első
idegroham elmúltával szól: «Jöjjön». Az udvornik távozása után
ismétli magában: «Szerencsémről —?» De már más hangulattal,
más helyi színnel hangzik e szó, mint egy perccel előbb. Nem a
bizakodás, hanem a kétség hangszíne vegyül szavába. Amint kinéz
az ablakon, így szól:

Vitézi módra méssz

Le szép nap! Ah, — hol ily halál? Eredj,

Eredj; utól nem érlek — én csak asszony

Vagyok.

E lírai sóhaj előzményei az első és a második jelenet végén
voltak meg, egy-egy rövid észrevétel alakjában: a «napest» szem-
lélete, és «az egy *halál*» eszméje. A két képzet most találkozott és
összeforrott egy új lelki ténybe. Mintegy a lélek tudatalatti folya-
matai bukkannak itt felszínre. Sőt még egy harmadik visszatérő
elem van benne: az asszonyi lét korlátjainak panaszlása. De ez is
módosult az új kapcsolatban. Nem a felemelkedés, hanem az elmulás
diszét óhajtja. Lelkére a lemondás hangulata borult. A pusztá ter-

mészeti kép is mily beszédes szimbolikával vegyült bele a lélek bonyolult rajzába s teszi azt finom művészettel mélyen hangulatosná és teljessé! A kritikusok nem győznek csodálkozni: mivel telt el az egész nap az éjjeli események, s Bánknak Gertrudhoz menetele közt? Én azt hiszem, a költő ezen túltette magát. Neki a lélekrajz volt a fő, egy szép összhangos lélekrajz, a természeti környezet belejátszásával, a nap leáldozásának fenséges, gyászos hangulatával.

Nem folytatom ezt az elemzést, annál kevésbbé, mert a főjelenetre nézve kitűnő lélektani elemzések vannak kezünknel. Célom az volt, hogy a négy sorból álló első jelenetben jelzett lelki folyamatok elágazásait megvilágítsam. Azt hiszem, ez a részlet eléggé jellemzi KATONA lélekrajzi módszerét, árnyaló, részletező művészetének elsőrendű fejlettségét, erejét és finomságát. Ő nem tér ki a nehéz feladatok elől, sőt keresi azt, hogy személyeit komplikált lélekállapotban mutassa be.

Egyébként KATONA ép oly nagy az érzelmek intenzitásának éreztetésében is, amint elsősorban Bánk, de Gertrudis, Melinda, Mihál lélekrajza is mutatja. Valamint nagy a lelkiélet zavarainak rajzában, mint Melinda esetében látni.

A legnagyobb magyar tragikus lélekrajzoló művészetének e rövid elemzése szolgáljon tételelem illusztrálásául. De néhány észrevételt ARANYra nézve is teszek, noha ő nem drámai formában ábrázolta az emberi lelket.

ARANYnál SHAKESPEARE hatása már a *Toldin* megkezdődik és még inkább érezhető a *Toldi estéjén*. Ő hamar rájön a *psychocentrikus alkotás* titkára. A nagyerejű Toldit lelkileg elmélyíti. *Toldi estéjében* egyenesen a lelki élet van előtérben, e műben már következetesen meg van alkotva, amit *lélektani kompozíciónak* mondhatnánk.

A *Katalin* egészen psychocentrikus alkotás. Ez volt előhírnöke tragikus balladáinak, különösen ha Szunyog jellemét tekintjük. Ilyen rendkívül erős lélekrajzzal alkotott balladái az *Ágnes asszony*, *V. László*, *Árva fiú*, *Zách Klára*, *Török Bálint* a régiek közül. A lélektani kompozíció SHAKESPEAREnek sem minden művében van meg, ARANYnak is vannak balladái, melyekben a történet, a mese, a jelenet sor a főbb, mint a lélekrajz. Öregkori balladái mind tragikusak; ezekben hiányzik a korbeli vonatkozás, jobban előtérbe lép a lélektani, a drámai jelleg.

Ép úgy erős ARANY a lelkiélet *intenzitásának* feltűntetésében, a tettek lélektani alapjainak, az *erkölcsi felelősségnek*, a következ-

mények szükségképiségeinek éreztetésében. A *motiválás* és a *jellemzés összetett módszerét* nem annyira balladáiban érezteti, ahol tere sincs erre, hanem eposzi alkotásaiban, először a *Buda halála*-ban s aztán a *Toldi szerelmé*-ben. A *Buda halála*-nak lélektani kompozíciója a motiválás egymásra épített rendszerével a magyar alkotó művészetnek egyik diadala.

Valóban, költészetünk csúcsain találkozunk SHAKESPEARE szellemének szellemébresztő erejével. Nem utánzások, hanem a legeredetibb alkotások hirdetik az ő serkentő hatásának áldásos működését. Költőink iránt érzett szeretetünk, büszkeségünk fényéből is áldozunk egy sugárkoronát SHAKESPEARE szellemének azért a sok fényes sugárért, melyet mi reánk is árasztott!

III.

KÖLTEMÉNYEK.

Bán Aladár rendes tagtól.

I.

Shakespere szelleméhez.

Ki kutató szemekkel messze látva
Megismeré a föld rejtelseit,
Akit hatalmas tengereknek árja
Titkot nyomozni örvényekbe vitt,
S ki lángelmével sas módjára szállva
Bejárta az égbolt térségeit:
Még az se ért el oly magasra s mélyre,
Mint ki a lélek éjjelébe néz be.

Átláthatatlan, sűrű köd takarja
Ez éjszakának fátylas homlokát;
Rajt' szenvedés és szenvedély viharja
S harag, gyűlölség vésze tombol át,
Majd földeríti egy-egy pillanatra
A szeretetnek édes mosolyát:
Ezernyi érzés s gondolat cikázik
A feneketlen mélybe' mindhalálíg.

Ez éjszakának rengeteg homályán
Kevés bolygó lelt biztos útirányt;
Sokan lebuktak ingoványra jutván,
Sok tévedett világtalan gyanánt,
S az igaz úton járók közt haladván
Teljes napfényt csak egyetlen talált,
Aki fáklyát vetett ez éjszakába:
A büszke brittek szellemóriása!...

S e fáklya ég azóta mindszünetlen,
 Ujabb meg újabb titkot tárva fel.
 Látjuk, mi dúl a hánykodó szivekben,
 Mért ég, szorong, küzd, lázad a kebel!
 Az ész szavát halljuk az örületben,
 Az ős erény győzelmet ünnepel...
 Örök világot hint e fáklya fénye
 Sötét nyomorba, szürke kételkedésbe!

S ha köznapi civódás zshivájába'
 A nemesebb léleknek kedve vész,
 Ha fenncsapongó eszmék szárnyalása
 Érdek sarába fojtva csenevész,
 S a szív lesujtva érzi, hogy mily árva,
 Ki szent célért mindent áldozni kész:
 Ez új titánnak bűvös fénykörébe'
 Enyhet találhat sok fájó sebére.

S ha e kegyetlen, véres küzdelemben,
 Mely milliókra hoz ma pusztulást,
 Számlálhatatlan életet temetve,
 Népekre, országokra ontva gyászt,
 S mit létre hitt sok évszáz munkakedve,
 Ledöntve annyi fenkölt alkotást —
 E küzdelemben hogyha fénye nem hat,
 Ne szórjon a nagy brittre vádat ajkad!

A nép, amely ma harcot szít galádul,
 Nem e fáklyát viszi szövétnekül!
 Sovár keze csak kalmár kincsre tárul
 És új Molochként vér után ehül.
 A többi nép, bár téves balgaságbul,
 Testvériségnek jelszaván hevül —
 Csak a te fajtád, brittek óriása,
 Epekszik testvér germán vér szagára!...

Azért ne vedd zokon hát, hogyha ajkam
 Idézni vágy a sírból szellemed,
 S e gyöttelemben, mely kimondhatatlan
 Búban sirat sok drága életet,

Hozzád kiált, hogy lelked tiszta lángját
Gyűjtsd újra fel s e gyilkos éjszakán át
Néped felé világíts fáklyakint,
S tedd őt nevedhez méltóvá megint!

II.

Don Quijote egy ismeretlen kalandja.

Jó Don Quijot'tal egyszer történt olyan eset,
Miről a nagy Cervantes bizony feledkezett.
Egy régi krónikában találtam e regét,
A manchai lovagnak bohó történetét.

Sovány gebén... bocsánat, hogy botlik néha szám!
Táltos paripa hátán s aranyból volt a hám!
Poroszkált... léptetett egy sűrű erdő ölen,
S nyomába Sancho Pansa, derék csatlósa mén.

A nap már estre hajlik; az árnyék egyre nől;
Madárdal is csak itt-ott zeng a csalit megöl;
A levegő üdítő, a csend oly isteni,
Oly jól esik ilyenkor némán merengeni!

A jó lovag is így tesz. Szóttan billeg lován,
Mögötte Sancho buzgón bóbiskol szamarán.
De a nyugodt szieszta váratlan véget ér,
Előttük a bozótban zördül az ág, levél.

Riad a hős lovag most! A zaj felé tekint,
S már-már közömbös arca élénkre vál megint;
A szunnyadó merészség szívében lánggra kap:
Szemei szikrát szórnak, miként a nyári nap!

Kiált: «Fegyverre Sancho, kaland kínálkozik!
Úgy látszik, új babérra teszünk mi szert ma itt!
A fák között amottan valakit látok én,
Bárd villog a kezében, sötét vért termetén.

Tán az erdők királya bolyong a fák között,
Kit népe hitszegően világgá üldözött.
Vagy egy vad óriás ront nyomába messzirül,
Hogy elrabolja kincsét s megölje hitlenül.

Lovagi védelemre!...» Sancho meglepve néz :
«Való, ami való, de uram szörnyen vitéz.
Be is sötétedett már s erdőn az éj bajos.
Az ember elbotolhat... a fű is harmatos.»

Előre tör Quijote. Sancho nyomán megyen,
S előttük egy kis irtás tárul föl hirtelen.
S a téren görnyedetten áll egy halvány öreg,
Kezébe' balta, hátán hatalmas ágaköteg.

Amint előtte látja a büszke lovagot,
Rimánkodó ajakkal féltérdre rogy legott :
«Ne bánts, uram, kegyelmezz, hogy kis rózsét szedek!
Hideg a tűzhely otthon, s éhes a négy gyerek.

Fiam, ki tudja hol jár, mint hadi tengerész,
Királyért és hazáért vérét hullatni kész.
Itthon maradt szegényen s inségben a család,
Engem nyomaszt a gond most, a fáradt nagyapát.

Menyem beteg s a gyermek mind gyöngé, elhagyott,
Egyetlen gyámoluk még csak én magam vagyok.
Kaján szomszédok élnek köröttünk és felénk
Nem int egy részvevő kéz vigasztalást, reményt!»

De Don Quijote csak néz. Nem is érti talán,
Felé mi szók repesnek a bús agg ajakán.
Ki tudja, merre szálldoz sasröptű lelke most,
Leszáll az ősz apóhoz és fölemelve mond :

Hagyd el meséd, dicső agg, szólj őszintén velem!
Lovag vagyok, Quijote, «búsképű» más neven.
Arcom ború takarja látván : a sors keze,
Milyen kegyetlenül sujt épp a nemesre le.

Király vagy, érzem én, hisz palástod árul el
S ezüst szakálad és a fény, mit szemed lövell.
Irigyek, útonállók törtek rád, jól tudom.
De bosszut állok érted ... szavamra fogadom!

S tovább vonul Quijote, keresve a gonoszt.
Rugtat gebéje, mintha tüzes mén volna, most.
Bámulva áll az agg ott, csodálat nyűgzi őt:
Mint nézhetnek királynak egy rongyos ágszedőt?

Közben leszállt az éjjel ... s a hold a lombon át
Az ősz fejére fényből vont büszke koronát.
S szólt Sancho eltűnődve: „Az agg bármit papolt,
Uramnak, engem uccse, mégis igaza volt!”

CERVANTES ÉS DON QUIJOTE.

Kőrösi Albin rendes tagtól.¹

«Yo, Sancho, nací para vivir muriendo,
y tú para morir comiendo.»

Don Quijote, II. C. 59.

Azok, akik «az élet útjának» már a másik, az elsónél fárasztóbb felét rójják, a jóleső érzés melegével gondolnak néha vissza a gyermekkor három népszerű könyvére: a Szentírásra, a Robinson Crusoe-ra és a Don Quijotéra. Mind a háromnak főerőssége a belőlük vonható nagy tanulságok megnyugtató vigaszában rejlik.

A Szentírásból az az aranyigazság cseng fülükbe, hogy az ember még boldogságában sem lehet boldog, mert állhatatlan lelke mindig többre és nagyobbra vágyik, mint amire képes. Ezért el-elbukik, és ha a jó Isten meg nem könyörül rajta és lelki rabságából ki nem váltja, a meghasonlásnak esik áldozatul.

Robinson Crusoe a magárahagyott ember egyéni életének megtartására irányult vergődését mutatja be. A gyakorlati érzéknek a vasakarattal való találkozása és vállvetett együttműködése a bajba került *angolt* átsegíti a mostoha környezet minden veszedelmén és akadályán, melyek megszabadulása és boldogulása elé gördülnek.

Don Quijote, a *spanyol* néplélek e megtestesülése, nem az egyéni érdek, hanem az altruizmus hőbortos képviselője. Nem Ádám, hogy Istennel akarjon versenyezni, de annyira különbnek érzi magát társainál erő, erkölcs és bátorság dolgában, hogy minden bajba került embertársán segíteni akar. Ez az ő ereje, de egyúttal gyöngesége is. Határtalan önbizalma tudatában szembezáll a közhatalom és magánérdek erőszakosságával, mely az igazságot kijátssza vagy meghamisítja, a kimagasló tehetséget gúzsbaköti,

¹ Az elnökség felkérésére a felolvasó előadását a következő üdvözlő-távirat bemutatásával kezdte meg: Szent István Akadémia. Budapest. Verhindert beizu-
wohnen Fest zu Ehren Cervantes—Shakespeare, danke bestens für Einladung.
Intellektualität Ungarns giebt neuerdings Beweis von Verständniss für grosse intern.
Klassiker. Seien Sie bestens bedankt für Ehrung des grossen Spaniers, zugleich
nehmen Sie Hochachtung für Feier Shakespeare. Wenn Barbarei versteht solche
Akte zu veranstalten, dann seien Sie stolz Barbaren zu sein. Éljen Kőrösi! Éljen
Szent István Akadémia! Prof. A. Sardó y. Vilar.

a gyöngé és buta tömeget pedig az orránál fogva vezeti, kizsákmányolja és elnyomja. A cél magasztos, a szándék nemes, de el kell buknia az önző érdek szövethkezett többségén.

A Szentírás a porbaesett lelket az alázat és hit szárnyain a földről az ég felé irányítja. Robinson meg Don Quijote a földi élet művészetére oktatja az embert. Robinson hideg eszével minden körülményt latra vet az ő érdekeiért és szempontjából. Don Quijote a szépért, jóért és igazért hevülő szíve önfeledt szárnyalásában kudarcot kudarcra halmoz. A reális Robinsonnak minden sikerül, az ideális lelkű Don Quijoténak pedig semmi. Hiába, az életben a Robinsonok győztek és győznek.

És mégis az irodalom figyelme és szeretete inkább a Don Quijote felé irányul, mint akinek jellemében minden bolondsága mellett is több az érték, a megható, tiszteletreméltó vonás, tekintve attól, hogy alakítása elsőrendű művészre vall. Ezért Robinson története manapság legföljebb csak egyik-másik gyermek hiszékeny lelkét izgatja még. A Don Quijote képe ellenben nemcsak hogy nem mosódott el az évek folyamán, hanem még mindig a közérdeklődés tárgya, bár írója száz évvel előbb élt, mint Defoe, a Robinson szerzője.

A múlt év április 23-án volt ugyanis háromszáz éve annak, hogy a Don Quijote halhatatlan mesterét, mint a harmadik rend tagját, az akkori szokás szerint le nem takart arccal kísérték ki a madridi trinitárius apácák egyszerű sirboltjába. Soha nagyobb szellem igénytelenebb végtisztességben nem részesült. A Lope de Vegáé ezzel szemben fejedelmi volt.

Ez a szegényes temetés is bizonyítéka annak, hogy Cervantest csak úgy, mint nagyszerű művét, kortársai meg nem értették és értéke szerint nem is méltányolták. Az utókor azonban közelebb tudott férközni mindkettőjükhez. Igyekszik is helyreütni koruk meg nem érdemelt bántó közönyét. A spanyol akadémia évről-évre nemzeti ünnepként üli meg a legnagyobb spanyol író halála napját. Ennek 300-dik évfordulóján a dúló világháború miatt azonban csakis az egyház hódolt a szokottnál fényesebben emlékének, az akadémia annak nemzetközi megünneplését a kormánnyal egyetértően alkalmasabb időre halasztotta el.

Cervantes neve a Don Quijote révén már réges-régen a világ-irodalom legelső lángelméivel együtt egy sorba került. És méltán, mert e fényes, zártkörű társaságban is népszerűség dolgában legföljebb Homérosz, Dante és Shakespeare versenyezhetnek vele. Ha a külső siker jeleit vesszük értékelésünk alapjául, akkor sem marad

el Cervantes halhatatlan társai mögött. Mert mely világi munka az, amely 650-nél több kiadásban jelent volna meg? Már pedig legalább ennyire teszi Leopoldo Rius, ki egész életét Cervantes tanulmányozásának áldozta, a mult század végéig a Don Quijote-kiadások számát. És mely könyv az a Szentírásen kívül, mely több, mint 20 nyelvre van lefordítva? A spanyol nemzet egykori vetélytársa: a francia vagy 100, a német ugyanannyi, a többi nagy nemzet pedig legalább is 10 kiadásával dicsekedhetik a szinpadra hozottakat meg az utánpótlásokat bele nem számítva, melyekből vagy 20 Spanyolországra, 24 Franciaországra, 17 Németországra, 15 Angliára, 2 Hollandiára és 1 Olaszországra esik. A világnépek között nem utolsó a mi irodalmunk sem, mely nem kevesebb, mint 10 kiadást és egy utánpótlást, a Peleskei nótáriust, bir felmutatni. Ehhez járul még vagy 2000 könyv és irat, mely mind Cervantesről szól.

Ezekkel az észbódító számadatokkal azonban még korántsem merítettük ki sem a szerzőről, sem az ő világhírű munkájáról mondani- és tudnivalónkat. Évről-évre szaporodnak az adatok. Ne csodálkozzunk tehát azon, ha a nemzetközi irodalom minduntalan a kutatás újabb eredményeivel áll elő, melyek az előbbiekre rácsafolnak, vagy helyesbitőleg és pótlólag hatnak közre.

Ebben a könyvtárárányú irodalomban tájékozódni, eligazodni és újat mondani tehát nem könnyű feladat. Alaposan kell ismerni annak, aki Cervantes népszerű művét értéke szerint méltatni akarja, a régibb spanyol Cervantisták közül legalább *Pellicer*, a *Spanyol Akadémia*, *Fernández Navarrete*, *Fernández de los Ríos*, *Arrieta* és *Clemencin*, az újabbak közül pedig *Fernández Guerra*, *A. Castro*, *Leop. Rius*, *C. Pérez Pastor*, *Juan Valera*, *F. Rodríguez Marín* és *R. León Máinez* idevágó műveit, míg a külföldi szakírók közül különösen az angol *Bowle*, *Fitzmaurice—Kelly* és a francia *Morel-Fatio* szolgálhatnak hasznos útmutatással. Csakis ezek vezetése mellett kerülheti el a körültekintő és lelkiismeretes kritikus, hogy Cervantesről olyat ne mondjon, ami már elcsépelt dolog. Különben haszontalanul fogja elfecsérelni az idejét és erejét. Az pedig határozott siker számba megy, ha tarlózása közben új szempontokat lát meg, jobb beállítást eszel ki, vagy új, még el nem taposott szemet talál.

Ennyit egy idegen országban élő kutatótól várni, bizonyára merész kívánság. Azt azonban minden akadémiai testület jogosan elvárhatja, hogy kebelében valamelyes hozzáértéssel szóljanak az ilyen kérdésekhez.

Én a magam részéről innen-onnan már tíz év óta, vagyis

1905-től kezdve, amikor a madridi Cervantes-társaság a 300 éves Don Quijote-jubileum alkalmával tagjai közé vett föl, foglalkozom Cervantessel. És mégis a kezdő félelmével és aggodalmával fogtam hozzá ezen agyonmagyarázott regény eredete és céljai fürkészéséhez. Buvárkodásom eredményei egy hosszabb tanulmányt töltenek meg, melyet akadémiánk legközelebbi osztályülésén lesz szerencsém bemutatni. Mai elmefuttatásom ennél fogva annak nem annyira váz-lata, mint inkább kiegészítője.

D. Miguel de Cervantes Saavedrát Alealá de Henareshen tartották keresztvíz alá 1547 október 9-én. Életét, hála a régi és új adatoknak, minden művelt ember ismeri. Mocsoktalanul ragyog előttünk vitézi hiruve, melyet D. Juan de Austria győzelmes lepantói csatájában balkarja elvesztésével szerzett. Szánalomra indit ötévi raboskodása Algérben. Altruista érzéséről regélnek szökési kísérletei és könnyet csal szemünkbe az 500 aranyból álló váltságdíj összegyűjtésének története. Katonai pályájában csalódván, látjuk, mint ragad tollat, mekkora reményeket fűz *Galatea* c. pásztorregényéhez és első drámáihoz. De sem ezek, sem neje hozománya, sem ajánló-levelei nem segítenek szorult anyagi helyzetén. 1588-ban Sevillával cseréli fel esquiviasi családi tűzhelyét, hogy előbb mint a flotta szállítóügynöke, majd hat év múlva mint kir. adószedő keresse meg a kenyerét. Utóbbi állásától fölmentve és teljesen tőkerejtva, önhibáján kívül 1597 őszén Sevillában, 1599-ben pedig Castro del Rióban börtönbe kerül. Itt, vagy inkább sevillai fogságában születik meg a Don Quijote eszméje, melyhez La Manchának és Argamasillának édes-keves köze van. Első irodalmi sikere azonban szintén csak keveset lendített valladolidi tartózkodása nyomorán, hova balsorsa vetette és tíz napra ártatlanul ismét tömlőbe juttatta. Visszatérve Madridba, a szívós öreg fiatalos hévvel írja meg egymásután a munkáit. 1613-ban becses *Példás Elbeszéléseivel*, 1614-ben újabb drámáival és *felvonásközeivel*, 1615-ben a *Don Quijote II. részével*, 1616-ban végül a *Persiles és Sigismundával* kedveskedik Lemos grófnak, mely pártfogójáról az előbbi évben megjelent *Parnasszusi útjában* sem feledkezik meg. Még halála előtt négy nappal is újabb munkákon töri a fejét, de a halál megelégette a sok nélkülözést és méltatlan bánásmódot, mely nélkül azonban a Don Quijote sohasem látott volna napvilágot.

Az irodalombarátoknak jó ismerőse ez a humoros regény, mégis alapos okom van azt hinni, hogy azoknak, akik csak az ifjúság számára készült átdolgozásokból ismerkedtek meg vele, róla csak téves fogalmuk lehet. Magam is sokáig félreértettem azt. Csak

amióta az eredeti forrásból ismerem azt, tárult fel előttem keletkezésének, rejtett céljainak, eszközeinek, szerzőjéhez való viszonyának a titka annyira, amennyire. Ez bátorít fel arra, hogy hallgatóim türelmét egy fölfedező út viszontagságainak tegyem ki. Másképp alig tekinthetnénk be ugyanis e regény bonyodalmas szerkezetébe, melynek titkos rügőiről az ifjúkori olvasmányok alapján az embernek legfőljebb csak halvány sejtelve lehet.

Cervantes híres irányregényének első részéhez írt Előszavát azzal a vallomással rekeszti be, hogy azt egyesegegyedül az elharapódzott lovagregények kiirtása végett írta. Minthogy az 1613-ban megjelent *Buscapié* c. könyv ismeretlen szerzője a Don Quijotében az említett szándékon kívül még egyéb célokat is megjelölt, Cervantes szükségét érezte annak, hogy az első rész Előszavában hangsúlyozott célját a II. rész zárószavában újból megismételje. Ez a burkolt tiltakozás karöltve a szerző ama kijelentésével, hogy az Előszó megírása neki több gondot okozott, mint az egész munkáé, azt a gyanút kelti föl minden gondolkodó olvasóban, hogy fenti nyíltan hangoztatott célját csak az olyan kritikus fogadhatja el egyetlennek, aki hiszékeny és a kényelmet szereti. Mink a magunk részéről csak úgy, mint nagyszámú elődeink, nem vagyunk hajlandók abba belenyugodni, még ha újból is ér az a régi vád, hogy a munka céljairól többet akarunk tudni magánál a szerzőnél s oly magyarázatot kívánunk annak adni, aminőre ez sohasem gondolt.

A vád első része ellen előre is tiltakozunk. A másik része ellen pedig azt hozzuk fel, hogy az annyi port fölvert regény magyarázatok nélkül meg sem érthető. Minthogy a lángeszű szerző ilyen jegyzetekkel nem kísérte érdekes történetét, az bizony mások magyarázatára szorult. Tartalma különben is oly sokoldalú, és vonatkozásai korára és társadalmi viszonyaira oly világosak, hogy a józan ész vezetése mellett azok nyitjára rájönni nem látszik merész feladatnak. Azért mink is megkísértjük.

A lovagregények iparszerű gyártását és mohó olvasását annak minden káros következményeivel együtt előbb-utóbb Cervantes nélkül is megszüntette volna a minden beteges divatot megörlő idő. Cervantes eléje akart vágni az időnek, megírta a Don Quijotét. Ezzel a lovagregény, mely az egész középkor legkedveltebb házi olvasmányai közé tartozott s képtelenségeit a hiszékeny, gyermekes lelkületű közönségre ráerőszakolta, egyszerűen kimúlt az árnyékvilágból. Kigúnyolása tehát jobb fegyvernek bizonyult az ellene már félszázaddal előbb kiadott királyi és egyházi rendeleteknél.

Ez a letagadhatlanul nagy, de nem kizárólagos érdeme azonban nem mentette volna meg azt attól az örökké tartó álmotól, amelybe Don Quijote révén az Artur-, Amadis- és Orlando-mesék szertelen hősei merültek. Más varázsszerrel kell annak rendelkeznie, hogy művének szelleme még most is kísért közöttünk.

A lovagregények olvasásával járó testi-lelki léhaság, az esztelen kalandhajhászás meg a becsület és szerelem eszméinek az öntudat középpontjába való helyezése sok bajnak volt ugyan a kútforrása, de nem magyaráz meg minden félszezséget és nyavalyát, mely azon kor embereinek arcát beteges rángatózásba hozta. Ott tobzódott ezek mellett a bajok mellett még a határtalan nemzeti gőg, az egyeduralom féktelen vágya, a vallási türelem hiánya, a hidalgók úrhatnámsága, a népnek a közhivatali, papi és katonai pályákra való özönlése, a közigazgatás és igazságszolgáltatás basáskodása, a hivatalok árúba bocsátása és megvesztegethetősége is. Szembeszállni ezzel a szennyes árral, vagyis letörni a Don Quijote-szellem e szarvait, ahhoz egy Cervantes éleslátása, esze és bátorsága kellett. Hogyan támadt neki ez a hatalmas gondolata és mily úton-módon igyekezett azt megvalósítani, arra röviden az alább következő elemzés van hivatva választ adni.

Cervantes érdekes korában egy spanyol város sem tükrözte oly híven és élesen vissza a spanyol politikai és vallási élet jellemző tulajdonságait, mint épen Sevilla, ez a «rosszul kormányzott» andaluciai székhely. Itt dobogott legerőteljesebben a Don Quijote-szellem szíve. Itt tenyészett a pompa és nyomor, a dicsőség és dicsötelség, a hatalom és elnyomás, az erény, a bűn, a fény és árny minden neme és foka egymás tőszomszédságában, mint a virág a gaz mellett.

Még a valláserkölcsi élet is meg volt mételyezve. A külső védőpajzsa alatt, a látszat kedvéért feláldozták a benső hitélet tisztaságát a babonának, mely nemcsak a szegény népet, hanem még a tolvajokat is megsarcolta. Alkalom nyílt itt minden utcasarkon a legkülönbébb kalandra, csalásra, és bizony a hozzávaló vállalkozót sem kellett épen lámpással keresni. A becsületes emberek és tisztviselők azonban olyan ritkák lehettek, mint a fehér holló. Nem csoda, ha az ilyen alakokat az irodalom felkapta s jellemvonásaik kiélezésével mintaképül állította oda az erkölcsében megromlott társadalom elé. Így lettek népszerűvé Spanyolországban, mint nálunk Mátyás, az igazságos alakja, A zalameai bíró, Péter az igazságos, A király mint bíró s a «Sevilla csillaga» c. drámában szereplő szeplőtelen hősök ideális jellemei, mint ellenképeik: az erő-

szakos, megvesztegethető, borralalós birák, a bűnpalástoló közegek, az önző csalók, zsebmetszők és tolvajok.

A végletek e találkozása, valamint az átszenvedett méltatlanságok keserű emléke fölnyitotta Cervantes szemét és fölkellette lelkében a megbotráncozás és megtorlás érzetét. Épen a börtönben, ahová ártatlanul került, volt alkalmá megismerkedni a sevillai élet és társadalom söpredékével s az igazságszolgáltatás hibáival és gyarlóságaival. Fogja magát, tollat ragad s igazán élő modell után rajzolja meg a Cortadillo és Rinconete erkölcsi természetrajzát e zsebmetszők orgazdjáéval együtt. A dolog váratlanul jól sikerült neki, bár ez csak egy vázlatos részlet és nem maga a tarka élet. Az út azonban már megvolt törve, az eszme megfogamzott, csak a módokat és eszközöket kellett kiválasztania még, amelyek eszméjét: az emberi társadalom fonákságainak rajzát, biztosítják az elfojtás veszélyei ellen. Az egyes emberek gyarlóságainak merész szembemondása is üldözést és megtorlást von maga után, a nagy intézményeké pedig még inkább. Az ezek ellen való állásfoglalót, mint kellemetlen és nem kívánatos bolondot, csak a királyok udvarában tűrték meg. A társadalom az ilyen alakot vagy elhallgattatta, vagy eltette láb alól.

Eszméjének terjesztő eszközeül ezért választott Cervantes két okos kutyát, akiknek érdekes élettapasztalatait *A kutyák párbeszéde* c. elbeszélésben örökitette meg.

Hogy ezek a kutyák embereket ábrázolnak, még pedig szemfüles embereket, az iránt az olvasó egy pillanatig sem lehet kétségben. Azt is észreveheti, hogy ez az elbeszélés a «Rinconete y Cortadillo» c. életkép kiterjesztése s a társadalmi intézmények szándékos belevonása a kalandor hajlamú kutya szellemes történetébe.

Azonban ki törődik egy tolvajbanda vagy egy kutyatársaság tetteivel és észrevételeivel? Embert, még pedig olyant kell keresni, aki az igazat meg meri mondani szemtől-szembe még a leghatalmasabb nagyúrnak is, anélkül, hogy ezért meggörbüljön a haja szála. De hol van ilyen? Cervantes éles szeme felkutatta, meglátta ezt is. Igaz, hogy bolond, de az ő színes gondolatainak, találó ötleteinek és rejtett céljainak mégis csak ez lesz a legalkalmasabb közege. Megírja tehát *Az üvegtestű mester* c. elbeszélését, mely egy lépéssel megint előbbre viszi őt nagy témája továbbfejlesztésének nehéz, göröngyös útján.

Ez a bolondos mester már előfutárja az ő Don Quijotéjának. Olyan vázlatforma az egész, mely még domborításra, színezésre, árnyékolásra és megfelelő háttérre szorul. A társadalom ebben sem

kerüli el a megérdemelt ostorsuhintásokat, de még mindig nem érzi magát eléggé nevetségesnek. Az üvegtestű mester is okos bolond, de egy nagy hibája van: és ez az, hogy csak beszél, de nem tesz semmit. Sok beszédnek sok az alja és a kutyaugatás sem halatszik az égbe. És Cervantes megteszi az utolsó lépést is: alkot egy okos, eszményi bolondot, aki bátran és elmésen beszéli el azt, amit lát, hall, tapasztal, de bolondul cselekszik, kudarcot-kudarokra halmoz, mert összeütközésbe kerül nemcsak a józan észszel, a gyakorlati étellel, a társadalom megrögzött szokásaival és előítéleteivel, hanem a közintézmények sarkalatos alapelveivel és azok gyarló képviselőivel is. Az eszményiség és a valóság ezen összekülönbözéseiből támadnak azok a kacagtatóan bús jelenetek és elmés fordulatok, melyekből tisztán látja az olvasó a hős igazát, de megérti egyúttal a kudarcát is.

Ám nemcsak ezt látja meg, hanem mást is: a szerzőnek magának meg az egész világnak tarka-barka mozaikokból összerakott képét a humor és gúny világitásában. Szomorú, talán kissé bántó is, hogy az ember, az olvasó a maga torzképére ismer nem egy jelenetben, de vigasztaló tudat, hogy a szomszédjáé, sőt a szerzőé sem hiányzik az élet e nagy tragikomédiájából. Aki nem Don Quijote, az bizonyára Sancho Panza, tertium non datur. A tanulság pedig ez: ember, ismerd meg hibáidat és javulj meg. Szállj magadba, mint Don Quijote, ha előbb nem, hát legalább a halálos ágyon. Ellenkező esetben te is nevetség tárgyává leszel.

A Don Quijote és Sancho Panza élő modelljei után már réges-régen tűvé tettek az irodalombuvárok mindent, de csak nem akadtak rájuk. Nem bizonyultak azoknak sem V. Károly császár, sem Medina Sidonia herceg, sem Blanco de Paz, vagy Pedro Franquesa. Argamasilla és Toboso, valamint a La Mancha lakói sem dicsekedhetnek ma már azzal, mintha Cervantes hőseit róluk mintázta volna le. A melléknevét ugyan ez utóbbi tartományról vette, de ez csak olyan cégér volt, mely alatt minden valószínűség szerint Sevillának vagy Spanyolországnak kellett rejtőznie. Ezt azonban nem volt tanácsos nyíltan hirdetni, mert akkor a Don Quijote személyében és tetteiben egyes sevillai emberek magukra ismertek volna és akkor jaj lett volna a szerzőnek és művének. Cervantes, a nagy lélekbuvár tudta, hogy a sevillaiak szemet fognak hűnyű kigúnyolt gyarlóságaiakon, ha azok La Manchának szólnak, ez pedig nem veszi magára, mert nem illik teljesen rá. Ime, a Don Quijote így jutott abba a helyzetbe, hogy bár mindenki magamagára ismert benne, mégis másokra vonatkoztathatta megrovó szavait és bolond,

hencegő, nagyzó eljárását. Szélmalomharcai, ketrecbe zárt orosz-lánai, tusái és párviadalai, vezeklése és elpáholásai, valamint Sancho Panza kormányzói intézkedései tehát nem vesztek kárba, sőt megbűvölt bárkájának is sikerült átjutni a Scyllán és Charybdiszen anélkül, hogy kormányosának csak egy haja szála is meggyöngyösödött volna.

Pedig voltak többen, akik egyes jelekből ítélve, mégis csak magukra ismertek benne és találva érezték magukat. Lope de Vega, a korabeli spanyol irodalom e bálványa, nem egészen elfogulatlanul mondott megsemmisítő bírálatot Cervantes Don Quijotéjáról. Góngora, a kiváló költő sem fordult el tőle minden ok nélkül, hiszen a pásztori élet, regények és idillek cikornyás stílusának, hazug jellemeinek, valótlan műveltségének éle őt sem kímélte meg. A sevillai igazságszolgáltatás, a spanyol közigazgatás, az egyházi és világi társadalmi rend, a tudományos intézetek, sőt az inkvizíció maga is gyanús szemmel nézhette Don Quijote egyes ráillő jeletereit. Ez utóbbi mégis engedélyt adott a nagy mű kinyomatásához, melyből egyébként csak egy erkölcsi mondást talált törlendőnek. Az ál Don Quijote szerzője sem esett hiába doronggal neki szegény Cervantesnek! Nyílt sisakkal azonban senki sem merte magára vonatkoztatni Don Quijote valamely konkrét részletét, nehogy nevetségessé tegye magát abban az országban, ahol a humor iránt oly kiváló érzék volt tapasztalható mindenkor. Cervantes elérte tehát azt, amit akart: lehetetlenné tette a lovagregények gyártását és esztelen olvasását, megleckéztette kortársait, nevetségessé tette a nagyzás hóbortját meg az aljas önzést, egyszóval az idealizmus és realizmus egymással való örök küzködését oly elmésen és mulattatóan írta le, mint senki más ő előtte és utána.

Akadtt azonban egy előkelő lovag, aki megtiszteltetésnek vehette, hogy Cervantes az ő Don Quijotéja nemes jellemét, valamint Sancho Panza egyes kormányzati ténykedését róla mintázta le. A regényben ugyan sehol sem nevezi meg, Sbarbi, jónevű Cervantes-kutató mégis ráismert egy 1873-ban megjelent kéziratból, mely Sevillának 1592—1604. közé eső érdekesebb eseményeiről ad számot. Sbarbi, összehasonlítva az e forrásban közölt adatokat a Don Quijotéval, meglepő fölfedezést tett. Azt találta ugyanis, hogy D. Francisco Arias de Bobadilla, Puñonrostro IV. grófja és 1597—1599. között Sevilla polgármestere, jellem és hivatalos működés tekintetében feltűnően ráűt Don Quijotéra és Sancho Panza bíráskodási módjára. Erre a nekem is találónak látszó hasonlóságra alapítja azt a nézetét, hogy Cervantes Don Quijotéjának élő

mintája nem lehetett más, mint ez a szigorú, végtelenül becsületes, ítélleteiben részrehajlatlan, meg nem vesztegethető, a vakmerőségig bátor és nehéz hivatása tudatában komoly, búsképű lovagja az igazságnak.

Ez a feddhetetlen jellemű, szabad és eszményi gondolkozású és amellet vasakarató polgármester harcolt volna tehát a történeti előítéletek szélmalmai, az erőszakot szenvedő igazság oroszlánai, a buta tömeg nyájai és vezérei, V. Károly vezeklési módja, a vizcayai lovag fanatizmusa, a kísértetekben és látomásokban való hit, Martines vallási korlátoltsága, az inkvizíció szolgálatában is álló Santa Hermandad fogdmegjei, a tudomány nagyképűi, meg az élelmiszerek hamisítói ellen Don Quijote és Sancho Panza álarca alatt. Az angali arcú Dulcinea pedig nem volt más, mint az igazságnak, vagy mások szerint Spanyolországnak hájos, de az emberi gonosszágtól meghurcolt, elcsúfított képű nemtője.

Cervantes a saját tapasztalatából ismerte ennek az istennőnek bekötött szemeit, mert ha ezek láttak volna, nem került volna annyiszor ártatlanul a tömlőcbe. De ismerte Puñonrostrót is, akit *A hires konyhaleány* c. elbeszélésében a sevillai tolvajok és csalók rémének irt le. Nem lehetetlen tehát, hogy ezt a minden tekintetben kifogástalan bírót tartotta szeme előtt Don Quijote következetes jelleme rajzában. Sietek azonban erre azt a megjegyzést tenni, hogy Puñonrosto gróf szerepét gyakran maga a szerző váltotta fel s bűjt Don Quijote páncélja és sisakrostélya alá.

Ezt Sbarbi tagadja, pedig de sokan sejtették és mondták ki már ezt a gyanújokat! Magam is szentül hiszem és vallom, hogy Don Quijote csak álarc, mely alatt — ismétlem — maga Cervantes lappang. Nem Puñonrosto, sem nem a kóbor lovag, hanem Cervantes izlése botránkozik meg az irodalom és társadalom fonák jelenségein. Az ő tapasztalatainak, gondolkodás- és érzésmódjának a tolmácsa Don Quijote, akit, hogy ebben többé ne kételkedhesünk, *a maga képére és hasonlatosságára is teremtett.*

Ez a szóról-szóra veendő fölfedezés egy olyan szem a Cervantes-kutatás már meglehetősen sivár tarlóján, melyet szerencsénkre eddig talán még nem vettek észre, tehát el sem csépelhettek. A még mindig dúló háború ugyanis nem engedte meg nekem a tájékozdást arról, vajjon a külföld és nevezetesen Cervantes hazája, nem látta-e azt meg előbb, mint e sorok írója. Az ellenkező bebizonyításáig azonban magyarnak kell minősítenem tarlózásomnak ezt az új és épen azért örvendetes eredményét. Eszerint Cervantes a Don Quijotében magamagát is megörökítette, mert *a Don Quijote sze-*

mélyleírása teljesen ráillik Cervantes legújabbán fölfedezett és egyetlen hiteles arcképére s egyezik a Példás Elbeszélésekben közzétett személyleírásával is. Más szóval Cervantes nemcsak nemes, altruista lelkét lehelté bele Don Quijotéba, hanem a testét is kölcsönadta néki. Joggal mondhatta el tehát magáról és csodás alkotásáról: «Mi ketten (t. i. Don Quijote és ő) egyek vagyunk.»

A nagy életbölcс annyira ment az általa alkotott regényhős iránt való nagy szeretetében, hogy nem átalította magát helyettesíteni vele. Ő tulajdonképen a maga változékonysorsán sírt és nevetett, aszerint, amint a hőse helyzete hozta magával. A szegény, félreértett, értéke szerint soha nem méltányolt, sorstól üldözött nagy lélek nemcsak hogy nem roppant össze az életnek ránehezedő terhe, csalódásai és fájdalmai alatt, hanem azokon kedélye humorával fölülemelkedve, példát adott az emberiségnek Don Quijotéjában arra, mint válik a költészet ihlete alatt a komolyság nevetségessé, a kudarc meghatóvá, a fájdalom részvétre, tiszteletreméltóvá még akkor is, ha gúny éri és kacaj kíséri.

Ilyen beállítás mellett igazuk lenne azoknak, akik a Don Quijotét önéletírásos regénynek minősítették. Lényegében félig-meddig ez az állítás el is fogadható, forma szerint azonban nem. A szerző ugyanis annyira a háttérben, a tárgyilagosság kulisszái mögött rejtőzik, hogy jelenlétére csak a komoly és avatott eszű olvasó következtethet, mint a bábszínház mozgó alakjaiból azok rángató és beszélő mesterére.

Csakhogь Don Quijote nem báb, hanem ember, aki szabad akarattal van felruházva. Mint ilyen, nemcsak a mesterét, hanem más emberek alakját és szavát is magára ölti, hogy fonák eljárásokat, rossz szokásaikat és kétes erkölcsöket nevetségessé tegye, vagy megrovásban részesítse.

Ezen változatos szerepkör szerint kerül elsősorban az élet színpadára Don Quijote, a főhős, a középkori lovagregények torzképében. Közbe-közbe felváltják őt a kor és az élet egyéb érdekes típusai. Ilyenek a többi közt: az arannyal megrakott számár, mely előbb ér a hegyre, mint a cifrán fölnyergelt paripa; azután Sancho Panza, mint kormányzó, aki rossz orvosokat végeztet ki, élelmiszer-csalókat, arcátlan kofákat, borhamisítókat büntet meg; továbbá a törvényhez nem, de az ordításhoz jól értő falusi bíró, a számár rendőr, a megvesztegethető bíró és kormányzó, a klikk érdekei szerint bíráló akadémikus, a pökhendi poéta, a közönség izlését majmoló színigazgató és drámaíró, a búcsut járó vallási rajongó, a felesége erényét kísértő balga férj, az igazán semmiért vezeklő szerel-

mes, a pásztorélet képzelt gyönyöreieért epedő ifjú, a mindenben kételkedő baccalaureus, a mindenhez értő káplán, a szőrszálhasogató filozófus, a törvény betűjén rágsáló bíró és a kákán is csomót kereső inkvizitor. Még a király és a pápa személye is bele van vonva az élet e különös tragikomédiájába, mely, mint Don Quijote rögeszméje, csak a halál küszöbén ér véget. Úgy érezzük, mintha fülünkbe dörögne ez a megmásíthatatlan bibliai igazság: Vanitas vanitatum et omnia vanitas! Thakeray «Hiúság vására» csak egy epizód az életből, Cervantes Don Quijotéja maga az élet.

Erre oktat nemesen szórakoztatva bennünket a világirodalom e legkiválóbb, még eddig felül nem múlt humoros regénye. Nem pusztán időtöltés, kacagtatás a célja, mint a gyermekek és felszínes gondolkodású emberek hiszik. Ellenkezőleg, egy feneketlen mélységekben járó életbölcshoz adja be nekünk az ő gazdag élettapasztalatából leszűrt és pompás komikummal fűszerezett egyetemes igazságokat. Ezek megértéséhez és élvezéséhez pedig érettebb és elfogulatlanabb kor szükséges. Azért jól jövendölte meg a Don Quijote sorsát Sanson Carrasco, a tudákos és kételkedő baccalaureus: a «gyermekek lapozzák, az ifjak olvassák, a férfiak megértik és az öregek magasztalják».

És mit találó ítélet nemcsak az egész műre, de a benne kifejezett nemzeti és többé-kevésbbé egyetemes gondolatra is szól, melyet hőséről donquijotizmusnak neveznek. Mit jelent ez a világnak, azt megmondja *Achille Maffre de Bougé* e versszaka:

«Astre judaïsant des ères accomplies,
qu'une lance se brise, ou qu'un estoc se plie
à vouloir entamer l'illusoir haubert,
et que le palefroy roule, les fers en l'air,
avec son cavalier, honneur à la folie
qui rue aux visions ses généreux transports!
Mirage et chute au bout, nous préférons la mort
aux réalités avilies:
Don Quichotte s'est appelé Campéador.

És mit jelent különösen Spanyolországnak, azt nemcsak világosan, de szép és ékes spanyol nyelven tudtul adja az a művész szonett, melyet *Doña Paz* spanyol infánsnő és bajor kir. hercegnő költői ihletében az 1905-iki Cervantes-ünnepek alkalmából *Don Quijote* hazájához írt:

Hová lett, ó hon, fényed, gazdagságod,
min bámulattal csüngött a világ?
Könyfátylomon át bűm im' mást se lát,
Mint szegény népet, ócska cifraságot.

Nem meddő s múltó volt szent hivatásod,
emelt fővel hordd sorsod nyomorát.
Nemes vagy s voltál századokon át,
Örök tanúm rá minden közmondásod.

Erről regél a bús lovag is néked,
ezért küzd véle a zord modernizmus,
s az én szívem, hazám, úgy szeret téged,
hogy arra kéri az idealizmus
névében egyre a jó Istenséget:
maradjon meg neked a Quijotizmus!

Amit mások régebben zokon vettek Cervantestől, hogy saját hazáját a külföld előtt nevetség tárgyává tette, azt íme a népek az ő örök dicsőségére írják fel.

A nyomorúságos viszonyok között éldegélő jó öreg Cervantesnek azonban még ez a dicséret sem volt elég. Mintha attól tartott volna, hogy művei idővel el fognak veszni s nevére örök fályolt borít majd a feledés halkszárnyú szelleme, vissza-visszatér, a szerénység rovására is, műve öndicsőítésére. Az invenciót, írói minőségének ezt a tagadhatatlanul legjellemzőbb vonását, amiben minden versenytársát felülmúlta, egy alkotásában sem emeli ki annyira, mint az 1614-ben kiadott *Parnassusi út* c. kritikai verses szemlében. Ennek bíráló része ugyan gyöngé, de tervezete és hümora elsőrangú művészre vall, ha olasz mintája az ő eredetiségére némi homályt is vet.

Ez a páratlan leleményesség, mielőtt végsőt lobbant volna, még egyszer hatalmába keríti teremtményét: megiratja vele gyógyíthatatlan betegségében *Persiles és Sigismunda viszontagságai* c. úti regényét. Játszi képzelete kalandot-kalandra halmoz itt, csak-hogy két hősnének, az álnevek alatt bujkáló Persilesnek és Sigismundának szerelmi regényét mentül később hozhassa tető alá. Célját elérte ugyan, de az olvasó türelmét is kemény próbára tette vele. Ez az oka, hogy ezen utolsó munkájáról nyilvánított jóslata bizony nem vált be. Még széleskörű tudását, gazdag élettapasztalatát visszatükröző kitérései és ötletei sem menthették meg azt az utókor közönyétől. Hiába, a Don Quijote ideális fején kizöldelt babért sem ez a hattyúdala, sem kora irigysége, sem az elmúlt három század materializmusának enyészto szele sem birta elfonynyasztani. Üdén és meg nem tépázva virul az ma is rajta, mint nagy író- és kortársának, Shakespearenek a homlokán.

Élő tanúi ennek az elévülhetetlen megbecsülésnek a világszerte rendezett ünnepségek az elmúlt esztendőben. Különösen ki-
tűntek ezek közül a londoniak és a madridiak, melyek a világirodalom e két fejedelmének emlékét kölcsönösen, szinte egymással

versenyezve örökítették meg újból. Londonban azzal, hogy Cervantes nevére spanyol tanszéket emeltek az egyetemen, Madridban pedig azzal, hogy egy Shakespeare-tanulmányra 3000 franknyi pályadíjat tűztek ki.

Ám hazánk is kivette a maga részét e két szellemóriás megünnepléséből. Első irodalmi intézeteink a kellő időben rótták le kegyeletük adóját irántuk. Akadémiánk a fölmerült akadályok következtében ugyan később, de nem kevésbé forró lelkesedéssel tesz íme eleget ezen kötelességének. Az elismerés és irodalmi kegyeletnek világszerte megnyilatkozott ünnepi hangjai között a mienk is meg fogja találni békés útját az ágyúdörejen keresztül a dicsőség e megszentelt sirjaihoz. Az ott porladozó nagyok beszédes ajka rég elnémult ugyan, de műveikből mind egyre oktat bennünket. A többi között arra is, hogy szebb, tartósabb a dicsőség ama virága, mely a múzsák békés otthonában nyílik, mint az, mely a harcok fűlsiketítő zajában a csatamezők véráztatta földjéből sarjadzik ki.

Ha nem hiszed, kérdezd meg eziránt a Nagy Sándorokat, Cézárokat és Napoleonokat. Ha pedig ezek sem nyugtatnak meg, fordulj a bölcs Cervanteshez, ki nemcsak vitéz katona, hanem bátor és szellemes tollforgató is volt egy személyben.

A HITTUDOMÁNY- ÉS BÖLCSELETI OSZTÁLY FELOLVASÁSAIBÓL.

Verworn Miksa pszichomonizmusa.

(Kivonat Madarász István rendes tagnak 1917. január hó 12-én tartott előadásából.)

A német monisztikus bölcseletnek három kimagasló képviselője: Haeckel Ernő, Ostwald Vilmos s Verworn Miksa.

Haeckel Ernő a pszichével felruházott atomban s az abból összetett egységes lényegű világszubsztanciában, Ostwald Vilmos az egységes lényegű s egynemű világenergiában akarja a dualizmus két ősi ellentétét, Isten-világ, szellem-anyag ösprblémáját egy végső egységben feloldani.

Verworn mind a két megoldási kísérletet elveti s *pszichomonizmusában* idealisztikus ismeretelméleti alapon keresi e rejtély megfejtését, mikor azt állítja, hogy Isten-világ, szellem-anyag, én-külvilág tulajdonképen csak egy s ez az én pszichém alkotása.

Majd kiküszöböli az okság elvét s helyébe állítja a föltételek öt törvényét s e két alapelméletre építi fel természettudományos nézeteit.

I. Ismeretelméleti idealizmusa.

Az ember *csakis és csupán* érzékszerveivel veszi tudomásul a külvilágot. Minden, amit megismerek, csupán érzet. A szín, a hang, a forma, az íz, a fájdalom, az öröm... mind csak érzet vagy érzet-komplexum. Mást, mint érzetet nem ismerhetek meg. Minden, amit létezőnek s külvilágnak gondolok, nem egyéb, mint érzeteim s azok nyomán felébredt s feldolgozott érzéki képeim sorozata, bonyodalmas hálózata. Ez pedig maga a psziché. Mi tehát a külvilág? Nem egyéb, mint pszichém gazdag tartalmának projekciója. Verworn alapeszméje: *Nihil est in universo, quod antea non fuerit in intellectu.*

S mi az öntudat? Nem egyéb, mint az érzeteknek az «én» érzetével való összekapcsolása.

Bírálat. 1. Az érzet reactio az ingerre. Ez az általános meghatározás is kettőt tételez fel benne: a/ valamit, ami az ingert átveszi

s b/ valamit, ami ingerként hatni képes. Érzet spontán módon nem keletkezik, hanem utal egy előidéző okra, vagy azok komplexumára. Az érzet utal tölem különböző, tölem független, velem sokszor ellenséges külvilágra.

2. Verworn összetéveszti az érzetet az érzéki képpel.

Ha csak érzéki képeim (*Vorstellung, imago*) volnának s nem érzeteim (*Empfindung, impressio sensitiva*) is, akkor lehetne kételkedni az érzéki képek mögött rejlő külvilág valódi függetlenségében.

Nagy a különbség érzet s érzéki kép között.

a/ Érzet csak az érzékszervek működésének érzete mellett jön létre. Csak akkor látok, ha szemem nyitva van s ennek érzete tudatos, csak akkor hallok, ha halló érzékemet tudatosan applikálom. Míg érzéki kép az érzékszervi működés nélkül is könnyen felébredhet.

b/ Érzet újat közöl, érzéki kép csak az ismertet variálhatja.

c/ Érzet szabálytalanul, váratlanul, hirtelen jöhet létre, amint az előidéző ok megjelenik, érzéki kép csak az asszociáció törvényei szerint (associatio imaginum, Ähnlichkeits-, Berührungs-Assoziation).

d/ Érzet friss, élénk, sokoldalú, plasztikus, érzéki kép elmosódott, bágyadt, egyoldalú, fénytelen.

e/ Érzet akaratom ellenére, sokszor fájdalomra jön létre, ami bizonyítja, hogy tölem független, az érzéki képeket akaratom felébresztheti, szabályozhatja, uralkodik felettük.

Látni való, hogy az érzet szuverén, tölem független jelenség, mely megköveteli, hogy akaratom ellenére is tudomásul vegyem. Nem én uralkodom rajta, hanem ő rajtam. Ha tehát független tölem, nem eredhet én tölem, hanem tölem különböző valóban létező külvilágtól.

Az emberi psziché nagyon individualis, ami egyéni felfogásban, hajlamokban, szakaszokban, stilusban, tehetségekben nyilatkozik meg. Ha a külvilág csak pszichénk alkotása volna, honnan van az, hogy száz és ezer pszichének ugyanazon érzetei vannak a külvilágról s nem egyéni külön felfogása, holott mind arról, amit nem tisztán érzékléssel ismerünk meg, sajátos, egyéni, individualis nézetünk lehet és van. A külvilágról, főleg annak létezéséről s annak mikéntjéről minden ép érzékű embernek nagyjában egyforma érzetei vannak. Vagy a külvilág reális ingere idézi azt bennünk elő, vagy azt kell hinnünk, hogy a világ képe velünk született; ám ez utóbbi esetben az érzékszerveknek nem volna célja s nem volna lehetsé-

ges e velünk született kép tökéletesítése, gazdagítása, ami pedig megtörténik.

4. Felmerül továbbá az a kérdés, mi van az érzet tárgyával akkor, ha az érzet létre nem jön. Verworn e nehézséget úgy próbálja megoldani, hogy kétféle érzetet különböztet meg: tudattalant s tudatosat. A tudattalan érzet nem lépi át az «én» küszöbét, nem kapcsolódik az «én» érzetébe, a tudatos ellenben egyesül vele. Ámde mi az a tudattalan érzet, mely van, de nem veszem tudomásul? Nem egyéb, mint tőlem különböző s tőlem független külvilág. Itt vagyunk ismét a dualizmusnál!

5. A pszichomonizmus szerint az érzetek óriási komplexuma él bennünk. De akkor honnan ered az a nagy rend, az az egységes csoportosítás, mely az érzetek közt uralkodik s mely összhangzó, művészi képet nyújt a külvilágról. Honnan ered, hogy ez a komplexum, mely napról-napra gyarapodik, oly logikusan gondolkodik. Mi tartja össze ezt a bonyodalmas érzetecsoporthoz, mi rendezi? Mindez oly probléma, melyet a pszichomonizmus felidéz, de megoldani képtelen. Mert ha a pszichét emeli teremető rangra, akkor végeredményben a *solipsismushoz* kell megérkeznie.

6. A pszichomonizmus minden tudományos kutatásnak útját állja. Mert ha minden az én pszichém alkotása s a világkép spontán módon keletkezik az én pszichémben, akkor felesleges a természet rejtett titkait kutatni, mert azok pszichémben anélkül is revelálódnak, akkor felesleges és lehetetlen a psziche «gazdag tartalmát» tágitani, gyarapítani.

Távol attól, hogy a naiv realizmus szélső álláspontján a külvilág tökéletes megismerhetőségét állítanók, tisztán a psziché tudatos tevékenységére támaszkodva el kell vetnünk a pszichomonizmusnak ismeretelméleti alapelvét, mely a külvilágot, az *anyagot* az «én» szüleményének tartva iparkodik az anyag és szellem dualizmusát megszüntetni.

II. Verworn conditionalismusa.

Verworn monizmusának második jellegzetes vonása az okság elvének tagadása s helyébe a feltételek törvényének felállítás, a causalizmusnak conditionalismussal való helyettesítése.

A conditionalismus öt törvénye így hangzik:

1. Nincs izoláltan álló vagy abszolút dolog. Minden dolog, vagyis minden folyamat és állapot más folyamat vagy állapottól van *feltételezve*.

2. Nincs oly folyamat vagy állapot, mely csak egyetlen egy

tényezőtől függne. Minden folyamat vagy állapot számos tényezőtől van *feltételezve*.

3. Minden folyamat vagy állapot egy irányúan van meghatározva *feltételeinek* összege által.

4. Minden folyamat vagy állapot egyenlő *feltételeinek* összegével.

5. Valamely folyamat vagy állapot összes *feltételei* egyforma értékűek a folyamat vagy állapot létrejötténél, amennyiben szükségese. (*Lex effectivae aequivalentiae conditionum.*)

Ez az öt törvény tökéletesen pótolja az okság avult elvét, mely a legtöbb jelenség magyarázatánál csődöt mond. A causalismus minden alap nélkül, teljesen önkényesen oknak nevezi az állapot vagy folyamat előidéző tényezőinek egyikét, a többieket mellék okoknak, vagy feltételeknek minősíti. Rendszerint a folyamat több feltétele közül a legutolsót nevezi oknak. Így például azt mondják, hogy a szikra a nitroglicerinnel felrobbanásánál az *ok*, a nitroglicerinnel atomjainak labilis egyensúlya azonban csak *feltétel*, a földrengés *oka* a ház összedülésének, a gravitáció csak *feltétel*, a külső inger, mely az izomzatot reflexmozgásra készíti, a causalismus előtt *ok*, míg az izom ingerlékenysége csupán *feltétel*. A causalismus tehát teljesen önkényesen s illogikusan hol az egyik, hol a másik feltételt emeli az ok méltóságára, rendszerint a legutolsó feltételt. A legtöbb folyamatnál a sorrend teljesen mellékes.

Egészen helytelen felfogás. Vagy szükséges valamely feltétel valamely folyamat létrejöttéhez, vagy nem szükséges. Ha szükséges, akkor nélküle a folyamat létre nem jöhet. Ha több feltétel közül mindegyik szükséges, mely címen fontosabb az egyik a másikkal, mely címen lesz az egyikből *ok*, a másikkal csak *feltétel*. Ha szükségesek, akkor mind egyformán szükségesek. A szükségesség fogalma nem ismer fokozást.

A conditionalismus sokkal logikusabb és igazságosabb kutatási módszer, mely minden szükséges tényezőnek egyforma szerepet ad, mely a kutatást megkönnyíti, megvilágítja s az igazságot kideríti.

A conditionalismus megfejt a «Ding an sich» problémáját az anyag és szellem dualizmusának kérdését, az élet jelenségeit, az átöröklődés problémáját, a szabad akarat s a halhatatlanság kérdéseit. Kikutatja ugyanis a folyamatok és jelenségek összes feltételeit, a feltételek összege pedig maga a folyamat és jelenség.

A causalismus a világnézetnek kezdetlegesebb foka, a conditionalismus előbbre haladott álláspont. A causalismus naiv, a

conditionalismus kritikai elv. A causalismus a szemlélés felületén uszik, a conditionalismus a mélybe hatol. A causalismus látszólag analizál, a conditionalismus arra törekszik, hogy azt végre is hajtsa. A causalismus egy sereg látszólagos problémát vet fel, a conditionalismus számos látszólagos problémát megold s utat nyit új és szabad kutatásnak.

Birálat.

Verworn előtt rendkívül kellemetlen kérdés, mi a psziché s gazdag tartalmának oka, mi az oka az anyagnak, az életnek, a világ mindenségnek s éppen ezért conditionalismusával már e kérdések feltevését akarja lehetetlenné tenni.

A conditionalismus első három törvénye újat nem mond, azt a causalismus is elfogadja. A causalismus is beismeri, hogy a természetet bonyodalmas okhálózat szövi át, mely azt különböző erők s eredőkkel óriási géppé alakítja, melyben a legjelentéktelbbnek látszó csavar is számos októl függ s maga is számos hatás előidézésénél mint ható ok szerepel.

Helytelen a conditionalismus 4. s 5. törvénye, mely a folyamat alkotó elemeit teljesen egyformán értékeli s a folyamatot az egyneműeknek minősített feltételek mechanikai összegének tartja.

Verworn a számtani szabályt «az egész egyenlő részeinek összegével» ráhuzza a természet jelenségeire. Ha a természet jelenségei pusztán materiális s mechanikai egynemű elemekből tevődnek össze, akkor e két törvény helyes lenne. De e két törvény már a priori kiküszöböli a materiális világnézetten kívül álló elemeket, minők a célszerűség, az okság, életelv, szabad akarat, tehetség stb. Ezeket egyszerűen tagadja s nélkülük állítja össze az egyenleteket. Éppen ezért a felállítandó egyenletekből kiri, hogy itt valami hiányzik. E számtani azonossági törvény mellett ilyen egyenletek volnának felállíthatók:

űveg + selyem + dörzsölés = villamosság, de

űveg + selyem + dörzsölés = hő; ebből pedig következik, hogy
villamosság = hő

vagy pedig

$C + O + h\ddot{o} = \text{szénsav.}$

Natriumcarbonat + sósav = szénsav; ez oly sajátágos diformiumot jelent, minőt sem a természet, sem a kémia nem ismer.

Vagy, hogy a komikum határát érintsük

Orgonafujtatás + orgonasipok + ujjnyomás = Bachféle fuga; festék +
+ vászon + ecset + kézmozgás = Rafael festmény.

A természet nem egynemű összege az alkotó elemeknek, hanem bonyodalmas hálózat, melyben sokszor méterrel, súlymértékkel s lombikkal meg nem határozható imponderabiliák játszanak nagy szerepet.

Verworn nem ismeri a különbséget ok és feltétel között.

Igaz ugyan, hogy művészi zongorajátékhoz művész és jó zongora is szükséges, igaz, hogy festmény létrehozásához festő-művész és ecset, festék s vászon szükségesek, de rövidlátás a művészt szükséges eszközeivel egy rangba sorozni s nekik a művészzenialitásával egyenértékű szerepet juttatni.

Más az ok, más a feltétel.

Az ok oly energiaáram, vagy erőforrás, mely pozitíve befolyást gyakorol a folyamat létrejöttére, mely vele mindig arányban áll.

A feltétel oly tényező, mely lehetővé teszi az ok működését, mely elhárítja működése elől az akadályt, de amely pozitíve nem folyik be a folyamat lényegére, mely ennél fogva nincs vele arányban.

Világosan fejti ezt ki szent Tamás (S. Theol. III. 62. a. 1.) s a neoskolaszticizmus vezérképviselője Mercier biboros.

Ez utóbbi így ír: «La cause a une influence positive sur l'apparition du fait, que l'on appelle son effet. La condition est requise pour permettre a la cause d'agir, mais elle même n'influe pas positivement sur la production de l'effet; elle écarte un obstacle: l'obstacle écarté la cause a liberté d'agir, elle agit. (Traité de Philosophie. Louvain, 1911. I. 569.)

Az oknak két jellegzetes tulajdonsága van, mellyel a feltétel nem bír: 1. formájának erejével *per virtutem suae formae* pozitív hatást gyakorol a folyamat vagy állapot keletkezésére s 2. a hatás arányban áll vele.

1. Az actió az okból indul, a benne lappangó erő, energia, tehetség, képesség vagy tudásból. A feltétel mellékszerepet játszik az akciónál: képessé teszi az agenst a cselekvésre, vagy a patientst, hogy rajta valamilyen cselekvés végbe mehessen, elhárítja az akadályt a cselekvés elől, irányt szabhat a cselekvésnek, nagyobb vagy kisebb intenzitást adhat neki, a hatást színezheti, élénkítheti, de a lényegbe nem foly be, nem végez aktív munkát. Így pl. a művészeti produktumoknál a hatás a művész teremtő tehetségétől indul ki, az hat egyenesen s pozitíve a művészi produktumra s nem a festő ecsetje, a szobrász vésője, az építész ironja, a költő tolla. Az ecset, véső, iron, toll, zongora minősége jelentéktelen kis mértékben emelheti vagy csökkentheti a művészi hatást, de lényegét nem érinti.

Hogy egyes esetben a kívánt fokban s mértékben valamely folyamat sikeresen létrejőjön, szükséges az összes tényezők közreműködése, de hogy *mi* történjék, az egyes egyedül egy tényezőtől, az októl származik.

Ez a causalismus alapelve a conditionalismus 4. s 5. törvényével szemben.

2. Az oknak második jellegzetes vonása, hogy a hatás nem a feltételekkel, hanem az okkal van arányban.

Nem mondhatjuk azt, hogy mennél tökéletesebb a zongora, ecset vagy véső, annál tökéletesebb a zeneelőadás, festmény vagy szobor, hanem ellenkezőleg azt kell mondanunk, hogy annál tökéletesebbek vagy tökéletlenebbek e művészeti produktumok, mennél tökéletesebb vagy tökéletlenebb művésztől származnak. Helyesen mondja Sz. Tamás: *effectus non assimilatur instrumento, sed principali agentis.*

A causalismus tehát jogos alappal emeli az ok rangjára azt a feltételt, amely e két jellegzetes tulajdonsággal bír. Az ok sohasem helyettesíthető mással, a feltételek azonban többé-kevésbé helyettesíthetők, anélkül, hogy a hatás teljesen elmaradna.

Végül a conditionalismus ellen hozható fel az a vád, amit a causalismus ellen emel t. i., hogy akadályozza és hátráltatja a tudományos kutatást, haladást. Ha minden tényező egyforma értékű valamely jelenség létrejötténél s ha ez nem egyéb, mint egyenlő értékű feltételeinek összege, akkor sohasem fogjuk megismerni az igazságot, sohasem fogjuk tudni megkülönböztetni a lényegest a lényegtelenről.

A conditionalismus a felületesség melegágya, nemcsak nem mélyíti a tudást, hanem egyenesen elsekélyesíti.

Nem a causalismus, hanem a conditionalismus úszik a szemlélés és kutatás felszínén.

III. Verworn természetbölcséleti világnézete.

Verworn ismeretelméleti idealizmusával ellentétben foglalkozik a külvilág jelenségeivel s azokról világnézetet alkot magának.

Nagyobbrészt Haeckel s Ostwald természetbölcséleti elveit vallja.

Az élő és élettelen anyag között nincs különbség morfológiai, genetikai, fizikai szempontból. Csupán kémiai szempontból lehet különbséget konstatálni e két ország között, amennyiben az élő anyag bonyolultabb kémiai összetételű. «Das Spezifische des Lebens

besteht in der Kombination der chemischen Elementarvorgängen». (Die Erforschung des Lebens. Jena, 1911². 29.)

De e különbség is tisztán kombinatív jellegű, tehát nem lényeges, hanem fokozati. Az élet ösnemződés útján keletkezett a szervezetlen anyagból. A tudat nélküli élet s a tudatos élet közt látszólag nagy különbség van, de ha közelebbről figyelembe vesszük e különbséget, megállapíthatjuk, hogy ez sem lényeges, áthidalhatatlan ür. A tudattalan és a tudatos életnyilvánulás között számtalan közbülső átmeneti stádium létezik. Elvileg semmi sincs annak elgondolásában, hogy egyszerű tudat nélküli reflexmozgások további kombináció által végtére bonyodalmas tudatos aktusokká sűrűsödnek.

Az élet tudatos és tudattalan jelenségeit a conditionalismus kielégítően magyarázza. Ha ismerem a jelenségek feltételeit, ismerem magát a jelenséget is. A biológiában is tehát nem az okokat, hanem az életnyilvánulások feltételeit kell kikutatnunk.

Természetes, hogy az ember is csak az utolsó láncszeme az anyag fejlődésének.

Mi a kezdet? Minden öröktől van. «Die Materie und Bewegung ist ewig.» (Allgemeine Physiologie. Jena, 1897². 350. l.)

Mi a vég? «Die Welt selbst hat kein Ziel, nach dem sie strebt, hier existiert nur ewige Entwicklung d. h. Veränderung ohne Ende». (U. o.)

Egyetlen egy cél, egy törvény uralkodik, amelynek az élettelen lények, az élővilág, az ember minden tettével s küzdelmeivel, a kultúra minden ideáljával hódol és szolgál s amelynek mindent köszön s ez a conditionalismus törvénye. Mert ez minden élő s élettelen, minden anyag és szellem feltételeinek kifejezője. E feltételek pedig öröktől fogva változnak, haladnak s fejlődnek.

Haeckellel idézi ez örök változás és fejlődés törvényét:

Nach ewigen, ehernen
Grossen Gesetzen
Müssen wir alle
Unseres Daseins
Kreise vollenden.

Verworn természetbölcséleti elvei tehát teljesen materialisztikus jellegűek s jobbára összevágának Haeckel s Ostwald alapelveivel. Ugyanaz a felületesség, ugyanaz az elogultság, ugyanaz a türelmetlen, ellenimondást nem tűrő dogmatizmus jellemzi, mint a monizmus előbbi két apostolat.¹

¹ Behatóbb ismertetésével és bírálatával e *kivonat* nem óhajt foglalkozni.

Összegezés. Verworn monizmusa két pontban tér el Haeckel s Ostwald elméleteitől. Egyrészt idealisztikus ismeretelméleti alapot ad, mely az anyag és szellem dualizmusát a pszichének egységes természetű tartalmában akarja egységessé olvasztani, másrészt pedig logikai téren akar a conditionalismussal a legégetőbb problémáknak elébe vágni. Első kísérlete újabb alakba öntése a Fichte-Hegel-Schelling-féle idealizmusnak, melynek tulzásai általános ellenkezést váltanak ki s melynek követői lépten-nyomon ellentmondásba jutnak önmagukkal s az alapeszmével ellentétes pótlások elfogadására kényszerülnek.

A másik kísérlet a jelenségek magyarázatát nem egyszerűsíti, hanem még jobban összebogozza, a kutatást elsekélyesíti, a gondolkodó elmét pedig meg nem nyugtatja.

Verworn pszichomonizmusa tehát nem viszi előbbre a kutatást, ez is csak egy újabb sikertelen kísérlet a dualizmus problémájának metafizika s logika nélkül való kiküszöbölésére s mesterseges egyelviség világnézetének megalapozására.

A TÖRTÉNELEM-, JOG- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK FELOLVASÁSAIBÓL.

Divény vára.

Kivonat *Novák Lajos* r. tagnak 1917. január 26-án tartott felolvasásából.

A Nógrád vármegyében fekvő Divény vár legrégibb multjáról az irodalom keveset tud. Neve a régibb iratokban: Gyeven, Dévin, Devin, Dévén, Definia alakban fordul elő. Bél Mátyás szerint e várat egy Divény nevű család építette s innen ered e vár neve is.¹ Ugyanezt állítja az ő nyomán Mocsáry Antal is;² Fényes Elek pedig nem tud mást mondani, csak hogy «e vár a sötét hajdan korból vette eredetét.³ Bél és Mocsáry állítása azonban csak pusztá feltevés, melyet semminemű adat nem támogat.

A nép ajkán két monda él a vár alapításáról. Az egyik szerint Divényt egy szláv népfőnök alapította, de az építkezéssel eleinte semmire sem ment, mivel amit nappal a munkások építettek, azt éjjel egy felbőszült erdei szellem romba döntötte. Végre egy öreg ember azt mondta, hogy a szellemet ki lehet engesztelni, ha a legközelebbi hajnalkor a fal alapzatába egy gyermeket befalaznak. Ez megtörténvén, az építést zavartalanul folytathatták. E kegyetlen tett miatt a nép a várat a szláv *divy* (vad) szótól *Divin*-nek nevezte el. (Hasonló mondák szólnak Dévény és Déva várak alapításáról is.)

A másik monda szerint Divény várát a hét magyar vezér egyike építette s minthogy neki ezen építkezésnél néhány ördögi szellem hasznos szolgálatot tett, hálából a várat ezek nevére *Devin*-nek nevezte el. Ipolyi szerint pogány őseink csakúgyan tiszteltek *devi* néven ördögi szellemeket s hajlandó is hinni, hogy Divény neve «csakúgyan összefüggésben van holmi hitregei hagyományokkal».⁴

¹ Notitia Hungariae novae historico-geographica IV. k. 56. l.

² «Nógrád vármegye Esmertetése» III. 81. l.

³ Magyarország Geographiai Szótára I. 267.

⁴ Ipolyi A. Magyar Mythologia 42. 43. l.

Valószínű mindebből csupán, hogy az egykor zord, vad vidéken fekvő Divény vár neve a szláv *divy* szótól vette eredetét.

A mai Divény már a honfoglalás előtt lakott, valószínűleg megerődített hely volt. Bizonyítják ezt az itt sűrűn talált népvándorlások kori leletek.

Anonymus szerint e vidéket a honfoglalás alkalmával Szoárd, Kadocsa és Huba vezérek hódították meg. Legelső kétségtelen adattainkban Divényt és vidékét a Kacsics nemzetség birtokában találjuk. II. Endre király azonban e nemzetség egyik tagjának, Simon bánnak a Gertrud királyné meggyilkoltatásában való bűnrészsége miatt nyitra- és nógrádmegyei birtokait, köztük Divényt is elkobozta s a Tomaj nembeli Dénes tárnokmesternek adományozta. Dénes nem sokáig élvezhette ujonnan szerzett birtokait, mert 1241-ben a tatárbetörés alkalmával a Sajó mellett vívott ütközetben elesett. Halála után fiai örökölték Divényt s valószínűleg ők építették a várat is és pedig a régi szláv erődítmény romjai fölé.¹

A Kacsics nembeli Lesták és Folkus azonban nem nyugodván bele családjuk ősi birtokainak elvesztésébe, megkísérelték azok visszaszerzését s csakugyan sikerült is nekik IV. László királytól e birtokokra új adománylevelet kapni. Dénes nádor fiai azonban meggyőzván a királyt arról, hogy Simon bán Nógrádban levő birtokait hűtlenség címén vesztette el, IV. László király 1277-ben a Lesták és Folkus részére előbb kiállított adománylevelet megsemmisítette s a vitás birtokokat Dénes nádor fiainak visszaadta, majd 1280-ban ismételve elrendelte, hogy őket — hűtlenségi bűn terhe alatt — birtokukban senki háborgatni ne merészelje.

Dénes nádor fiainak sikerült ily módon megmenteniök atyai örökségüket, mely azután a nádor Tamás nevű unokájának jutott birtokául, ki törzsatyja lett a Losonczy és a losonczi Bánffy családnak. Tamás birtokainak központjává Divény várat tette, mely ezen időtől kezdve két századon keresztül a Losonczy család kezén maradt és sok nehéz küzdelemnek színhelye lett. Csák Máté hadai megostromolták s felgyújtották. Sokat szenvedett a hussziták betörése alatt, kiknek főfészkéi Divény szomszédságában Gács és Ozdin várai voltak s csakis a Losonczyak vitézségének s áldozatkészségének köszönhette fennmaradását.

Mátyás király uralkodása alatt Divény urat cserélt. Losonczy Zsigmond és László ugyanis résztvevén az 1467-iki erdélyi lázadás-

¹ Römer Flóris 1864. évi ásatásai alapján úgy nyilatkozott, hogy Divény vár őrtornyának alapfalai a honfoglalás előtti korból származnak.

ban, ennek leverése után a király nógrádi birtokaikat hűtlenség címén lefoglalta és sógoruknak, Országh Mihály nádornak s János, Gáspár és László nevű fiainak adományozta, kiket a váci káptalan e birtokokba 1469. március 6-án a gyarmati Balassák s Losonczy János és fia Mihály tiltakozása ellenére beiktatott. Az Országh család azonban csak rövid ideig bírta Divényt; 1473-ban ugyanis már Ongor János kezén találjuk, kinek Katalin nevű leányában az Ongor családnak magva szakadt. I. Ferdinánd király 1535. nov. 13-án Divény várát, minden hozzátartozó birtokkal Várday Pál esztergomi érseknek adományozta, tovább adományozási joggal; Várday azonban nem vehette birtokába Divényt, mert Balassa Zsigmond, kinek családja már Mátyás király idejében jogot formált a Losonczy-birtokokra, mindjárt Ongor Katalin halála után erőszakkal elfoglalta. Balassa Zsigmondtól részt követelt öccse János s mivel békés úton kielégítést nem nyert, 1535. sz. Mihály napja körül fegyveres népével megostromolta Divényt s a várhoz tartozó községekben mindent feldúlt és felégetett. Balassa Zsigmondnak nem lévén gyermekei, Divény várát még életében átengedte ifjabb öccsének, Balassa Menyhértnek. Rövid idő múlva a vár Balassa János birtokába került, aki a várra királyi adományt nyert. Ez időtől kezdve, a török hódítások következtében, Divény vára, mint a bányavárosok kulcsa sűrűbben kezd szerepelni hazánk történetében. Fülel eleste után a császári hadvezetőség belátta Divény várának nagy jelentőségét, felismerve, hogy csakis e vár képes útját állani a bányavárosokba törekvő török hadaknak. Ezért az országgyűlések ismételve intézkednek Divényvár megerősítéséről s a szomszéd vármegyék népét kirendelik közmunka teljesítésére s Balassa János is mindent elkövet, hogy várát biztosítsa. Mindamellett 1575. július 28-án hősies védelem után Divény is elesett. A törökök kellőképen értékelték új hódításuk jelentőségét, a várat megnagyobbították s megerősítették. Első török parancsnoka Mahmat bég lett, akinek a körmöczi városi levéltárban több levele maradt fenn, melyekben a szomszéd Zólyom-megye községeit meghódításra szólítja fel. 1593. nov. 3-án a felvidék nemessége a tarczali gyűlésen általános felkelést rendelt el s az összetoborzott seregek egymásután foglalták el Rimaszombatot és Füleket; Balassa Bálint, a költő pedig — ki csak néhány nappal előbb tért vissza lengyelországi bűjdosásából — ostrom alá vette Divény várát, amelyet a meglepett őrség nov. 26-án feladott.

Ezen ostrom alatt Divény vára sokat szenvedett, miért is az 1602-iki országgyűlés elrendelte annak kijavítását s e terhet Turóc vármegyére róta. 1605-ben Bocskay hadnagyai ejtették hatalmukba

több nógrádmegyei várral együtt Divényt is; egy év múlva azonban a bécsi békekötés után e várak visszakérültek Rudolf király birtokába. A zsitvatoroki béke XV. pontja értelmében Divény vára véglegesen a király fennhatósága alatt maradt s a vár összes tartozékai felszabadultak a török hódoltság alul. E békekötés után a törökök Divényt többé nem háborgatták s a várat a Balassa család egyideig békében birta.

Félszázad múlva azonban vége szakadt a Balassák békés birtoklásának. Gróf Balassa Imre ugyanis különféle hatalmaskodások és erőszakos birtokfoglalások miatt Bécsbe a király elé idéztetett s nem jelent meg, jószágvesztésre és száműzetésre ítéltetett. Ezen ítéletet ugyan I. Lipót több főúr közbenjárására visszavonta, mivel azonban Balassa továbbra is folytatta garázda életmódját, Wesselényi nádor öt Kassára ítélőszéke elé idézvén és 32 cégéres büntetben bűnösnek találván, a pozsonyi várba záratta s midőn Balassa börtönéből megszökött és Divény várába menekült, a várat magyar és német zsoldosokkal s megyei hadakkal ostrom alá vette. A várórség meggyőződven a védelem sikertelenségéről, 1666. július 7-én a várat «discretióra» feladta. Balassát a nádor foglyúl Murányba vitte, honnét később Pozsonyba szállította. Perújítás folytán Balassa 1667-ben pozsonyi börtönéből kiszabadult, azonban — mint báró Szapáry Miklós megjegyzi — «pro redemptione capitis... azon divényi maga jószágát Ő Felsége fiscussának post fata sua perennaliter obligálta».¹

Wesselényi és társainak összeesküvése újabb bajba keverte Balassát, mert noha nyíltan nem pártolt az összeesküvőkhöz, a bécsi udvar előtt mégis gyanúba jött; miért is nem érezvén magát biztonságban, Erdélybe menekült. Ez elegendő ok volt az udvarnak arra, hogy 1670. dec. 23-án összes javainak elkobzását elrendelje. Később ugyan sikerült birtokait visszanyeríe, csak hogy ez alkalommal több terhes feltételt kellett aláírnia, a többi között azt, hogy Divény várát a király rendelkezésére bocsátja, annak birtokáról végleg lemond s a várhegy alján épít magának lakóházat, hogy ott élje le hátralevő napjait.

Balassa azonban már új lakásának berendezésénél elárulta, hogy nincs szándéka komolyan venni a feltételeket, mert kastélyát magas körfalakkal s bástyákkal ellátva, valóságos erősséggé építette. A régi élet csakhamar kezdetét vette, a hatalmaskodások újra mindennaposokká váltak. Mindezeket megkoronázta Balassa azzal, hogy

¹ Századok 1871. évf. 480 l.

Divény várát csellel elfoglalta s a parancsnokot és az őrség egy részét leölette. E vakmerő tett hírére I. Lipót király 1674-ben 4000 főből álló hadat küldött a lázadó gróf megfékezésére s Divény elfoglalására. Balassa azonban vitézül védte várát s hat heti ostrom után a császári sereg eredmény nélkül eltávozott, mire a gróf most már nyíltan a kuruc felkelők pártjára állott s a király híveinek birtokait tüzzel-vassal pusztította. Végre a király, miután azt is hallotta, hogy Balassa ősi várát török ortalom alá akarja helyezni, újra elrendelte Divény elfoglalását. 1679-ben Strassoldo és Lesslie német tábornokok ostrom¹ alá vevén a várat, erős küzdelem után elfoglalták, felgyújtották s bástyáit légberöpítették, a grófot pedig a császár parancsa értelmében békókba verve, fogságba vitték.

Balassa nagy befolyású rokonsága közbenjárására rövid időn belül visszanyerte szabadságát s Erdélybe ment, hol Thököly oldalán keresett szerencsét. Erdélyből azonban Kapy György, kinek kezében voltak birtokai — mint Cserey megjegyzi — «undok cselszövénnyel kiijeszté». Végre sok bujdosás és hánykódás után, 1683-ban Tállyán halt meg, birtokait pedig, minthogy fiai Kristóf és Péter magtalanul haltak el, a kincstár foglalta le.

1686. július 16-án Lipót király a Divényi várhoz tartozó uradalmat 53.000 forintban gróf Zichy Istvánnak adományozta, akit nejével gróf Amade Magdolnával együtt az uradalom birtokába még ugyanazon évben beiktatták. A beiktatólevél tanúsága szerint az úradalomhoz 86 város és falu s 29 pusztta tartozott.

Gróf Zichy István 1687. január 7-én kelt végrendelete szerint az uradalomból elsőszülöttségi s az első szülöttek kihalása esetére senioratusi hitbizományt alakított. Első birtokosául a végrendelet a gróf Ádám nevű fiát nevezte ki, aki 1693-ban márc. 16-án a hitbizomány haszonélvezetébe lépett. Utóda, második nejétől Orbonai Jakussich Teréztől született Károly nevű fia volt. Károlynak fiútóda nem maradt; ekként az uradalom gróf Zichy István végrendelete értelmében a család akkori legidősebb tagjára, Imrére szállott. Ő volt tehát a divényi uradalom első seniora. Az uradalom birtokai Nógrád- és Hont megyében fekszenek s 40.000 k. holdat tesznek ki. Mai napig 17 senior birtokolta az uradalmat. A jelenlegi senior idősb gróf Zichy István.

A MENNYISÉGTAN- ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI OSZTÁLY FELOLVASÁSAIBÓL.

Vizsgálatok a Föld belseje körül.

Kivonat *Kövesligethy Radó* osztályelnöknek 1916. december 15-én tartott székfoglalójából.

Bolygónk belsejének felépítésére vonatkozó, évek során át folytatott és eddigi eredményeiben a Magyar Tudományos Akadémiának bemutatott tanulmányaimnak egy önállóan is tárgyalható részével foglalkozok széket a Szent István Akadémiában.

A két kilométert alig meghaladó mélységig lehatoló közvetlen tapasztalat a Föld legkülsőbb rétegeinek anyagán és elhelyezésén kívül a további következtetésekre alkalmas geothermikus gradiens fogalmához vezet, mely a lávák olvadáshőmérsékletével és — bizonyos valószínű feltevés mellett — a mikroseismikus mozgások rezgésperiodusával a Föld kérgének vastagságát szép egyezésben mintegy 40 kilométerben állapítja meg.

Erre következik a hipotetikus magma, amely tulajdonképpen a halmazállapot continuus átmenete elvének kifejezője. Valódiságát mégis támogatja az a sokféle módon kimutatott tény, hogy a földkéreg egyensúlyban levő boltozat, melyet alulról ható nyomás, vagy archimedesi úszás hord. A geodaesia és geophysika egyaránt fogadja el ezen, az isostatikus egyensúly alapját tevő gondolatot.

A geothermikus gradiensnek sík és hegyes föld alatt való különbözősége, nehézség és függőeltérés szintén csak úgy magyarázható, ha feltesszük, hogy a hegyeknek, — de nem a kéregre egyszerűen felhantolt vulkán-hegyeknek is — a sűrűbb magmába nyúló gyökere van.

Submarin kitörések, a tengerjárás lefolyása, a juvenilis víz és a forrásoknak földrengésektől befolyásolható hőmérséklete még azt is valószínűvé teszik, hogy a magmában nagymennyiségű vízgőz van absorbeálva.

Körülbelül ugyanily rendű mélységekig juthatunk a graviméteres és földmágnességi módszerekkel is. Mégis, ezek első sorban tektonikus zavarokat mutatnak ki és érzékenységek elméleti és gyakorlati okokból a mélységgel fogy.

A Föld egész tömegére vonatkozó felvilágosításokat a csillagászat és geodaesia adhat: a praecessió és nutatió, a Föld lapultsága és közepes sűrűsége, a nehézség eloszlása a Föld felszínén, föltehetetlenségi momentumainak viszonya, a Hold mozgása, a szélességváltozások és tengelyingadozások, a földgömb deformációja a Hold és Nap vonzása folytán mind oly jelenségek, amelyek a belső sűrűségeloszlást megadják, ha a physikus megmondhatná laboratóriumi kísérleteinek határán túl az anyag compressibilitását.

Erre vonatkozó plausibilis feltevések mellett, mint ismeretes, Legendre—Laplace, Roche és mások is vezettek le sűrűségi törvényeket, amelyek némi valószínűséggel bírnak.

A compressibilitástól függ első sorban az anyagban keltett rugalmas hullámok terjedés-sebessége s ezért a fentemlített vizsgálatok deductive is a seismológiára, mint a Föld belsejének kutatására kiválóan alkalmas segédeszközre vezettek volna, ha ugyan a seismologusok nem ismerték volna fel már eleve e tudomány ezirányú jelentőségét.

Valamely rengés-lökés a Föld anyagában három hullámfajt gerjeszt: a hosszrezgés, a keresztrezgés hullámait és a Rayleigh-től felismert félrugalmas felszínhullámokat, amelyek persze a Föld belsejének megismerése szempontjából nem érdekelnek.

E hullámok terjedése-sebessége két rugalmas állandótól függ: egyik a compressibilitás, a másik a szűk határok között változó harántcontractió állandója; de jelenleg egyiknek sem ismerjük függését az anyag sűrűségétől. E tudatlanságunkban istápol az a tény, hogy a terjedése-sebesség a nehézségerőtől is függ, amit azonnal belátunk, ha egy radiolongitudinális és egy radiotransversális rezgést összehasonlítunk. Az első esetben a gömbsugár mentén sűrűsödés és ritkulás váltakozik és a rugalmas munkához járul még a sűrűsödésnek megfelelő emelés munkája is. A másik esetben a rezgés a gömbsugárra merőleges, tehát a szintfelület mentén történő s ezért a nehézség hatása alól felszabadult.

Hogy a terjedés az első két hullámfaj esetén tényleg a Föld testén át történik, az következtethető abból, hogy a Föld színe mentén számított, úgynevezett látszó sebesség a fészek távolságával változik. A lökés így eljut a fészek antipoduspontjába is, még pedig a seismológia alapképletéből kényszerítően következtetve, a Föld középpontján át.

A terjedése-sebesség így a Föld középpontjáig meghatározható és ezzel a belső anyageloszlás kérdése megoldható.

A szükséges adatok levezetésére szolgál a hodograph, vagy

menetgörbe, azaz ama — numerikusan vagy graphikailag adott — összefüggés, mely a lökés beérkezése idejét a fészektől való távolság függvényeképp állítja elő. A hiba csak az, hogy a használandó számolási módszer a menetgörbe egyenletlenségeit nagyítja, kiélelteti; viszont, hogy a sebességekből kiindulva a hodograph szerkesztése a megfigyelés hibáit simítja.

A hodograph tehát nem érzékeny segédeszköze az elméleti kutatásnak és ezért a Föld belsejére csak akkor következtethetünk, ha a seismológiai megfigyelések pontossága igen tetemesen nagy.

Az emersioszög, azaz a lökéssugár hajlása a horizonthoz, sokkal közvetlenebbül függ a sebességtől és ezért célunkat összehasonlíthatatlanul jobban szolgálná. Ám megfigyelése nagyon nehéz, értelmezése körül elméleti nehézségek is vannak és eddig nagyon kevés az erre vonatkozó adat.

Tehát mindenekelőtt egy vezérelni kell a hodograph javítására; egyik a Fermat-féle elv, mely két pont között a terjedés-ido minimumát követeli; a másik néhány egyszerű tapasztalati alapjelenség, pl. hogy a Föld középpontjáig eljutott sugár nem tetszőleges irányban folytatódik, hanem a fészek antipodusaiba hatol.

De még ezen két elv sem elegendő; sok hodographot számoltunk ez uton, részben nagyon valószínűtlen feltevések mellett s valamennyie mégis kielégítően adja vissza az észlelést.

Hogy mennyire szükséges ilyen corrigáló elv, mutatja az eddig catalogisált anyag gyarlósága, sőt az 1906. januárius 31-iki columbiai rengésnek nagy gondnal és körültekintéssel szerkesztett Rudolph—Szirtes-féle hodographja is.

Ily ingatag alapon talál Wiechert 1500 kilométer mélységben egy discontinuitási felületet, amely az 1500 kilométer vastag kőkéreg a belső nickel-vasmagtól elválasztja. Geiger és Gutenberg már három szakadásról tud, melyek 1200, 1800 és 2400 kilométer mélységben volnának keresendők. Ugyanazon kész anyagból, amelyből Rudolph és Szirtes a Wiechert-féle szakadó felületet fellelni véli, mi, a leg gondosabb számolással, nyomát sem látjuk.

Poincaré sem kedvez Wiechert felfogásának és W. Schweydar¹ legújabb értekezésében is azt találja, hogy a sebességi görbe alakja olyan, hogy a Föld felsőbb rétegeiben könnyen támad a discontinuitás hibás következtetése.

Mégis, elfogadva a sűrűségbeli ugrás valódiságát, mi volna

¹ Theorie der Deformation der Erde durch Flutkräfte. Veröff. d. k. preuss. Geodät. Inst. Potsdam 1916.

annak folyománya? Könnyű számítás mutatja, hogy akár ritkább, akár sűrűbb a belső mag, a hodograph görbéje hurkolt; azaz van egy zóna, melyen belül minden állomás egy lökés helyett három lökést érez. Ám ez sem egyértelmű criterium, mert Rudzki hasonló esetet talál, ha az anyag elasticitása nem minden irányban ugyanaz.

Ily módon valóságos seismicus „déliabáb” jó létre, melynek optikai analogonja a Hillerstől¹ újabban észlelt hármaskép és — a törésmutatónak nem térbeli, hanem időbeli változása folytán — az alpenglügen alkalmával a fénylő csúcsról látható hármaskép napnyugta.

Azt kell tehát mondanunk, hogy a seismológiai megfigyelések mai pontosságán belül a Föld belsejének sűrűségeloszlásában szakadás, discontinuitás nincs.

E tanulmányoknak egy más előzetes eredménye a nehézségi erő befolyását is számba vevő új sűrűségi törvény. Röviden jellemzi, hogy legalább 600 kilométer vastag felületi rétegben a sűrűség csak 2 százalékkal nő. Leggyorsabb a sűrűség növekedése a középponttól egy negyedsugárra. A középponti sűrűség, melyet eddig 10—11-re becsültek, talán négyszer akkora és ez sokkal érthetőbbé teszi ezt a csillagászok előtt rég ismeretes tényt, hogy a Föld úgy viselkedik, mintha egészében szilárd és merev volna.

¹ Dreifaches Bild einer Luftspiegelung. Hamburg 1914.

A SZENT ISTVÁN AKADEMIA JEGYZŐKÖNYVEI.

Az I. osztály első felolvasó-ülése.

1917. évi január hó 12-én.

Jelen vannak: Székely István osztály-elnök elnöklete alatt Giesswein Sándor eln., Hanauer A. István, Kiss János, Kmoskó Mihály, Mihályfi Ákos, Madarász István r. tagok. — Más osztályokból: Dóry Ferenc o. t., Erdősi Károly, Négyesy László o. e., Novák Lajos, Reiner János ft., Vargha Damján o. t. r. tagok. — Jegyző: Schütz Antal osztálytitkár.

1. Madarász István r. tag felolvassa «Verworn Miksa pszichomonizmus» című székfoglaló értekezését.

2. Pataky Arnold vendég felolvassa «A bibliai Jeruzsálem az ásatások megvilágításában» című értekezését.

A II. osztály első felolvasó-ülése.

1917. évi január hó 26-án.

Jelen vannak: Concha Győző osztály-elnök elnöklete alatt Hanuy Ferenc, Lukács József, Novák Lajos, Reiner János ft., Tagányi Károly r. tagok. — A többi osztályokból: Erdősi Károly, Hanauer Á. István, Hermann Antal, Kiss János, Kövesligethy Radó o. e., Vargha Damján o. t. rendes tagok. Jegyző: Dóry Ferenc osztálytitkár.

Novák Lajos r. tag felolvassa «Divény vára» című értekezését.

A III. osztály első felolvasó-ülése.

1917. évi február hó 9-én.

Jelen vannak: Négyesy László osztály-elnök elnöklete alatt Andor József, Bán Aladár, Divald Kornél, Domonkos István, Gulyás Pál, Hermann Antal, Kőrösi Albin, Pintér Jenő, Sziklay János r. tagok. — Más osztályokból: Concha Győző o. e., t. tag, Dóry Ferenc o. t., Reiner János ft., Szabó Zoltán, Vörös Cyrill r. tagok. — Jegyző: Vargha Damján osztálytitkár.

1. Domonkos István r. t. megtartja felolvasását, melynek címe: «A harc vonal mögött». — A felolvasás befejezése után az osztályelnök melegen köszönti a negyedszázados szépirodalmi működés pályáján Domonkos Istvánt, aki finom analízissel boncolgatja munkáiban a magyar nép életét, szív- és lélekvilágát. Sok áldást kíván a további működésre, mely az írónak nemes örömet, a magyar irodalomnak dicsőséget szerez, Akadémiánknak pedig méltó büszkeségére válik.

2. Sziklay János r. tag előadása: «Háborús költemények».

3. Bán Aladár r. tag előadása: «Kalev fia az alvilágban. Részlet az észtek nemzeti époszából».

4. Kőrösi Albin r. tag bemutatja «Cervantes és művei» című tanulmányát.

A IV. osztálynak 1917. évi február hó 16-ára megállapított felolvasó-ülése szénhiány miatt elmaradt.

Első együttes-ülés.*1917. évi február hó 23-án.*

Jelen vannak : Concha Győző osztályelnök, a távollevő elnököt helyettesítve ; Acsay Antal, Andor József, Angyal Pál, Bartha József, Bán Aladár, Bitter Illés, Divald Kornél, Döry Ferenc o. t., Erdősi Károly, Gulyás Pál, Hanauer Á. István, Hanuy Ferenc, Huszka József, Iványi Béla, Kiss János, Kontor Elek, Kőrösi Albin, Kövesligethy Radó o. e., Lörenthey Imre, Lukesics József, Mihályfi Ákos, Négyesy László o. e., Novák Lajos, Pintér Jenő, Schütz Antal o. t., Suták József, Székely István o. e., Sziklay János, Tagányi Károly, Túri Béla, Vargha Damján o. t., Viszota Gyula, Vörös Cyrill r. tagok. — Jegyző : Reiner János főtitkár.

1. Elnök bejelenti, hogy br. Forster Gyula t. t. elfoglaltsága miatt kiment a mai ülésről való elmaradását. — Tudomásul szolgál.

2. Főtitkár bemutatja az I. és III. osztálynak tagajánlásait, amelyek szerint az

I. osztály rendes tagnak jelöli

Hám Antalt és

Pataky Arnoldot egyhangúlag,

a III. osztály rendes tagnak jelöli 10 szavazattal 3 ellen

Morvay Győzöt és

Perényi Józsefet.

3. A IV. osztály jelenti, hogy több tagjának betegsége miatt a mai tagjelölő ülést nem tarthatja meg. — A IV. osztály tagjelölő ülésének s ezzel kapcsolatos rendkívüli tagválasztó együttes-ülésnek kitűzése tárgyában elnökileg történik intézkedés.

4. Elnök az I. és III. osztály jelölése folytán, a tagválasztás céljából megajánlódó titkos szavazás vezetésére Kőrösi Albin elnöklete alatt Bitter Illés, Erdősi Károly, Iványi Béla és Vörös Cyrill r. tagokból álló bizottságot küld ki s a szavazás tartamára az ülést felfüggeszti.

5. A szavazási eljárás befejezése után ujól megnyitott ülésen Kőrösi Albin bizottsági elnök jelentést tesz a választás eredményéről, amely eredmény alapján elnök megválasztottnak jelenti ki :

rendes tagnak az I. osztályban

Hám Antalt és

Pataky Arnoldot 33 szavazattal egyhangúlag ;

a III. osztályban

Perényi Józsefet 27 szavazattal 6 ellen.

6. Elnök meleg szavakkal emlékezik meg br. Hornig Károly tiszteleti és Szuszay Antal rendes tagnak elhunytáról.

Ezzel kapcsolatban a főtitkár jelenti, hogy az elnökség fölkérésére Rada István r. tag br. Hornig Károly ravatalára koszorút helyezett ; Szuszay Antal r. tag haláláról az elnökség későn értesült, ezért a temetésen való részvétel tekintetében nem intézkedhetett. — Az együttes-ülés a bejelentést helyesléssel veszi tudomásul s főtitkár előterjesztésére br. Hornig Károly t. tagnak és Szuszay Antal r. tagnak emlékét jelen ülés jegyzőkönyvében megörökíti, erről a vesztprémi káptalant s a roznyói esperesi kerület papságát részvételének kifejezésével értesíti és megkeresi az I. osztályt, hogy az emlékbeszédek megtartásáról gondoskodjék.

7. Főtitkár bemutatja Fraknói Vilmos tiszteleti tagnak indítványát, amelyben javasolja, hogy a Szent István Akadémia az új Corpus Juris Canonici ismeretét tartalmazó-, a művelt nagyközönség igényeinek megfelelő munka megírását

határozza el s egyúttal a munka kiadási költségeinek fedezésére alapítványának kamatait ajánlja fel. — Az együttes-ülés örömmel és elismeréssel fogadja a Szent István Akadémia nagyérdemű tagjának ezt az újabb szép kezdeményezését és háláját fejezi ki azért, hogy a tervbe vett nagy munka költségeinek fedezetét felajánlja. Az indítványt érdemleges javaslattétel végett a II. osztályhoz teszi át.

8. Az 1916. évi december 22-én tartott hetedik együttes-ülés javaslata, amelylyel elfogadásra ajánlja a IV. osztály előterjesztését, hogy tagjainak száma 45-re emeltessek olyképen, hogy a felemelt taglétszámból évenként fokozatosan 5—5 tag legyen választható. — Elfogadtatik.

9. Főtitkár a nyomdai költségek nagymérvű emelkedéséről tesz jelentést, ami megnehezíti a kiadványoknak a rendes menetben való megjelenését.

Kiss János, Lukesics József, Angyal Pál, Erdősi Károly, Sziklay János és az elnök hozzászólása után az együttes-ülés elhatározza, — hogy a kiadványok közrebocsátását lassúbb menetben eszközli.

10. Főtitkár előterjesztésére az együttes-ülés elhatározza, — hogy kiadványait tanintézetek és könyvtárak részére 25% árengedménnyel adja addig is, amíg e tekintetben átalányt állapíthat meg.

11. Meghívó érkezett: A budapesti Kir. Magyar Tudományegyetem részéről megkoronázott urának, apostoli királyának hódoló 1917. évi január 22-iki díszközgyűlésére, amelyen a főtitkár és számos tag vett részt; a Kisfaludy-Társaság Arany János születésének száz éves fordulóját 1917. évi február 11-én ünneplő közülésére, amelyen a főtitkár s a III. osztály elnöke vett részt. — Tudomásul szolgál.

Meghívó érkezett még Nagyszalonta város és a nagyszalontai Arany-Emlékegyesület részéről Arany János születésének 100-ik évfordulójára 1917. március 2-ára kitűzött emlékünnepre, amelyet azonban a bizottság időközben elhalasztott.

Amennyiben az emlékünnepe újabb együttes-ülés előtt tartatnék meg, — az együttes-ülés felkéri tagjait, hogy az emlékünnepen nagyobb számban vegyenek részt.

12. Könyvadományok: Hadzsega Gyula, Szent Márk evangéliumának magyarázata (különös tekintettel a görög kel. egyházra). Ungvár, 1915.; a Huszadik Század megkezdte a cserepéldányok küldését. — Köszönettel fogadtatnak.

13. Elnök az ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére Hanauer Á. István és Tagányi Károly r. tagokat kéri fel.

HALÁLOZÁSOK.

Szuszai Antal r. tag meghalt Dobsinán 1917. évi február hó 6-án.¹

Br. Hornig Károly t. tag meghalt Veszprémben 1917. évi február hó 9-én.²

Jedlicka Pál r. tag meghalt Esztergomban 1917. évi február hó 27-én.

Nagy Béni r. tag meghalt Egerben 1917. évi március hó 2-án.

¹ L. az I. együttes-ülési jegyzőkönyv 6. pontját, a 62. lapon.

² U. o.

A Szent-István-Társulat megszűnt Tudományos és Irodalmi Osztályának felolvasásaiból még kapható füzetek:

1. sz. *Kandra Kabos*. Az ezeréves Károlyiak. 1894. ... 60 fill.
2. • *Dr. Giesswein Sándor*. Az urali nyelvek helyhatározói demonstratív elemei. 1894. ... 80 fill.
3. • *Dr. Karácson Imre*. Két török diplomata Magyarországról a XVIII. században. 1894. ... 50 fill.
4. • *Dedek Crescens Lajos*. Boncz könyve a vallás körüli felségjogról. 1894. ... 40 fill.
13. • *Hummer Nándor*. A szláv kereszténység hazánk mai területén a honfoglalás előtt. 1896. ... 1 kor. 60 fill.
14. • *Bodnár Gáspár*. A katolikus népies irodalom műveléséről. 1895. 40 fill.
15. • *Dr. Czobor Béla*. Giovanni Battista de Rossi emlékezete. 1896. 1 kor. 60 fill.
25. • *Dr. Demkó György*. A gyermekek vallása. Második kiadás. 1896. ... 60 fill.
26. • *Dr. Margalits Ede*. Emlékeszéd Szabó István hellenista fölött. 1897. 50 fill.
29. • *Dr. Kuhn Lajos*. A ragadozó madarak Torontál vármegye madárvilágában. 1898. ... 50 fill.
30. • *Leskó József*. Szaitz Leó, a katolikus újságírási magyar úttörője. Irodalomtörténeti tanulmány. 1898. ... 1 kor. 60 fill.
40. • *Békefi Remig dr.* A magyarországi káptalanok megalakulása és szent Chrodegang regulája 1901. ... 1 kor. 20 fill.
41. • *Divald Kornél*. A régi Buda és Pest művészete a középkorban. 1901. ... 1 kor. 60 fill.
42. • *Bartha József dr.* A magyar katolikus énekköltészet a XVIII. századig. 1901. ... 1 kor. 20 fill.
43. • *Vargha Dezső dr.* A kereszténység jogi helyzete a római birodalomban 1901. ... 1 kor. 60 fill.
45. • *Békefi Remig dr.* Hogyan lettek a ciszterciek tanítórenddé Magyarországon? 1902. ... 1 kor. 20 fill.
46. • *Érdúj helyi Menyhért*. A kolostorok és káptalanok befolyása Magyarországi mezőgazdasági fejlődésére a mohácsi vész előtt. 1913. ... 1 kor.
48. • *Dr. Nottér Antal*. Az egyház törvényhozó joga a házasság kötésére vonatkozólag. 1904. ... 1 kor. 60 fill.
59. • *Érdúj helyi Menyhért*. Szerzeteseink mezőgazdasági tevékenysége 1526. előtt. 1906. ... 60 fill.
60. • *Mailáth József gróf*. Szocializmus és katolicizmus. 1907. ... 60 fill.
61. • *Dr. Erdélyi László*. Egyházi földesúr és szolgálói a középkorban. 1907. 1 kor.
62. • *Sörös Pongrácz*. Jerosini Brodarics István (1471—1539). 1907. ... 2 kor.
63. • *Dr. Hanuy Ferenc*. A parthenogenesis első nyomai az őskeresztény írók műveiben. 1907. ... 1 kor.
64. • *Prónai Antal dr.* Csaplár Benedek emlékezete. 1907. ... 80 fill.
65. • *Pór Antal*. De-Surdis II. János esztergomi érsek. 1907. 1 kor. 20. fill.
66. • *Katona Lajos dr.* Egy fejezet Petrarca életéből. 1907. ... 60 fill.
68. • *Dr. Mátyás Engelbert*. A tiszta erkölcs érdekében. 1908. ... 60 fill.
69. • *Lukács József dr.* Középkori pápai adókönyvek. 1908. ... 60 fill.
70. • *Huber Lipót*. A napkeleti bölcsek. 1908. ... 3 kor.

71. sz. *Bódis Jusztián dr.* Xenopon «Sokrates emléke» című munkájának hiperkritikusai és pedagógiai értéke. 1909. 2 kor.
72. « *Dr. Áldásy Antal.* A görög búcsu ügye a baseli zsinaton. 1909.... 2 kor.
73. « *Dr. Karácson Imre.* Az egri török emlékirat a kormányzás módjáról. 1909. 80 fill.
74. « *Pór Antal.* Az Esztergom-várbeli szent István első vértanúról nevezett prépostság története. 1909.... .. 3 kor.
75. « *Dr. Kmoskó Mihály.* Unu-Amon papyrusa. 1909.... .. 1 kor.
77. « *Vargha Damján dr.* Seuse Henrik Amand a magyar kódexirodalomban. 1910. 2 kor. 60 fill.
79. « *Márki Sándor dr.* Du Maine herceg és felesége. 1911.... .. 80 fill.
80. « *Dr. Concha Győző.* A laikus morál válsága. 1912. 60 fill.
81. « — A keresztény vallás a társadalom harcaiban. 1912. 1 kor.
82. « *Dr. Giesswein Sándor.* Kereszténység és békemozgalom. 1913. ... 60 fill.
83. « *Ortway Tivadar.* Habsburgi Mária és férje II. Lajos magyar király katolikus igazhívóságának kérdése. 1913. 1 kor.
84. « *Chobot Ferenc.* A romhányi plébánia története. 1913. 2 kor.
85. « *Felsmann József.* Mátyási levelek a tizenhetedik századból. 1913. 80 fill.
87. « *Dr. Nagy Béni.* A mariánus ferencesek 1790-től az 1822-iki nemzeti zsinatig. 1914. 1 kor. 20 fill.
88. « *Platz Bonifác dr.* Az ember származása. 1914. 1 kor.
89. « *Dr. Luttor Ferenc.* Mária Terézia halála és a római kuria. 1914. 1 kor. 60 fill.
90. « *Kmoskó Mihály.* A sémi népek ősvallásának főbb problémái. 1915. 2 kor.
91. « *Németh Ambrus dr.* Szent Kamill-rendi szerzetesek Győrött (1761—1786.) 1915. 1 kor.
92. « *Mohl Adolf.* Horvátok bevándorlása 1533-ban. 1915. 1 kor.

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA ÉRTESITŐJE

SZERKESZTI

REINER JÁNOS

FŐTITKÁR

BUDAPEST

KIADJA A SZENT ISTVÁN AKADEMIA

1917.

Ára 1 kor. 60 fillér.

TARTALOM

I. Ülési előadások s felolvasások.

Lapszám

<i>A Szent István Akadémiának Arany János születése századik évfordulójának ünnepsévével egybekötött II. évi ünnepi ülése 1917. évi április 22-én.</i>	
I. Elnöki megnyitó beszéd. Giesswein Sándor elnöktől	65
II. Főtitkári jelentés. Reiner János főtitkártól	74
III. Arany János emlékezete. Zoltvány Irén r. tagtól	82
IV. Ádám koponyája. Holicsi kép. Irta Tarczai György. (Divald Kornél r. tag)	110
<i>A hittudomány-, bölcséleti osztály felolvasásaiból.</i>	
A bibliai Jeruzsálem az ásatások megvilágításában. Pataky Arnold vendégtől	116
<i>A nyelv- és széptudományi osztály felolvasásaiból.</i>	
Kalev fia az alvilágban. Részlet az észtek nemzeti époszából. Bán Aladár r. tagtól... ..	126

II. Hivatalos rész.

A Szent István Akadémia tagjai	136
---------------------------------------	-----

A Szent István Akadémia jegyzőkönyvei:

Az I. osztály második felolvasó-ülése 1917. évi március hó 9-én ...	140
A II. osztály 1917. évi március hó 23-ára megállapított felolvasó-ülésének elmaradása	140
A III. osztály második felolvasó-ülése 1917. évi március hó 30-án ...	140
A IV. osztály 1917. évi április hó 13-ára megállapított felolvasó-ülésének elmaradása	140
Második (rendkívüli) együttes-ülés 1917. évi április hó 13-án	140
Harmadik együttes-ülés 1917. évi április hó 27-én	141

III. Halálozás	143
-----------------------	-----

A borítékon: A Szent-István-Társulat megszűnt Tudományos és Irodalmi Osztályának felolvasásaiból még kapható füzetek.

A Szent István Akadémia ez évi Értesítője 1917. évi március, május, november és 1918 január 1. és 15. közötti időben jelenik meg.

Előfizetési ára 4 korona. Tanintézetek és könyvtárak 25% árengedménnyel rendelhetik meg.

Díjtalanul kapják a Szent István Akadémia tagjai, továbbá mindazok, akik a Szent István Akadémia céljaira legalább 1000 koronát adományoznak, valamint a tudományos és közművelődési intézetek és egyesületek.

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIÁNAK

ARANY JÁNOS SZÜLETÉSE SZÁZADIK ÉVFORDULÓJÁNAK
ÜNNEPLÉSÉVEL EGYBEKÖTÖTT II. ÉVI ÜNNEPI ÜLÉSE.

1917. ÁPRILIS 22-ÉN.

I.

ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉD.

Giesswein Sándor elnöktől.

Midőn vihar korbácsolja a tengert, bős hullámok dobják hol jobbra, hol balra az óriás méretű hajókat, koromfekete felhők borítják az égboltozatot, melyek háttéréből annál rémesebben cikáznak elő a villámok, a szél sivitása, a hullámok csapkodása és a közbe-közbe beledördülő mennydörgés félelmetes hangversennyé olvad össze, akkor elhangzik a kapitány szava: minden ember a maga helyére s minden kéz mozog, minden izom megfeszül, hogy megmérkőzzék a fenyegető veszedelemmel, a bős elemek pusztítását és rongálását azonnal helyrepótolja és készenlétben van, hogy ha minden emberi erőmegfeszítés hiábavaló volna, minden kéz mentse a mit tud. Szóval minél hevesebben támadnak az elemek, annál fokozottabb módon egyesül minden emberi erő a küzdelemre és a mentés munkájára.

Az európai műveltség világát tomboló vihar veszi körül, veszedelmesebb minden eddigénél, mert az emberi ész még soha sem tudta a természet erőit annyira hatalmába keríteni, mint manapság s az emberek most a saját erejüket nem sejtett fokban hatványozzák egymás kiirtására. Az emberiséget a természet százféle támadásai ellen vértező tudomány, ma az emberirtás és pusztítás tudománnyá lett.

De bár ma a két szövetségben egymással szemben álló kultur-emberiség minden erejét és tehetségét a győzelemre iparkodik összpontosítani, a művelt emberiség egyet még sem felejtett el, azt t. i., hogy az igazi győzelmet a szellemiség terén kell kivívni, hogy a hadakozás mellett a szervezkedés, a jövő kulturélet kifejlesztése, az életfenntartás tökéletesebb biztosítása és az eddigénél fejlettebb tár-

sadalmi berendezkedés el nem hanyagolható feladatai a kulturának. A régi mondás: *inter arma silent Musae* már nem áll meg, és pedig annál kevésbbé, minél tovább tart a háború; mert ha talán eleinte mindkét oldalról minden erőt egy minél hamarabb elérendő győzelem javára kívántak lefoglalni, a világháború előrehaladottabb stádiumában mindenütt s mindinkább tért nyer a belátás, hogy a jövő gazdasági, szociális és kulturális életére meg kell tenni a kellő előkészületeket, melyek nélkül a fegyverek legfényesebb diadala is vereséggé válhat. Ahol van igazi szellemi életerő, azt a kedvezőtlen viszonyok sem tudják elfojtani, miként a pálmáról mondják *sub pondere crescit*; a fenyegető veszedelem új erőket vált ki, fokozott tevékenységre serkent. «*Marcet sine adversario virtus* — mondja Seneca — *tunc apparet quanta sit, quantum valeat, quantumque polleat, cum quid possit patientia ostendit.*» (De Prov. c. 2.)

Egy dolog bizonyos azonban, a legmostohább idők között sem szabad egy nemzetnek sem két dologról megfeledkeznie: a multról és a jövőről. Amely nép csak a jelennek él, amely nem emlegeti és nem ismeri őseinek nagyságát, törekvéseit és amelynek nincsenek nemes céljai, melyeket elérni akar, nincsenek eszméi és nincsenek vezérei, kik a népet ez eszmékért lelkesíteni tudják, azt a népet a legszerencsésebb körülmények sem tudják nagyvá tenni.

A magyar nemzet nemcsak a csatatereken mutatta meg azt, hogy testi és szellemi ereje nem fogyatkozott meg, hanem az itthon maradtak sem csüggedtek el, nem nézték ölbetett kezekkel a világ-események lefolyását. Bizonyos öntudatossággal mondhatjuk, hogy szellemi, kulturális tevékenységünk nem sorvadt el, a jelen nehéz feladatai között szemünk előtt lebegett nemzeti multunk s tűrésre, cselekvésre ösztönzött jövőnk feladata. Mi magunk, a Szent István Akadémia is azt mondhatjuk, hogy háborús gyermek vagyunk, a háborús küzdelmek között bontottunk zászlót s léptünk a nyilvánosság elé, azzal a tudattal, hogy akik korunknál, hivatásunknál fogva itthon maradtunk, a jövő kulturális feladatai számára egy új szervezetet alakítunk meg, mely a háborúokozta romokból való újjáépítkezés munkájában a maga részét ki akarja venni.

A jövő számára akarunk dolgozni, eddig lappangó erőket is a szellemi munkába beállítani, másokat oly szervezetbe hozni, ahol érvényesülésüknek új munkakör kínálkozik, hogy a jövő nemzeti, kulturális és szociális kialakulás nagy munkájában egy parányi se menjen veszendőbe. A multtal, a nemzeti és keresztény kultúra talajával akarunk összeköttetésben maradni, mert minél szélesebbre és magasabbra akarjuk kiterjeszteni most ugyan még csemetényi

tölgyünknek ágait, annál mélyebbre kell lebocsátani gyökereinket. Az igazi kulturák nem azok, amelyek a mult hagyományaitól mintegy irtóznak. Ezek lehetnek ingó nádszálak, akár gyorsan magasra törő bambuszok, amelyek a fogyatékos gyökérzet folytán mégis csak rövid életűek. Nem a föld alatt kívánunk rejtőzködni, nem a mult eseményeiben, szellemi mozgalmaiban elmerülni, ezekben csak erőt, táplálékot keresünk előretörtető, haladó működésünkre. S ha homályba burkolva, ködképszerűleg határozatlan vonásokban áll előttünk jövőnk, egyre megtanít bennünket a mult, arra, amit a nagy rhetor így fejez ki: «Nihil est, quod longinquitas temporis efficere non possit». (Cic. de Divin. 2. 1.)

Az igazi kulturember azért a jövőben semmit sem tart elérhetetlennek. Az emberi művelődés bizonyos epicyklikus irányban fejlődött és fejlődik, vannak, akik spirálszerű vonallal is akarják szemléltethetővé tenni. Nagy elemi erővel kitörő mozgalmak, úgy a szellemi, mint a fizikai, a kulturális, szociális vagy gazdasági téren közbe-közbe mintegy elterelik a nemzeteket az ő eddigi központjuktól, napjuktól, mint némely üstökösök szinte eltévelyedni látszanak a világűrben s voltak nagy, hatalmas államalakulatok és népek vagy inkább népkonglomerátumok, melyek csakugyan feloszlottak, eltűntek — ők multjokat elvesztették s azért a jövő számára mint önálló tényezők elvesztek. De ott, ahol erős központ a kulturális fejlődést az excentricitások pályavesztő szélsőségeitől megóvjá, ott a nagyobb kilengéssel járó mozgalmak után helyreáll a nyugalom, az egyensúly harmoniája és a nemzetek a fokozott erő kifejtéstől megijjedva térnek vissza pályafutásuk folytatásához.

A népvándorlás zürzavarai másfélezer és ezer évvel ezelőtti időközben már közel állottak ahhoz, hogy az antik kulturából *tabula rasá*-t alkossanak; de a szellem végre is győzött a nyers anyagi erő fölött. A barbárok meghajoltak a kultura előtt — s akik azt nem tették meg, azok nyomtalanul eltűntek a népek tengerében. A kulturális hódolás ugyanis nem oltja ki a nemzeti génuszt, hanem azt felfrissíti, megfinomítja, fölemeli, ellenálló erejét fokozza. Ellenben az elzárkózottság, a kulturhatások elől való elszigetelődés az egyedüliség gyengeségét hozza még a legerősebbekre is. A számban és erőben hatalmasabb hunok, avarok és mongolok nyomtalanul eltűntek Európának, sőt az előbbieket a világnak térképéről, a nyugat szelleméhez asszimilálni tudó magyarság sok viszontagság és veszedelem közepette megmaradt, él s minden megpróbáltatás után bizonyult rajta, hogy *sub pondere crescit*.

A Szent István Akadémia rövid fennállása óta kegyelettel adó-

zott az európai kultúra nagy szellemeinek, midőn Cervantes és Shakespeare háromszázados halálozási évfordulóját megülte, ma pedig, második rendes közgyűlésén, a magyar kultúra egyik ki-magasló alakjának hódol születésének századik évfordulóján. Midőn mi ilymódon nemzeti nagyjaink mellett az általános európai kultúra alakjait is beleállítottuk a mi pantheonunkba, ezzel is azt bizonyítjuk, hogy az igazi kulturális munka nem az elválasztásban és féltékeny elszigetelésben, hanem a kapcsolatok megteremtésében rejlik. Ez minden korra nézve áll, de még fokozottabb módon a mienkre, melynek főproblemája épen az, hogy a nemzeti génusz és nemzetközi kultúra között a kellő harmóniát megalkossa.

A mai kor a közlekedés terén ledöntötte az eddigi természetes határokat, a világ különféle nemzeteit közel hozta egymáshoz, de ezzel nem volt arányban a mi erkölcsi, jogi, szellemi életünk kapcsolata. A fizikai viszonylagos közelség folytán a surlódó felületek gyarapodtak s az erkölcsi és jogi egység simító és kiegyenlítő olaja hiányozván, e surlódásból oly izzó hő fejlődött, mely lángba borította a világot. A mi korunk első feladata azért megalkotni a kultúrvilág szellemi és erkölcsi egységét, a materialisztikus világfelfogás helyébe, mely nem *szent*, hanem kizárólagos és minden mást sértő egoizmust hoz létre, oda kell állítani az eszményi célokért lelkesedni tudó ethikai világfelfogást. Ez az, ami modern kultúránkat egyesíteni tudja a multtal, a zsolttárok és próféták gondolatvilágával, a klasszicizmus formai finomságával és a kereszténység idealizmusával; és ez az, ami a különböző nemzeti génusz és a változó néppsyché mellett is a szellemi egység kapcsolatát teremti meg, amelyben testvérek lehetünk és testvéreknek kell lennünk.

A férfiú, kinek emlékét üljük, igazi kifejezője a nemzeti génusz és világműveltség szerencsés összetételének. Arany János egy self-made irodalmi ember, ki a magyar nép miliójéből emelkedett ki s a néppel egész életén át szoros kapcsolatban maradt, annak minden gondolatát s lelkének minden redőjét ismerte, azt egész szívéből szerette és annak környezetében érezte magát jól, de aki igaz magyar nemzeti jellegének minden veszedelme nélkül fölszívta magába az ókori klasszicizmus műveltségét és táplálkozott a nyugateurópai modern irodalom termékeiből. Arany János epikája Homeros olvasása és átérzése nélkül sokat veszített volna bájaiból, de általa nem veszített semmit magyarságából. Ez mutatja, mennyire nem nélkülözheti az újabb kor és még a ma embere sem a klasszikus műveltség örökké üde forrásait és ha a renaissance kora túlzásba is ment akkor, midőn a jelent a multtal pótolni, sőt félretolni törekedett,

midőn az ókori műveltségnek nem csupán szépségét és eszményi oldalát követte, hanem a fejlődés törvényeit megvetve nemcsak külső formákban, hanem egy elavult ideológia vak utánzásában lelte kedvét: nem kisebb túlzásba esnek azok a túlmodernek, akik az elmúlt idők minden gondolatát, eszméjét csak lebecsülni tudják és abban tetszelegnek, hogy ők a megszokottól, a hagyományostól teljesen fölszabadítják magukat, bár ebben a képzelt eredetiségben nagyon kevés az az új, ami jó és szép is volna.

Az összehasonlító nyelvtudomány, irodalom és kulturtörténelem, mythologia és néppsychologia mindjobban mutatja azt, hogy a kultúra fejlődése, egyeseknél és népeknél, kölcsönhatásokból áll. Úgy ezeknél, mint amazoknál áll az, amit Goethe önmagáról mond: «Wir bringen wohl Fähigkeiten mit, aber unsere Entwicklung verdanken wir tausend Einwirkungen einer grossen Welt, aus der wir uns aneignen, was wir können und was uns gemäss ist. Ich verdanke den Griechen und Franzosen viel, ich bin Shakespeare, Sterne und Goldsmith Unendliches schuldig geworden. Allein damit sind die Quellen meiner Kultur nicht nachgewiesen; es würde ins Grenzenlose gehen und wäre auch nicht nötig. Die Hauptsache ist, dass man eine Seele habe, die das Wahre liebt und die es aufnimmt, wo sie es findet».

Igen a lélek apperceptiójában, felfogásában és az ő visszaadó, reflektáló tehetségében, az ő szellemi rezonanciában van az egyénileg, nemzetileg és fajilag szubjektív, a kultúra objektuma mindenütt és mindenfelé ugyanaz.

Minél tovább megy vissza a tudományos kutatás, annál jobban győződhetünk meg arról, hogy a szó szoros értelmében vett autochthon, tisztán faji kultúra nem létezett még az ősebernél sem, nem volt az annyira őseredetinek vélt Hellászban sem s valószínűleg nem volt a sok tekintetben nekünk szépségeiben és eszméiben is különlegesnek, tipikusnak látszó egiptomi és chinai kultúrában sem. Speier mellett a Kr. e. negyedik évezredre visszamenő kulturrétegben indiai gyöngysorokat találtak s a mindennapi életünket átjáró kulturfogalmak messze földre és messze időkbe nyulnak vissza, hogy a nap 2×12 órára van felosztva s az óra 60 percre, azt az ősrégi babyloni kultúrának köszönjük, melynek gyökerei visszanyulnak a Chaldaeában a sémiektől térfoglalása előtt lakó sumer népnek, egy talán az uralattáji családhoz tartozó népnek ősi kultúrájának talajába; népmeséink, népmondáink sokszor keresztül-kasul megjárták a világot, míg hozzánk érkeztek, s bár sok analógia az emberi psyche közös tulajdonságaiban leli magyarázatát, a leg-

többnél mégis ki tudjuk már mutatni az utat, melyen át hozzánk jöttek. Az *abc* betűi, melyek most annyi gondolatot, de mellette hazugságot is megörökítenek, melyek a térben és időben legtávolabb eső emberekkel összekötnek Rómán, Görögországon és Phoenicián keresztül — az egiptomi hieroglyph írásig mennek vissza.

Szóval a tudomány igazolja az emberiség szellemi egységét, azt mutatja, hogy a kulturát az emberiségnek, a legkülönbözőbb fajoknak, nemzeteknek együttes munkája hozta létre, hogy annak egészében egyesítve van királyoknak és rabszolgáknak, az áldozatot tevő papságnak és imádkozó népnek, az idegen országokat látogató kereskedőnek és otthon ülő földmivesnek, a harcoló katonának és dolgozó iparosnak, a komoly szellemi munkában elmélyedő tudós-nak és a játszi gyermeknek a törekvése, gondolkodása, öröme, fájdalma. A kultura gyönyörű mozaikképében, melyben tündöklő, ragyogó szemecskék mellett vannak sötétek is, nem hiányzik még azoknak a hozzájárulása sem, kiket bizonyos felületességgel röviden és egyszerűen műveletleneknek jelentünk ki, mert a kultura ott veszi kezdetét, ahol az emberi társadalom.

Vannak ugyan korszakok, melyekben az embernek Arany János szavai jutnak eszébe a Gondolatok a békekongresszus felől című versében :

Oh, a világ története
Szomorú egy tanulmány!
Mint bűborék tűnik fel ott
Nép, nép után kimulván;
Jaj annak, mely már tündökölt!
Annak közelg halála,
Elsimul a víz tükre és
Új hab tolul reája.

Midőn egy nép, — mint a kovász —
Megérett és megromlott,
Midőn a gazdag megkövül
És a szegény elfásul,
Egyszóval a polgárodás
Fordul reánk csapásul:
Akkor előtör egy vad nép
Szilaj vére s erénye
És elborít, mint a tenger
Hullámi vagy fővénye.

De a gondolatok e komor felhőin keresztül előtör a fölvidámitó, biztató napsugárgondolat:

«Isten egészbe' működik
Egészre fordít gondot.»

Gondolkozó elmék gyakran találkoznak, hasonló körülmények hasonló gondolatokat váltanak ki, ennek tulajdonítom azt az analógiát, mellyel ez egyszerű, de mély értelmű verspár a római bölcselő mondására emlékeztet: «Quae tu vocas aspera, quae adversa et abominanda, primum pro ipsis esse, quibus accidunt; deinde pro universis: quorum major diis cura est, quam singulorum». (Seneca, de Provid. c. III.)

Abban a szomorú időben, mely a magyar nemzet márciusát, mint a fagyos szentek időszaka követte és a tavaszi napsugár által kicsalt gyenge hajtásokat leforrasztotta, Arany János is kételkedni kezdett az ideális törekvések megvalósulásában:

Közönyös a világ... az ember
Önző, falékony húsdarab,
Mikép a hernyó, telhetetlen,
Mindig előre mász s — harap,

S ha elsöpört egy ivadékot
Ama vén kertész, a halál,
Más kél megint, ha nem rosszabb, de
Nem is jobb a tavalyinál.

Mindazonáltal Arany János, ki a magyar génusz kontemplatív természetének is hű képviselője, e vigasztalan napokban sem vesztette el lelkének egyensúlyát. Arra a meggyőződésre jutott, hogy a chaosból az egyedüli kibontakozás az, ha mindenki megteszi a maga kötelességét. S ez a gondolat nála nemcsak szóban, hanem tettben is megvalósult.

S ha a mostani vigasztalanoknak látszó napokban mindenki megteszi a maga kötelességét, megfogyva bár, de törve nem, láthatunk hozzá a jövő feladatainak nagy munkájához. Talán még az emberek önzése is ahhoz fogja közelebb hozni az emberiség egészét, hogy az ideális célok felé közeledjék.

Hisz ez a titáni zürzavar és kavarodás, mely a kulturvilágba a világháború bődületes dissonanciáját hozta, nem eléggé tanulságos-e még az önző embernek is, hogy az egyénnek a nemzeti társadalomba és a nemzeteknek a kulturvilág társadalmába kell beleilleszkedniök.

Amit az eszmék harmoniájának nagy mestere, Dante így fejez ki: «Humana universitas est quoddam totum ad quasdam partes»¹ s amit körülményesebben Suarez így fejez ki: «Humanum genus, quantumvis in varios populos et regna divisum, semper habet

¹ De Monarchia Lib. I. §. IX.

aliquam unitatem, non solum specificam, sed quasi politicam et moralem»,¹ azt a mostani világháború sem döntötte meg, ellenkezőleg, mint nemzetgazdasági szükségletet állítja oda. Vicónak, a történelembölcseletnek a szavai találnak ma eklatáns igazolásra, hogy a nemzetközi jog — és pedig leginkább a háborúk által — azt tanítja, hogy a földkerekségének összes országai egy nagy államot (Civitas magna) alkotnak.²

Most látható világosan az, amit Bodin a XVII. században megállapított: «Dieu a tellement départi ses grâces qu'il n'y a pays au monde si plantureux qui n'aie faute de beaucoup de choses. Ce que Dieu semble avoir fait pour entretenir tous les sujets de sa république en amitié ou pour le moins empêcher qu'ils ne se fassent longtemps la guerre ayant toujours à faire les uns des autres».³

Minél magasabbra emelkedik a kultúra, annál kevésbbé van meg az államnak, nemzetnek bármily kiterjedt és nagyszámú legyen, a maga autarkiaja, sem a gazdasági, sem a kulturális téren. Egy-másra szorulunk, egymásért vagyunk s minél jobban tudunk, mint nemzetek egymásért lenni, annál jobban tudjuk önmagunkat is fenntartani, fölemelni és érvényre juttatni.

S azért a mi kötelességünk a szellemi munka terén az, hogy őseink szellemi hagyatékából, táplálkozva nemzeti geniuszunk eredeti jellegét megóva, azt a többi kulturvilággal való érintkezés által finomítsuk, megújítsuk, megerősítsük; így fogjuk azt a kívülünk állók számára is értékesé és a mi nemzetünket megbecsültté tenni. Kötelességünk nekünk is, mint minden nemzetnek, résztvenni a művelődés nagy munkájában. Nem felelhet meg e feladatnak, aki nemzeti feladatait nem teljesíti, de nemzeti kulturmunkát az nem végez, aki az emberiség közös kulturvilágától, érzelmeitől, haladásától el akarná magát választani. És én azt hiszem, hogy a magyar nemzetnek, úgy geográfiai helyzeténél, mint Magyarország ethnikai összetételénél fogva, e tekintetben nagy hivatása van. Vannak, akik azt siratják, hogy Európa területén fajilag s nyelviileg annyira el vagyunk szigetelve, mások meg azon töprengenek, hogy Magyarország a nemzetiségek, kulturák, azaz mondjuk inkább kulturális nüanszok oly zagyalékos keveréke. Pedig ha jól fogjuk fel kulturális feladatunkat, ép ez a körülmény tehet minket alkalmassá arra, hogy összekötő kapocs legyünk Kelet és Nyugat kulturája között. Hiszen

¹ Tract. de leg. Lib. II. c. XIX. n. 9.

² Vico, de universi juris uno principio et fine liber unus §. CLVI. 123. l.

³ Discours sur le rehaussement et diminution des monnoyes. III. iv.

ép a nüanszok bőségéből és azok helyes beosztásából alakulhat ki a legszebb színharmónia.

Minden nemzet legsajátabb érdeke is azt kívánja, hogy a megromlott világharmonia helyreálljon, hogy korunk nagy mulasztása pótlást nyerjen s megalakuljon az a világszövetség, a művelt világ-
nak az a szervezkedése, mely a világkereskedelemnek és világ-
közlekedésnek föltétlen szükséges kiegészítése. Nézetem szerint a tudománynak is legnemesebb célja az lehet mindenkoron, de ma a legszükségesebb is, hogy erkölcsi, kulturális, társadalmi és jogi téren harmóniát teremtsen, így remélhető csak, hogy majd teljesül, amit Vergilius egy haladottabb emberiség-eszménykép gyanánt így jelez:

Aspera tum positis mitescent saecula bellis.

II.

FŐTITKÁRI JELENTÉS.

Reiner János főtitkártól.

Tekintetes Akadémia! Tisztelt Ünnepi Ülés!

A külső körülményeknek nagy nehézségei, amelyek között munkásságunk legelső éve lefolyt, nem akadályoznak meg, hogy jelentésképen tanúságot ne tegyek arról, hogy tudományos törekvéseink s a mult évben ismertetett előzményekben gyökerező tudományos céljaink valóban megtalálták a szervezetet, amely hivatott azoknak megvalósulását biztosítani.

Akadémiánk első évi munkássága a társadalom s a legkülönbözőbb világnézetek, vallási s tudományos irányzatok részéről — mérlegelő megítéléssel és kritikával is — hálát érdemlő elismerést és támogatást talált.

Az üléseink iránti érdeklődés; a rokon célú és rendeltetésű intézetek s egyesületek részéről viszonzosság létesítése; s a sajtónak működésünk iránti állandó figyelme és jóakarató érdeklődése mind ennek a megnyilatkozásai.

Vonzó erejét mutatja az a tény is, hogy számos tudós és író kívánja itt bemutatni tudományos munkásságának eredményeit; s habár intézetünknek akadémikus jellege sok esetben kizárja a különben nem értéktelen munkálatok bemutatásának lehetőségét, viszont ily tudósoknak nem egy értékes tudományos előadást, köszönhet; amilyenek Pataky Arnold egyetemi tanárnak, még mint vendégnek, «A bibliai Jeruzsálem az ásatások megvilágításában» címen tartott értékes felolvasása és Mössmer Józsefnek, a Pázmáneum aligazgatójának szép tanulmánya: «A német misztika bölcseletéről».

Az új szervezetnek egyik főeredménye, hogy a munkásság állandósága és folytonossága biztosítva van, annak dacára, hogy a tagok igen nagy része vidéki lévén, ez a körülmény — különösen a mostani közlekedési viszonyok között — sok nehézséget támaszt.

Akadémiánk megállapított nyilvános üléseit — az országos gyász és az általános szénhiány miatti szünet egy-egy esetét kivéve —

állandóan megtartotta; sőt ezeken kívül egy rendkívüli együttes-ülést és egy rendkívüli ünnepi ülést is tartott.

Előbbit «Európa patriarchájának»,¹ a legalkotmányosabb apostoli királynak s a legkötelességtudóbb nagy uralkodónak, I. Ferenc Józsefnek halálakor, Akadémiánk gyászának ünnepélyes megnyílvánítására; utóbbit pedig hódolatul a gyűlölködés pusztító véres napjaiban is csorbíttatlanul sajátunkat képező kulturának; a nálunk megfoghatkozás nélkül meglevő örök emberinek; a klasszikus poezisnek, az élet legnagyobb költője, «az igaz katolicizmus, a jövő és minden idők «egyetemes egyháza» még Danténál is dallamosabb papja»,² Shakespeare és az epikai alkotásaiban s mindenekfölött Don Quijoté-jában örökéletű Cervantes születése háromezázados évfordulójának ünneplésére.

Akadémiánk munkásságáról eddig csak az Értesítő megjelent számai nyújtanak felvilágosítást, míg az osztályok kiadványai most jutnak sajtó alá.

Önálló nagyobb kiadványnak készül az új Corpus Juris Canonici ismertetését célzó munka, amely Fraknoi Vilmosnak, Akadémiánk tudásban és irányító s termékenyítő eszmékben egyképen gazdag tagjának javaslatára s a tőle, korábbi 100.000 koronás alapítványa kamataiból nyújtott fedezet mellett van tervbe véve.

Ezzel szemben az oly sok oldalról és sok irányban elismert és erkölcsileg támogatott nagy feladataink anyagi segítése nem tart lépést az elismeréssel és erkölcsi támogatással.

Akadémiánk alapítása óta csak Boromisza Tibor szatmári püspöknek 5000 koronás, Jedlicska Pál időközben elhunyt esztergomi prelatus-kanonoknak, Akadémiánk volt rendes tagjának 1000 koronás és Walter Gyula címzetes püspök, esztergomi prelatus-kanonoknak s Akadémiánk rendes tagjának szintén 1000 koronás alapítványáról számolhatok be; amelyhez járul most Klinda Teofil esztergomi prelatus-kanonoknak s Akadémiánk rendes tagjának négy nap előtt érkezett 1000 koronás adománya.

Azonban ennek dacára erős a hitem, hogy Akadémiánk meg fogja találni azokat, a mindenesetre nagy anyagi eszközöket, amelyeket ez a máris szükségesnek elismert munkásság, cél és feladat megkövetel; mert meg fogja találni azokat a lelkeket, akik még ma, a háborúval kapcsolatos nagy kötelességek és áldozatok mellett is meghozzák áldozataikat a kulturának, a szellemi munkának.

¹ L. Giesswein S., Szent István Akadémia Értesítő 1916. évi 2. sz. 127. l.

² L. Carlyle T. Hősökről... Ford. Végh A. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Vállalata. Budapest. 1900. 142. l.

Az Akadémiánk munkásai sorában megüresedett 1 tiszteleti és 7 rendes tagsági helyből Akadémiánk betöltött 5 rendes tagsági helyet; megválasztotta rendes tagnak:

az I. osztályba: Pataky Arnold egyetemi tanárt, biblikust; Hám Antal budapesti piarista theol. tanárt, lelkipásztorságtani író; a III. osztályba: Perényi József piarista tanárt, irodalomtörténeti író; a IV. osztályba: Schafarzik Ferenc műegyetemi tanárt, a M. T. Akadémia rendes tagját, geologust; és Tangl Károly műegyetemi tanárt, a M. T. Akad. lev. tagját, physikust.

A tudománynak s irodalomnak szorgalmas, buzgó munkásai és már a külföldön is elismert nevű tudósok lépnek ezzel a választással sorainkba, akiket a Szent István Akadémia nevében szeretettel s a legmelegebb bensőséggel üdvözlök.

Azonban a lefolyt év, — a reménynek, a kezdetnek éve — fájdalom a veszteségek hosszú sorának nehéz, súlyos éve volt.

E veszteségek sorában van Akadémiánk tiszteleti tagja, báró Hornig Károly, a magyar katolikus püspöki karnak, a tudomány szeretetében s ápolásában, a régi nemes traditiókhoz hű, kiváló tagja; a tudományt közvetlenül is művelő író, aki mindenképen kiváló helyet biztosított magának a magyar tudomány történetében, mint nagy értékű és nagy áldozatokat megkövetelő tudományos munkálatok kezdeményezője és támogatója, — amelyek sorából itt felemlitem: A veszprémi püspökség római oklevéltárának (*Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis*) négy kötetét, amelynek három első kötetét, megbízásából A római magyar történeti intézet, a negyediket pedig Lukesics József bocsátott közre; és felemlitem az utolsó időben 1915-ben költségén megjelent, Veress Endrétől gyűjtött és kiadott *Matricula et Acta Hungarorum in Universitatibus Italiae studentium*-nak a paduai egyetem 1264—1864 közötti időbeni hallgatóira vonatkozó első kötetét.

Elvesztettük Dudek Jánost, amikor a legnagyobb lelkesedéssel készült, mint az I. osztály elnöke ez új munkakör vezetésére.

Nagy dogmatikai, apolegetikai munkái mellett, történelmi, jogi, egyházpolitikai dolgozataiban mindenütt alapos sokoldalúsággal s vitáiban is a tudós meggyőződésével dolgozott s a halálával félbeszakadt nagy dogmatikai munkájában a régi magyar theologiai irodalom nagy értékeinek kiaknázását kezdette meg.

Ortvay Tivadarban a páratlan szorgalmú, kitartású és termékeny régészt és történettudóst gyászoljuk, akinek széles körű tanulmányai s tudása még helytörténeti monographiáit is — milyenek Pozsony város története s Temesvármegye és Temesvár város tör-

ténete — gazdag tudományos anyaguknál, feldolgozásuk körénél fogva az általános történelem értékes nyereségévé avatják; s akinek Habsburgi Mária, II. Lajos felesége c., munkáját a Magyar Tudományos Akadémia — röviddel halála előtt — az 1916. évi Marczi-bányi-díjjal tüntette ki.

Hálával emlékezünk meg az Akadémiánk iránti alapítványával szeretetét tanúsító Jedlicska Pálról, aki nagyszámú, részint eredeti, részint fordított cikket, tanulmányt s munkát írt, okmánymásolatokat készített, amelyek közül több történelmi tárgyú dolgozata tudományos elismerésben részesült, mint Oláh Miklós esztergomi érsek s Magyarország hercegprimásának életrajza; Erdődi báró Pálffy Miklós jellemrajza; vagy mint az Adatok erdődi báró Pálffy Miklós győri hős életrajza és korához 1552—1600. című, a Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának segélyezésével jelent meg.

Ez időben halt meg Concilia (Békessy) Emil, kinek több irányú munkásságából különösen az irodalomtörténet s itt a kodex-irodalom körébe tartozó tanulmányait kell kiemelnünk.

Elvesztettük Szuszay Antalt, a katechetika és paedagogia érdekes munkását és Nagy Bénit, aki történelmi tanulmányokkal s főképen a magyarországi ferencesek történelmének s hatásának kutatásával és feldolgozásával foglalkozott.

És haza- és nemzetvédő nagy harcunk is végtelenül súlyos, fájdalmas áldozatokat követelt meg tőlünk.

A harctéren szerzett betegségben halt meg Geöcze Zoárd, a tudomány küzdelmekben gazdag történelmében is ritka kitartással s kutatásaiban nagy önállósággal dolgozó tudós, aki a maga módszerével a matematikai analízis egyik legmélyebb problémájának megoldásában oly eredményeket ért volt el, mint előtte senki.

S a harctéren esett el Zemplén Győző, a physikai tudomány terén egyike a külföldön is elismert kiváló magyar tudósoknak, akinek tudós érdemei s fényes emberi tulajdonságai elismerésül Akadémiánk IV. osztálya, mint új tagot titkárának választott volt; s aki sokoldalú élénk s mélyreható szellemmel, eredeti módszerével, több értékes önálló eredménnyel gazdagította a tudományt s fokozódó energiával s izmosodó tehetségével vitte azt folyton előre.

Zemplén — mint egyik melegszívű tanártársa, Söpkéz Sándor szép emlékbeszédében mondja — «kétszer lépte át a halhatatlanság küszöbét; egyszer tudományos munkáival, azután hősi hálálával».¹

Valóban Zemplén egyike lesz azoknak, akiknek nevét hálás tisztelettel fogja felidézni a késő emlékezet.

¹ Söpkéz S., Zemplén Győző emlékezete. Budapest, 1916.

Az emlékezet, amely keresi a tudományban, művészetben, költészetben társainkat; az előttünk járókat; az eszmék termelőit, az életbe átvivőit s a nagy feladatok megértő támogatóit; a nemzeti érzések felkeltőit, harcosait, hatalmas képviselőit s az egyetemes művelődés nagy munkásait; az isteni szikra elhívott őrzőjét, a vatest s a költészet művészi alkotóját.

Az emlékezés, mely irányt s bátorítást ad gyenge és hiányos törekvéseinknek; súlyt, dísz s fokozott értéket munkánk eredményének.

Ezzel az emlékezéssel idézek fel multunk gazdag kincsházából néhány nevet azokéi közül, akiket egy század előtt, az 1817-ik év adott hazánknak.

Danielik Jánost¹ emlitem először annál a kapcsolatnál fogva, amellyel Akadémiánk szülőanyjához, a Szent-István-Társulathoz, mint annak alelnöke állott.

Danielik a bölcelet, a társadalmi tudományok s a történelem körébe vágó munkássága, nagy tudományos vállalkozásoknak — milyen az Egyetemes Magyar Encyclopaedia — kezdeményezése s vezetése, szerkesztői tevékenysége s a Szent-László-Társulatnak létesítése mellett, mint a Pesti Napló munkatársa s Kemény Zsigmonddal való barátsága révén s a vezető politikusok körében politikai szerepet is talált.

Különösen kiemelendő érdeme, hogy az abszolút korszakban, a nemzet legválságosabb napjaiban, mint a Szent-István-Társulat alelnöke bevonta a társulat kötelékébe Deák Ferencet, Eötvös Józsefet, Károlyi Györgyöt, Somsich Pált, Wenckheim Lászlót és számos más államférfit, tudóst s író, Czuczort, Kautz Gyulát, Mindszentyt, Paulert, Rómert, Semmelweisot, Toldyt, Török Jánost s a kissé szabadabban mozogható társulat körében teret nyitott az irodalomra s közügyekre kiható érintkezésnek s tevékenységnek; ami azt eredményezte, hogy protestans írók is munkakört találtak itt és számos protestans jelentkezett tagnak s kiváló tudósaink — így Toldy, Érdy, Jerney — siettek itt kiadni, részben bizományba adni munkáikat.²

Általánosabb s egyetemesebb működési körből és mélyebb

¹ Szül. 1817. máj. 20. Murányalján.

² L. Szvorényi J. Emlékeszéd Danielik János tiszteleti tagról. A M. T. Akadémia elhunyt tagjai felett tartott emlékeszédék. Budapest, 1891. VI. köt. XI.; itt 8. l. +.) jegyz. említve: Toldy F. «Immaculata». A régi magyar anyaszentegyház hét szentbeszédében (1855.); dr. Érdy János «Szent István életirata» című műveiket stb. S bizományba: Hoványi «Újabb levelek a felsőbb catholicismusról»; Jerney János «Magyar nyelvkincsek az Árpádok korából» stb. — L. még Notter A. A Szent-István-Társulat Története. Bpest 1904. 66; 68 s köv. s 98 l.

menő hatás és maradandóbb eredmények kíséretében elevenedik meg előttünk az 1817-ik év szülöttei közül Trefort Ágostonnak emlékezete.

A nemzeti újjáébredés, a nagy reformkorszak lelkes doktrínerei, Szalay, Eötvös, Csengery s Lukács soraiban s párhuzamosabb a társadalmi és politikai nagy reformerekkel és a nagy költőkkel s művészekkel, Trefort is résztvett a modern Magyarország megteremtése s még inkább fejlesztése s megerősítése munkájában.

Szász Károly helyesen állítja be Trefortot a nagy átalakulás keretébe, amelynek korszakait Széchényi, Kossuth s Deák neveiről kell nevezni s amelyhez kapcsolódó munkában a költészetben Vörösmarty jelzi a Széchényi korszakát, Petőfi a Kossuthét, Arany a Deákét; s amelynek tudós munkásai közül felemlíti a történetíró s jogtudós Szalay Lászlót, a publicista Csengeryt és Keményt, a nemzetgazda Lónyay Menyhértet s mindenekfelett Eötvös Józsefet, a nagy gondolkodót; s a politikusok közül Andrássy Gyulát és Tisza Kálmánt; és ebbe a keretbe helyesen s jellemzően tekintí Trefortot a munka, az alkotás emberének.¹

Trefort tudományos dolgozataiban, beszédeiben és leveleiben is mindenütt a nyugtalanságig menő alkotás vágya s a cselekvésre, alkotásra izgatás jut kifejezésre; azokban «hazánk elmúlt félszázadának cselekvő történelmét is tanulmányozhatjuk»,² amelyben Trefortot a magyar kultúra és tudományosság emelésének és megerősítésének eszméi vezették.

A sok és nagy alkotásában élő Trefort után egy magyar művész emléket elevenítem meg, akinek nem maradt reánk alkotása, emléket Jókainé Laborfalvi Rózának,³ a tragikai művészet nagy nőalakjai, a Gertrudis, Lady Macbeth, Lecouvreur Adrien, Velumnia, Stuart Mária — Ristorival egyenrangúnak tartott — megszemélyesítőjének, «a magyar tragikai művészet királynőjének», akinek azonban küzdelmei s a nemzeti nyelv, a nemzeti érzés és művelődés élesztése s terjesztése körüli munkája s a nagy magyar regényköltőre gyakorolt befolyása, szintén részét teszik a megújulásnak, az újjászületésnek s a magyar művészet s kultúra fejlődésének.

Ennek a legnagyobb átalakulásunknak költői munkásai közül az 1817. év szülötte: Tompa Mihály⁴ és ennek az évnek legnagyobb ajándéka: Arany János.

¹ Szász K., Trefort Ágoston. Pozsony—Budapest.

² Keleti K. Emlékbeszéd Trefort Ágoston elnök felett. A M. T. Akadémia Évkönyvei XVII. köt. VII darab. Budapest. 1889. 16. l. — Gyulai P. Birálatok. M. T. Akad. Könyvk. Vállal. Budapest. 1911. 333 s köv. l.

³ Szül. 1817. ápr. 8-án, Miskolcson.

⁴ Szül. 1817. szept. 28-án, Rimaszombaton.

Tompa megítélésénél sokáig és sokaknál az igazságos mérlegelést meghamisította, hogy a Petőfi-Tompa-Arany triász tagjának tekintve, így mérlegelték, holott Tompa a legnagyobbaknak kétségtelenül nem egyenrangú társa.

Azonban sokban megközelítette azokat; nagy része volt a mult század költői nyelvének kialakulásában s az elnyomatás korában, a nemzeti közhangulatnak mindvégig leghűbb, művészi tolmácsa volt.

Elbeszélő költeményei között is vannak kétségtelenül oly műalkotások, amelyek megközelítik az e téren legnagyobbat, Aranyt; azonban azért Tompa igazi helyét irodalmunkban a régi és korabeli irodalmi nyelvből, a bibliából s mindenekfelett a népnyelvből kialakult nyelvművészete s lyrai költészete jelöli meg, amelyben Tompa mint a családi, vallásos, nemzeti s egyetemes emberi érzéseknek s mint a természetnek költője, mint az elegia mestere, majd mint a nemzet szomorú «korszakának őrzője»¹ nekünk a legjobbak egyike.

S ha az elemző bírálat Tompának az elnyomatás korában írt allegóriáiban tud is hibákat találni s ha koruk változásával vesztenek is értékükből, nekünk, akik később születünk s a haza multját s küzdelmeit megértő később jövőknek is, mindig kincsei maradnak: A madár fiaihoz, az Új Simeon, A gólyához, Levél egy kibujdosott barátom után és a rokon költeményeknek sora; mert koruknak «e gyászos kor hangulatának folytonos hullámmását, érzésének sajátságos összetételét, melyben a hazaszeretet fénye, a honfígond borongó árnyékával vegyül, leghivebben és Arany mellett legművészebben az ő költészete tolmácsolja».²

Arany mellett, aki a legnagyobb magyar költőművész s akinek emlékeztétét ünnepli ma Akadémiánk ünnepi ülése.

Arany annak az irodalmi átalakulásnak, amelynek előhírnöke Kisfaludy Károly, s amely tulajdonképen Vörösmartyval kezdődik, az eddig elért legmagasabb fokát jelzi.

A költői nyelv, amelyet Vörösmarty teremt meg, de amely nála többnyire idegen klasszikus formában jelenik meg, Aranynál formában, tárgyban, hangban a leggyökeresebb hajlékony, zengő magyar nyelv.³

S míg Vörösmarty a nemzeti szellem újjáélesztése, fokozása s megerősítése munkájában a nemzeti dicsőség, a nemzeti mult

¹ Kéki L. Tompa Mihály. Budapest. 1912. 186. 1.

² U. o. 187. 1. — L. még Váczy J. Tompa Mihály életrajza. Budapest, 1913. M. Tud. Akad. Könyvk. Váll.

³ Beöthy Zs. Arany. Budapesti Szemle. 1917. márc. 322. 1.

emlékeit az idegen befolyás elleni társadalmi s politikai reformküzdelemmel párhuzamosan s azt hatalmasan támogatva támasztja fel, Arany az erősödő nemzeti szellem magasabb fokán, a magyar nép multjának visszavarázsolásával, lelkének, érzés, s gondolatvilágának művészi megelevenítésével, ennek a szellemnek hatalmas fejlesztője s letéteményese.

Arany, mint költő — Beöthy Zsolttal szólva — «magába olvasztja s újjáalkotja mindazt a költészetet, tartalmi és alaki elemei szerint, ami a magyar lélekből, ezt jellemzően, ezer év óta fakad: a pogány mythost és a keresztény legendát, a csufondáros pasquilt és a hazafiúi ódát, a historiás éneket és a balladát, a népdalt és a népmesét, a hősi és a lovagi epost. Mind e hagyományokat a maga, kiváltkép alakító és kifejező művészi adományával a költői művészetnek legfelső szintjére emeli».¹

S Aranyról emlékezve s Aranyt ünnepezve, egy a milliók közül mit hozhatok egyebet, mint mélységes hódolatot a gyönyörűségért, amiket ő adott nekünk.

S amikor multunk e szereplőit s nagy emlékeit felidézem, ugyancsak Arany Jánosnak «Széchényi emlékezeté»-ben s a Petőfi emlékezetére «Harminc év múlva» címen írt költeményében ismétlődő az a gondolat elevenedik meg előttem, hogy amit multunk e munkásai s nagyjai «adtak, abból semmi sincs elveszve», mert

«Nem hal meg az, ki milliókra költi
Dús élte kincsét, ámbár napja múlt;
Hanem lerázzván, ami benne földi,
Egy éltető eszmévé finomúl,
Mely fenmarad s nőttön nő tiszte fénye,
Amint időben, térben távozik;
Melyhez tekint fel az utód erénye :»

és ma inkább, mint bármikor

«Ohajt, remél, hisz és imádkozik».

¹ U. o. — L. még Gyulai Birálatok i. m. 392. l.

III.

ARANY JÁNOS EMLÉKEZETE.

Zoltvány Irén rendes tagtól.

Akadémiánk, mint a keresztény világnézetnek s az ebből folyó legmagasabb eszményeknek szolgálatában álló tudományos és irodalmi testület, Arany János születésének százados évfordulója alkalmával kettős okon is őszinte hódolatát akarja kifejezésre juttatni halhatatlan költőnk szelleme iránt, kiben a szintiszta magyarság lelke a hívő keresztény lélekkel bensőleg egybeforrott.

A költőfejedelem dicső emlékének fölidézésével megbizva, nagyon is érzem föladatom súlyát, hogy oly sok és annyi kiváló elmének mélyreható elemzése után e diszes hallgatóság előtt Arany Jánosról ez ünnepies alkalomhoz csak némileg is méltóan szólhassak.

Arany János alakja ma már eszményi magaslaton állónak tűnik föl előttünk. Minél inkább távolodik időben tőlünk, nagyságát annál több oldalról és egyre jobban látjuk. A saját igéit alkalmazva reá: «nőttön nő tiszta fénye». Az egyszerű parasztkunyhó szülötte bevonult nemzetünk halhatatlan nagyjainak dicsőséget hirdető csarnokába.

Nagy emberek pályafutásában, tudjuk, nem épen ritka eset, hogy kortársaik nem értik meg őket s nem méltányolják értékük szerint. Arany Jánost már költő- és író társai szerették, tisztelték s még életében általánosan elismerték valamennyiök fölött kimagasló nagyságát. Habár ő maga aggodalmasan kerülte a föltünést, már életében a legnagyobb hírnév babérja övezte fejét, s nemcsak a költők, hanem az egész magyar közélet hódolattal hajolt meg nagysága előtt, élte alkonyát pedig bearanyozták a dicsőség fényes sugarai.

Arany János nagysága elsősorban a költőé. De noha nem a messze kiható gyakorlati eredményeket és közéleti átalakulásokat létesítő tevékenység volt az ő munkaköre, hanem egy magányt kedvelő és lehetőleg magányba vonuló költőé: költői munkásságának alkotásai mégis többféle vonatkozásban kihatottak a közéletre, egész szellemi művelődésünkre.

Mint költő általában az egész magyar költészetnek Vörösmarty-val és Petőfivel együtt legfőbb büszkesége. Epikusaink között meg senki sincs, aki nálánál több, állandó értékű műveket alkotott volna. A költői lángelme legnagyobb ihlete a legnagyobb művészi öntudatossággal egyesült benne. Rendkívül széleskörű és mély tanulmányai költészetében teljes eredetiséggel párosultak. Nagy képzettsége folytán legeurópaibb költőnk s mégis formában és tartalomban egyaránt legmagyarabb. Mert a magyarság lelkének kifejezője; nemcsak a magyar népleléké, s nem is annyira csupán a saját kora szelleméé, mint inkább egész fájának, sőt az egyetemes magyar nemzeti szellemnek leghűbb és legművészbibb tolmácsa. E mellett mélységesen merített általában is az emberi lélek és szív rejtekeiből s így az örök emberinek is megtestesítője művészi, örökszép formákban.

Költészetének tárgyköre nagyon kiterjedt. Saját korának nemzeti vágyai, fölfelé törekvései, lelkesedése, majd utóbb gyásza, bűja, keserve és ismét föléledő reménykedése, bizalma, hite a jobb jövőben ép úgy helyet találnak költészetében, mint a már letűnt századoknak s a magyar őskornak képei. Mint elbeszélő költő nemzeti multunknak úgyszólván minden nevezetesebb korszakát föl tárja előttünk, még pedig nem pusztán a régi idők krónikáinak tanulmányozásából merített s a mai néplelék jellemző vonásainak a multba való átvetítésével alkotott művészi, megelevenítő rajzok útján, hanem oly bámulatos történeti érzéssel s a lángelmének oly mélységes intuitiójával, mintegy ihletes megsejtésével, hogy költői műveinek révén belátunk a mult korok lelkébe, s a mult tanulságaiból erőt meríthetünk a jelen küzdelmeihez. Így lett Arany elelszunnyadó történeti érzésünknek ébresztője s költészete a nemzeti öntudatnak is hathatós istápolója.

Nem kevésbé nagy költő Arany, mint lyrikus. Nagy kortársával, Petőfivel szemben ő az érett férfikornak s később az *Őszikék* című vers-cyclusában az életet már megjárta ember hangulatainak hol szeliden mélabús, hol kedves humorú tamburás dalnoka. Lyrai költészetének eme meghiggadt — s úgy hiszem — legjellemzőbb sajátságával függ bizonyára össze, hogy mély és őszinte érzéseinek megható rezgésein keresztül egyszersmind a legmagvasabb életbölcsesség hirdetője. Ez utóbbi tekintetben lyrikus költőink között ő a legnagyobb.

Arany János költészetének ekként nem pusztán irodalomtörténeti és művészeti, aesthetikai jelentősége van. Lyrája és epikája egyaránt eleven erő módjára hat az egyetemes magyar nemzeti mű-

velődés előmozdításában. Arany nemcsak nagy költő, hanem egyzersmind nagy nemzetnevelő. A magyar ifjúság nagy részének oktató nevelésében az ő költeményei foglalják el a legfőbb helyet, s azt hiszem, kevés nemzet irodalma mutathat föl nagyobb szabású, minden ízében művészi s mégis annyira az ifjúság lelkének megfelelő költői olvasmányt, mint aminő Arany János *Toldi*-ja, a trilógia első része, melyben az ifjúság duzzadó életereje, fölfelé törekvése s küzdelmei után diadala, az anyai és fiúi szeretet érzésével kapcsolatban oly fölemelő módon van rajzolva. De a felnőtt nemzedéket is ép így lelkesíthetik a magyarság multjából földézett hősiség képei és erősíthetik az élet küzdelmeiben azok a nagy eszmények, melyek epikai költeményeinek művészi rajzaiból kisugárzanak és lyrájában közvetlenül lelkünkhez szólanak. Ily értelemben Arany, mint nemzetnevelő a magyar közművelődésnek is egyik legkiválóbb munkása s költészete szerves része nemzeti műveltségünknek.

Arany költői pályája, pontosan számítva, nem terjed oly sok évre, mint ahogyan első tekintetre látszik. Abból a negyedfél évtizedből ugyanis, mely irodalmi első föllépése idejétől haláláig terjed, fiának, Arany Lászlónak bizonyossága szerint összevéve alig másfél évtizedre számítható az az idő, melyben költői munkáival foglalkozhatott, s mégis e viszonylag rövid idő alatt fejedelmi örökséget hagyott az utókorra. Költészete nemzetünk szellemi kincstárának legértékesebb készletéhez tartozik.

Arany János, a nagy költő, nagy ember is volt. Polgári köntösben fejedelmi lélek. Jellemének szeplőtelen tisztasága, vallásos mély hite, józan gondolkozásmódja, komoly életfölfogása, szívének nemessége, páratlan szerénysége s a honpolgári mindennemű kötelességek teljesítésében való lelkiismeretessége örök mintaképül szolgálnak.

A költő és ember nagysága a legszebb összhangzatban olvad egybe az ő egyéniségében. Lelki nagy tulajdonai nem maradtak magánéletének elrejtett kincsei, avagy csupán családjában és szűkebb baráti körben megnyilatkozó egyéni vonzó jellemvonásai, hanem áthatják egész költészetének szellemét s mint erkölcsi értékek a művészet zománcában csillogva, s a szépnek és jónak magasabbrendű egységében hathatósan fokozzák költői műveinek varázsát.

Legyen szabad eleve jeleznem, hogy a Szent István Akadémiának ezen emlékünnepeán Arany János költészetéről főleg az imént említett szempontból óhajtok kiemelő módon szólani, vagyis költészetének ethikai értékeit iparkodom kimutatni. De nem szeretnék az egyoldalúság hibájába esni, s hiányos lenne a kép, ha Arany

Jánost túlnyomóan csak ezen egy tekintetben méltatnám s egészen mellőzném azokat a vonásokat, melyek költészetének nem kevésbbé lényeges és jellemző jegyei.

Aranynak helyét költészetünk történetében szorosan vett irodalomtörténeti szempontból megjelölni vagyis megállapítani azt, hogy irodalmunk fejlődésében mi az ő sajátos és legfőbb érdeme: nem olyan föladat, melyet még csak ezután kellene megoldani. Költészetének ezt az irodalomtörténeti jelentőségét kifejtette és végleg eldöntötte már Gyulai Pál Aranyról szóló remek emlékbeszédében, s egész röviden, de nagyon szabatosan és minden túlzó értékelés nélkül ugyancsak ő megformálta Aranyról írt vázlatos életrajzában akként, hogy Arany epikai költészetünknek mind tartalomban, mind formában nemzetibb irányt adott s egész költészetében mintegy tetőződik költészetünknek félszázados küzdelme, legfőbb vívmánya: a nemzeti és művészeti irány teljes összeolvadása. Gyulainak e megállapításához hozzátehetjük — de csak némi kiegészítő értelmezés végett — hogy Aranynek ez az érdeme akkor is fön­n fog maradni és mindig az ő nevéhez fog fűződni, mégha eljövendő későbbi századokban nálánál még nagyobb tehetségű epikus lángelme tűnnék is föl a magyar költészet csillagos egén. Arany költői pályájának ezen, szorosan vett irodalomtörténeti jelentőségét csak épen érinteni akartam.

Nehezebb föladat már Arany János költészetéről művészeti tekintetben vagyis aesthetikai szempontból hű, pontos vagy épen kimerítő képet nyújtani. Arany, mint költő, oly rendkívül gazdag szellem, hogy költészetének összes alaki és tartalmi szépségi elemeit, úgy hisszük, eddigelé még aligha sikerült teljesen föltárni. S ez természetes. Egyrészt, mert egy emberöltő, amit az ő halálától napjainkig számíthatunk, még mindig kevés idő ahhoz, hogy költészetének egész szépsége minden részletében kibontakozzék előttünk, másrészt mivel philologiai irányú, motivum- és tárgy­ történeti ösezhasonlító kutatások minduntalan újabb érdekes adalékokat nyújtanak Arany művészi alkotása módjának, mintegy szelle­ mi műhelyének ismeretéhez s reá nézve egyúttal legtöbbnyire az aesthetikai értékelés fokozásához is.

Nincs szándékomban Arany költészetét aesthetikai szempontból részletesebben méltatni, csak néhány oly megállapítást akarok fölemlíteni, amelyek úgyszólván már átmentek a művelt magyarságnak irodalmi köztudatába. Irodalomtörténetünk egyértelműleg azt vallja, hogy Arany a legnagyobb magyar epikus költő, aki a költői adomától föl a nagy eposzig, végig járva az elbeszélő költészet

birodalmát, nemcsak az epikai műfajok sokaságával leggazdagabb, hanem egyszersmind legművészbibb elbeszélő költőnk, ki az epika nemben örökbecsű műremekeket alkotott, melyekkel eléri a világ-irodalom legkitűnőbb költőit.

Mint epikusnak fő iránya, legjellemzőbb sajátága a halovány, szintelen avagy túlzó eszményítés ellenében bizonyos egészséges realismus, amit ő maga humorosan, de találóan így fejez ki: «mindig marad — ha a fejére áll is — önála valami vaskos, reális». (*Bolond Istók*, II. 119. v.) A valóságot pontos megfigyeléssel hűen, de nem a maga nyers voltában tükrözteti vissza. Erre nézve is maga a költő mondja, hogy a nyers igaz pusztán, azon nyersen föladvá emésztetlen, föloldatlan tömeg, s vond bár kívül reá költői mázad, a póre tartalom fejedre lázad; mert nem a való, hanem annak égi mássa, mitől függ az ének varázsa. Arany e költői műelvéhez mindig ragaszkodott, s noha alapjában a realismus hive, fejlett műérzéke, finom izlése s főleg erkölcsi fölfogásának tisztasága soha nem engedi átcsapni a rútnak rajzában tetszelgő naturalizmusba, mely utóbbi, lényege szerint, nem is annyira a rút cultusában határozódik, mint inkább végső elemzésben szépirodalmi anyagelvűségnek tekinthető, mint ezt — mellesleg említve — a Zola naturalizmusáról szóló egy régibb tanulmányomban kifejtteni iparkodtam.

Arany Jánosnak a művészi határt soha át nem lépő eme realistikus s az ő élesen megfigyelő és mélyen szemlélődő egyéniségében gyökerező hajlamával függ össze költői képzetének az a sajátága, melyet az újabb psychológia kiegészítőnek (determináló-nak) és összetevő (constructiv) képzetnek nevez, s mely Arany költészetében abban nyilvánul, hogy eredetibb, leleményes mesealkotás helyett a néphagyományban, mondáinkban és nemzeti történetünkben készen kínálkozó indítékokat és adatokat szereti fölhasználni, főleg a könnyebb művészi elhitetés kedvéért, amit ő maga epikai hitelnek szokott nevezni. Némelyek hajlandók leleményének ezen — hogy úgy mondjam — tárgyhoz kötöttségét képzelőtehetsége némi fogyatékoságának tekinteni. Ámde Arany képzelőereje minden más irányban oly hatalmasnak mutatkozik, hogy phantasiájának említett vonását inkább csak az ő egyéni sajátosságának tarthatjuk.

Aranynak képzelőtehetségén kívül rendkívül nagy és művészi a jellemző ereje. Alakjait — pedig ezek száma igen tekintélyes — úgy tudja egyéníteni, hogy csaknem mindegyike egészen megelevenedik előttünk. S ezt nemcsak a jellemzés sokoldalúságával éri el, hanem még inkább azzal, hogy a jellemzés legművészbibb, mert leg-

elevenebb módja szerint jár el, s epikus létére drámaszerű cselekvényi mozzanatokkal rajzolja meg alakjait. E tekintetben főleg balladáiban remekel. Nemcsak művészi, hanem irodalomtörténeti tekintetben is kiváló érdeme a jellemzés szempontjából, hogy valamint Katona József *Bánk bán*-jával a drámába és Kemény Zsigmond a szépprózai elbeszélés körébe, szintúgy Arany a verses epikai költészetbe először vitte bele a részletes, szinte elemzően finom lélekrajzot, mely a lelki életnek a testszervezetre való physiologiai hatásaira is kiterjed. Kiemelendő továbbá, hogy hősei, emberei — egy-két idegen alakot leszámítva — mind a magyar fajhoz tartoznak, s nincs a magyarnak oly sajátága, ami az ő lélekbúvári mélységgel behatoló tekintete előtt ismeretlen maradna, s amit művészi módon meg ne örökölt volna. Arany továbbá — költészetének méltatói ezt nem igen emelik ki — a tömeglélek rajzában is kitűnő, különösen a Toldi-trilogia második és harmadik részének egyes jeleneteiben. Így pl. a *Toldi estéjé*-ben, mikor az olasz bajvívó hetyke gúnyolódásai miatt lázongani kezd a nép, vagy ismét más formában, midőn Benccének, Toldi «rozsdás fegyvernöké»-nek megjelentén mulat a sokaság, másfelől mikor magának Toldinak, az ősz bajnoknak láttára eláll a nép szeme-szája. Arany Jánosnak a jellemzés művészetében való kiválóságát érintve, nem hagyhatom említés nélkül azt a finom észrevételt, melyet a jellemzés tekintetében, szabatosabban szólva a költői lélekrajz szempontjából Aranyra nézve Négyesy László tett, épen e helyen, a Szent István Akadémiában, a Shakespeare és Cervantes emlékünnepe alkalmával tartott előadásában, hogy t. i. Shakespeare jellemző művészetének hatása Aranynál is meglátászik, már a *Toldi*-n, s még inkább érezhető a *Toldi estéjé*-ben, amelyben a történés, a mese, a jelenetsor helyett egyenesen a lelki élet van előtérben. Ilyen psychocentrikus alkotásai még különösen a *Katalin* és több balladája. Mig a motiválás és a jellemzés összetett módszerét főleg a *Toldi szerelmé*-ben s még inkább a *Buda halálá*-ban látni.

Arany epikus művészete azonban a szerkezetben tetőződik. Maga a költő is — ki az eposz szerkezetének tanulmányozásával elméletileg is igen sokat foglalkozott — ezt tartotta legfőbb erejének s Arany költészetének méltatói csaknem mind az ő művészi szerkesztőmódját tartják legkiválóbb költői adományának.

A szerkezet, mint tudjuk, belső forma, a tartalom alakítása, még pedig egy eszme irányában, a tárgyról az író lelkében megfogant fölfogásmód szerint. Költői művekben is, ha még oly phantastikus is a tartalmuk, művészi követelmény a helyes szerkezet, mely bizonyos benső rendben nyilvánul s főleg a részeknek szerves

egészsze való összhangzatos kapcsolatában. Ennek a talán kissé iskolás módon megfogalmazott követelménynek a költői művek alkotásában rendkívül nagy szerepe van. A költői alakításnak ez a művelete, a szerkesztés, főleg a nagyobbszabású művekben, mint pl. az eposzban, az események, jelenetek láncolatára s a szereplő sokféle jellemalak egymásra ható bonyodalmas cselekvényének lélektani motiválással fölépített szerves kapcsolatára nézve általában nehéz föladat elé állítja a költőt, s a szerkesztő tehetség nem is csupán a művészi képzeletnek veleszületett adományától függ, hanem egyszersmind tanulmány és nagy műgond eredménye szokott lenni. Hány nagy költő van a világirodalomban, akinek művei jellemzés tekintetében kitűnőek, míg ellenben a történetet vagy cselekvényt nem tudja egységes, fokozatosan fejlődő és kerekded egészszé alakítani. A mi irodalmunkból Kemény Zsigmond és Eötvös József regényei hozhatók föl e tekintetben példakul.

Arany szerkesztő művészete mind a kisebb műfajokban, különösen balladáiban, mind pedig nagyobb műalkotásai legtöbbjében valódi remeklés. A legaprólékosabb részekre is kiterjedő páratlan műgond, az eseménynek, cselekvénynek mindig lélektani alapon való s olykor előre elkészített pontos alaptervezet szerint történő biztos és szilárd fölépítése, a motivatio ereje, a többféle indítéknak szerves kapcsolata, s a tartalomnak a műfaji sajátságokhoz és a tárgy természetéhez való idomitása — mindez ritka összhangzatba olvadva jelenik meg Arany művészi alakításában.

Költészetének kifejező eszközei közül — stilusának művészi érzékeltető és elevenítő erejéről s az előadás hangnemének rendkívüli gazdagságáról, változatosságáról és tárgyhoz idomitásáról nem is szólva — nyelve és verselése, költői műveinek tartalmához való viszonyoktól elvonatkoztatva, magukban tekintve is páratlanok költészetünkben. Nyelve úgyszólván kimerithetlen kincses bánya, s a gyökeres magyarosságnak ép úgy, mint a képes beszédbeli mindennemű finom árnyalatoknak, valamint a tárgyhoz illő színezésnek, azt mondhatni, tökéletes mintája. S nem szabad említetlenül hagyunk, hogy nyelvművészete műfordításaiban ép oly nagy, mint eredeti műveiben. Versformáiról itt csak azt akarom kiemelni, hogy az antik, modern és magyaros verselésmódnak egyaránt mestere. Nemcsak elméletileg tisztázta a magyar verstan történetében korszakot alkotónak nevezhető értekezésében a rhythmus zeneszerűségét mélyreható módon való fölfogása s a régi és népi költészet vizsgálata alapján a magyar verselés mód sajátságait, hanem gyakorlatban is legnagyobb művésze nemzeti verselésünknek. Különösen zengzetessé

tette az úgynevezett Sándor-verset, verses epikáknak régi időtől fogva legkedveltebb formáját. Ezt a gyönyörű zengzetességet már régebben is kiéreztek Aranynak alexandrinus verseiből, s az úgynevezett chorijambikus lejtéssel magyarálták; de helyesebben szólva, Arany azzal érte el, illetőleg oly módon fokozta a Sándor-vers dallamos lebegését, hogy a kétszótagú ütemekben lehetőleg mindig hosszú szótagokat alkalmazott s viszont a többszótagú ütemekbe mindig rövid szótagokat igyekezett belevegyíteni, mint ezt főleg a *Buda halálában* és *Toldi szerelmé*-ben láthatni. A Sándor-versnek az ütemek időbeli egyenlőségén alapuló ilyen zengzetességét nem találjuk meg sem Vörösmarty *Tündérvölgyé*-ben, sem Petőfi *János vitéz*-ében, melyek szintén Sándor-versben vannak írva. Ezért Arany a magyar verselő technika megújítónak is tekinthető.

De bármily nagynak tűnik föl előttünk formai és tartalmi szépségekben Arany János művészi tehetsége, sem a pusztá aesthetikai szempont, sem pedig a már előbb említett, korszakot alkotó irodalomtörténeti érdeme nem kizárólagos értékjelzője az ő költészete jelentőségének. Ez utóbbinak teljesebb megértéséhez és költészete hatásának magyarázatához is mélyebb alapon való vizsgálódás útján lehet csak eljutnunk.

Arany János költészete a magyar népköltészetben gyökeredző s a magyar néplélek sugallataitól ihletett költészet ugyan, de ez csak kiinduló pont és sem az, hogy a népiest művészivé emelte, sem az, hogy a művészetit a nemzeti iránnyal teljesen összeolvasztotta, még nem fejezi ki teljesen és pontosan költészetének jelentőségét. Vizsgáljuk ezt közelebbről, a fokozatos megvilágítás módján és lássuk költészetét mint nemzeti költészetet legfensőbbrendű jelenségében.

Arany János maga írja már 1847-ben, tehát abban az évben, mikor *Toldi*-jával elnyeri a Kisfaludy-Társaság pályadíját: «Szereztem a *nemzeti* költészetet; a *népiesség* köntösében még most; később majd *pusztán*.» Valóban meglepő, mily tisztán látta előre költői pályáját. Arany a népiesség útján indult el, de a népies jelleget, mint naiv fokot a műköltőre nézve kezdettől fogva szűknek érezte s egyre följebb emelkedett és teljesen nemzeti költővé vált, beleolvasztva tanulmányaiba és költészetébe is mindazt, amit a világirodalomban értékesnek talált. Tanulmányai kiterjedtek nemcsak az ó-klasszikai remekírókra s az európai újabb nemzetek költészetére, hanem a keleti népek költészetére is, a perzsa eposztól az ind drámán át egészen a chinai lyráig, mint ezt műfordításaiból és hátrahagyott prózai irataiból láthatjuk.

Nagy tévedés volna eszerint Arany János költészetét fölszínes módon csak népiesnek tekinteni, mint ahogy e fölfogás nyomaival még napjainkban is találkozunk, épen olyanoknál, akik csak nagyon kevésbé ismerik Aranyt, s akiknek szellemét legkevésbé ihlette meg az ő világirodalmi magaslaton álló költői nagysága. De másfelől szintén téves fölfogás és egyoldalúság lenne Arany költészetét csupán a korabeli eszmék és nemzeti vágyak, törekvések kifejezéseként tekinteni. Kétségtelen, hogy Arany költői egyéniségére igen nagy hatással volt a mult század negyvenes éveiben Európaszerte s nálunk is nagy erővel föllépett demokrata áramlat, mely a népben kereste a nemzeti erő új forrásait s egyszersmind a költészet megifjító forrását. Még inkább hatottak az ő különben is szerfölkött érzékeny lelkére a szabadságharcunk leverésével bekövetkezett politikai állapotok és közéleti viszonyok, valamint bizonyos az is, hogy viszont Arany nagyban hatott korára, nemcsak ennek irodalmi életére, hanem közérzésére is, főleg a forradalom utáni években, mikor a nagy katastropha nemzetünk lelkét elcsüggesztette és jól esett a vigasztalás, a remény és bizalom ébresztése, részint a nemzet dicső multjának epikai hősi képekben való feltüntetésével, részint a lyra közvetlenebb hangú bátorításával.

Mindamellett Arany kevésbé kifejezője korának, mint például Zrínyi az ő hőskölteményében, melynek nem ugyan költői conceptiójában egyenesen kifejezetten, mint inkább a cselekvényben és az egész mű háttérben benne rejlik az az eszme, hogy a török az Isten ostroma, s az a politikai irányzat is, melyet hittudományi irataiban fejez ki olyképen, hogy nemzetünk addig nem remélhet előrehaladást semmi téren, míg csak a nyakán ülő törököt ki nem űzi az országból. Vagy hogy közelebbi példát említsünk, Vörösmarty a lyrai' rezgésekkel telt *Zalán futása*-val, de különösen *Szózat*-ával, mely a nemzeti válság hangulatát egészen korának szellemében fejezi ki: viszonylag nagyobb mértékben hatott kortársaira s a politikai élet mozgalmaira, mint Arany. Ugyanezt mondhatni Petöfírói is.

Arany költészete nem is csupán a maga korának, hanem minden magyar kornak, az egyetemes magyarságnak, az egész magyar faj lelki alkatának visszatükrözöje. Valódi nemzeti költészet, még pedig nemzeti egyéniségünknek s a legmélyebb és legtisztább nemzeti öntudatnak a legfejlettebb fokon való kifejezője. Ez az ő költészetének nemzeti szempontból legnagyobb és legmélyebb jelentősége. Ennek megállapításához vagy legalább fölismeréséhez, úgy vélem, az újkori Magyarország nemzeti vágyainak és politikai törekvéseinek vizsgálata helyett messzebb idők távlatába kell helyezked-

nünk és történeti alapon kell egy kis futó visszapillantással nemzeti egyéniségünknek és az egyetemes magyar nemzeti eszmének fejlődésére nézve némi tájékozódást szereznünk.

Mellőzve a praehistorikus kor magyarját, akinek lelki alkatát legfőlebb sejtésekkel és analógiás visszakövetkeztetésekkel lehetne némileg megrajzolni, — az a magyar lélek, melyet honfoglaló őseink az Ural déli vidékén elterülő pusztai síkságról hoztak magukkal, új hazájukban a századok folyamán sokfélekép differenciálódott. A IX. és X. század magyarja ép, erős, egészséges testszerzetű, mert tiszta erkölcsű; józan, természetes eszű, fegyelemtartó, vezérei parancsának engedelmes, egyébként azonban szabadságszerető, sőt szilaj, nyers természetű, lóra termett, harcias faj volt, melynek a honfoglalás biztosítása végett legfőbb foglalkozása a rabló becsapások alakjában folytatott háború volt. De már az Augsburg mellett szenvedett vereség óta a régít új nemzedék váltotta föl, s a nomád-élet helyébe a földművelés lépett. Ez utóbbival együtt természetszerűen terjedt az állandó megtelepülés, s a legközelebbi ivadék, bár megőrizte ősapáinak harcos természetét, rálépett a békés életmódra és csakhamar a keresztény művelődés útjára. Megszületett ugyanis a Duna jobb partján fekvő szláv fészekben az a gondviselészerű nagy magyar ember, aki már keresztény hitben nevelkedve, népének nemcsak bölcs királya, hanem buzgó apostola is lett. Szent István, akadémiaink védőszentje megalkotta a magyar államot, oly szilárd alapon, melyen egész további nemzeti fejlődésünk biztosan nyugodhatott, annál is inkább, mert a nyilteszű magyarság megértette szellemi vezérének bölcsességét. Szent István az előrehaladottabb nyugati népek szervezetének mintájára rendezte be az új magyar államot, mely tehát európai színvonalon állott s mégis magyar maradt.

Ez utóbbi tényben kifejeződő vezéreszme szólal meg fiához, Imre herceghez intézett s írásba foglalt Intelmeiben is, akinek mintegy szellemi örökségül a keresztény hit ápolásán kívül azt a tanácsot köti lelkére, hogy az ősök hagyományainak tisztelete mellett (*maiores imitari et sequi antecessores* — cap. 8.) meg kell becsülni az idegenek műveltségét is.

Igy jelenik meg egy írott documentum foglalatában is már állami létünk hajnalán annak a nagy eszmének csírája, hogy az ősi hagyományokhoz ragaszkodva, művelődnünk kell idegen hatások befogadásával, mert csak e kettő: faji jellegünk hű megőrzése és előrehaladás a műveltségben — együttesen biztosítja a magyarság erejét s egész nemzeti létünket. Ez a vezérgondolat a magyarság

legjobbainak, közéleti és irodalmi nagyjainknak lelkében egyre öntudatosabban kialakult, az Árpádok után következő korokban is fő éltető elve maradt fajunknak s alapja lett további nemzeti fejlődésünknek.

A századok folyamán csaknem minden európai eszméáramlat hatásait megéreztük. A renaissance s főleg a nyomában járó humanista mozgalom, a protestantismus és az ellenreformatio, a barokkszellem, a rationalismus és romanticismus, mely utóbbinak fő elemeihez tartozik a nemzeti multnak és a népiesnek fölkarolása — mindezen korszakos áramlatok eszméit befogadtuk, de a magyar néplélek ősi erejével fajunk eredeti lelki alkatának sérelme nélkül saját nemzeti egyéniségünkbe olvasztottuk s a magyarság zománcával vontuk be őket. S e tekintetben épen irodalmunk, mint szellemi életünknek legszebb kivirágzása mutat föl legjobb bizonyítékokat. Így már a keresztény középkorban a kolostori irodalom termékei közt fennmaradt néhány eredeti költeményben a katolicizmus szelleme és a magyar hazafiságnak eszméi és érzései legbensőbb egységbe olvadtak össze. Irodalmunk protestáns korában, Zápolya öldöklő századában, a törökkel folytatott harcok s a belső villongások ellenére is a nemzeti érzés, különösen a nyelvi egység erejének oltalma alatt, tagadhatatlanul ép úgy gyarapodott, mint ahogy a könyvnyomtatás elterjedésével a tudásvágy nőttön nőtt és egyetemes művelődésünk a külföldi eszméknek nemzeti szellemünkbe átültetésével jelentékenyen megtermékenyült.

Ez a kettős folyamat: nemzeti érzésünknek az egyetemes műveltséggel párhuzamos és egymást erősítő gyarapodása a fejlődés folyamán még tovább haladt a XVII. században, Pázmány és Zrínyi korában. Csakhamar bekövetkezett azonban a hanyatlás kora, midőn állami életünk nemzeti értelemben véve meggyöngült s a politikai pangás ernyesztő hatását egész közéletünkben s az irodalomban is éreztette. De az ennek nyomában az erkölcsökben és szokásokban elharapodzó külföldieskedés ellenében lassankint megindult a visszabatás. A művészeti szempontból maradi irányú Gvadányi az ő erős fajszeretetével s a szintén csekély ízlésű, de tüzes magyarságú Dugonics több más íróársával együtt hathatós élesztői voltak a szunynyadó nemzeti érzésnek. Másfelől a nem kevésbbé hazafias érzésű, de már a nyugateurópai irányokat követő íróink ismét helyreállították a kapcsolatot az idegen irodalmakkal, ezeknek értékes elemeit átkölcsönözve s többé-kevésbbé ügyesen földolgozva műveikben. A megújhodó magyar irodalomnak vezére, a tehetség dolgában nem elsőrendű, de hatására nézve mégis kiváló író, Bessenyei György,

a bécsi testőrirók iskolájának feje, ismét fölélesztette, egész pályafutása legfőbb jelentőségének tekinthetően, azt a jelszót, hogy csak a magyarság és a műveltség szerves kapcsolata biztosíthatja nemzeti előrehaladásunkat. Ez volt később Széchenyi István gróf politikai programjának is sarkalatos elve, mint a *Hitel*-ben a «kiművelt emberfő»-ről s még inkább a *Stadium*-ban olvasható fejtegetéséből láthatjuk.

Arany János lángelméjének ösztönös erejével — mint előbb is jeleztem — már költői pályájának legelején megsejtette s később egyre világosabban látta, hogy e kettő: a fajunkhoz rendületlenül ragaszkodó hűség — vagy mint ő maga kifejezi a *Visszatekintés* c. prózai iratának IV. részében: jellemünk erkölcsi magvának épségben tartása s az egyetemes műveltség értékes elemeinek beoltása a magyarság lelkébe — ezek alkotják nemzeti életünknek, fajunk fejlődésének s a magyarság fennmaradásának legfőbb biztosítékát, mintegy alaptörvényét. S ennek a legtisztább és legfejlettebb fokú nemzeti öntudatnak megnyilatkozása teszi Arany János költészetének legnagyobb jelentőségét nemzeti szempontból.

A nemzeti szellem legmagasabb fokon való kifejezésén kívül nagy jelentősége és értéke van Arany János költészetének még egy más egyetemes és magas szempontból, mondjuk ki mindjárt egyenesen: erkölcsi tekintetben is. Arany nemcsak a magyarságnak, hanem emberi alkotó valóságunk legfőbb mivoltának, lényünk erkölcsi természetének is tisztult fölfogású és művészi kifejezője. Arany nagy jellem volt s egész pályája klasszikus példáját nyújtja annak, hogy a művész benső élete, nevezetesen a költőnek nagy lelki tulajdonát, visszatükröződve műalkotásaiban, mennyire fokozzák műveinek értékét és hatását. Arany költészetéről — ha nem is teljes megvilágításban és részletes elemzéssel — mindamelllett általában vett erkölcsi szempontból kissé tüzetesebben óhajtok szólni.

De vajjon egyáltalán szabad-e, jogosult-e valamely költő művészetét erkölcsi szempontból értékelni? Mi köze a művészetnek az erkölcshez, a költészetnek a morálhoz, a szépségnek a jóhoz? Nem akarom az aesthetikai és ethikai viszonylatoknak nehéz problémáit feszegetni s nem volna itt helyén való a művészet és morál határvető kérdéseit bogozgatnom. Az erkölcsi szempont jogosultságát egyébkint a Szent István Akadémia színe előtt nem is szükséges hosszabban fejtegetni. Elégséges csupán ráutalnom egy-két alapvető tételre, melyek a keresztény világnézet mélyén gyökeredznek.

Az erkölcsi törvény egyetemesen kötelező, mert nem az ember akaratától függő. Ez okból mint minden emberi tevékenység, szint-

úgy a művészet is alá van vetve az erkölcsi tekintetnek. Amint nincs külön úrimorál, ép úgy nincs külön művészeti, költészeti morál sem. Az erkölcsi a szépnek, a művészinak nem csupán hallgatag föltétele — ez nem volna pontos fogalmazás — hanem meghatározó elve, normája oly értelemben, hogy ami erkölcstelen, az mint ilyen nem lehet szép.

Hogy az erkölcsinek és a művészinak viszonyát egyrészt kapcsolatukban, másrészt elkülönítettségükben világosan kifejezzük, elsősorban azt kell kiemelnünk, hogy a szépség nemcsak alakiség, melyre nézve a tartalom közömbös. A művészet is nemcsak formalizmus, nem pusztán alaki szépségi tényezőkben és érzékileg gyönyörködtető elemekben határozódik, hanem eszmei kifejezésben is, vagy mondjuk általában valami tartalomban, legalább is hangulati velejáróban. Ezt már maga a művészet fogalma is magában rejti, mert a művészi kifejezés föltételezi a kifejezettet, mint a tükör a képet. De azért a műalkotás szépségét nem a tartalom egymagában határozza meg, még az erkölcsös tartalom sem, annál kevésbbé a művésznak pusztán jó szándéka, hanem csak értékes tartalom és szép, igazi művészi forma együttesen. A művészet ekként az emberi szellemi tevékenységnek minden mástól határozottan elkülönített területe, mint ahogy maga a szép más, mint a jó és igaz. De azért egy magasabbrendű egységben mind a három összetartozik, mert az igazság a művészetnek is egyik főtörvénye, valamint a jó is. Ami hazug, az nem művészi, s ami erkölcstelen, az nem lehet szép. «Ne tégy hamis tanubizonyyságot» és — «ne ölj» — csak ez a két parancs szól a művészetnek. A művészet szabadságának egyéb korlátai nincsenek. Valamint azonban az akaratí szabadság fogalmához nem tartozik a féktelen szabadosság vagy épen az erkölcsi nihilizmus, szintúgy a művészet sem ültethet lelkünkbe a szabadság örve alatt külsőleg szép, de belül mérges virágokat. Aki az erkölcsi világrend alapjait, az ethikai értékeket nem fogadja el, az alkothat egy romlott izlésű nemzedéknek tetsző és ideig-óráig korszerű, vagy helyesebben szólva, divatos műveket, de igazi nagy művész nem lehet; mert a valódi művészetnek az a magasztos föladata van, hogy a szépség szárnyain fölemelje szívünket és eszményektől hevítve nemesítse szívünket. Ily fölfogás mellett, úgy vélem, minden félreértés és az egyoldalúság vádja nélkül szólhatunk Arany János költészetéről tágabb értelemben vett erkölcsi szempontból is, azt vizsgálva, hogy a művészi kifejezéstől, a szép megérzékítéstől elvonatkozottan tekintve, miféle ethikai értékek találhatók költészetében; mik voltak eszményei, s milyen az ő költészetében megnyilvánuló világnézet és életbölcseiség.

Arany János elsősorban mélyen vallásos költő. Sietek hozzá tenni, nem oly értelemben, mintha lyrájának fő motivumait vallásos hangulatok és érzelmek tennék, vagy pedig epikájának vallási tárgyköre volna, hanem mivel egész költészetét a kereszténység tételes eszmetartalma és az élő hitből fakadó mély érzés hatja át. De habár nem tárgyi elemek adják meg költészetének vallásos jellegét s nem is a vallásos érzésnek kitörő erővel való kisugárzása, mégis a keresztény gondolattartalom és érzésvilág élesen világos színben, szinte napfényes ragyogásban tűnik föl Arany költészetében, nem pedig csupán mint egy-egy hangulatfoszlány és határozatlan imbolygású, költőien stilizált metaphysikus képzet vagy épen csak mint üres retorikai diszlet.

Arany János egész egyéniségének, az ő benső lelki alkatának alapvonása az őszinte, fitogtatás nélküli, de nyíltan bevallott, hívő keresztény fölfogás és érzület. Ennek gyökerei még gyermekkorára nyúlnak vissza. Önéletrajzában maga említi, hogy szülei rendkívül vallásosak lévén, e hajlam reá is korán elragadt. A zsoltárénekek és a biblia vonzóbb helyei voltak gyöngye lelkének első táplálékai s a kis bogárhátú viskó szentegyház vala, hol füle soha egy trágár szót sem hallott. Tanuló korában és rövid ideig tartó színészi pályáján is jószelleme megőrizte minden nagyobb kihágástól. Még nem töltötte be huszonegyedik életévét, midőn önzéstelen, tiszta szerelemből megházasodott. Ez időn túl családjának és a költészetnek élt, s bár sok testi és lelki szenvedés érte, vallásos hite soha meg nem rendült.

Arany költészetének egyik kitünő elemzője s pályájának művészi megrajzolója Arany János belső életét valóságos tragédiának mondja. Úgy gondolom, ez nem egészen találó s kissé túlzó fölfogás. Való igaz, hogy Arany lelki világa gyakori tépelődést és nagy benső harcokat tüntet föl. Emésztő nyugtalanság és kétség gyötri; el-elcsügged, s olykor hosszú időre dermesztő zsibbadtság vesz rajta erőt. De mindennek eredő kútfeje ott van és lyrai kicsordulását leginkább az okozza, hogy a költői pályán maga elé kitűzött nagy föladatokat és magas célt — úgy látja — nem tudja elérni. A költői alkotó szükségletet nagy tehetsége folytán folyvást érezte, de kedvezőtlen külső körülmények, testi betegség és a lelkét ért csapások miatt nem bír dolgozni; több műve töredékben marad s emiatt gyakran elkedvetlenedik; másrészt bizalmatlanság vesz erőt lelkén azért is, mert nem tud megnyugodni önkritikáján, s lelke nyugalmaiból — mint fiának maga megvallotta — kizaklatták olykor egyes műbirálók rosszaló hangjai is, amelyek, mint tudjuk, főleg a

Nagyidai cigányokra vonatkoztak, amennyiben némelyek nem értve meg a költő hangulatát és célzatait, a szabadságharcnak a cigányok hősködésében való föltűntetését elítélték.

Mindezen lehangoló hatások ellenére Arany diadalmaskodik önmagán s a tragikus meghasonlás távol marad lelkétől, amelynek nyugalma teljesen soha sem törik meg, sőt épen mély vallásos hite megóvjá mindvégig lelkivilágának összhangját. Az Isten végzéseiben való megnyugvás, családjának boldogítása s a hazának szeretete voltak eszményképei, s a csüggedések közt is rendületlenül ragaszkodott eszményeihez. Bár sok szenvedésben volt része, megpróbáltatásai és gyakori lehangoltsága mellett is erőlelkű tudott maradni. A fájdalmak csak megviselték, de soha sem ejtették kétségbe, legfőlebb csendes melabúval töltötték el szívét, élete vége felé pedig benső világának ezt az alaphangulatát derüesebb színnel vonták be a humor és a föl-fölcsillámló jókedv érzése.

Mindamellett tagadhatatlan s az imént mondottakkal épen nem ellenkezik, hogy Arany költészetében lelki világának bizonyos komorsága is megnyilvánul. Ez az erkölcsi komorság a kálvinizmusnak kezdettől fogva jellemző sajátsága, melynek mélyebb alapját nem akarom ezúttal fejtegetni. Arany, mikor tisztán a maga egyéni sorsáról szól, erős hite mellett is olykor túlságosan komor színekkel rajzolja életét, mintha erkölcsi valója szinte már létében volna megtámadva s nem lenne sehonnan és semmi módon szabadulás a sötét jelenből a derültebb lelki állapothoz. Így már 1848 legelején a téli zord képhez hasonlítja «sivatag» életét (*Télben*), majd utóbb kopárnak mondja jövője láthatárát, mely nem ígér enyhülést s megtompult kebelével óhajtja magára a megsemmisülést, mint olyan, akinek elveszett iránya. (*Mint egy alélt vándor.*) A szabadságharc vesztén érzett fájdalma már elcsillapult, de azért még évek múlva is (1857-ben) örömtelennek érzi életét, sőt az öröm is fáj neki, bántja az árnyék, a derű is, az édes, a keserű is. (*Balzsamcsepp.*) Minél messzebb halad az élet útján, annál mélyebb — úgymond — a sötétség, élte lejtős útja ez. (*A lejtőn.*) Ámde ezt az itt-ott felmerülő komorságot nem írhatjuk vallásos, mély hitének rovására. Összhangra törekvő lelke épen a vallásban találja meg a legfőbb erőt és vigasztalást. Kis fia ártatlan szívének tavasz kertjében azért öntözgeti a vallást, mert drága kincs a hit. Öreg korában is egy-egy ének nyújt neki vigaszt, melyet még a hitújítás kora szült; benne tört szív, bünt vallva, leverte, vagy erős hittel Istenhez emelve.

Arany hívő lélek s ilyenül nyilatkozik meg költészetében is, egész kis — hogy úgy mondjam — theodiceát tárva eléink s vallási

alapon nyugvó optimismust hirdetve. Az istenségről azt vallja, hogy Isten az emberiségnek égi atya, kit minden népek imádnak. Isten mindent bölcsen rendel s főleg egészbe működik és az egészre fordít gondot. De azért minden egyes emberre is van gondja, s övéit el nem hagyja, ki mindnyájunk édes atya, sőt kinek az ég alatt már senkije sincsen, ne féljen: fölfogja ügyét a jó Isten. Az Isten szellemi lény s bár a halandó szem a szellemvilágot teljes öntudatban nem látja, azért a lélek érzi a nemismert világnak nyomását és imádni tanulja a köd oszlopában rejlő istenséget. Féljük az Istent, mert veszendő e világi jó; az élet számvetése csal, s a holnapig sem biztosít tömött szekrény, rakott hajó.

Aki hisz Istenben, hinnie kell a másvilágban is, s remélnie egy jobb hazát és benne az erény diadalát; mert itt a földön sokszor látni a nyomort, melyet a becsület válla hord; a butának sorsa földi éden, míg az ész és erény meg van tiporva. Az élet rövid, mint a hulló csillag futása, s ha nem volt és ha nincs e parányi csillogáson innen és túl folytatás, akkor a földi létnek nincs igazi értelme. A materialisták tagadják a szellemet, azt tartva, hogy csupán az agyvelő, vér és ideg összhatása; ám ő rendületlenül hisz a lélek halhatatlanságban és a föltamadásban. Mit hisz a tudós, ő látja. A lélek halhatatlanságába vetett hite a halállal bátran szembe néző leánya elhunytakor is megnyilatkozik: «Egy volt közös, szent vigaszunk: a lélek él, találkozunk». *(Juliska sírkövére.)* Egykori tanítványa emlékkönyvébe is azt írja: «A hervadásnak messze napját rettegnek nincsen ok: érintsen bár a hervadás szele, dús illatod, lényednek szebb fele, a szellem élni fog.»

Mélységes módon fogja föl Arany az emberi élet érdekét is. Mi az ember célja? Legnagyobb cél itt a földi létben ember lenni mindig minden körülményben. Az ember tiszte az, hogy legyen békében és harcban méltó képmása Istennek s polgára a hazának, válassza ott, válassza itt a jobbik részt magának. Az élet küzdelmi pálya; az erőtlen csügged, az erős megállja. Az erő pedig akarát, mely előbb vagy utóbb borostyánt arat. Erőnkkel azonban számot kell vetnünk s a nemes önbizalom ne fajuljon önhittséggé, s óvakodjunk, amivel Isten álda meg, saját érdemül róni föl. Mindenki annyit ér, ahogyan betölti állapotbeli hivatását. *(Hirlap-áruló.)* Bármely állásban folyton dolgoznunk kell. Kedvet s hevet a munka ád: folyó víznek nincs semmi gát, halál tesped álló tapon. Az életben, ha teljes boldogságot nem is, de megelégedést találhatunk, ezt azonban nem a hírnév s nem a vagyon adja meg, hanem a kötelességteljesítés és az önmérséklet, mert földi ember kevéssel beéri,

vágyait ha kevesebbre méri. Az emberi élet folyásában sok a nyomorúság, de a szenvedő emberiség várva tűr, csalódva hisz, s túl bírja élni a reményt. Bármily nehéz egyébként az életsors, azért szép ez az élet fogytig: ami derűs, élvezd, borúját meg széleszd. Az emberi szív úgy van alkotva, hogy fájdalom a boldogságnak egyik alkatrésze, s nem törik a szenvedő szív oly könnyen darabbá, csak ellágyul s az öröme lesz fogékonyabbá. Lelkünknek mindig találhatunk enyhülést, mert nincsen olyan pusztaság, hogy magának benne a halandó egy tenyérnyi zöld virányt ne lelne.

Aranynak ezen főbb életbölcseési elvei, melyeket szándékosan iparkodtam hű alakban föl sorolni, mind a vallási világnézetben gyökereznek, s ép azért természetszerűleg csupa általános érzelmekeket fejeznek ki, a tisztán egyéni hangnak alig valami belevegyítésével. Ez utóbbi csak öregkori lírájában tűnik föl nagyobb mértékben. Nem is abban van e reflexiók költeményeinek műbecse, hogy a maga lelke hullámozásának élményi alakban megnyilatkozó közvetlen kifejezései szokatlan és meglepő képzettársításokkal egészen új és eredeti gondolati elemeket foglalnának magukban, hanem az általános érvényű eszméknek mély érzésen átszűrte, kristályos művészi formába való öntésében. Ezért váltak életbölcseési gondolatai közkeletűekké, egyik-másik szinte erkölcsstani szállóigévé.

Arany költői pályájának egy, a «nyugatosok» irányához tartozó, újabb méltatója olyannak fogja föl Arany lelki világát, mint amely közös minden, a társadalomban «jól elhelyezkedett» polgárember eszmevilágával. Semmi «forradalmi és fölforgató irányzat», semmi eszenkedés az új, a változás iránt, csupa megnyugvó életbölcseiség. Arany szerint nem volt philosophiai szellem. Nem értékelte át elméjében a világ értékeit, nem vívódott az élet igazságtalanságainak nagy problémáival. Csak az «alföldi hagyományos levegőből hozott értékfogalmak» szabták meg az ő élet- és emberideálját.

Nem akarunk vitatkozni. Erre a különös jellemzésre s a sorok közt lappangó vagy talán nagyon is nyílt célzatú és Arany eszmevilágát alászállítóan értékelő fölfogásra csak az az egy megjegyzésünk van, hogy igaz: Arany nem hirdetett forradalmi elveket s később sem vallott a mai szocializmus eszmekörébe tartozó tanokat, de nekünk jobban tetszik az ő nem philosopháló, hanem mélyen vallásos egyéniségéből fakadó világnézete, semmint az új tudósoknak még a legmagasabbrendű életideáloknak is «átértékelésére» törekvő irányzata. Egyébként hogy Arany a társadalmi egyenlőtlenség irányában mélyen érző fölfogása volt, elég csak utalnunk a robotját keservesen végző, szegény jobbágyot rajzoló életképére s

a *Bolond Istók* I. énekének ama részleteire, melyekben az alsóbb néposztály nyomorát némi humoros torzítás mellett is oly szerető szívvel rajzolja.

Arany — el kell ismerni — nem volt modern szemüvegen át nézett philosophus szellem; psychológiát sem írt, mégis az emberi lélek rejtekeibe jobban belátott, mint akárhány tudós bölcsekedő. Arany az emberi szív életének, indulatainknak és szenvedélyeinknek úgy-szólván pontos természetrajzát adja, mely a lelki jelenségeknek még a testre, mint a lélek visszatükrözőjére s az izmokra és idegekre való hatásaira is kiterjed. De mi most a költőnek nem mélységes lélekrajzoló művészetét akarjuk jellemezni, hanem költészetének a lelki élet rajzában megnyilvánuló erkölcsi mozzanatait keressük.

Arany Jánost a lelkiismeret költőjének is szokás nevezni. Valóban, amint ő maga minden dolgában példaképe volt a lelkiismeretességnek, azonképen költészetében is egyik legsajátosabb vonás az a finom erkölcsi érzék, melylyel jellemalakjainak lelki világát az erkölcsi felelősségérzet irányában rajzolja. Arany János lélektani fölfogása e tekintetben a következő, költészetében egytől-egyig kimutatható alaptételszerű igazságokon sarkallik: minden embernek megvan a maga sajátos egyénisége, melyet a származás, nevelés, környezet és társadalmi hatások nagy mértékben idomítanak, de ezen alakítólag ható tényezőknek még sincs oly végzetesen döntő erejük, hogy akaratunk szabadságát s különösen erkölcsi felelősségünket teljesen kiirthatnák. A lélek ereje erőt ad a testnek is. Az erőselekkűek bármily megpróbáltatások érik őket, tévedéseiket jóvá téve, felküzdik magukat, míg ellenben az erkölcsileg beteg lélek beteggé teszi a testet is, s az ilyen bomlott szervezetű egyént fékevesztett szenvedélye és lelkiismereti furdalásai nem ritkán örületbe kergetik. Aranynak e mélyen psychikai s egyúttal erkölcsi fölfogását főleg tragikus cselekvényű balladáiban látjuk művészi módon megérezkítve, melyekben az egész cselekvény egyenesen személyeinek lelki életéből folyik s a catastropha szoros következménye a lelkiismereti visszahatásnak. Az a több szép és beható tanulmány, mely Aranynak ballada-költészetével foglalkozik, fölment attól, hogy Arany balladáit esetleg henye ismétlések kockázatával elemezzem. Inkább csak azt emelem ki, hogy amily rendkívül nagy Arany művészi ereje, amellyel e vegyes elemeket tartalmazó s ép azért nehéz műfajban a lyrai, epikai és drámai mozzanatokat oly sajátos varázsszal egybeolvasztani tudta, ép oly csodálni való az a művészi finom érzéke, amelylyel e tragikus balladákban a bűn és bűnhődés viszonyát minden moralizáló célzat nélkül, tisztán a költői igazságszol-

gáltatás módján s mégis oly hatásosan képes éreztetni. Arra is rá kell mutatnunk, hogy noha Arany az erkölcsi világrend megsértésének képeiben mindig következetesen és kérlelhetlen igazságossággal tünteti föl a bűn nyomában járó bűnhődést: soha sem a szigorú erkölcsbíró hangján itéli el erkölcsi botlásuk vagy szenvedélyük áldozatává lett embereit, hanem mély részvételi van sorsuk iránt, mintha csak maga is együtt szenvedne velük. S ez a részvéte nemcsak balladáiban nyilatkozik meg, hanem egyéb költeményeiben is. Így pl. egyik életképében szánalommal rajzolja Szőke Pannit, a szép, de könnyelmű jobbágyleányt, kit erkölcsi elzüllése miatt kora ifjan visznek a szép, virágos temetőbe. Őszinte szívvel szánja költőtársát, Czákó Zsigmondot is, kit beteg lelke öngyilkosságba kergetett, s az Írás szavaival mondja, hogy az dobjon sírjára követ, aki fönnhéjazva kérlelhetlenül el meri itélni. Ugyancsak a szentírás szavait címül viselő költeményében (Mária! bűneid meg vannak bocsátva) maga a költő azzal kezdi, hogy ne sujsák a morál kemény szemöldökei a szelid nőt, aki mivel férjét nem hagyhatta, elkísérte a nyomorba, el a bűnbe, gyalázatba, s míg tehette, védelmezte; mikor erre gyöngé volt már, hozzá romlott s úgy lőn veszte. Szép, megengesztelő a befejezés a Byron modorában írt érzelmes, nagyobb költői elbeszélésében, a *Katalin*-ban, midőn a gőgjének egyetlen leányát föláldozó zord apától kiszemelt vőlegény, látva a megőrült apát s a szerencsétlen véget ért szerelmes párt, fájdalommal fölajdul, s kiknek éltükben útjokat állta, halálukban egyesíti őket: közös sírba temetetti.

A háborgó s viszont a nyugodt lelkiismeret rajzául érdekes ellenképes párdarab Aranynak *A hamis tanú* és *A vén gulyás* c. költeménye. Az elsőben — melynek tárgya őseredetileg a porosz-orosz határterület vend népének egy határper-mondáján alapszik — a vén Márkus hamis eskütétel után sorvadoz, meg is hal, az nap esztendőre. Emitt Marci bátya, a vén gulyás, ifjúurakkal iddoggál sort, kik mint gyermek a toronyra, oly bámulva néznek ez aggra, ki a halállal is biztos öntudattal néz szembe, mint olyan, akinek rendén van a szénája.

Arany epikus költeményei közül legerősebb az erkölcsi célzat *Az első lopás* c. egészen népies tárgyú s ép azért népies hangú, komoly tartalmú és didaktikus irányú elbeszélésében, melyet azonban a lelkiismereti furdalás rajzának finomságai művészi terméké avatnak. Arany olykor még kisebb, komikus tárgyú költeményében is bennrejlik egy-egy erkölcsi vonatkozás. Így pl. a babona van kigúnyolva, a végső elemzésben mohamedán eredetű és Nazreddin

hodzsa nevéhez fűződő, tréfás esetet földolgozó *A bajusz* c. költői adomájában s a *Népnevelés* c. versében; a pörpatvarkodást, ezt az ősi magyar szokást találóan gúnyolja ki a *Fülemüle* c. költeményében. De mind az eddig említetteknel jelentősebb az, hogy legnagyobb szerű költői alkotásait szintén erkölcsi alapfölfogás hatja át és számos erkölcsi mozzanat művészi ábrázolása hatásukat is nem kis mértékben fokozza.

Buda halálá-t már Gyulai Pál Aranyról szóló emlékbeszédében úgy fogta föl, hogy benne nagy erények és nagy bűnök vannak egy főnséges képben feltüntetve. Az egész trilogiának, mint a ránk maradt töredékekből és Arany hátrahagyott tervezetéből látjuk, mélyen erkölcsi alapgondolatot akart vetni a költő. Ilyen alapgondolat van már az első részben is, hogy t. i. Etele király, mivel indulatát nem tudta megzabolázni, eljátssza az istenkardjával kapott abbeli hivatását, hogy hún népével egy nagy világbirodalmat alapítson. Habár Arany a *Buda halálá*-ban az egy Hadúr kivételével az Etelenek csupán egy látomásában föltűnő Ármányon kívül nem szerepelteti a régi isteneket, s az isteni gépezet helyett teljesen emberi indítóokokra építi föl a tragikus cselekvényt és noha a mű erkölcsi légköre nem a keresztény világé, hanem a népvándorlaskorabeli nyersebb indulatoké és erkölcsöké, mégis mily főnséges képbe tudja a költő beleilleszteni a hún nép istenhitét, erkölcsi szokásait, s mily tiszteletreméltó alakká tudja tenni Etele, akit mint gyöngéd szeretetű családapát egész közel hoz szívünkhez. A két fejedelemasszony, Ildikó és Gyöngyvér, hiú, irigy, rangkóros és vetélkedő, de — mint Riedl Frigyes Arany női alakjairól szólóban finom észrevétellel kiemeli — minden női hibáik mellett van lényükben egy mélyebb erkölcsi alap: a hűség, Ildikóban végletes alakban Szigfrid iránt, Gyöngyvérben tisztábban, melegebben férje iránt. *Buda halála* a korszerűség szempontjából is rejtett magában bizonyos erkölcsi hatást. Valamint ugyanis Vörösmarty a politikai közélet pangása időszakában a honfoglalást megéneklő *Zalán futása*-val a nemzetet fenyegető veszély ellenében egységre, összetartásra buzdított és hazafiúi bizalmat öntött csüggeteg nemzete lelkébe, szintúgy Arany a szabadságharc után írt hőskölteményével egyrészt megrendítő tanulságul mutatta föl, hogy a belső egyenetlenség még egy erős, nagy nemzetet is romlásba dönthet, másrészt fölemelő érzést kellett azzal, hogy a rokon hún nép hősi erényeiben a magyar a maga nemzeti kiválóságát láthatta.

Arany legnagyobb szerű költői alkotásában, a Toldi-trilogiában is az irodalomtörténeti közfelfogás a testi és lelki derékségnek

mély erkölcsi alapon való művészi rajzát látja. Részletes elemzés helyett kitűzött vezető szempontunk irányában itt is csupán arra utalunk, hogy a trilogia első részének, a *Toldi*-nak cselekvénye végső elemzésben egy erkölcsi megtisztulás története. Az egyszerű viszonyokat és egyszerű embereket rajzoló elbeszélésnek csupa erkölcsi motivuma van: egy paraszti módban fölnevelkedett, de apja vitézségének hallatán nemes becsvágytól hevülő ifjú fölfelé törekvése, az anyai és fiúi szeretet megható nyilvánulásai s különösen a hatalmas testi erejű ifjúnak gyöngéd lelkiismerete, amely nem engedi, hogy szenny száradjon a lelkén és nemzetségét meggyalázza. Erkölcsi valójára, vallásosságára s egyszersmind a magyart jellemző lovagias érzületére legszebb fényt vet az a jelenet, mikor a cseh bajnokkal egy dunai csónakon együtt indul a bajvivó helyre. Az egyikükre nézve gyászos végezetűnek ígérkező nagy tusa előtt Toldi, bár bizott erejében, kezét mégis összetette s buzgón fohászkodva, Istent emlegette. Azután így szóla: «Vitéz! addsa kezed: te sem bántottál soha, én sem sértettelek. Ha haragunnál is, egy órát sincs hátra s a halálos ágyon ki meg nem bocsátna?» A cseh vitéz kezének megropogtatása után Toldi a térden esdeklőnek még életét is kész megadni s csak akkor öli meg, mikor a cseh hátulról orozva vág hozzá.

Ha már a trilogia első részét egy erkölcsi megtisztulás történetének tekinthetjük, még sajátosabb értelemben és fokozott mértékben mondhatjuk el ezt a második részről, a *Toldi szerelméről*. Ebben a költő rendkívüli művészi érzékkel nehéz földadatot, egy nagy tragikai összeütközést old meg békés kifejtéssel olyképen, hogy Toldit nagy erkölcsi botlásai miatt megsemmisítő katasztrófa helyett erősen és sokfélekép megszenvedteti, s erkölcsi érzésünket teljesen megnyugtatja azzal, hogy a szenvedések tűzében megtisztítja hőseit és végül szerelmesével, királyával, az egyházzal s önmagával is kiengeszteli. A IX. énekben, hol Toldit a flagellánsok hadában látjuk, maga a hős, gyónás alakjában, úgy adja elő szerelmének tragikus történetét, hogy lovag létére a világ szemében megsértette a lovagi eszményt, a vitézi egyeneslelkűséget s a nőtiszteletet. Játék-viadalban ugyanis álfegyverzetet viselve és személyét soha föl nem fedve, a győzelem díját, egy szépséges mátka-leányt másnak kezére játszott. Pedig a leány, kire már későn gyulladt az ő szívbéli nagy lángja, egyedül csak őt szerette. Ekkor már lovagi törvény szerint becstelenség lett volna magát fölfedezni, viszont pedig az eltitkolással a leányt méltatlannak dobta feleségül s olyannak, akit az nem szeretett. Kisebb dolog lett volna bajnoki nevét föláldozni, mint a leányt

elveszíteni és élve halálba temetni. De lekötve tartotta a prágai kaland alkalmával egy hegyi rablóvárban börtönbe jutása, s mire hazaért, késő volt már: szerelmese nőül ment az ál-lovaghoz. Ez utóbbit Toldi — igaz ugyan, tanuk nélkül — párbajra szorította s megölte. Látna megölt férjét s tudva, hogy Toldi tette, szerette Piroskája holtan rogyott össze; sirboltba helyezték; a fájdalomában őrvölgő Toldi lement utána a sziklaboltba s egyszerre csak éledni kezd a holtak vált, áthalott nő, s magát is, Toldit is, férjének gyilkosát elátkozza s szűzi fogadással kolostorba lép. Toldi is egy kolostorba vitte Piroska átkát, de kiűzte innen egy újabb fenyíték, az egyházi átok, mely azért zúdult fejére, mivel olyan hír járta, hogy a férjet gyilkos módra ölte meg s özvegye sirját kirabolta. Ami még ezután történik vele: a nápolyi hadjáratban való részvétele, az mind csak további vezeklés egészen a végső kifejtetig, midőn a Toldit ért vádak alaptalansága kiderülván, a király kegyelme, az egyházi fölmentés, Piroska bocsánata, édesanyja szeretete, s unokahugának, Anikónak boldogsága kiengesztelik önmagával is.

A bonyodalmas cselekvénynek Toldi bús szerelmére vonatkozó vázlatát csak azért idéztük föl emlékezetbe, mert így látni, hogy az egész történet csupa erkölcsi rügőkon fordul meg. Nem lenne nehéz és hálátlan föladat Toldi szerelmi történetének fonalán a hős lelkének, hogy úgy mondjam, egy kis psychographiáját megrajzolni, kezdve attól a ponttól, midőn a lovag maga is pirulni kezd tolvaj harcán, s lelke egyre jobban odavész szeretén és annál inkább örli szívét a bánat, melyet hasztalan igyekszik a tőle magától is megutált tivornyákba belefojtani. De nem akarunk túlságos részletezésbe bocsátkozni, s ugyanezen okból Piroskára nézve sem aknázhajtuk ki egyenkint mindazon erkölcsi mozzanatokot, melyek az egész magyar költészet ezen egyik legbájosabb s a kötelesség és szerelem emésztő harcában mindig az erkölcs és a női becsület oldalán szilárdul álló, hőselekkü asszonynak lelki világát elének tárják. Csak egyetlen megjegyzést nem tudunk elhallgatni. Ime, a szerelemnek, mint költői tárgynak rendkívül érdekes és elemzően finom rajza, minden szennytől menten, mindvégig a legtisztább erkölcsi légkörben, nem úgy, mint a bukott nőtetszelgően festő mai elbeszélésekben és a házasságtörést ábrázoló modern drámákban láthatni.

A trilogia harmadik része az őszbe csavarodott természet képével vezeti elének az immár szintén megöszült bajnokot, amint éppen édesanyja sírdombján térdel, s imádkozik ottan csendesen és mélán, s maga számára is előre megássa a sirgödöröt. De a budai hirmondó izenete kizaklatja csendes fészkeből s végrehajtja utolsó

nagy bajnoki tettét, megmentve még egyszer a nemzeti becsületet. A megvénült, zord, zsémbes, nyers és az udvari műveltebb szokásokat már korábban is elfogadni nem tudó, hirtelen haragú Toldi halálával végződik a mű, de engesztelékeny módon, Lajos királynak megható búcsuztatójával, melyben vitéz, öreg szolgájának érdemeit méltatja, másfelől azonban rámutat arra, hogy a testi erő és személyes vitézség, a régi világ eszményei, bármily becsesek, egymagukban nem elegendők, s az ész erejével s új erényekkel kell gyarapítani őket, mert az idő halad és változik a világ. Itt fejezi ki Arany költői alakban leghatározottabban azt az eszmét, a nemzeti öntudatnak azt a legfejlettebb fölfogását, amelyet költészetének nemzeti szempontból legnagyobb jelentőségeül már előbb föltüntetünk, hogy t. i. a fajunkhoz való hűség és a művelődésben való előhaladás együttesen biztosítják a nemzet fönállását és fejlődését. Ez a gondolat vezet át bennünket Arany történelembölcseleti fölfogásának ismertetéséhez.

Egy testileg és erkölcsileg ép, erős nemzetnek a maga hűen megőrzött és nemesen kifejlesztett faji tulajdonaival az egyetemes emberi művelődés szolgálatába szegődtetése, — ez a mély eszme vezérelte Széchenyi Istvánnak működését s ez az eszme hatja át Aranynak *Széchenyi emlékezete* c. ódáját is, melyben az elegikus hangulatból kiemelkedve, fönnszárnyalóan magasztalja a nagy államférfiút, ki megszerette pusztuló fáját s ezer bajunk közt megtalálta azt, ami fő s mindent befoglaló: «Elvész az én népem, elvész — kiálta — mivelhogy tudomány nélkül való». Egy másik történelembölcseleti fölfogása nyilatkozik meg Aranynak *Gondolatok a békecongressus felől* c. költeményében, mely azért is érdekes, minthogy a háborúról való nézeteit is tolmácsolja. Az örök béke, Arany szerint, nagy gondolat, fönleges eszme, de megvalósítása a nemes lelkeknek hiú szándéka. Mióta és míg a világ, mindig volt és lesz erős, ki hódítani vágyva, nyomni kész a gyöngét. Isten egészben működik, egészre fordít gondot s azért egyes derék polgárai ellenére pusztulni enged oly népet, mely megromlott; midőn satnyulva testben és lélekben túlművelve; midőn a renyhe béke büzhödt álló vizében új bűnök keletkeznek; midőn a vagyon és munka egymástól messze esnek és a tökélyre vitt csalást mondhatni rendszeresnek; midőn eltűnve a szerény családíság zamatja, a nő erényét eladja..., egyszóval, ha a béke lágy ölen elharapódzott erkölcsi romlás és a vallástól elszakadt túlfinomult polgárosodás fordul reánk csapásul, akkor tör ki Isten bölcs rendelése szerint mintegy büntetésképen a tenger hullámaiként mindent elborító háború.

Arany természetbölcsélete — ha ugyan szabad e szót a költőre alkalmazni — szintén az istenség gondolatát veti világszemlélete alapjául. A látható szép világ Isten remeke. (*Vakságban.*) Az igazitudós, hogy mi a természet zára, nyitja, Isten dicsőségeül tanítja. (*Halvan.*) A költő maga, ha bánat nyomja szívé, az «áldott szép természet enyhe ölére» siet. (*Balzsamcsepp.*) A természetnek az a pantheisztikus fölfogása, mely Arany egyik kedvelt költőjének, Byronnak természetlátását jellemzi, az ő lelkétől távol áll. Arany teljes mértékben átérzi ugyan és művészi képekben rajzolja meg a természet csodás szépségeit; az ő képzelete is, mint minden újabb nagy költőé, megeleveníti a természetet és nagy művészettel tudja a természet képeit egyrészt lyrájában a maga egyéni alanyi hangulataiba beleolvasztani, másfelől epikájában festői háttérül alkalmazni, sőt mintegy dramatizálva a természetet, balladáiban személyeinek örvénylő lelkébe együttérző és ráható erőként illeszti bele, de ezt a jelképes és sympathikus fokozatot soha túl nem lépi s természetérzéke nem csap át sem a pantheisztikus fölfogásba, sem pedig a modern lyrában divatos túlzó symbolismusba avagy homályos mysticismusba és a természeti jelenségeket olykor érzélgősen subjectiv vonatkozásokkal egybekapcsoló és mesterkéltnépzettársításokkal vegyítő lyrai ömlengésekbe. Szóval, Arany költészete a természetérzés tekintetében is teljes összhangzatban van az ő egyensúlyozott költői egyéniségével.

Arany János erkölcsi világának eszményképei közt találjuk az istenség gondolatán kívül a családi élet szentségét, s nagy ethikai érzék hatalmas művészi kifejező erővel párosulva nyilatkozik meg részint a saját családi érzelmeinek lyrai megzengésében, részint epikájában ott, ahol a magyar családi életet rajzolja. Arany gyöngéd, de zárkózott természetéből magyarázható meg, hogy míg a szerelem érzelmét elbeszélő költeményeiben a legváltozatosabb alakban fejezi ki, közreadott lyrai költeményeiben egyetlen szerelmi verse sincsen és családi érzelmeit is csak alig egy-két költeményében tárja föl, tartózkodó módon, csendes hangon, de mégis megragadóan.

Már a Petőfihez intézett verses válaszában azt írja, hogy kincset talált: házi boldogságot. Kis fiát gyönyörű reflexiók kíséretében maga tanítja imádkozni. Feleségét kéri, hogy ne sötétben, hanem mosolyogva nézzen rá, mert bár zúgjanak ott künn a vészek, csak a kis enyhe családi fészek maradjon épen, szíve a bajt könnyen hordja, férfit az élet gondja. Enyelgő kis családja körében van az ő jó világa; szíve ifjul, gyermekké lesz, kis örömet nagynak érez. Házasságuk — vagy mint a költő bensőségesebb szóval mondja: —

lelki frigyük harmincadik évfordulóját is megéneklí, de csak egy röpke kis versben, mintegy föllebbentve pár pillanatra hitvesi boldogságának képét. Leánya betegségekör igyekszik földeríteni a szenvedőt, aki gyöngé volna még a zord télnek koszorúját hordani. Midőn pár év múlva kórágyon fekszik leánya, közel a halálhoz, sajtó fájdalom lövell szívébe, de a bekövetkezett haláleset után lelke megnyugszik Isten végzésében és vigasztalódik a másvilági találkozás reményében. Szíve fájdalmát azonban sokáig viseli és ez többször előtör költészetében is; különösen megható a *Juliska emlékezete* c. költeménye, mely töredékben maradt, mert mint a költő a vers alá írja: «nagyon fáj! nem megy!» Kis unokája azonban fölföderíti szívét, s nagyon kedves az a költemény, mely a serdülő Piroskának nagyapjára való büszkeségét és hiúságát jelzi, amit a öltő jóízű humorral iparkodik lefokozni. Leányának és unokájának emlékét gyönyörűen megörökítette Arany a *Toldi szerelme* VI. énekének elején, a Rozgonyi Piroska nevéhez fűződően fejezve ki bús családi érzelmeit, de egyúttal fölmagasztalva elhunyt leányának szép jellemét, erős lelkét.

Epikájában többször is művészien rajzolja a családi életet. Így a *Családi kör* c. remek paraszt-idylljében, melyre — mint Arany egyenesen megvallotta fiának — nagy hatással volt a skót költőnek, Burns-nek költeménye, *The cotter's saturday night*), de amely egy-szersmind fényes bizonyága, hogy Arany mily páratlan művészettel tudott egyes idegenből vett motivumot teljesen nemzetivé tenni s a magyar néplélekbe beleolvasztani. Gyönyörűek még a családi boldogság idyllikus jelenetei a *Buda halálá*-ban, s az anyai és fiúi szeretet megható képei a *Toldi-trilógiában*, valamint az anyai szeretet kifejezése a *Mátyás anyja* és *Ráchel siralma* c. költeményében. De ez utóbbiban allegoria leple alatt már a saját hazafiúi érzését fejezi ki a költő.

Az emberi szívnek az anatomia tudománya szerint négy kamarája van. Arany János szívének harmadik kamaráját színültig megtöltötte a hazaszeretet forró érzése. Forrón szerette hazáját, de nem volt forradalmi lélek. Az ő egyéniségének, egész lelki alkata-nak alapszövedéke a mély érzékenység, de vulkanikus módon kitörő érzelmi viharok nélkül. Ezt látjuk egész lyrájában, másféle érzelmi tárgykörében is. Ódai fönnszárnyalás ritka nála; heves indulatoknak riadó, égő színekkel kigyulladó, izzó kifejezése nem az ő hangja, hazafias tárgyú lyrai verseiben sem. Szívének mélyen átértett honfiúi örömét, búját megzengi lantján, de túlfeszítően nem hangolja föl a lant idegeit.

Arany János egyébként lelkének teljével rajta csüng hazájának válságos sorsfordulatán. 1848 tavaszán örvend, hogy ismét eggyé lett a magyar kettévált hazája és szeretettel üdvözli erdélyi véreinket. *Nemzetőr dal*-ában büszke öröm tölti el, hogy önként csapott föl a zászló alá katonának, s kész mindhalálig megvinni hazája szabadságáért. Gúnyolja azokat, kik csak szájjal védik a hazát, de a gúny hangja ritka nála s inkább lelkesít a hon védelmére a «Népbarátja» c. hetilapban megjelent s a nép számára írt néhány költeményben. A válság idején aggódva tünődik a haza jövőjén s egyre sötétebb halsejtelmek gyötrik. A szabadságharc leverése — saját szávaiként — ólomsúllyal borult lelkére s lantját le akarja tenni végkép, mert úgy érzi, hogy oda van lelke ifjúsága. Lassankint azonban kiemelkedik a reménytelen hazafiúi fájdalom hangulatából s már 1850 őszén a kishitőség ellenében bátorítólag szól, hogy nem veszhet el a magyar nemzet, legalább nyelvében és művészetében sokáig fog élni; most már nemzete buktaiban sem csügged s költőtársait is buzdítja, hogy föl a merész versenyre: kinek az istenség nyújtá dallamos ajk s honi hárfa kincsét, zengjen, aki zenghet. Időnkint ugyan újra elborul lelke, hanem ez csak mulékony hangulat s már 1851-től kezdve egyre növekedő bizalommal hirdeti, hogy nincs végkép veszett ügyünk; megijul az idő s föltámad az Ige, az eszme. Újra érez, újra él e hon és élni fog, mert élni akar, öngyilkosságra nem fajul, mert sokkal önérzőbb a magyar. *Széchenyi emlékeze*-tében még épen föllelkesülve mondja: «Egy nemzet gyászja nemcsak leverő, nép, mely dicsőt, magasztost így magasztal, van élni abban hit, jog és erő». *Rendületlenül* c. ódájában, mely Vörösmarty *Szózat*-ának gyönyörű visszhangja, arra buzdítja nemzetét, hogy árban és apályon hűsége megálljon. Az 1867-ik évet már mint a remény évét üdvözli s újra bátorít, hogy félre minden kishitőséggel, bizzunk a jövőben, mert vázsnunk dagad s hajónk előre megy.

Ez a vigasztaló, majd utóbb biztató s egyre jobban lelkesítő érzéstartalom nemcsak saját korára nézve s általában válságos államéleti viszonyok közt, hanem mély eszmei megalapozása miatt minden időkre értékesse teszi Arany hazaszeretetének költői megnyilatkozását s erkölcsi tekintetben is a legnagyobb jelentőségű, mert Isten után a legfőbb eszménynek, a hazának szeretetére gyullasztja föl szívünket.

Végezetül Aranynak még egy nagy eszményéről, a költészetről s vele kapcsolatosan a költői hivatásról vallott fölfogásáról kell legalább röviden megemlékeznünk.

Arany János igazi, magyarán szólva, Isten kegyelméből való

költő volt. Neki a költészet nem volt játszi foglalkozás vagy mellékes fényűzés, avagy pedig hírnévszerzés végett folytatott mesterkedés, hanem egyenesen élethivatás, legbensőbb lelkiszükséglet. Ezt ő maga fejezi ki legszebben: Mi a tűzhely rideg háznak, mi a fészek kis madárnak, mi a harmat szomjú gyepre, mi a balzsam égő sebre... az neki a költészet. Jókedvét az fűszerezi, bánatát meg elleplezi, s a panasz, midőn bevallja, nemesebb lesz, ha kidallja. Epikájában is enyhülést talál sokféle baja ellen. Ha a bánat megviseli zordul, vigaszért hő lelke a multakba fordul, s a dallásban lelke átiíjodik. A költészethez, mint eszményéhez mindvégig hű marad. A lantot szorítja kebléhez, ha közelg a halál, s ujjá valamig azt pengetheti, bús lelke vigaszt talál; öregségében is csak hangköre más, még várja elégszer dalban vidulás.

Arany a költő hivatásául azt tartja, hogy hű fia maradjon nemzetének, mert a költőnek csak egy hazája van. Ez a haza már a szülői ház küszöbénél kezdődik; a költő nyelve az anyai tejnek édes folyama; az nyitotta meg szívét, eszét, s csak az a nép érti meg igazán, mely vele érzésben és nyelvben rokon. S a költő az legyen, ami népe. Ne akarjon «világköltő» lenni s a nyugatot és Albiont is meghódítani. Van itthon dalra tárgy elég. Arany büszkén vallja magát népi sarjadéknak és népe emberének, ki törzsének él, érette, általa és sorsa az ő sorsa. Neki áldott az a bölcső, mely magyarrá ringatta.

Arany büszke az ő költészetének színmagyarságára. De mint költőnek csak ez az egy büszkesége van. Egyébként ő a világirodalom egyik legszerényebb költője. Tudjuk, nemcsak nagy államférfiak és tudósok, hanem nagy költők ajkáról is szellemi kiválóságuk tudatában olykor önkéntelen kipattan a «non omnis moriar» és az «exegi monumentum aere perennius» jóslata. Arany élte vége felé, költői dicsősége teljében, szerényen ezt mondja: «Az életet, im, megjártam; nem azt adott, amit vártam: néha többet, kérve, kellve, kevesebbet. Ada címet, bár nem kértem, s több a hírnév, mint az érdem... Mily temérdek munka várt még! Mily kevés, amit beválték félbe'-szerbe». A hírnév és dicsőség fagyos sugára kedvéért nem ragaszkodik az élethez, mert úgy hiszi, hogy neve csak az lesz, amit a pesti ligetben egy sírkövön olvashatni: «Fuit».

A mulandóság közös emberi sorsunk. Arany János porhüvelyé már az anyaföldé. Költői termékei közül is egyik-másik idő folytán bizonyára el fog avulni. De költészete a maga egészében, irodalomtörténeti és közművelődési nagy jelentőségében és számos költői

alkotása, mint műremek a műben magában rejlő állandó értékű szépségi erejénél fogva s mint az emberi legfőbb eszmények, a legtisztább emberi magasságok és a diadalmas keresztény világnézet művészi kifejezői etikai értékük szerint is örökbecsűek maradnak és míg a magyar magyar lesz, legdrágább nemzeti kincseink közé fognak tartozni. Arany Jánosnak fönnmarad időt muló szelleme műveiben. Örök dicsőség nevére, áldás emlékezetére!

IV.

ÁDÁM KOPONYÁJA.

Holicsi kép. Irta *Tarczai György* (Divald Kornél r. tag).¹

Pater Antonius nagypénteki prédikációjába beleszötte a szent kereszt legendáját, amelynek fája Ádám koponyájából csirázott ki és sok hányatás után Jeruzsálemben, a kálváriahegyen Krisztus Urunk önfeláldozásának, a megváltásnak eszköze lett. Kuny Domonkos feszült figyelemmel s minduntalan ellágyuló szívvel hallgatta a meghatóan csodás történetet. S amikor a szentbeszéd után néhány festőtársával a kapucinusok templomából a várkastély kertjébe tért, gondolatai még mindig Ádám koponyája, a kálvária és a szent kereszt körül forogtak.

Domonkos apja lotharingiai fazekas volt s még jóval fia születése előtt Bajorországba költözött. A nagy háború idején, amikor az angolok a franciákra támadva a föld szegény népén és a városok védtelen lakosságán töltötték ki dühüket, Németországban ezrével lézengtek a földönfutóvá tett franciák, találtak menedéket még az olyan fejedelmek városaiban is, akik egyébként az angolokkal tartottak. Különösen az ügyesebb mesterembereket látták mindenfelé szívesen, mint aminő az öreg Kuny volt, aki hollandus mintára cserépedényeket gyártott. Az öreg Bajorországban ugyancsak megszédte magát s apránként teljesen elnémetesedett. Fiát is németnek nevelte. Amikor azonban Lotharingia egykori hercege holicsi cserépgyárának külföldön is hire terjedt, egykori alattvalói, különösen a fazekasok, bármerre vetődtek, ismét mozgolódni kezdtek. Végezetül Kunyék is Holicsra kerültek. Domonkos itt nőtt föl embernyi legénnyé s úgy odaszokott a kis városhoz és gyárához, hogy holtáig sem szakad el ettől, ha esze meg nem akad Ádám koponyáján.

Ama nagypénteken tehát hűvös, derült időben társaival a várkastély kertjének egyenesre nyírott fasorait róttá végig s Pater Antonius prédikációjáról, ékesen folyó német szaváról beszélgetett

¹ Felolvasta Vargha Damján osztálytitkár.

velük. Közben eszébe jutott, hogy a gyárban már régóta készülnek mázas cserépből kálváriák, Krisztust a keresztfán, Mária és szent János közt ábrázoló alakok s ezeknek búcsúk vagy vásárok idején városokban, falvakban ugyancsak nagy a keletjük. A kálváriák lépcsőfokalakú talpa éleivel, hegyes sarkaival már régóta szemet szúrt Domonkosnak. Inkább asztalos vagy bádogos munkára, mint fazekas árúra emlékeztette.

— Mit gondoltok — kérdezte a kertben társaitól — nem lenne jobb, ha a fészület talapatát Ádám koponyájával pótolnók?

Társai hamarjában nem értették meg, hogy miről beszél. Csak amire megmagyarázta nekik, hogy a koponyát tokalakú tartóval kellene betetőzni s a fészületet ebbe illesztenék be.

— Ki látott koponyát fészületalakú forgóval? — elménkedett Hermann, egy szakolcai habánfazekas fia, aki azonban már apród-ságon kezdve, a gyárban tanulta ki mesteriségét.

— Ki rak vajjon szekrényére emberi koponyát? — vélte egy másik. — Hiszen ez agyagból, fehérmázasan talán még félelmetesebb, mint egy igazi koponya. Sötétben is látszik!

A többiek szintén rátámadtak. Minek töri a fejét új dolgozon. A régi mintákkal, akár darabszámra, akár hétszámra, többet keresnek, mintha újakkal kísérleteznek, új mázakkal próbálkoznak, ami mindig sok időpocsékolással jár. Máris több minta és terv zúdul a gyárra Bécsből, mint amennyivel vesződni rendes munkaidejükből kitelik. Különösen, amióta az öreg Toussaint báró a császári ház birtokai közül jóformán már csak Holicsal törődik. Különórázni pedig szintén csak akkor érdemes, ha már kipróbált régi mintákkal és mázakkal dolgoznak.

Domonkos azonban nem nyugodott. Ádám koponyájával ébredt. Erről töprenkedve aludt el. Ez riasztotta föl minduntalan éjszakánként. A koponyát kereste husvét napján, az ünnepi ebéden, Germain gyári igazgató asztalán, aki néhány ügyesebb társával együtt vendégül látta. S az ebéd vége felé, hogy feje a bortól is kitüzesedett, úgy rémlett neki, amikor a mester lánya, szívének titkos bálványa, szórakozottságán mulatva, mosolyogva feléje fordult, mintha a fiatal teremtés hófehér nyakán rózsás színű holicsei fehér cserépből formálva, Ádám koponyája ülne s mintha a homlokát koszorúzó hajfonat helyén kigyó csavarodnék, szájában almával.

— Isten, ne hagyj el! — rebegte Domonkos sápadtan. Germain észrevette s rátámad, nem beteg-e tán?

— Semmi bajom! — hangzik a felelet. — De pár napja alig

alszom. Van egy érdekes tervem. Ez motoszkál szüntelenül fejemben!

A házigazda unszolására aztán szaporán elmondja, mily hatással volt rá a kapucinus barát nagypénteki szentbeszédje, mint eszelt ki ennek nyomában új formát a gyárban készülő kálváriák számára.

A direktor szerette a terveken rágódó segédeket. Külön jutalmat sem sajnált tőlük, ha olyasmit sütöttek ki, ami a gyárnak hasznára vált.

— Próbálja meg! — biztatta a fiatalembert, akit jó módon fogva is jobban kedvelt, mint szögletes viselkedésű habán-eredetű legényeit vagy épenséggel nehézkes tót tanítványait.

— De hol veszünk koponyát? — jut aztán eszébe.

Emberi koponyát akkoriban nagy urak ritkasággyűjteményein kívül nem igen lehetett látni s a holicsei kastélyban nem volt múzeum. A templomokban is csak fából s átabotában faragott koponyák emlékeztették a hiveket a mulandóságra.

— Talán megnézhetné szent Deodatus ereklyéit Erdődy gróf bogyoszlói várkapolnájában. Ám ez jó napi járőföldre van innen.

— De nem! — folytatja aztán Germain. — A szent csontváza ereklye! Profán kézzel nem nyulhatna hozzá. Hanem valamelyik szakolcai ismerősünk útbaigazíthatná! Bizonyára akad ott boszorkány hírében álló vénasszony. S az ilyen fajzat nem lehet meg koponya nélkül...

Husvét után Domonkos nyakába akasztotta felleghajtóköpenyét s átgyalogolt a szomszédos városba. A habánok telepén bőven voltak ismerősei a fazekasok sorában. Boszorkányról azonban ott senkisémet tudott. De amikor megtudták, hogy Germain igazgató biztatására szánta rá magát a kalandos vállalkozásra, megfogadták, hogy bármi áron előteremtik a koponyát. S egy elevenképű suhanc kíséretében és egy palack égett borral a nagytemplom cintermébe küldték. A templom falkerítésének bástyaformájú csontházának mélyében százával heverték az egymásra hányt csontok és koponyák. A temetőt átlag húszévenként fölásták; régi lakói csontjainak átköltöztetése után csak így jutott itt az új halottaknak hely.

— Nem adhatok koponyát! — szabadkozott a ványadtképű sirásó. — Hiszen kerékbe töretne a tekintetes városi magisztrátus, ha kisülne, hogy ilyféle szentségtörésre vetemedtem.

Az égett bor láttára azonban föllobbant sunyi tekintete s iziben tágulni érezte lelkiismeretét.

— Hát tudja mit, uracskám — mondta hadarva tótul — ha visszahozza, alkonyattájt adhatok egyet kölcsön!

— De meg kell fogadnia esküvel — tette hozzá röhögve — hogy visszahozza. Nem szeretném, ha valamelyik szakolcai polgár az ítélet napján rajtam keresné fejét!

Estefelé a sirásó csákyával belenyult a csontház kerek ablakán s hatalmas férfikoponyát húzott ki ezen. Domonkos hátát kiverte a hideg. De azért bátran köpenyege alá rejtette és tovább állott. A város négy szál darabontjai közül az egyik épen a cinterem kapuja előtt ögyelgett, amikor félelmetes zsákmányával ki felé igyekezett.

— Mit visz ott kend? — támadt rá kíváncsian.

— Nem tudok tótul! — felelte ő németül s szaporán elsietett.

A darabont utána eredt a sikátorba, ahová taláломra befordult. Ez szerencsére egyenesen a kis kapuhoz vezetett, amerre csak gyalogosok jártak. Örség sem volt itt s amire a fiatal legény túl járt a város falain, bizvást fittyet hányhatott üldözőjének.

Sötét este volt, amire Holicsra ért s egyenesen Germain lakásába nyitott. A direktor leánya, de az asszony is, sikoltva ugrottak föl az asztal mellől, amikor Domonkos két kézre fogva a koponyát, benyitott. A kis Germain-fiúk visítottak. Apjuk nevetve sietett tilbuzgó legénye elé s a gyárba vezette. Itt elzárták a csontkoponyát, megmosakodtak s mert otthon már aligha kapott volna vacsorát, a mester ismét asztalához hívta meg...

Másnap hideg mésszel (magyarán gipsszel) öntötték le a koponyát. Amire a forma megszáradt, a mintázóműhelybe vitték át. Domonkos szabad kézzel kigyót sodort a koponya köré, aljához keresztbe tett csontokat, tetejére a feszület beillesztésére szolgáló tokot tapasztott. A mintázólegények egy álló héten át egyébbel sem foglalkoztak, mint az új formának másolásával. Amire aztán száradni kezdtek, lassú tűzre kerültek az agyagkoponyák. Az első égetés eredményét maga Germain mustrálta ki s csak a repedéstől ment darabokat vonatta be mázzal. Két héttel Domonkos szakolcai kalandja után már egész sor mázas koponya került ki a második égetésből s amire a raktárban őrzött kész feszületekből is beillesztettek néhányat, a direktor szinte megmámorosodott a munka sikerétől.

A ragyogó fehér máz, amelyen a cserép vörös színe mint rózsaszínű lehelet ütközött keresztül, a sárgafoltos barna kigyó, szájában a zöldleves, piros almával, a violásszürkén árnyalt szemgödrök és a sötétbarna orrlikak csodás elevenséget kölcsönöztek a halotti formáknak.

— Csupa ötforintos darab! — lelkesedett Germain. S rögtön

megfelelő nagyságú Mater Dolorosa és szent János alakot is mintáztatott a koponyás feszület mellé, zöldpázsitos dombot ábrázoló talppal. Aztán terjedelmes levelet írt Toussaint báró őexcellenciájának, a császári javak gubernátorának, Domonkos sikeréről.

A báró már öreg ember volt. De ha valami jó hírt hallott a gyárról, négylovas hintaján rögtön Holicsra kerekedett. Most sem habozott, holott a császár halála óta alig telt el két hónap s rengeteg dolga volt felséges ura, Lotharingiai Ferenc hagyatékának rendezésével...

— A császárné őfelsége alighanem imazsámolyára fogja tenni ezt az újfajta kálváriát — mondta Germainnek, amikor a gyári igazgató megmutatta Domonkos remekét. — Ugyancsak illik uráért viselt gyászához szobadisznak. Készíttessen rögtön ötven darabot a fenségek és az udvarbeli méltóságok számára is!

— De hol az a fiatalember? — kérdezte aztán.

A direktor Domonkos után küldött. Az inasok azonban mindenfelől azzal tértek vissza, hogy sehosem látták. Végül szülei azt üzenték, hogy fiúk harmadnapja Szakolcára ment a kölcsönkapott koponyával, de még nem tért vissza. Nyilván a habánok fogták ott vendégnek a nagy siker hírére.

— No majd érte szalasztok valakit! — nyugtatta meg Germain a türelmetlenkedő nagyurat.

Még aznap délben azonban maga Toussaint báró sietett lóhalálában Szakolcára, hogy a fiatal legényt kiszabadítsa a halál torkából.

A hetivásárról hazatérő holicsi jobbagyasszonyok hozták meg a hírt, hogy Szakolcán kivégzés lesz másnap s hogy a delikvens senki más, mint a jóképű Kuny gyerek a gyárból. Boszorkányságon érték! A torturán úgy vallott, mint a karikacsapás. A város urai máglyára ítélték, de aztán a szakolcai fazekasok közbenjárására kegyelemből megengedték, hogy a hóhér előbb pallossal vágja le fejét. Isten irgalmazzon szegény bűnös lelkének!...

A császári ház jószágai gubernátorának beavatkozására persze elmaradt az ekzekúció.

A meggyötört legényt őexcellenciája a maga hintaján hozta vissza Holicsra. Mária Terézia őfelsége még abban az évben mindkét birodalmában eltörülte a torturát. Voltaképen ez is Domonkos dicsősége volt, ám nem igen büszkélkedett ezzel. Azzal sem, hogy amire a torturán átszenvedett borzalmakból fölépült gyári mester lett s Germain beleegyezett, hogy esztendőre feleségül vegye leányát. Bármily sokra vitte, munkásai, egykori segéd társai, irigység-

ből minduntal borsot törtek orra alá a szakolcai esett miatt. Különösen azért, mert nem tért ki a darabont elől, holott egyszer már megkergette s koponyástól szinte karjai köxé vetette magát, pedig látta, hogy felleghajtóköpenyéről ráismert.

Ismét tavasz volt, napfényben pompázó, virágos tavasz. A kapucinusok tágas temploma színültig megtelt emberekkel. Akik nem fértek el benn, a templom piacán vártak a fiatal párra s Holics népe, a gyár minden épkézláb embere, talpig ünneplőben, jókedvűen szegődött nyomába, amire az esketés után a násznép kivonult. A gyárban kihordták a polcokat a szárítószinből s a fenyőlombokkal és virágokkal diszített hatalmas csarnokban másfélszáz vendég számára terítettek. A lakoma után aztán sorra az újdonsült házasságok elé járultak ajándékaikkal a rokonok, a jóismerősök s csoportonként a gyár korongozó-, mintázó-, festő-, mázolómesterei, legényei és apródjai, minden csapat más és más hasznos holmival. A menyasszony boldogságtól sugárzó arccal fogadta apja hű embereinek hódolatát. Domonkos is szemében merő szeretettel mustálta végig őket. Még egykori kenyeres társait is megbocsátó mosollyal fogadta, akik Ádám koponyájával ugyancsak sokat bosszantották, most azonban bőrtokba zárva, alighanem valami értékes ajándékkal engesztelik meg. A fiatal Kuny mohón csapja föl a tok fedelét, de nyomban riadtan be is zárja s hirtelen mélységes undor vesz erőt szíven társai s a gyár iránt, ahol vele együtt dolgoztak. A tokban emberi koponyát ábrázoló, ónfedeles cserépkupa volt. A fiatal pár néhány napra még az este Bécsbe utazott. Ám hetek, hónapok, évek multak s Kuny Domonkos nem tért többé vissza Holicsra. Budán telepedett le, nyitott fazekasműhelyt, amelyet csakhamar nagy hirre vergődött gyárrá bővített ki.

A HITTUDOMÁNY- ÉS BÖLCSELETI OSZTÁLY FELOLVASÁSAIBÓL.

A bibliai Jeruzsálem az ásatások megvilágításában.

Kivonat *Pataky Arnold* egyetemi tanár vendégnek 1917. január hó 12-én tartott előadásából.

I. rész. A bibliai Jeruzsálem története.

Jeruzsálem nevének etymológiája, és általában e névnek eredete és jelentése vitás kérdés. A tell-el-amarnai levelekben¹ a városnak első ismeretes neve *Urušalim*; úgy látszik, hogy a héber רְשָׁלַם és az aram ܪܫܠܝܡ egyszerű átírása «Urušalim»-nak, a héber és aram nyelv hangtani szabályai szerint. Jeruzsálem eredete a város keleti dombján talált síremlékek tanúsága szerint mélyen belenyulik a K. e. II. évezredbe, sőt talán még előbbre; őslakói pedig valószínűleg nem a sémi népfajhoz tartoztak. A tell-el-amarnai korszakban Jeruzsálem helytartója a hetita nevű *Abdicheba*, ki a fáraóhoz intézett leveleiben² folyton segédcapatokat kér védelmül a nomád és rabló chabiru és kaši nép ellen. Jeruzsálem már ekkor, de még inkább a zsidók honfoglalásának idejében vallási és politikai középont volt.³ A honfoglalás után Juda és Benjamin törzsének határvonala Jeruzsálem mellett húzódott el, de a szorosan vett vár a kanaanita jebuzeusok birtokában maradt.

Jeruzsálem végleges meghódítása *Dávid* zsidó királynak érdeme a Kr. e. X. század elején, mint Sám. II. 5, 6—9. előadja. De bár a várnak bevétele kemény harc árán történhetett is, *Dávid* kegyesen bánt a jebuzeusokkal, kiknek birtokait is meghagyta (Sám. II. 24, 18. skk.). Ezen idő óta Jeruzsálem a Sion (צִיּוֹן) várával Zsidóország fővárosa lett. *Dávid* fallal erősítette meg a várost; e fal a későbbi Millónál kezdődött,⁴ menete azonban nem ismeretes. *Tyrus* királyának, *Hiram*nak mesteremberei felépítették *Dávid* palotáját,⁵ ő maga pedig a frigyszekrényt Sion várába vitette, hol egy általa készített új sátor alá helyezte.⁶ Élte vége felé a jebuzeus *Ornan*

¹ III. és IV. Amenhotep egyiptomi fáraók levelezései a kánaáni helytartókkal, babylon nyelven, a Kr. e. XIV. évszázadból.

² 285—290. (291?) számú levelek.

³ 290. levél 15. 16. sora; Józs. 10, 1. skk.; Bir. 1, 5, 7.

⁴ Sám. II. 5, 9. ⁵ Sám. II. 5, 11. ⁶ Sám. 6, 12—17.

telkét megvette s ott, hálából a népét sújtó dögvész elmúltáért, oltárt emeltetett.¹

Dávidot és utána Juda királyainak legnagyobb részét Sionban temették el. E temető (Neh. 3, 16. קברֵי דָוִד) Jeruzsálem keleti dombjának keleti lejtőjén feküldhetett és még az újszövetség korában is ismeretes volt.²

Dávid utódja, Salamon alatt folytatódott Jeruzsálem fénykora. Mint vérbeli keleti fejedelem, építkezéseivel akarta emlékét megörökíteni. Pazar fénnnyel felépítette Jahve templomát az Ornantól megvett telken, melyet a szükséghez képest fel is töltetett.³ E templom felépítése a zsidó vallásnak, nevezetesen az isteni tiszteletnek forduló pontját képezte. Mig ezideig az egész országban mindenfelé virágzott a magaslati helyek (בְּמֹת) kultusza, a salamoni templom — legalább Juda országában — lassanként az áldozati hely egységét kezdte megteremteni. Hogy a későbbi zsidóság mily fanatikusan nagyra becsülte templomát, legjobban az bizonyítja, hogy Jeremiás és Ezekiel fenyegetéseivel szemben vakon bizott országának szebb jövőjében, mert véleménye szerint: míg Jahve temploma fennáll, a nemzetet semmi baj sem érheti!⁴

Salamonnak egyéb épületei: a saját palotája, a Libanon fáiból készült erdei lak, mely úgy látszik, fegyvertárul is szolgált, ítélkezésének háza és első felesége, a fáraó leánya számára épített palotája.⁵ Kevésbé szolgál dicsőségére, hogy élte vége felé pogány feleségei számára bálványtemplomokat emeltetett.⁶ A templom magasabban feküdt a királyi palotánál (Kir. II. 11, 19.), ez pedig magasabban Dávid váránál (Kir. I. 9, 24.). Több más város mellett Salamon fallal vette körül egész Jeruzsálemet⁷ és felépítette a Millót,⁸ mely talán a Dávid-féle fal egy részének betömése vagy valamely gyöngébb pontjának megerősítése volt. Fekvése ma vitás kérdés. A salamoni várfaltól északra keletkezett új városrészt, a *Mišneh*-t (מִשְׁנֶה Második város) a VIII. században Ezekiás király vette körül az ú. n. második fallal.⁹ A Sophoniástól 1, 11-ben említett *Makteš* (מַכְתֵּשׁ, mozsár) valószínűleg nem városrész, hanem szimbolikus neve az összetörésre ítélt városnak. A «Királyok kertjét» és a mai Wadi Urtašból Jeruzsálembe huzódó víz vezetéket a későbbi zsidóság Salamon művének tartotta.¹⁰

¹ Sám. II. 24, 18. skk.

² Ap. Csel. 2, 29.

³ Kir. I. 6—8; Krón. II. 3—7.

⁴ Jer. 7, 4. skk; Ezek. 8.

⁵ Kir. I. 7, 1—12.

⁶ Kir. I. 11, 1. skk.

⁷ Kir. I. 3, 1; 9, 15.

⁸ Kir. I. 9, 15, 24; 11, 27.

⁹ Krón. II. 32, 3. skk.

¹⁰ Préd. 2, 5, 6.

A város nevezetesebb *kapui* a babyloni fogság előtt a következők voltak: a *Sarokkapu*,¹ a Hinnom-völgybe vezető *Cserepeskapu*² és *Völgykapu*,³ a *Két fal között fekvő kapu*,⁴ talán a város délkeleti sarkán, mely Guthe szerint azonos a *Forráskapuval*,⁵ délen a *Régi kapu*,⁶ a *Lókapu*⁷ a királyi palota közelében és északon a *Halkapu*,⁸ a *Juhkapu*⁹ és *Ephraim*¹⁰ vagy *Benjamin*¹¹ kapuja.

A város belső falain levő kapuk: a *Középső kapu*,¹² mely a Mišneh városrészről nyílt a régibb városba és a *Futárok kapuja*,¹³ mely a templomtérről a királyi palotába vezetett. A templomtér más kapui: a *Felső kapu*¹⁴ és az *Új kapu*.¹⁵

A várost védő tornyok közül a biblia kifejezetten szól az Uzzia királytól épített toronyról,¹⁶ a *Nyáj* tornyáról,¹⁷ *Hananel*¹⁸ és *Meá* tornyairól.¹⁹

A vár falai úgy az időjárás viszontagságai, mint az ellenség okozta rombolások miatt több ízben szorultak javításra. A biblia a többi között kifejezetten megemlíti Joatham,²⁰ Ezekiás²¹ és Manasses²² királyoknak e téren kifejtett működését. A templom is többször javításra szorult: így Joas²³ és Joziás²⁴ alatt folyt le annak rendszeres helyreállítása. Joziás reformját a Deuteronomium kihirdetése (621-ben) tette nevezetessé.

Ezekiás nemcsak a város falait erősítette meg, midőn az assyr Sancherib (705—681.) ostroma fenyegette Jeruzsálemet, hanem nagy munkával a Gihon forrás felső csatornáit elzárva, a vizet (az 512 méter hosszú Siloe alaguton keresztül) várának nyugati oldalára vezette.²⁵

A megiddói csatától, melyben Joziás király is elesett (608.), szoktuk számítani a babyloni fogságot. 597-ben Nabukodonozor babylon király Babyloniába hurcolta Jojakin királyt és tizezret a zsidók főemberei közül, Jeruzsálemet pedig kifosztotta. A templom és a királyi palota kincsei már ekkor Babelbe kerültek.²⁶ Sedeciás

¹ Kir. II. 14, 13; Jer. 31, 38.

² Jer. 19, 2.

³ Krón. II. 26, 9; Neh. 2, 13.

⁴ Kir. II. 25, 4; Jer. 39, 4.

⁵ Neh. 2, 14; 3, 15.

⁶ Zak. 14, 10.

⁷ Kir. II. 11, 16.

⁸ Soph. 1, 10.

⁹ Neh. 3, 31.

¹⁰ Kir. II. 14, 13; Neh. 8, 16; 12, 39.

¹¹ Jer. 37, 13; 38, 7, Zak. 14, 10.

¹² Jer. 39, 3.

¹³ Kir. II. 11, 19.

¹⁴ Jer. 20, 2.

¹⁵ Jer. 36, 10—12.

¹⁶ Krón. II. 26, 9.

¹⁷ Mik. 4, 8.

¹⁸ Jer. 31, 38; Neh. 3, 1; 12, 39.

¹⁹ Neh. 12, 39.

²⁰ Krón. II. 27, 3.

²¹ Krón. II. 32, 3.

²² Krón. II. 33, 14.

²³ Kir. II. 12, 4. skk.

²⁴ Kir. II. 22, 3. skk.

²⁵ Kir. II. 20, 20; Krón. II. 32, 4, 30; Jéz. Sir. f. 48, 17.

²⁶ Kir. II. 24.

alatt Jeruzsálemet utólérte a próféták által megjövendölt isteni büntetés. Nabukodonozor hadai 586-ban, két évi ostrom után behatoltak az éhinség által is elgyötört városba,¹ miután Hophra fáraó felmentő hadjárata csak muló sikerrel járt.² A menekülő Sedeciást elfogták, Riblában megvakították, az Úr házát, a királyi palotát és Jeruzsálem többi házát fölgyújtották, a falakat köröskörül lerombolták, Judaország lakosságának legnagyobb részét pedig Babylo-niába hurcolták.³ Jeruzsálem végzete első ízben beteljesedett. Az ott maradt gyér számú lakosságból 581-ben újból 754 foglyot szállítottak Babylo-niába.⁴

Jeruzsálemnek ezen első pusztulása egyrészt megérdemelt büntetés volt azon bűnei miatt, melyeket Ámosz, Mikeás, Izaiás, Sophoniás és főleg Jeremiás meg Ezekiel próféták vetettek a nép szemére, főképpen a vallási synkretizmus miatt, de másrészt végső láncszeme volt a világtörténelmi események szinte szükségszerű fejleményének. A Dávid- és Salamon-korabeli erős Zsidóországot a Roboam idejében bekövetkezett szakadással (938.) két gyöngye, egymással is versengő birodalom: Izrael és Juda váltotta fel. Pedig ezen időben két félelmetes nagyhatalom: Egyiptom és Assyria versengett a világuralomért. Assyria Nagy Ašurnasirpal óta (885–860.) állandóan arra törekedett, hogy magának utat biztosítson a Földközi tenger felé. A kisebb-nagyobb aram államok Gargamiš, Patin és a többi kisebb országgal együtt előbb-utóbb elvesztették függetlenségüket. Legtovább Damaszkusz tudott ellentállni, de 733-ban ez is kénytelen volt meghódolni III. Tiglath-Pilesar előtt.

Ha Izrael és Juda a próféták intelmei szerint megőrizte volna semlegességét, úgy Jahve oltalmán kívül megvédte volna Egyiptom és Assyria kölcsönös féltékenységéé. De mivel mindkét zsidó államban mihamar fellépett az egyiptomi, assyr és damaszkuszi párt, a romlás nem maradhatott el. Damaszkusz eleste megpecsételte Izrael sorsát is: 722-ben IV. Sargon ostroma alatt elesett az ország fővárosa, Szamaria és kezdetét vette az assyr fogság.

Assyria bukása (606-ban) sem hozott lényeges változást Judára és Jeruzsálemre, mert ezután is csak üllő és kalapács között maradt. Babylo-nia, Assyria hagyományait követve, szintén a tengerhez törekedett. Jeruzsálem elbukása valóra váltotta Babylo-nia álmait: a Keletnek leghatalmasabb birodalma lett.

Archaeologiai szempontból figyelemre méltó körülmény, hogy

¹ Jer. 39, 3.

³ Kir. II. 25.

² Jer. 37, 4.

⁴ Jer. 52, 30.

a Jeruzsálemre vonatkozó hagyomány a babyloni fogsággal 586-tól 538-ig, tehát egy kerek félszázadra megszakadt. A Babyloniából visszatért zsidók öregebbjei is mint fiatal gyermekek hagyták el Jeruzsálemet, tehát a régi város egyes helyeinek lokalizálásánál számolnunk kell annak lehetőségével, hogy a régi elnevezések idővel helyet is cserélhettek.

Nagy világtörténelmi változásoknak kellett bekövetkezniök, hogy Jeruzsálem ismét életre keljen. Az isteni Gondviselés nem feledkezett meg hűtlen, de a babyloni fogságban jó útra tért zsidó néperől. A babyloni világbirodalmat 539-ben megdöntötte Cyrus perzsa király, ki 538-ban a zsidóknak engedélyt adott arra, hogy hazájukba visszatérjenek.¹ Šesbassar (?),² Zorobabel és Jehošua³ főpap 538-ban, Ezdrás 458-ban és Nehemiás 445-ben voltak a visszatelepedés vezérei. A visszatérő zsidókat nemcsak a munka nagysága, hanem az ellenséges szamaritán nép áskálódásai és erőszakosságai is hátráltatták Jeruzsálem újraépítésében. Mindamellet még Zorobabel idejében felépült Jeruzsálem városa és 516-ban hat évi munka után készen állt a templom, bár az első temploménál sokkal kisebb fényben. A nép lelkesítésében Aggeus és Zakariás prófétáknak volt orozslánrészük.³

Ezdrásnak sok tekintetben erőszakos munkája inkább a belső megújhódásra irányult; de hogy a város a védelemre is mindenkor készen álljon, fallal vétette körül. Mivel azonban erre királyi engedélye nem volt, I. Artaxerxes parancsára az építkezést abba kellett hagynia,⁴ sőt a már felépült falakat és kapukat is felgyújtották.⁵ Az Ezdrásnak hiányzó királyi engedélyt Nehemiás szerezte meg 445-ben, ki Jeruzsálembe érkezve, egy éjszakai terepszemle után⁶ rögtön hozzáfogott a falak felépítéséhez. Nehemiás könyvének 3. fejezete részletesen leírja, kik építették fel a falnak egyes részeit. E leírásból látszik, hogy az új falak iránya megegyezett a salamoni falakéval, vagyis az új fal északon a Mišneh városrészt magában foglaló régi második fal irányában haladt, a városon kívül hagyva a mai Szent Sir templom helyét, nyugaton, délen és keleten pedig a Hinnom- és Cedronvölgy közelében húzódott végig, a mai déli faltól mintegy fél kilométerrel délebbre. A kapuk hajdani neve legnagyobb részben megmaradt. Ahol hajdan a királyi palota és melléképületei

¹ Krón. II. 36, 22; Ezdr. 1, 1. skk.; Izaiás 40. skk. feje.

² Ezr. 1, 8–11. Talán azonos Zorobabellel.

³ Ezdr. 5, 1; Agg. 1; 2, 6–9.

⁴ Ezdr. 4.

⁵ Neh. 1, 3.

⁶ Neh. 2, 13–15.

álltak, Nehemiás idejében nagy piac volt; ott történt a törvény ünnepélyes felolvasása 444-ben.¹ A falak felavatása nagy ünnepélyességgel ment végbe² és Jeruzsálem újból várrá (בִּירָה, Neh. 7, 2.) lett.

Nehemiás után hosszú időre elhallgatnak a bibliai történeti források nemcsak Jeruzsálemnek, hanem az egész zsidóságnak történetére vonatkozólag. Az állítólagos abderai Hekataios leírásának Jeruzsálemről, melyet Josephus Flavius őrzött meg,³ ha hiteles volna is, általános kifejezései miatt semmi hasznát sem vehetjük. Ugyanezt kell mondanunk a biztosan nem hiteles Aristeas-féle levél leírásáról, melyben Jeruzsálemre és Palesztinára vonatkozólag súlyos tévedések is vannak.

Nagy Sándor hadjáratai nem érintették Jeruzsálemet; Josephus Flavius elbeszélése a macedon király és Jaddua⁴ főpap találkozásáról⁴ légből kapott mese. I. Ptolemaios Soter 312-ben a zsidók szombati nyugalmának kihasználásával elfoglalta Jeruzsálemet és falait leromboltatta.⁵ A II. század elején Simon főpap megerősítette a templom hegyét.⁶ 198-ban Jeruzsálem a seleucida III. Nagy Antiochus birtokába került. A zsidók örömmel fogadták a szír királyt, sőt segédkezet nyújtottak neki, hogy az egyiptomi őrseget a várból kiverje.⁷ Josephus az akkori jeruzsálemi várat következetesen *ακρα*-nak nevezi, mint a Makkabeusok I. könyve. A Makkabeusok II. könyvében említett *ἀκρόπολις* Schürer szerint lényegében azonos a később Antoniának nevezett várral a templomtér északi oldalán.

A Makkabeusok I. könyvéből világos, hogy az *ακρα* a régi Dávid-féle vár helyén feküdt és *Sionnak* azon időben a templom hegyét nevezték.⁸

Úgy látszik, már a VIII. század óta, de még inkább a babyloni fogságból való visszatérés után *Sion* egyre jobban az ószövet-ségi theocratia középpontját kezdte jelenteni. Már Izaiásnál, Mikeásnál, Sophoniásnál és Jeremiásnál «Sion» néha Jeruzsálemnek egész városát a várral együtt, néha a város lakosságát jelenti. Számos zsoltárban, valamint Ámosznál, Izaiásnál, Joelnél néha a templom hegyének megjelölésére szolgál. Izaiás könyvének második részében pedig a fogságból megszabadított zsidóságot vagy a megváltandó emberiséget jelenti.

A Seleukida uralommal Jeruzsálemre súlyos, izgalmas napok

¹ Neh. 8. fejt.

² Neh. 12, 27—43.

³ Contra Apionem I. 22.

⁴ Antiquitates XI. 8, 5.

⁵ Ant. XII. 1.

⁶ Jéz. Sir 50, 1—4.

⁷ Ant. XII. 3, 3.

⁸ I. 1, 33—36; 4, 36—61; 6, 18. stb.

virradtak. Palesztina, de főleg Jeruzsálem színhelye lett két világnézet összeütközésének. A hellenizmust a Seleukidák, főleg IV. Antiochus Epiphanes képviselte, de akadtak neves szóvivői a zsidók között is, mint Jason, Menelaos és Lysimachos főpapok, kiket azonban a hitükhöz hű zsidók árulóknak tekintettek. A másik világnézet a mózesi törvényhez szigorúan, sőt görcsösen ragaszkodó zsidóságé, melynek típusai Matathiás főpap és fiai.

IV. Antiochus Epiphones 170-ben és 168-ban kifosztotta Jeruzsálemet, a város falait felgyújtatta, a régi Dávid-várát *ἄκρα* néven erőddé tette, melybe szír őrseget helyezett, a templomban Zeus tiszteletére oltárt állíttatott fel, melyen 168. Kislev hó 25-én az első pogány áldozatot mutatta be. Ez a Dániel könyvében említett «pusztulás utálatossága». (9, 27; 11, 31; 12, 11.) Oktalan és gonosz eljárása a Makkabeusok felkelését és hősi vallásszabadság-harcát eredményezte, mely végeredményében a zsidókra nézve teljes sikerrel járt. E harcok vezérei Matathiás fiai: Judás (167—160.), Jonathan (160—143-ig) 153. óta főpapi címmel és Simon (142—135.), mint örökös fejedelem és főpap. E küzdelmekről kimerítő részletességgel a Makkabeusok első könyve beszél.

Judás a Ptolemaios, Nikanor, Gorgias és Lysias szír hadvezéreken aratott győzelmei után 165-ben megtisztította a templomot és az ő korában Sionnak nevezett hegyet, tehát a templom hegyét megerősítette s abba zsidó őrseget helyezett. Előállt tehát az a sajátos eset, hogy egy időben az Akrában szír őrség volt, a Sion hegyén pedig zsidó katonaság.

E zavaros időkben Jeruzsálem nem egyszer volt színhelye véres utcai harcoknak.¹

A harc tovább folyt változó szerencsével; hol a Sion vára, hol az Akra állt a másik félnek ostroma alatt, de a végleges győzelem egyre jobban a zsidók felé hajlott. Jonathan kevéssel halála előtt a vár és város között magas falat építtetett, védelmül az Akrában levő szír őrség ellen, a Cedron völgy felé néző, romokban heverő várfalat pedig újra felépíttette.² Simonnak 142-ben végre sikerült a szír őrseget az Akrából eltávolítania;³ sőt Josephus azt állítja, hogy Simon három évi munkával az Akrát a földdel tette egyenlővé.⁴ Valószínűbb azonban, hogy e munkát Simonnak valamely utódja, talán Joannes Hyrcanus végezte el.

Simon volt megalapítója a Hasmoneus-dynastiának, melynek

¹ Makk. II. 5, 5.

³ Makk. I. 14, 36—37.

² Makk. I. 12, 36—37.

⁴ Ant. XIII. 6, 6.

tagjai voltak : I. Joannes Hyrcanus (135—104.), I. Judas Aristobulus (104—103.), Alexander Jannai (103—76.), Alexandra (76—67.), II. Aristobulus (67—63.) és II. Hyrcanus mint főpap (63—40.) A két utóbbinak testvérharcai alkalmat nyújtottak a római Pompejusnak, hogy Jeruzsálemben bevonuljon és a város falait leromboltassa, melyek azonban tizenhat év múlva (47-ben) már ismét fennálltak. II. Hyrcanus idejében az uralom voltaképpen az idumeus Antipater kezében volt; 37-ben pedig, Antigonus névleges uralma (40—37) után, hosszas zavarok után Antipater fia, *Heródes* került Zsidóország élére, királyi címmel (37—4 Kr. e.).

Nagy Heródes uralkodásával Jeruzsálemnek utolsó fénykora vette kezdetét. Barbár lelkű, de külsőleg műveltnek látszani akaró király volt, ki nagyszabású építkezéseivel emelte Jeruzsálem fényét. Ezek közül legfontosabb a zsidó templom újjáépítése (Kr. e. 20—Kr. u. 26.) és saját diszes palotájának elkészítése a mai Jaffai kapu környékén. Palotáját három hatalmas torony: Hippicus, Phasael és Mariamme tornyai védték. Megerősítette a templomtól északra fekvő Baris várát, melyet Antoniának nevezett el. Jeruzsálemben vagy ennek közelében színházat és amphitheatrumot emeltetett. A Tyropoion völgyben, mely északtól délre huzódva a várost két egyenlőtlen részre osztja, ezidőben a Xystos (oszlopcsarnok) állt a gymnasiummal. A templomtól nyugatra állt a Hasmoneusok királyi palotája és a levéltár. A várost vízzel ellátó két vezeték egyikét Heródes készítette; a Tyropoion völgyet elzáró fal valószínűleg szintén Heródes korába nyulik vissza.

A későbbi uralkodók közül I. Agrippa (41—44.), a második faltól északra keletkezett városrészt, a Bezethát új, tornyokkal megerősített fallal vette körül; e fal ugyan csak a zsidó háború kitörése előtt készült el sebtében (66-ban), mert felépítését Claudius római császár nem jó szemmel nézte.¹ E harmadik fal iránya valószínűleg megegyezik a mai várfal északi részével; legalább semmi sem igazolja Paton véleményét, hogy e fal a zsidóvá lett Helena adiabenei királyné által épített síremlék közelében feküdt volna.

Josephus idejében a Jeruzsálem nyugati dombján fekvő városrész neve *Felső város*, ἡ ἄνω πόλις, ἡ ἄνω ἀγορά; a keleti domb, az Akra, az *Alsó városnak*, — ἡ κάτω πόλις — helye. A templom helye τὸ ἱερὸν, vagy ὁ λόφος τοῦ ἱεροῦ. A régi Mišneh ekkor az Előváros, τὸ προάστειον volt. Mindezekről északra feküdt a Bezetha városrész, az *Új város*, ἡ καινὴ πόλις, melynek egyes részei külön elnevezésekkel is bírtak.

¹ Ant. XIX. 7, 2; Bell. Jud. V. 4, 2.

Josephus azonban nagy zavart okoz, midőn minden bizonyíték nélkül, sőt az ószövetségi biblia helyrajzi adataival ellentétben azt állítja, hogy a Felső város a hajdani Dávid-féle vár (φρούριον) helyén állt.¹

Heródes korában eljött az «idők teljessége». Akit a nemzetek évezredekén keresztül epedve vártak, a testté lett Ige jelenlétével, szenvedésével, feltámadásával és mennybemenetelével megszentelte Jeruzsálem városát. Az evangéliumi és általában az újszövetségi történetnek igen nagy része Jeruzsálemben játszódott le; ennek előadását azonban épen közismert volta miatt mellőzhetőnek tartom.

A messiási reményeknek teljesen ferde irányba való túlhajtása s az istengyilkosság rettentő bűne kihívta a megtorló isteni büntetést. Jeruzsálemnek, sőt az egész zsidó népnek története Jézus Krisztus megölése óta rohamos lefelé futás a lejtőn a biztos elbukás felé. Szemben állt egymással egyrészt a nemzeti függetlenségnek a végső túlzásba vitt vágya, másrészt a római helytartóknak, főleg Albinusnak (62—64.) és Gessius Florusnak (64—66.) lelketlen gonoszsága, mely az amúgy is a végsőkéig feszült idegzetű népet szinte tervszerűen belekényszerítette a megsemmisítő háborúba a rómaiakkal. Ventidius Cumanus (48—52.), Antonius Felix (52—60.), Albinus és Gessius Florus helytartók alatt Jeruzsálem többször volt színhelye véres népzendüléseknek. Miután Gessius Florus a templom kincstárát is kirabolta és két római cohors a zsidókkal szemben kihívóan és sértően viselkedett, egész Palesztinában kitört a nyílt lázadás, melyet sem II. Agrippa zsidó király (50—100.), sem Cestius Gallus római helytartó nem tudott elfojtani. A 67-ben kitört felkelés első éve nem kedvezett a zsidó fölkelőknek; 67—68. telén Jeruzsálemben megszűnt minden rend és fegyelem, a higgadt elemeket erőszakkal elnémitotta a zelota gischalai Johanan. 69-ben Jeruzsálemnek két, sőt nemsokára három zsarnoka volt: Johanan, az ellene segítségül hívott Šimôn bar Giora, majd rajtuk kívül Eleazar ben Šimôn is. A három párt egymás ellen harcolt. Még akkor is, midőn Kr. u. 70-ben husvét előtt Titus serege körül zárta a várost, Johanan és Simon pártjai egymással hadakoztak, míg végre a közös veszedelem összehozta őket.

Josephus Flavius borzalmas színekkel ecseteli a vár ostromát és a városban kitört szörnyű éhínséget. Titus, bár nehéz harcok árán, de egymás után hatalmába kerítette a Bezetha városrészt, a régi Mišneht, a templom terét, az Alsó várost, végül Elul hó 8-án

¹ Bell. Jud. V. 4, 1.

a Felső várost. A templom Ab hónap 10-én lett a lángok marta-lékává. Jeruzsálem teljesen elpusztult, csak Hippicus, Phasael és Mariamme tornyai és a város nyugati falának egy része kerülték ki az enyészetet.¹

A bibliai Jeruzsálem története e borzalmas katasztrófával véget ért.

¹ Bellum Judaicum IV—VII.

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYI OSZTÁLY FELOLVASÁSAIBÓL.

Kalev fia az alvilágban. Részlet az észtek nemzeti époszából.

Bán Aladár r. tag felolvasása a III. osztálynak 1917. évi febr. 9-én tartott ülésében.

Irodalmunkban eddigelé kevés szó esett az észtek nemzeti époszáról, a Kalevipoegról vagyis Kalev fiáról. *Szilády Áron* ismertette megelőzőr nálunk «Rokonaink epikája» c. cikkében (Kisfaludy Társ. Évlapjai. Új Folyam, IV.) Majd *Hunfalvy Pál* írt róla kissé bővebben «Utazás a Balttenger vidékein» (1870.) c. művének I. kötetében. Hunfalvy régebbi közleményei nyomán foglalkozott vele Mythológiájában *Ipolyi* az istenkarddal kapcsolatban (508. l.) E sorok írója az éposz megjelenésének ötvenedik évfordulója alkalmából a költeményről s annak keletkezéséről egy összefoglaló cikket adott közre az *Ethnographia* 1911-diki évfolyamában, valamint részleteket közölt készülő s azóta befejezett fordításából néhány folyóiratban és napilapban.¹

Minthogy az említett dolgozatok a költemény historicumát, legalább főbb vonásokban kellő világításba helyezik, ez alkalommal néhány oly körülményt teszek szóvá, melyekről nálunk még senki sem emlékezett meg s részben más irodalmakban sem. E megjegyzések a költemény szerzőjére s a bemutatandó részre vonatkoznak.

Szándékosan mondtam «szerzőt» s nem egybeszerkesztőt, mint szokták, ha népéposzról van szó. *Kreutzwald Friedrich Reinhold* (1803—1882.) megérdemli, hogy a Kalevipoek szerzőjének nevezzük. Az újabb folklose-kutatások² ugyanis kiderítették, hogy a kereken 19.000 sorból álló költeménynek három ötödét, majdnem 12.000 sort, *Kreutzwald* maga írta oly értelemben, hogy prózai hagyományokat — mondákat és meséket — olvasztott egybe és öltöztetett versbe. Ezt az eljárását igazolta abbéli meggyőződése, hogy évszázadokkal

¹ *Kisfaludy Társaság Évlapjai*, 1911. VI. ének; *Budapesti Szemle* 1911. IV. ének; s néhány mutatóvány az *Ujság*-ban (1912.)

² V. ö. *Karltunen*: Kalevipoegin kokoonpano (A K. egybeszerkesztése), 1905.

azelőtt minde hagyományok verses formában éltek a nép ajkán.¹ E, különben téves véleményt megmagyarázza az azon korbeli irodalmi felfogás, mely azt hirdette, hogy a mondák, regék valami széttöredezett éposz maradványai. Ma már tudjuk, hogy a nép szövevényesebb szerkezetű, nagy terjedelmű, egységes alkotást nem produkál s így époszt sem; ép úgy mint regényt vagy szoros értelemben vett drámát hiába keresnénk a hamisítatlan népköltési gyűjteményekben. De hát minden kornak megvan a maga vesszőparipája; szerencse, hogy ez a vesszőparipa Kreutzwald ihlete alatt Pegazussá változott. Mert sajátyszerű, hogy ép a legszabadabban dolgozott részek lettek a költeménynek esztetikai szempontból a legsikerültebb helyei, mint ezt a bemutatásra kerülő hosszabb epizód is bizonyítja. Kreutzwald e hagyományok feldolgozásában valódi költő volt; megtartotta a néphagyománynak minden szépségét, sőt megszerezte ezt a maga munkájával — egységes szerkezetet, szint és hangulatot adva a töredékes mondáknak, meséknek.

Ez lévén az igazság, nem habozom kimondani, hogy Kreutzwald költői érdeme sokkal nagyobb, mint azt eddig hitték és hirdették. Aki ily énekeket tud alkotni prózai hagyományok alapján, az valódi nagy költő. Hogy ennek elismerésével még honfitársai is mindeddig késtek, annak oka az a félszeg erőlködés volt, mellyel a Kalevipoegot mindenáron népkölteménynek szerették volna tekinteni oly értelemben, amint a finnek Kalevalája az. Arról azonban megfélekedtek, hogy a Kalevala a maga nemében egyetlen; nincs a világnak több oly naiv éposza, mely annyira a nép alkotása volna, mint a finneké. A Kalevala tulajdonképen nem is éposz, hanem népelemek gyűjteménye, melyeket egységes szerkezet nem tart egybe. Ha Lönnrot oly tehetséges költő lett volna, mint Kreutzwald, esztetikai szempontból — különösen szerkesztés és jellemzés dolgában — kifogástalanabb munkát végezhetett volna, de a Kalevala aligha volna becsesebb, mint most a maga népies eredetiségében. Ha hasonlattal akarunk élni, a Kalevalát az Iliászszal, a Kalevipoegot az Odysseával vethetjük egybe. Valamint az Iliász világnézete régiebb, primitívebb az Odysseáénál, azonképen a Kalevala is közelebb áll a teljes népiességhez, mint a Kalevipoeg. Példa világánál vallhatjuk azt is, hogy a két görög éposz között az Iliász tüntet föl több népies vonást — míg az Odyssea már magasabb műveltségű népköltő alkotása lehet.

¹ W. Reiman: Dem Andenken Fr. R. Kreutzwald's Finnisch-Ungrische Forschungen, 1903.

Kreutzwaldot neve után sokáig balti németnek tarthatták az észti irodalom történetében kevésbé járatos olvasók. Pedig K. tősgyökeres észti volt, aminthogy Lönnrot finn, bár neve svéd. Mindkettő a népből származott s idegen hangzású nevükhöz a keresztiséget feladó német, illetve svéd műveltségű lelkész jóvoltából jutottak. Kreutzwald 18 éves koráig anyanyelvén kívül más nyelvet nem beszélt. E körülmény szintén fontos népe hagyományaiban való járatosságának megértésében.

Kreutzwald költői egyéniségében van egy kiemelkedő vonás, melyet eddigi német és észti méltatói egyáltalában nem vettek észre. S ez nagy szeretete, lelkesedése költeményének főhőse, Kalevfi iránt. Ez a legerősebb bizonyítéka annak, hogy ő szentül meg volt győződve Kalev fiának történeti létezése felől, kit a nép képzelete évszázadok folyamán óriássá nagyított. Ez a lelkesedés erősítette, frissítette föl újra és újra el-ellankadó munkakedvét, melyet gyakran csüggeszthettek a költemény egyes részeinek megjelenésekor itt-ott fölhangzó gáncsokodások. E szeretetével hasonlít a mi Thaly Kálmánunkhoz; mindketten rajongással csüggnék álmaik fejedelmének alakján, mindketten nemzetük sorsának szimbolumát látják daliás hősükben. Csakhogy míg Rákócziiban több a valóság, mint az ábránd, Kalevfiiban több az ábránd a valónál; de Kreutzwald lelkében a történeti valóságnak ez a kétes minimuma is hatalmas reálitássá vaskosodik s ennek az alapján állva emeli föl költeményének ékes épületét.

Ami a bemutatandó részletek közül a legfontosabbat, Kalevipoeg alvilági útját illeti, megjegyezzük, hogy ez Kalev fiának második ilyenmű útját beszéli el. Ez az út a XVII., XVIII. és XIX. éneket tölti meg; ebből a XVIII. ének egy részét foglalja magában jelen közlemény. A költői erőre nézve, mely ez énekekben kifejezésre jut, jellemző a Kalevipoeg egyik kiváló német méltatójának, *Schott Vilmosnak* nyilatkozata, ki az alvilág e rajzát Vergilius és Dante hasonló tárgyú költői leírásaival veti egybe.¹

Kreutzwald az alvilág rajzához az anyagot az észti népköltésből vette, de nem verses, hanem prózai hagyományokból. *Eisen*, az ismert észti folklorista, egyik értekezésében² azt állítja, hogy az apokrif Nicodemusi evangélium szolgált e népmesék forrásul s ebben ez alvilági útnak minden lényeges eleme megtalálható. Az említett apokrif iratot³ áttanulmányoztam, de nyugodt lélekkel állít-

¹ W. Schott, Die estnischen Sagen von Kalewipoeg. Abhandl. der königl. Akademie der Wissenschaften zu Berlin, 1862. (413—487. l.)

² Kristlikud ained Kalevipojas (Keresztény elemek a Kalevipoegban.) — M. J. Eisen, Eesti Kirjandus, 1911. VII.

³ Codex Apocryphus Novi Testamenti, a Joan. Alberto Fabricio. Hamburgi, 1719.

hatom, hogy én ép ellenkező eredményre jutottam. Nicodemus evangéliumában csupán oly általános, vázlatos utalások vannak a pokolra nézve, hogy a szentírásból merithető képzeteket alig szerzik meg valami számba vehető elemmel. Az, hogy a pokolban sötétség uralkodik, mely Krisztus megjelenésére napvilághoz hasonló fényre változik — oly vonás, amelyet nem kellett az ész népképzeletnek átvennie, minden ilyenmű költői rajzban előfordul az. Az apokrif irat továbbá — az evangéliumok alapján — említi, hogy Krisztus Urunk legyőzi a gonosz szellemeket, de egy szóval sem rajzolja a harc lefolyását, pedig ép a részletekben van a költői leírás érdeme. Más kérdés az, hogy az említett ész néphagyományok mennyiben eredetiek, mit vett az ész népi más, szomszédos népektől s mi a saját képzeletének alkotása? Ez oly kérdés, melyre a kutatások mai állapotában nem adhatunk tudományosan megokolt feleletet. Ismerve azonban a népköltési termékek vándorlásának törvényeit, előre kimondhatjuk, hogy maga az anyag széles körben elterjedt nemzetközi folklór-anyag lehet s csupán a költői felfogás eredetiségében és a színezés sajátos bájában kereshetjük az ész népi génuszának biztos nyomait. Mielőtt a Kalev fia alvilági útjából való részletet bemutatnók, álljanak itt a XIII. ének bevezető sorai, melyek illusztrálják azt a meleg szeretetet, mely a költőt hőse iránt eltölti:

Első voltam én ezelőtt
Réteken a rikkantásban;
Dallal bolygtam bé a mezőt,
Mint a madár, úgy nótáztam;
Mester voltam a szavakban,
Énekből ki nem apadtam!
Egyedül is elregeltem,
Kettesben is dalra keltem.
Szikla mozdult szózatomra,
Berkek búgtak hajladozva,
Tarajlott a tenger árja,
Felhők foszladoztak rája, —
Szelidült a szél zugása!

De nem dallok már mint régen,
Halkká lett a hangom nékem,
Nótát magast nem bírok már,
Hárfa húrján ujjam nem jár,
Erőtelen öreg lettem,
Elvesztettem régi kedvem!

De ha Kalev fiát zengem,
Megint megifjúl a lelkem,
Boldog időm megtér újra,
Mikor aranykakuk módra,
Ezüstmadár nótájára
Tanyánk telkin tilinkóztam,
Erdőnk árnyékán danoltam.

Kalevfi alvilági útja.

(A XIII. énekből.)

Éji felhők köddel fedik
Földünk fényes vidékeit,

Ha belépsz az alvilágba,
Pokolország portájára.

Nappal nap nem tündököl rád,
 Éjjel szemed holdat nem lát,
 Csillag nincs ott az ég ivén,
 Nem ragyog az északifény!...

Pajtásai mind a hárman
 Szundikálnak még javában
 Kipihenve fáradságuk,
 Éjszakai virrasztásuk.
 Kalev fia körülnézi,

A hely színét megszemléli:
 Hogy az éjjel hova méne
 Csengő hordó emberkéje? ¹

Ott, hol tegnap a törpéből
 Kék füst szállt az ég felé föl
 Felhőforma foszlányokban,
 Kéklő vizet lát ma ottan.

Kiált ekkor Valev fia:
 Véletlen vetődtem ide
 Az alvilág vidékire.
 Honnan, mint a táltos mondta,
 Ösvény nyílik a pokolba!

Jobb lábával dobbant mostan,
 Súlyos sarka szörnyet koppan.
 S im, a barlang bejárója,
 Titkos ország zárt ajtója
 Fölpattan e pillanatban!

Kalev kemény sarjadékja
 Betekint a barlangrésen
 Szoros, sötét szakadékba:
 Lesi, lát-e ajtót ott lenn,
 Melyen át a mélybe menjen.

Szeme fényét szurtos füsttel
 Barna felhők borítják el
 Sziklaszurdék szűk torkába;
 Fenekéről forró pára
 S pernye hat a hős szemébe,
 Ki meghajtva hátát lép be
 A vén gonosz harcterére.

Kalev kemény sarjadékja
 Arcából a füstöt fújva
 Haragosan ezt harsogja:

— Fúj, te piszok, pöködelem,
 Azt akarod, hogy a füstben
 Vakká váljon a két szemem?

Holló károg fenyűfáról,
 Biztatón a bölcs madár szól:
 — Csendíts egyet a csengővel,
 Csilingelj a csengetővel!

Kalev kemény sarjadékja
 Okos intést megfogadja,
 Úgy tesz, mint a madár mondja:
 Kis csengőjét kézbe véve
 Csilingelni próbál véle.

Ilyen csodát már ki hallott,
 Ki látott ily fura dolgot!
 Arany csengő csendülése
 Szétüzi a füstfelhőket,
 Szerte hajtja hamar őket;
 S oly gyorsan, mint a nedves köd,
 Ha a nap az égre feljött,
 Gyenge harmat gyaránt oszlik:
 Szárvik füstje széjjelfoszlik.

Kis időre fény jut oda,
 Besurran a nap sugara.
 Ám lehull az árnyék ismét,
 Befödi a barlang mélyét,
 Lelibben az éjek éje
 Kalev fia ösvényére.
 Nem bir a hős már sietni,
 Tapogatva tud csak menni.
 — Hát itten a hajnal fénye
 Nem derül, csak késő délre?
 Avagy örök itt az éjjel
 Telisteli sötétséggel?
 De hiába. Nincs semmi jel,
 Kérdésére ki sem felel.

¹ Célzás az előző énekben elbeszélt kalandra: hogyan szerezte meg Kalevfi egy törpétől a varázscsengőt.

Kiált most egy kis egerke,
Cickány cincog a sötétbe':
— Csendits egyet a csengővel,
Csilingelj a csengetővel!

Kalev kemény sarjadékja
Eger szavát megfogadja,
Kis csengőjét kézbe véve
Csilingelni kezd im véle.

Ilyen csodát már ki hallott,
Ki látott ily fura dolgot!
Aranycsengő csengésére
Bomladoz a barlang éje;
S mint az éjjel bús homálya
Szétfoszol, ha nap süt rája,
Perc multával akként pusztul
Sötétség meg köd az utbul.

Kalev kemény sarjadékja
Tovább menni készül újra,
Reá lép a rögös útra,
S óriási lába alatt
A távolság egyre apad.

Csodálatos derűt lát itt,
Földi nap nem így világít;
Nem is a hold halvány fénye,
Mi a térre búsan néz le,
Sárgán süt levélre, lombra
Hideg éji színbe vonva.

Im, nézd minő furcsa fonál,
Háló-e, mit csepp pók csinál,
Van az útra kasúl húzva
Pihe finom paszomántból,
Fehérfényű ezüstszálból
Kisze-kuszan egymás hátán
Összeöltve ezerformán.

Kalev kemény sarjadékja
Hálót hamar szétszakítja,
Ámde minél jobban siet
Széjjeltépni a szövetet,
Annál hosszabb szál kezd nőni
S erősebb, mint az előbbi;

S akármiként küzd Kalevfi,
Lépést se tud tova menni.

Kalevfia haragjában
Morgolódik most magában:
Máskor falat döntögettem,
Sziklahegyet széjjelvertem,
Pántot pozdorjává törtem —
S most megfog egy hitvány hurok,
Kivergődni dehogy tudok!

Vén varangyos vartyog neki,
Béka bölcsen ezt brekegi:
— Csendits egyet a csengővel,
Csilingelj a csengetővel!

Kalev kemény sarjadékja
Megérti, mit mond a béka,
Kis csengőjét kézbe véve
Csilingelni kezd most véle.

Ilyen csudát már ki hallott,
Ki látott ily fura dolgot!
Aranycsengő tiszta hangja
Hálót hamar szétszaggatja;
Perc sem kell, s a pokolszálak
Széjjel-hullnak, szertemálnak.

Kalev kemény sarjadékja
Tovább menni készül újra,
Reálép a rögös útra,
S óriási lába alatt
A távolság hamar apad.
A hős már a pokolban jár,
Alvilágban baktat immár...

Sunyi ördög sok legénye.
Szárvik apó szolganépe
Hallja Kalev kopogását,
Zajos lépte zuhogását.
Laftat lesni valamennyi,
Vendégüket szemrevenni:
Ki zavarja a nyugalmat,
Kárt okozni ki akarhat?

Hogy e falka Kalev fiát
Megpillantja messziről,
Mint futó szél menekül,

Mintha tapló vón fülében,
Bökös bögöly a kellében;
Sivalkodva siet haza:
— Kalevfi jő, a dalia,
Ránk ront, békénk fölkarja
Csúnya hadi lármát csapva!

Szól szigorún Szárvik apó:
— Legderekabb legényeink
Induljanak elébe mind,
Üzzék el az ellenséget,
Kalev fiát fenyítsék meg!

— — — — —
Pokol hadát közeledni
Nem is látja még Kalevfi,
Midőn, ép amerre lépne,
Széles folyó fut elébe.
Habja ennek nem úgy fakadt,
Nem is esővízből dagadt.
Tüzes kátrány hömpölyög benn,
Szurok szortyog a medrében;
A lobogó hullámokról
Kék füst leng a levegőbe,
Forró gőz száll a szemébe.
Hid nyúlik a folyó felett,
Végig rajt' érc palló vezet,
Vasból vagy on a híd maga,
Acélból mind az oszlopa.

Nehéz vasból vert ösvényre,
Ércből épített mesgyére
Legjobb hadat választják ki
Ellenséggel szembe szállni,
Ki elvakult gonosz gőgben
Pokolra ront vakmerően.

Sunyi ördög sok legénye
Tömegesen tör előre
Pokol ura parancsára
Küzdeni a harcmezőre.
Egyik had a hidon strázsál,
Hid mögött a másik dandár,
Martok mentin táboroz sok,
Még távolabb állnak mások.

Kalev támadásra készül,
Kardját húzza hüvelyéből.
Egyet, kettőt lép azonban,
Híd végéhez vonul lassan,
S keményen így kiált onnan:
— Hess ti manók, haza menten,
Induljatok ebek innen!
Különben ha oda érek,
Darabokra kaszabollok,
S éh hollóknak lesztek étek,
Jó falat a farkasoknak!

Ördögfiak így felelnek:
— Ne begyeskedj' elbizottan,
Várd meg a nap lenyugodtát;
Kakas is lám vig hajnalban
S elereszti este tollát!

Kalev fia semmit nem hall,
Nem gondol a gúnyolókkal;
Hogy az ellen hadát lássa
Híd végére vonul lassan,
Egyet, kettőt lép nyugodtan.

Ijászok a mart mentében
Ijuk ajozzák serényen,
Búganak a nyilak bőven,
Lengenek a levegőben;
Pattannak ott a parittyák,
Köveiket elhajítják,
Százszám hull a kőszál, szikla
Kalev útját elborítva.

— — — — —
Kalev kemény sarjadéka
Biz e néptől meg nem rémül,
Ördögfiak özönétől.
Vasbástyaként vár nyugodtan,
Áll, mint vaskos tölgy viharban,
Mohos szirtként meg se moccan..

Perc alig múlt; karja mozdúl
Csillog-villog vasa fénye,
Táncol a kard a kezébe!
Hadozászik haragjába,
Üldözőit üti-vágja,

Lesújtja sok ellenségét,
Porba dönti pokol népit.

Merre kardját megsuhintja,
Haragjában hova talál:
Megszületik ott a halál;
Hová sujt a súlyos karja,
Hull a halott, mint a polyva,
Tucatszámra a porondra;
Hova többször odavág, ott
Százán rognak le a rögre,
Ézen holtan esnek össze...

Új harcosok sorakoznak
Helyére a halottaknak,
Hogy a hézag föl ne tessék,
Sérült sor ne keletkezzék.
Szárvik apó parancsára
Maséroz a fiúk száza.

A hősnek ez cseppet sem árt,
Kalevban nem tehet ez kárt.
Vasbástyaként vár nyugodtan,
Áll, mint vaskos tölgy viharban,
Mint a szikla vad szélvésszel,
Szembe száll az ellenséggel...
Pár perc alatt mind elpusztul
Ördög özöne a hidrul.

Szárvik apó hogy ezt látja,
Másokat küld a halálba.
Rendeli: a legjobb hadak
Kalevfira támadjanak,
Gézengúzra gázoljanak!
Dicső díjat ígér nekik,
Vérdíjat, ha őt leverik;
Kincset kap, ki Kalev fiát,
Halálosztó hős daliát
Akár élve, akár halva
Keze közé szolgáltatja.

Legügyesebb ijásozat,
Legderekből dárdásokat
Csödití most egy csapatba
S Kalev fia ellenébe
Ütköztet üzi-hajtja.

Alattuk a híd megindul,
Megroppan a roppant súlytul;
Százak sarka súlykol rajta,
Ezer lomha láb tiporja;
Vaspallója recseg-ropog,
Hajladoznak az oszlopok.

— — — — —

Kalev fia izmos karja
Súlyos kardját suhogtatja,
Ritkitja a rongyosokat,
Vágja, mint a parancsolat,
Dús rendekre dönti őket,
Mint a nádat nedves réten,
Sást a sáros mart mentében.
Sorokat sújt porba kardja
Százakat szór a porondra.

És, miként a hervadt levél,
Ha fúdogál az őszi szél,
Hideg földre hull a fáról,
Lepereg a lombos ágról:
Úgy hullanak holtra válva
Pokolország vitézei,
Szárvik apó legényei,
S kiknek mozog még a lába
Lóhalálban menekülnek,
Pokol portáira tűnnek.

Öreg ördög bezzeg izzad,
Melege van vén Szárviknak;
Félelmében reszket ina,
Ha rátekint harcosira,
S megkísérli, hogy legalább
Összeszedje szétvert hadát.
Vénebbjeit veszi társul,
Ordasait oltalmául.
Hogy megvédje háza táját:
Ösvényét eltorlaszolója,
Rözsét rak a sikátorra;
Kapunak küszöbére
Nagy köveket görget félve,
Hogy Kalevnek sarjadékja
Be ne hasson a hajlékba.

S hogy betömté a bejárót,
Ajtóra zárt, reteszt rátolt,
Legizmosabb legényibül
Százat állat maga körül,
Medvénél kik morcosabbak
Bűvös fürdő hév gőzétől,
Varázs virgács erejétől.

Kalev fia, kemény férfi
Mákszemnyit se merült még ki.
Úgy áll, mint a bérci bástya,
Tölgy, szelektől tépve, rázva,
Szilárd szikla viharverten
Rianásban, rendületlen.

Tovább vágja a vert hatat,
Öli a sok ördögfiat,
Hirmondót se hagy belőlük
Elbeszélni gyászos végük.

Halál fagyos homályában
Fekszenek az ördögfiak,
Holt harcosok szundítanak.
Kalev kemény fia pedig
Híd párkányra telepedik,
Hogy pihenjen egy-két percre
Veritékit törlegesse...

A következő részlet, mely a XIX. énekből való, az alvilágból való visszatérés örömeire rendezett lakomát írja le:

Erre rendre elsorolta,
Mit látott lent a pokolba':
Mennyi gátra gázolt útján,
Bajt mennyit ért bandukolván,
Míg nem végre hősi harcba'
Győzedelmét kivivhatta,
Vén Szárvikot láncra verte,
Rábogozta rabbilincse.

Ökröt öl most Alev fia,
Levágja a legszebb bikát,
Járomba mely nem járt soha,
Hét évig nem huzott igát,
Nem fogták be tíz télen át.
Pedig eddig minden éven
Mefogták a marhát szépen,
Betuszkolták az udvarra
Vágónak a vidám torra,
Örömeire ünnepöknek
Vérit venni a nagy dögnek.

Ezer ember nyakát nyomta,
Száz fiú a szarvát fogta,
Legény tíz a farán lógott,
Hetven a farkába fogódzott.
De nem akadt messzi földön,
S mi felénk se olyan hősi,
Bátran ki fejére üssön,
Le tudja a tulkot ölni.
Ám ott termett Alev fia,
Le üté a bikát biz' a!
Nyaka közé vetemedik,
Szarvaira szökemedik,
Fejszével a fejire vág,
Beszakasztja bárdal agyát,
Késsel nyitja meg a nyakát.
Ép száz akó volt a vére,
Ezer köből a kövére.

Végezetül álljon itt egy szép részlet (XVII-ének), mely Kalev fiát táltos paripáján ülve rajzolja. E leírás emlékeztet a vogul hős-énekek hasonló költői rajzaira, de amazoknál lendületesebb és költőibb,

Ott áll Kalev paripája
Aranyhímmel kicifrázva,

Rajta pengő pénzek száza:
Fején fényes aranykantár,

Száján színezüst gyepplőszár.
 Farka tövin tallérövek,
 Szügyin gyöngyök diszelgenek.
 Kardot visel a katona,
 Sarkantyút a hősök java,
 Aranypajzst a király maga!

Ki Kalev hős fiát látta,
 Hogyan csördül a csatára,
 Mint indul a mordon harcra,
 Magában ezt mondogatta:
 «Csinos legény, csak úgy vakít,
 Ez már aztán ér valamit!
 Színezüst a ló alatta,
 Aranykirály aki rajta.
 E hős lángot vet a vízbe,
 Tüzet lehell a tengerbe,
 Szikrát fú a förmetegbe!
 Szelek szárnyán van a háza,
 Szivárványon a szobája,
 Futó felhők a szálfái,
 Jégföllegek a párnái.
 Nap gerincén ül ő maga.
 Csillagokra támaszkodva
 Hold szarvára hajlik nyaka.

Szélből fú ő tüzes mént ki,
 Tippanból tesz patát néki,
 Szemnek tüskét szúr fejibe,
 Nád levele lesz a füle.
 Hol a táltost táncoltatja,
 Város támad tüstént arra;
 Merre rajta körbe rugtat,
 Hamarosan halom puffad;
 Ahol ágaskodik lova,
 Orom domborodik oda,
 Növekszik nagy hegyek sora.
 Amint a finn híd¹ nyargal
 Útját szegve tallérokka,
 Döng-bong Harju köves kerge,
 Reszket Viru vén ösvénye.
 Menje izzó, mint a kohó,
 Csillag gyanánt csillog a ló;
 Maga, mint a nap, ül hátán,
 Hajnalpír ragyog ruháján,
 Fején skófiumos süveg,
 Rajta napszín' szallag libeg,
 Derekán lent ezüstöv leng,
 Sarkán arany sarkantyú peng.
 Fénylik az ég, ha jár halkan,
 Megrendül a menny, ha dobban.

¹ Finn hid : a szivárvány. Harju, Viru észt tartományok.

A SZENT ISTVÁN AKADEÉMIA TAGJAI.

Elnök : Giesswein Sándor.

Főtitkár : Reiner János.

Igazgató-tanács.

A Szent-István-Társulat részéről: A Szent István Akadémia részéről:

Gr. Mailáth György

Elnök

Erdősi Károly

Főtitkár

Simonyi-Semadam Sándor

Br. Forster Gyula

Simon Ignác

Székely István.

Gr. Zichy János.

Tiszteleti és rendes tagok.

I. osztály : (Hittudomány, bölcsélet és neveléstudomány.)

Osztályelnök : Székely István.

Osztálytitkár : Schütz Antal.

Tiszteleti tagok :

Prohászka Ottokár

Csernoch János.

Rendes tagok :

Bitá Dezső

Székely István

Breznay Béla

Balits Antal

Kiss János

Mihályfi Ákos

Nemes Imre

Walter Gyula

Répássy János

lovag Ember Károly

Tomcsányi Lajos

Hajdú Tibor

Való Simon

Kereszty Géza

Szentannai (Spett) Gyula

Kozáry Gyula

lovag Petrovác József

Margalits Ede

Tokody Ödön

Piszter Imre

Giesswein Sándor

Páder Rezső

Szilvek Lajos
 Fischer-Colbrie Ágoston
 Acsay Antal
 Kováts Sándor
 Mázy Engelbert
 Rézbányai József
 Zelliger Vilmos
 Kudora János
 Huber Lipót
 Klinda Teofil
 Zubriczky Aladár
 Csárszky István
 Szeghy Ernő
 Werdenich Endre

Kmoskó Mihály
 Strommer Viktorin
 Jehlicska Ferenc
 Schütz Antal
 Schermann Egyed
 Hanauer A. István
 Bangha Béla
 Wolkenberg Alajos
 Bitter Illés
 Madarász István
 Trikál József
 Hám Antal
 Pataky Arnold.

II. osztály: (Történelem és segédtudományai; jog- és államtudományok; társadalomtudományok.)

Osztályelnök: Concha Győző.

Osztálytitkár: Döry Ferenc.

Tiszteleti tagok:

Br. Forster Gyula

Concha Győző

Fraknoi Vilmos.

Rendes tagok:

Balits Lajos
 Bozóky Alajos
 Kazaly Imre
 Karácsonyi János
 Ilméri Kiss István
 Rajner Lajos
 Rézbányai János
 Szentkláray Jenő
 Timon Ákos
 Novák Lajos
 Márki Sándor
 Dedek Crescens Lajos
 Némethy Lajos
 Kollányi Ferenc
 Várady L. Árpád
 Böhm János
 Baróti Lajos

Békefi Remig
 Reiner János
 Czirbusz Géza
 Merényi Lajos
 Zelliger Alajos
 Áldásy Antal
 Huttkay Lipót
 Lőrincz Gyula
 Notter Antal
 Ujházy László
 Horn Emil
 Gr. Mailáth József
 Mohl Adolf
 Matunák Mihály
 Erdélyi László
 Hanuy Ferenc
 Sörös Pongrác

Tagányi Károly
 Túri Béla
 Ernst Sándor
 Lukcsics József
 Angyal Pál
 Német Ambrus
 Fejérpataky László
 Iványi Béla

Döry Ferenc
 Chobot Ferenc
 Szendrey János
 Bochkor Mihály
 Magyary Géza
 Király János
 Kiss Albin.

III. osztály: (Irodalomtörténet és nyelvészet; esztétika, művészet-történet, szépirodalom.)

Osztályelnök: Négyesy László. Osztálytitkár: Vargha Damján.

Tiszteleti tagok:

Gr. Apponyi Albert Berzeviczy Albert Párvy Sándor.

Rendes tagok:

Bogisich Mihály
 Pályi Ede
 Rada István
 Zoltvány Irén
 Pasteiner Gyula
 Bodnár Gáspár
 Csicsáky Imre
 Felsmann József
 Szmida Viktor
 Vincze Alajos
 Hellebrandt Árpád
 Huszka József
 Kőrösi Albin
 Velics László
 Bodiss Jusztin
 Lévai Mihály
 Andor József
 Bartha József
 Divald Kornél
 Bán Aladár
 Kincs István

Kontor Elek
 Sziklay János
 Demény Dezső
 Hermann Antal
 Erdösi Károly
 Auer István
 Izsóf Alajos
 Domonkos István
 Szinnyei József
 Vargha Damján
 Fieber Henrik
 Négyesy László
 Gr. Vay Péter
 Angyal Ármánd
 Vízota Gyula
 Széman István
 Láng Nándor
 Járossy Dezső
 Gulyás Pál
 Pintér Jenő
 Perényi József.

IV. osztály : (Mennyiségtan és természettudományok.)

Osztályelnök : Kövesligethy Radó Osztálytitkár : Szarvasy Imre.

Tiszteleti tagok :

Entz Géza

Br. Eötvös Loránt.

Rendes tagok :

Fényi Gyula

Rejtő Sándor

Tóth Mike

Szarvasy Imre

Platz Bonifác

Plósz Béla

Steécz György

Sárközy Pál

Suták József

Vörös Cyrill

Székely Károly

Szabó Zoltán

Sebők Imre

Grosschmid Lajos

Károly Irén

Rybár István

Kövesligethy Radó

Schafarzik Ferenc

Lörenthey Imre

Tangl Károly.

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA JEGYZŐKÖNYVEI.

Az I. osztály második felolvasó-ülése.

1917. évi március hó 9-én.

Jelen vannak : Székely István osztály-elnök elnöklete alatt Giesswein Sándor eln., Kmoskó Mihály, Mihályfi Ákos, Trikál József r. tagok. Más osztályokból: Hanuy Ferenc, Hermann Antal, Kövesligethy Radó o. e., Reiner János ft., Turi Béla, Vargha Damján o. t. r. tagok. Jegyző : Schütz Antal osztálytitkár.

1. Trikál József r. tag felolvassa «A lélek teremtő tevékenysége» című székfoglaló értekezését.

2. Schütz Antal osztálytitkár bemutatja Mössmer Józsefnek «A német misztika bölcselete» című értekezését.

A II. osztálynak 1917. évi március 23-ára megállapított felolvasó-ülése közbejött akadály miatt elmaradt.

A III. osztálynak második felolvasó-ülése.

1917. évi március hó 30-án.

Jelen vannak : Négyesy László osztály-elnök elnöklete alatt Bartha József, Divald Kornél, Gulyás Pál, Hellebrandt Árpád, Huszka József, Körösi Albin, Sziklay János, Turi Béla, Vizsota Gyula r. tagok. Más osztályokból : Kövesligethy Radó o. e., Reiner János ft. r. tagok. Jegyző : Vargha Damján osztálytitkár akadályoztatása miatt az elnöktől felkért Bán Aladár r. tag.

1. Vizsota Gyula r. tag felolvassa «Adatok Kossuth Lajos hirlapírói működéséhez» című értekezését.

2. Gulyás Pál r. tag felolvassa «Apáca-könyvtár a Nyulakszigetén» című értekezését.

A IV. osztály 1917. évi április hó 13-ára megállapított felolvasó-ülése, az osztálynak rendkívüli tagjelölő-ülése, valamint a rendkívüli együttes-ülés miatt elmaradt.

Második (rendkívüli) együttes-ülés.

1917. évi április hó 13-án.

Jelen vannak : Giesswein Sándor elnök elnöklete alatt Concha Győző o. e., br. Forster Gyula t., Bán Aladár, Divald Kornél, Erdősi Károly, Gulyás Pál, Hanauer A. István, Hanuy Ferenc, Körösi Albin, Kövesligethy Radó o. e., Lőrentzy Imre, Mihályfi Ákos, Novák Lajos, Rejtő Sándor, Rybár István, Suták József, Szabó Zoltán, Szarvasy Imre o. t., Székely István o. e., Tagányi Károly, Vörös Cyril r. tagok. Jegyző : Reiner János főtítkár.

1. Főtítkár bemutatja az április hó 22-iki II. rendes évi ünnepi ülésnek tárgysorozatát, amelyet az elnök a III. osztály meghallgatása után, Arany János születése századik évfordulójának ünnepsévével egybekötve, a következőkben állított össze :

1. Elnöki megnyitóbeszéd. Giesswein Sándor elnöktől.
 2. Főtitkári jelentés. Reiner János főtitkártól.
 3. Arany János emlékezete. Zoltvány Irén r. tagtól.
 4. Ádám koponyája. Holicsi kép. Divald Kornél (Tarczai György) r. tagtól.
- Felolvassa Vargha Damján osztálytitkár. — Helyesléssel tudomásul vétetik.

2. Kövesligethy Radó osztályelnök bejelenti a IV. osztály rendkívüli tagjelölő-ülésének eredményét, amely szerint az osztály rendes tagnak jelöli egyhangúlag

Schafarzik Ferencet és
Tangl Károlyt. — Tudomásul szolgál.

3. Elnök javasolja, hogy a tagválasztás céljából foganatosítandó szavazásnál mellőzze az együttes-ülés a szavazatszedő bizottság kiküldetését, miután csak két tag választásáról van szó. — Elfogadjatik.

4. Elnök a tagválasztás céljából elrendeli a titkos szavazást, amelynek eredményét megállapítva, megválasztottaknak jelenti ki:
rendes tagnak a IV. osztályban

Schafarzik Ferencet 22 szavazattal egyhangúlag;
Tangl Károlyt 20 szavazattal 2 ellen.

5. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Kőrösi Albin és Lörenthey Imre r. tagokat kéri fel.

Harmadik együttes-ülés.

1917. évi április hó 27-én.

Jelen vannak: Giesswein Sándor elnök elnöklete alatt Concha Győző, br. Forster Gyula t., Angyal Pál, Bitter Illés, Gulyás Pál, Hanuy Ferenc, Kontor Elek, Kőrösi Albin, Kövesligethy Radó o. e., Négyesy László o. e., Pataky Arnold, Pintér Jenő, Rejtő Sándor, Schütz Antal o. t., Szabó Zoltán, Székely István o. e., Vargha Damján o. t., Vörös Cyrill r. tagok. Jegyző: Reiner János főtitkár.

1. Főtitkár mély fájdalommal jelenti be, hogy Maszlaghy Ferenc r. tag. folyó évi április hó 21-én meghalt. Az elnökség későn értesült tagtársunk haláláról s ezért nem tehetett koszorút a ravatalra, s az Akadémia képviselőtől nem gondoskodhatott, amiről az elnökség az esztergomi főszékeskáptalan részvételének kifejezése mellett táviratban értesítette. — Az együttes ülés főtitkár előterjesztésére Maszlaghy Ferenc r. tag emlékét jelen ülés jegyzőkönyvében megörökíti, erről az esztergomi főszékeskáptalant értesíti és megkeresi a III. osztályt, hogy emlékbeszéd tartásáról gondoskodjék.

2. A m. kir. miniszterelnök úr értesítése arról, hogy ő cs. és apostoli kir. Felsege a Szent István Akadémia részéről ő cs. és apostoli kir. Felsege I. Ferenc József elhunytá alkalmából nyilvánított részvétért legmagasabb köszönetét legkegyelmesebben nyilvánítani méltóztatott. — Hódolatteljes tudomásul szolgál.

3. A veszprémi káptalan nevében dr. Rédey Gyula nagyprépost, káptalani helynök, a Szent István Akadémiának br. Hornig Károly bibornok-püspök elhunytá alkalmából kifejezett részvéteért köszönetét fejezi ki. — Tudomásul szolgál.

4. Zéman Jenő alesperes a rozsnyói alesperesi kerület nevében megköszöni a Szuszay Antal halála alkalmából kifejezett részvétet. — Tudomásul szolgál.

5. Főtitkár bemutatja Giesswein Sándor elnöknek következő alapítvány-levelét:

Alapítvány-tervezet.

Kifejezést óhajtván adni szívem mélyéből érzett hálámnak azért, hogy a Szent István Akadémia élére állítani méltóztatott, de meg Magyarországnak kulturális haladása érdekében is szerény állásomnak megfelelő módon áldozni kívánván, ezennel kijelentem, hogy a Szent István Akadémia részére, mint egy általam létesített alapít-

vány első részletét letenni kívánok ötezer, azaz 5000 koronát értékpapirokban, amely alapítványt, amint a körülmények engedik, kiegészíteni törekszem, amennyiben a t. Szent István Akadémia az alapítvány kezelését az alább megjelölt föltételek mellett hajlandó elvállalni. S minthogy az ember élete s annak körülményei Isten kezében vannak, egyszerűsrimd kijelentem, hogy végredeleltleg is intézkedtem, hogy ha életem folyamán bármi oknál fogva a jövőre szóló ígéretemet be nem válthatnám, ez alapítvány masszámból legalább is 15.000 koronára kiegészíthető legyen.

Az alapítvány célját a következőkben jelölöm ki:

Az öt évenként összegyüldendő kamatok kamatjaikkal együtt az elmúlt időszak alatt megjelent társadalomtudományi művek közül olyanoknak vagy olyanoknak adandó jutalmazásul, melyek abszolút tudományos értékkel bírnak és a szociális problémák és reformok valamelyikét konstruktív irányban fejtegetik. Elsősorban figyelembe veendő oly tudományos értékű munkák, melyek a nemzetközi megértést előbbre viszik, a nemzetközi jogot fejlesztik s így a tartós béke lehetőségét előmozdítják. Mint-hogy ez utóbbi oknál különösen, de a szociális problémák fejtegetésénél általában is nemzetközi jelentőségi munkákról van szó, nemcsak magyar nyelven írt munkák, hanem eredeti munka valamely világnyelven ú. m. ezidőszent angol, esperanto, francia, latin, német nyelven írt munkák is figyelembe veendő, nevezetesen ha azok szerzője magyar állampolgár, vagy pedig ha a munka rendkívüli fontosságú és nagybecsű vagy oly problémát fejteget, melynek megoldása magyar szempontból figyelmet érdemel.

Amennyiben jutalmazásra méltó munka nem akadna, vagy legalább nem oly mértékben, hogy arra az összes kamatok fordítandók volnának, az öt év alatt egybegyűlt kamatok, illetve a még fönmaradó összeg pályadíj kitűzésére vagy nyílt megbízásra is használhatók a fön általam megjelölt témák köréből. Minden félreértés elkerülése végett megjegyzem, hogy a jutalom kiosztásánál az író felekezeti hovatartozása nem lehet mértékadó, de már a tudomány objektivitása és méltósága is megkívánja, hogy a keresztény szellemet és világnézetet aggresszív módon támadó és sértő munka jutalomban ne részesülhessen.

A jutalom odaitételese végett a Szent István Akadémia II. osztálya egy legalább öt tagból álló bizottságot szervez, melynek tagjai közé azonban felveendő a Szent István Akadémia elnöke is, ha más osztályhoz tartoznék is. Nemkülönben felszólítandó lesz egy évvel a jutalomkiosztást megelőzőleg a M. Sz. Kor. Ó. Békeegyesülete, hogy a békemozgalom és nemzetközi jog terén esetleg figyelembeveendő termékeire vonatkozólag előterjesztést tehet, de úgy, hogy a figyelembe veendő munka tudományos értékére nézve egyedül a Szent István Akadémiát illeti a döntés.

Amennyiben a Szent István Akadémia e tervezetet elfogadni kész a fenti föltételek mellett, az összeget a legközelebb kiírandó hadikölcsönrészvényekben óhajtom jegyezni, abban a reményben, hogy azok már békekölcsönrészvények lesznek.

Kelt Budapest, 1917. év április hó 22-én.

Főtitkár a Szent István Akadémia nevében meghatottan mond köszönetet az Akadémia elnökének, aki munkássága, sok és nagy szellemi ajándékai mellett ily szép alapítvánnyal is támogatja az Akadémia munkásságát. Concha Győző t. tag, osztályelnök az elnök példaadó működésének kiemelésével csatlakozik a köszönet kijelentéséhez. Giesswein Sándor elnök ismertette alapítványának célját, hangsúlyozza, hogy alapítványtételével is tanúsítani akarja a külvilág előtt, hogy mily szellem vezeti a Szent István Akadémia törekvéseit és reméli, hogy ez a példaadás másokat is indítani fog az Akadémiának támogatására. — Az együttes-ülés az alapítványt legmelegebb köszönetének és hálaának kifejezése mellett elfogadja s az alapítványi szabályzat-tervezet elkészítésére Giesswein Sándor elnök, br. Forster Gyula t., Angyal Pál, Hanuy Ferenc r. tagokat és Reiner János főtitkárt kéri fel.

6. Főtitkár jelenti, hogy Klinda Teofil esztergomi prelátus-kanonok, a Szent István Akadémia rendes tagja, az Akadémia céljaira 1000 korona összeget adományozott. — Az Akadémia az adományt köszönettel elfogadja, hálaának jegyzőkönyvében kifejezést ad s erről a nemeslelkű adományozót értesíti.

7. Főtitkár előterjesztésére az együttes-ülés az Ügyrend 56. és 31. §-át követően változtatja meg, illetőleg módosítja: — Az 56. §. helyébe a következő szöveg jön: A titkos szavazás az elnöknek, vagy a tőle kijelölt személynek vagy bizottságnak átadandó szavazatlappal történik, amelyek alapján az elnök a szavazás eredményét nyomban megállapítja és kihirdeti. — A 31. §-nak első bekezdése töröltetik.

8. Az osztálykiadványokra vonatkozó ügyrendmódosítási és ezekkel kapcsolatos határozatjavaslat megvitatása s Székely István, Rejtő Sándor s Hanuy Ferenc felszólalása után — az együttes-ülés felkéri a főtitkárt, hogy ezek figyelembevételével formulázott javaslatot terjesszen elő.

9. Meghívó érkezett: a Petőfi-Társaságnak 1917. március 18-iki ünnepi ülésére, melyen Arany János születésének századik évfordulóját ülte meg s amelyen a Szent István Akadémia részéről a főtitkár és a III. osztály elnöke vett részt; továbbá a Petőfi-Társaságnak április 15-iki rendes felolvasó ülésére.

10. Könyvadományok: Mihályfi Ákos. A magyar királykoronázás jelentősége. Budapest, 1917; Breznay Béla. A világháború sorsa mindenható, igazságos Istenünk keze alatt. Siófok 1917; Széman István, A tridenti forma és a keleti egyházjog. Budapest, 1916; U. a., A hadifoglyok házasságához. Eperjes, 1917; A debreceni egyetem rektorától: 1. Varga Jenő, A tulajdonságok tanáról. Debrecen 1917; 2. Sebők Imre, A sárga kérdés. Budapest 1916; 3. A debreceni m. kir. tudomány-egyetem évkönyve az 1914—15. tanévről, Debrecen 1916; 4. A debreceni m. kir. tudomány-egyetem tanrendje az 1916—17-ik tanév II. felére, Debrecen 1916; A gödöllői m. kir. szesz-kísérleti állomás kiadásaiából: 1. dr. Hérics-Tóth Jenő. Élesztővizsgálati módszerek és az élesztő alkalmazása a sütőiparban. Budapest 1916; 2. Hérics-Tóth Jenő és Osztróvszky Antal. Gyümölcskészítmények vizsgálata. Budapest 1917. — Köszönettel fogadtatnak.

11. Elnök az ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére Bitter Illés és Rejtő Sándor r. tagokat kéri fel.

HALÁLOZÁS.

Maszlaghy Ferenc r. tag meghalt Esztergomban 1917. évi április hó 21-én.¹

¹ L. a III. r. együttes-ülési jegyzőkönyv 1. pontját a 141. lapon.

A Szent-István-Társulat megszűnt Tudományos és Irodalmi Osztályának felolvasásaiból még kapható füzetek:

1. sz. *Kandra Kabos*. Az ezeréves Károlyiak. 1894. ... 60 fill.
2. • *Dr. Giesswein Sándor*. Az urali nyelvek helyhatározói demonstratív elemei. 1894. ... 80 fill.
3. • *Dr. Karácson Imre*. Két török diplomata Magyarországról a XVIII. században. 1894. ... 50 fill.
4. • *Dedek Crescens Lajos*. Boncz könyve a vallás körüli felségjogról. 1894. ... 1 kor. 40 fill.
13. • *Hummer Nándor*. A sláv kereszténység hazánk mai területén a honfoglalás előtt. 1896. ... 1 kor. 60 fill.
14. • *Bodnár Gáspár*. A katolikus népies irodalom műveléséről. 1895. 40 fill.
15. • *Dr. Czobor Béla*. Giovanni Battista de Rossi emlékezete. 1896. 1 kor. 60 fill.
25. • *Dr. Demkó György*. A gyermekek vallása. Második kiadás. 1896. ... 60 fill.
26. • *Dr. Margalits Ede*. Emlékbeszéd Szabó István hellenista fölött. 1897. 50 fill.
29. • *Dr. Kuhn Lajos*. A ragadozó madarak Torontál vármegye madárvilágában. 1898. ... 50 fill.
30. • *Leskó József*. Szaitz Leó, a katolikus ujságírás magyar úttörője. Irodalomtörténeti tanulmány. 1898. ... 1 kor. 60 fill.
40. • *Békefi Remig dr.* A magyarországi káptalanok megalakulása és szent Chrodegang regulája 1901. ... 1 kor. 20 fill.
41. • *Divald Kornél*. A régi Buda és Pest művészete a középkorban. 1901. ... 1 kor. 60 fill.
42. • *Bartha József dr.* A magyar katolikus énekköltészet a XVIII. századig. 1901. ... 1 kor. 20 fill.
43. • *Vargha Dezső dr.* A kereszténység jogi helyzete a római birodalomban 1901. ... 1 kor. 60 fill.
45. • *Békefi Remig dr.* Hogyan lettek a ciszterciek tanítórenddé Magyarországon? 1902. ... 1 kor. 20 fill.
46. • *Érdújhelyi Menyhért*. A kolostorok és káptalanok befolyása Magyarországon mezőgazdasági fejlődésére a mohácsi vész előtt. 1913. ... 1 kor.
48. • *Dr. Nötter Antal*. Az egyház törvényhozó joga a házasság kötésére vonatkozólag. 1904. ... 1 kor. 60 fill.
59. • *Érdújhelyi Menyhért*. Szerzeteseink mezőgazdasági tevékenysége 1526. előtt. 1906. ... 60 fill.
60. • *Mailáth József gróf*. Szocializmus és katolicizmus. 1907. ... 60 fill.
61. • *Dr. Erdélyi László*. Egyházi földesúr és szolgálai középkorban. 1907. 1 kor.
62. • *Sörös Pongrácz*. Jerosini Brodarics István (1471—1539). 1907. ... 2 kor.
63. • *Dr. Hanuy Ferenc*. A parthenogenesis első nyomai az őskeresztény írók műveiben. 1907. ... 1 kor.
64. • *Prónai Antal dr.* Csaplár Benedek emlékezete. 1907. ... 80 fill.
65. • *Pör Antal*. De-Surdis II. János esztergomi érsek. 1907. 1 kor. 20. fill.
66. • *Katona Lajos dr.* Egy fejezet Petrarca életéből. 1907. ... 60 fill.
68. • *Dr. Máty Engelbert*. A tiszta erkölcs érdekében. 1908. ... 60 fill.
69. • *Lukács József dr.* Középkori pápai adókönyvek. 1908. ... 60 fill.
70. • *Huber Lipót*. A napkeleti bölcsek. 1908. ... 3 kor.

71. sz. *Bódiss Jusztin dr.* Xenopon «Sokrates emléke» című munkájának hiperkritikusai és pedagógiai értéke. 1909. 2 kor.
72. « *Dr. Áldásy Antal.* A görög búcsu ügye a baseli zsinaton. 1909.... 2 kor.
73. « *Dr. Karácson Imre.* Az egri török emlékirat a kormányzás módjáról. 1909. 80 fill.
74. « *Pór Antal.* Az Esztergom-várbeli szent István első vértanúról nevezett prépostság története. 1909.... .. 3 kor.
75. « *Dr. Kmoskó Mihály.* Unu-Amon papyrusa. 1909.... .. 1 kor.
77. « *Vargha Damján dr.* Seuse Henrik Amand a magyar kódexirodalomban. 1910. 2 kor. 60 fill.
79. « *Márki Sándor dr.* Du Maine herceg és felesége. 1911.... .. 80 fill.
80. « *Dr. Concha Győző.* A laikus morál válsága. 1912. 60 fill.
81. « — A keresztény vallás a társadalom harcaiban. 1912. 1 kor.
82. « *Dr. Giesswein Sándor.* Kereszténység és békemozgalom. 1913. ... 60 fill.
83. « *Ortvy Tivadar.* Habsburgi Mária és férje II. Lajos magyar király katolikus igazhivőségének kérdése. 1913. 1 kor.
84. « *Chobot Ferenc.* A romhányi plébánia története. 1913. 2 kor.
85. « *Felsmann József.* Mányoki levelek a tizenhetedik századból. 1913. 80 fill.
87. « *Dr. Nagy Béni.* A mariánus ferencesek 1790-től az 1822-iki nemzeti zsinatig. 1914. 1 kor. 20 fill.
88. « *Platz Bonifác dr.* Az ember származása. 1914. 1 kor.
89. « *Dr. Luttor Ferenc.* Mária Terézia halála és a római kuria. 1914. 1 kor. 60 fill.
90. « *Kmoskó Mihály.* A sémi népek ősvallásának főbb problémái. 1915. 2 kor.
91. « *Németh Ambrus dr.* Szent Kamill-rendi szerzetesek Győrött (1761—1786.) 1915. 1 kor.
92. « *Möhl Adolf.* Horvátok bevándorlása 1533-ban. 1915. 1 kor.

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA ÉRTESITŐJE

SZERKESZTI

REINER JÁNOS

FŐTITKÁR

BUDAPEST

KIADJA A SZENT ISTVÁN AKADEMIA

1917.

Ára 1 korona.

TARTALOM

I. Ülési előadások s felolvasások.

Lapszám

A hittudomány-, bölcséleti osztály felolvasásaiból.

A német misztika bölcsellete. Kivonat Mössmer József Paz-	
maneumi-aligazgató vendégnek 1917. évi március 9-én bemu-	
tatott értekezéséből...	145

A nyelv- és széptudományi osztály felolvasásaiból.

Adatok Kossuth Lajos hírlapírói működéséhez. Kivonat Viszota	
Gyula r. tagnak 1917. évi március 30-án tartott előadásából ...	147
Apáca-könyvtár a Nyulak szigetén. Kivonat Gulyás Pál r. tag-	
nak 1917. évi március hó 30-án tartott felolvasásából...	150
Alexándriai Szent Katalin legendájának új (verses) átdolgozása.	
Varga Bálint vendégnek 1917. évi október 5-én tartott előadása	156

A mennyiségtan-, természettudományi osztály felolvasásaiból.

A görbék kinematikai származtatása. Suták József r. tagnak	
1917. évi október 19-én tartott előadása ...	170

II. Hivatalos rész.

A Szent István Akadémia jegyzőkönyvei:

Az I. osztály harmadik felolvasó-ülése 1917. évi május hó 11-én ...	177
A II. osztály második felolvasó-ülése 1917. évi május hó 18-án ...	177
A III. osztály harmadik felolvasó-ülése 1917. évi október hó 5-én ...	177
A IV. osztály első felolvasó-ülése 1917. évi október hó 19-én ...	177
Negyedik együttes-ülés 1917. évi október hó 26-án ...	178

III. Halálozások ... 181

A borítékon: A Szent István Akadémia kiadványai és a Szent-István-Társulat megszűnt Tudományos és Irodalmi Osztályának felolvasásaiból még kapható füzetek.

A Szent István Akadémia Értesítőjének 4-ik száma 1918 január 1. és 15. közötti időben jelenik meg.

Az Értesítő évenként négyszer jelenik meg.

Előfizetési ára 4 korona. Tanintézetek és könyvtárak 25% árengedménnyel rendelhetik meg.

Díjtanul kapják a Szent István Akadémia tagjai, továbbá mindazok, akik a Szent István Akadémia céljaira legalább 1000 koronát adományoznak, valamint a tudományos és közművelődési intézetek és egyesületek.

A HITTUDOMÁNY-, BÖLCSELETI OSZTÁLY FELOLVASÁSAIBÓL.

A német misztika bölcselete.

Kivonat *Mössmer József* Pazmaneumi-aligazgató vendégnek 1917. évi március 9-én bemutatott értekezéséből.

Mióta bölcselet, tudomány, szépirodalom, művelődési üzemmé fejlődtek, azóta kezelésük divatnak van alávetve. Napjainkban a divat csendes gondolkozók önkénytelen ajakrezgéseiről hangnagytító géppel lefogta a «misztikus» szót és azt hagyományos, népszerű értelmében titokzatos és mindenestre idegcsiklandozó élmények és belátások megjelölésére használja. Nem tudom, ki nevezte el először Eckehartot, Taulert és Seuset misztikusoknak. Ők e szót, tudtommal, nem is használják, nem hogy magukat tisztelnék meg vele. A traktátusaikból és beszédeikből leszűrt bölcseletnek ahhoz, amit általánosan misztikusnak neveznek, semmi köze. Megértetés céljából azonban egyelőre nem marad más hátra, mint megmaradni hagyományos elnevezésük mellett.

A német misztikát csak akkor érthetjük meg, ha meggondoljuk, hogy ők még a fényes XIII. század szellemi életének és ismeretelvi idealizmusának behatása alatt állanak. Továbbá kell, hogy terminológiájukat megkülönböztessük a dogmatikáétól, hogy feldolgozzuk a náluk mindig összefonott tételeket, de főleg kell, hogy meglegyenek bennünk azon föltételek, amelyeket maguk világos szavakkal sürgetnek.

A misztikusok nem nyugodt, kontemplatív természetű jellemeik. Eszmeviláguk alatt óriási lelki feszülések lappanganak, amelyeknek alaprétegében ismét az egész komolyságában felfogott keresztény eszme forrong. De ezenkívül is még három ellentétes irány tartja örökös feszültségben lelküket. Mint szellemi emberek elutasították az anthropomorfizmusokat, másrészt azonban az egyháznak hű fiai voltak. A megismerésben nem voltak naiv realisták; szerintük az igazi valóságot eszünk szerkeszti meg. De hogyan biztosíthatjuk így az igaznak, jónak, lényegesnek tárgyilagos voltát? És végre ők művészi lelkek is voltak, akikből önvalloásaik

szerint ellenállhatatlanul tört elő az érzéki kifejezés, amelyben azonban ismét csak dadogást láttak, ha a bennük élő szellem szózatához mérték.

Ezen lelki felindulásokon épül fel a német misztika gondolatvilága. Rendszerbe nem foglalták. Alaptörekvésük: Istent, azaz minden igaznak, jónak, lényegesnek kútforrását, igazán mint tiszta szellemet, minden anthropomorfizmus, kép, forma, hasonlat nélkül felfogni és vele az ú. n. szellemi életben egyesülni. Az egész gondolatvilágot igyekeztek fokozatosan jelszók körül csoportosítani. Ilyenek: semmi, üresség, tudatlanság, élet, levés, várni, az Igének születése a lélekben, a szikra, miért nélkül, áttörés, megújulás, szellemi világ, szellemi élet, átszellemítés.

Meglepetéssel látjuk, hogy itt egészen modern problémák is érintetnek: az értékek általános érvénye, az imperativus kategorikus merevségéből előálló nehézség és annak megoldása, a Hegel-féle dialektika, a James-féle «me», a személyiség, a lélek teremtő ereje, a pszichologizmus gyökeres elhárítása, a tudományos kutatás optimizmusa, a haladás szükségessége.

A misztikusok hittudománya nem tartozik tárgyunkhoz. Csak néhány fogalomnál (Isten, lélek, halhatatlanság) rámutattam, mint festenek a szellemi élet körén belül. A misztikusban a költőművészi vonás ép oly kevésbé járulékos elem, mint a prófétában. Joguknak és kötelességüknek tartották a «világot kimondani». Az átszellemítés nagy munkája után, amivel a pantheizmus apriori ki van zárva, bátran belemélyedhetnek lélektani élményeikbe és a képek világába. A bölcseletet először szólaltatták meg német nyelven. Tőlük származik az első német lélektani életrajz, tőlük a fogalom és szó «Gemüt», amellyel az összerű lelki tevékenységet az intellektualizmus és voluntarizmus szélsőségein túl emelik. Szemlélődéseik, amelyekben semmi rendkívüli nincsen, némi betekintést nyújtanak azon kontemplációnak lélektanába, amely körül a későbbi, különösen a román misztika forog. Ezen német misztika elszigetelten áll a misztika történetében, azt lehet mondani, hogy nyomavesztett.

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYI OSZTÁLY FELOLVASÁSAIBÓL.

Adatok Kossuth Lajos hirlapírói működéséhez.

Kivonat *Viszota Gyula* r. tagnak 1917. évi március 30-án tartott előadásából.

Azzal a kérdéssel, hogyan lett Kossuth Lajos a *Pesti Hirlap* szerkesztője, többen foglalkoztak. Nyilatkozott róla maga Kossuth *Felelet gróf Széchenyi Istvánnak* című röpiratában; magyarázza Wirkner Lajos *Élményeim* című művében; fontos adalékokat közöl erről id. Szörény-Marich László emlékirata s ugyane mű függelékében Thallóczy Lajos és Wertheimer Ede magyarázó cikke.

A *Pesti Hirlap* engedélyezése és e keretben a szerkesztő személyének megválasztása a magyar udv. kancelláriában hivatalos eljárás tárgya volt s az erre vonatkozó iratok nagy része fenn is maradt s ezek úgyszólván kimerítő felvilágosítást nyújtanak az egész ügyről.

Landerer Lajos pesti nyomdász 1840 novemberének elején folyamodott egyenesen a magyar udv. kancelláriához, kérve Munkácsy János hirlapi szabadalmának reá való átruházását olykép, hogy a *Sürgönyt* (és mellékleteit a *Literariai Csarnokot* és *Utasítót*) 1841 január 1-étől *Pesti Ujság* címen adhassa ki s mellékletül *Hivatalos Tudósításokat* adhasson. A kancellária előadó tanácsosa, Szögyén azon az alapon, hogy az ilyen átruházást a fennálló rendeletek megengedik akkor, ha a lap terve nem változik, továbbá mivel a szükséges anyagi és személyi biztosíték megvan, a kérés teljesítését javasolta s ezen az alapon Landerer 1840 nov. 12-iki kelettel a lap kiadására engedélyt is nyert. A kancelláriának engedélyéről a hivatalos tudósítás december közepén érkezett meg a helytartótanácsához. A helytartótanács megtette a szükséges intézkedéseket s mivel a lap átruházása ügyében Munkácsy részéről csalfaság látszott fennforogni s mivel az engedélyezett lap mellékletének, a *Hivatalos Tudósításoknak* tartalma nem volt pontosan megjelölve, kérte a kancelláriát, függessze fel az átruházó engedélyt. A szerkesztőről azonban sehol sem volt semminemű említés, a lap első száma ellenben ezen körülmények mellett is 1841 január 2-án Kossuth

Lajos szerkesztésében jelent meg. Ez a körülmény a helytartótanácsot zavarba hozta. József nádor ugyanis 1840 nov. 24-én megküldötte a karcelláriának Szentkirályi Móric kérelmét, hogy *Értekező* címen politikai lapot adhasson ki. A kancellária nem javasolta a királynál az engedély megadását, mivel a politikai hirlap az ellenzék elveit vinné a közönség elé s ezt sem a szerkesztő, sem munkatársai, pl. Kossuth Lajos nem tennék — helyes, kívánatos módon. A felség ezen az alapon visszaküldötte a kérvényt azzal, hogy a rendes dikaszterialis úton kell tárgyalás alá venni. Így érkezett le december utolsó napjaiban Budára egy titkos feljelentéssel együtt, mely a Szentkirályi-féle hirlap céljait árulta el a rendőrségnek. A nádor értesíteni akarván Szentkirályit a rendeletről, előzőleg azt a jelentést kapta, hogy ez kérésétől eláll, mivel Landerer *Pesti Hirlapja* ugyanazon célt követi, amelyet ő is akart.

A kétféle intézkedés meglepte a nádort: Szentkirályi nem kap engedélyt lapjára, mert ez veszélyes lehet Kossuth miatt, Landerer ellenben kap engedélyt s odaveheti a helytartótanács tudta nélkül Kossuthot szerkesztőnek.

Rögtön január 4-én közli a kancellárral erre vonatkozó nézetét, rámutatván Landerer megbizhatatlanságára, Munkácsy csalfa eljárására és különösen a szerkesztőnek szabályellenes kijelölésére, kérvén az engedély megvonását és hasonló esetekben a jövőre nézve a helytartótanács előzetes meghallgatását.

Február 1-ei iratában újból a kancellárhoz fordul s itt megemlíti, hogy Landerer a kancellára és Metternichre hivatkozva, szélteben híreszteli, hogy a Bécsben nyert engedély alapján szerkeszti Kossuth Lajos a *Pesti Hirlapot*.

A kancellár válasza februárban érkezett. A kérés tárgyalási módjára kijelenti, hogy Landerer személyi és anyagi állapota ismeretes még néhány év előtti német ujság kiadhatása tárgyában benyújtott (és a helytartótanács által is mérlegelt) kéréséből. Épen ezért a kancellária azt vélte, hogy újabb mérlegelés nélkül is közvetlenül megadhatja az engedélyt, annál is inkább, mivel csak egyszerű átruházásról volt szó. Figyelembe kellett venni a nagysúlyú közbenjárást, mely Landerer kérését támogatta; elősegítette a kérést, hogy közel volt az újév kezdete, továbbá, hogy a Munkácsy-féle kipróbált program elegendő biztosítékot nyújtott, végül az előzetes cenzura okos alkalmazása.

Hiába ügyelt a cenzura, hiába kapott új és új figyelmeztetést, Kossuth kiváló hirlapírói tehetségét nem lehetett korlátok közé vonni. A *Pesti Hirlap* okozta izgalmak oly nagyok voltak, hogy a

bécsi államtanácsban is szóba kerültek s itt kiderült, hogy a kancellária eljárása nem volt szabályszerű, mert a helytartótanács tudta nélkül intézkedett. De mivel ezen segíteni nem lehetett, a felségnek azt javasolta, utasítsa a kancellárt jelentéstételre a lap cenzurálása ügyében, kire volna ez bizható. Hosszú jelentések kerültek ismét a felség elé, melyből kiviláglott, hogy a baj nem a cenzurában, hanem a szerkesztő személyében rejlik; s hogy a meglevő viszonyok közt a legjobb szer csakis a hatékonyan alkalmazott előzetes cenzura, pontos utasítás mellett.

További intézkedés nem is volt s ez az ügypirat elintézést csak két év múlva, 1844 ben nyert — akkor midőn Kossuth megvált a lap-tól — azzal, hogy a felség az aktát a közben bekövetkezett változott viszonyok miatt félretétette.

Az adatokat egybevetve látjuk, hogy Kossuth teljesen hüen írja meg a saját magára vonatkozó körülményeket. Landerer az utolsó pillanatban szólította fel a lap szerkesztésére. A lap neve eredetileg *Pesti Ujság* volt. Landerer a *Pesti Ujságra* 1840 november elején kérte az engedélyt. Wirkner járt közben Majláth kancellárnál a lap engedélyezéséért. Landerer 1840 december végén eszközölte ki herceg Metternich útján Majláth kancellárnál a szóbeli jóváhagyást, hogy Kossuth Lajos legyen a szerkesztő, úgy hogy a nádort teljesen befejezett dolog elé állították. A nádor a helytartótanács jogai érdekében felszólalt. Az egész ügy az államtanács elé került, amely a protektorokra való tekintettel simán intézkedett az ügyben.

Apáca-könyvtár a Nyulak szigetén.

Kivonat *Gulyás Pál* r. tagnak 1917. évi március hó 30-án tartott felolvasásából.

Középkori művelődéstörténetünk bűvárai mindmáig legkevesebb gondot könyvtárügyünk multjának földerítésére fordítottak, jóllehet a könyvtárak nagy jelentőségét úgy a korabeli közművelődés terjesztése, mint az elmúlt műveltségi állapotok legmegbízhatóbb fokmérője, az irodalom megőrzése és átszármaztatása terén mindenki elismeri.

Csupán egy gyűjtemény volt e szabály alól kivétel: Hollós Mátyás király pazarfényű budai könyvtára. Igaz, Mátyás király e nagyszabású gyűjteménye kiváló helyet foglal el a korabeli humanista fejedelmek könyvtárai sorában, s mint a renaissance-műveltség legkeletibb gócpontja általános művelődéstörténeti jelentőségű. Az a körülmény azonban, hogy aránylag nagyszámú maradványai közt mindeddig egyetlen magyar nyelvű kézirat sem került felszínre, valószínűvé teszi, hogy a nagy király humanista elfoglultságában nem fektetett súlyt a még nagyon is darabos nemzeti nyelv jobbára dísztelen, vagy kezdetleges diszű külsőben megjelent emlékeire.

Aki ebben a korban magyar könyveket akart látni, a büszke királyi palota pompás termeiben hiába kereskedett: a szemközti nyulak szigetének pagonyában elrejtett dömés apáca kolostor néma falai közé kellett volna zarándokolnia, amelynek könyvtári cellájában akkori nemzeti irodalmunk igen tekintélyes része meghúzódott, lelki épüléséül az ájtatos sororoknak s az olyan előkelő világi úraszonyoknak, akik, mint Kinizsi Pálné, értették az olvasás művészetét s nem vetették meg a hazai idiómát. Ez az apáca könyvtár, melynek minden ránk maradt emléke néhány durva kivitelű, erősen megrongált kötet, sokkal nagyobb jelentőségű, előkelőbb helyet foglal el a nemzeti irodalom történetében, mint a Mátyás király selymes fényű olasz hártýára írt, aranytól csillogó kódexeinek száza. S lám erről a kolostori könyvtárról, bár fennmaradt emlékeit sorra kiadták és szüntelenül bűvárolják, egyik fáradhatatlan másolójuk, a szorgos Ráskai Lea nővér pedig a költői feldolgozás dicsőségében is részesült, mindez ideig irodalmunkban szó sem esett.

Igaz, közvetlen adat egy sem maradt reánk a könyvtár külső vagy belső történetéről, de az az egyöntetűség, mely a szerzet min-

denütt egyformán kötelező szabályai folytán a rend egyes középkori házaiban szükségkép meghonosult, lehetővé teszi, hogy e tekintetben a mieinknél szerencsésebb külföldi rendház analogiája alapján szinte tökéletes képet alkothassunk magunknak a margitszigeti dömés apácakolostor könyvtári viszonyairól.

A szabályzat, melynek biztos analogiája alapján a legtekinélyesebb s így kéziratok dolgában is kétségekivül legjobban felszerelt hazai dömés apácakolostor könyvtári életét fölidézhetjük, a nürnbergi szent Klára-kotostoré 1458-ból, mely viszont a baseli klostrom 1259-iki szabályzata nyomán készült. Ez utóbbit a dömések V. generálisa, a nagy Humbertus de Romanis szerkesztette, aki 1263-ban a szerzet londoni egyetemes gyűlésén lemondva tisztségéről, megírta a rendi szabályok magyarázatát.¹ A dömés apácák rendszabályainak e nürnbergi példánya dr. Georg Kloss ismert bibliofil frankfurti könyvtárának egyik érdekes darabja volt s a gyűjtemény 1838-iki árverésén cserélt gazdát. Jelenlegi hollétéről nincs tudomásunk, de a könyvek féltő szeretetéről tanuskodó, bámulatos gonddal kidolgozott könyvtári szabályokat, melyeknek egyes rendelkezései egész modernekül hatnak, már jó néhány évtizeddel ezelőtt közzétették Kloss sajátkezü másolatából.²

A szabályzat nagy gondot fordít a könyvtárhelyiség helyes megválasztására. Előírja, hogy akár zárható armáriumokba, akár nyílt állványokra fektessék is a kéziratokat, mindig külön cellában kell tartani őket. A cella lehet kicsiny, vagy nagy, aszerint, amint a könyvek száma megkívánja, de mindig úgy legyen megválasztva, hogy szükség esetén kibővíthessék. Ime már itt is kifejezésre jut a modern könyvtáráépítészet egyik legfőbb elve, mely a jövő fejlődésre való tekintettel a kibővíthetőséggel számol. A butorzat fából készíthető s talán olyanforma festett frizű gótikus szekrényekből állott, minő a bártfai plébániatemplom könyvtárával együtt került a M. N. Múzeumba. A könyvtári cellának kőből, tehát tűzálló anyagból kellett épülnie, hogy a nedvesség, penész és egyéb károk ne érhessék.

A szabályzatról megtudjuk, hogy a dömés apácáknak rendszerint két könyvtáruk volt: egy külső és egy belső. Amabban voltak a latin könyvek, szinte kizárólag szerkönyvek, melyeket a kolostor papja használt és kezelt, de amelyekről volt jegyzék a sororoknál is, még pedig latinul s az általuk használt világi nyelv-

¹ Németnyelvű inkunabulumkori kiadása: *Auslegungen über den ganzen Predigerorden*. H., é., ny. n.* Hain 9030.

² V. ö. *Centralblatt für Bibliothekswesen*. 1884: 307—313. I. Ernst Kelchner: *Eine Bibliotheksordnung aus dem Jahre 1259*.

ven megszerkesztve, hogy teljesen tájékozódva legyenek a külső könyvtár készletéről. A belső könyvtár ily esetben kizárólag nemzeti nyelven szóló kéziratokból állott.

Már Humbertus szemében is a könyvtár jó működése érdekében a legfőbb követelmény a rend. A könyvek ne heverjenek szanaszét a pulpitusokon és almáriumokban, hanem tárgyak szerint szépen elrendezve, hogy könnyen meg lehessen találni őket. Evégből az egyes szekrények, vagy állványok nagy betűkkel jelölendők. Az almáriumok e betűjét a sorszám kíséretében a könyveken is fel kell tüntetni; pl. Ai, Aii, Aiii, Aiiii stb. Arról, hogy a jelzet a könyvek mely részére kerül, szabályaink nem rendelkeznek. Hihe-tőleg a kötéstábla felső vagy alsó lapjára festették fel őket, aszerint, amint a könyveket alsó vagy felső lapjukra fektették. Sajnos, e jelzé-seknek nyoma sem maradt a Ráskai Lea kódexein, ami nem is csoda, hiszen vagy teljesen modern, vagy agyonrestaurált régi kötésekben őrzik őket könyvtáraink. A könyvek felállítása, helye-sebben egymás mellé fektetése szakok szerint történt. Az A. szakba jöttek a bibliai könyvek, a B. szakba a glosszák és biblia-magyará-zatok, a C. szakba a szentatyák, a D. szakba a szentek élete, az E. szakba a krónikák, martyrologiák stb.

A könyvtáros-soror, akinek legfőbb tulajdonsága, a szabályzat írója szerint, a könyvek szeretete és türelem kell, hogy legyen — még ma is ez a két tulajdonság a legfontosabb — mind e könyvek-ről pontos jegyzéket tartozik vezetni, mely szakok szerint sorolja fel a könyveket, mindig pontos helyrajzi megjelölésük kíséretében. A jegyzék folyton nyilvántartandó s az anyagban beálló minden változást fel kell tüntetnie. Ezért a könyvtárosnő legott bevezeti az új szerzeményeket és kitörli a veszteségeket. A könyvtáros ügyel továbbá arra, hogy minden könyv elejére vagy végére bevezettes-sék a könyv tartalma, valamint az is, hogy melyik kolostor tulaj-dona a könyv. Ha előkelő ember adta a könyvet, úgy az ajándé-kozó nevét is belé kell írni ilyenformán: «Ezt a könyvet fötiszte-lendő Ádám byzánci érsek úr és atya adományozta. Imádjátok Istent lelke üdvéért».

Különösen bőkezű adakozók emlékét még nagyobb kegyelettel vették körül abban az időben. Így a buxheimi karthausi kolostor G. Zainer († 1479) augsburgi könyvnyomtató halála napján gyász-istentiszteletet (Aniversae) tartott hálából azért, hogy sajtójának számos termékét ajándékozta a kolostornak.¹

¹ Centralblatt für Bibliothekswesen 1895: 4:2. 1.

A könyvtáros-soror iparkodjék beszerezni kellő számban a kézikönyveket s egyéb, még hiányzó, kegyes tárgyú írásokat s tartsa eszében, hogy a derék szerzetesnőknek főleg három dolog kell a kegyes élethez: a szentbeszédek sűrű hallgatása, a gyakori szentáldozás és bőséges jó olvasmányok. A beszerzés módjáról szabályzatunk nem ad bővebb felvilágosítást, de épen a nürnbergi szent Katalin kolostor egy XV. századi könyvjegyzéke, mely az ottani városi könyvtárban mindmáig fennmaradt, tanulságos adatokkal szolgál erre nézve, minthogy a felsorolt 370 mű legnagyobb részénél a beszerzés módját is feltünteti. E bejegyzések szerint a kéziratok többségét a sororok maguk másolták a kolostor írószobájában. Néhány darabot ajándékba kaptak külső jóakaróiktól s meglehetősen sokat a sororok a kolostorba való belépésük alkalmával hoztak magukkal. Pénzért csak elenyésző csekély kéziratot vásároltak.¹

Szabályaink szerint oly könyvek többes példányai, melyek nem a nemzetre vonatkoznak, a főnöknő engedélyével értékesíthetők. Ily esetekben mindig a legjobb példányt kell visszatartani. Az eladásból befolyó összegek a hiányok pótlására, a könyvanyag kiegészítésére fordítandók. Ép úgy kiselejtezhetők és értékesíthetők a régi, hasznavehetetlen, vagy nem vigasztaló tartalmú könyvek is. Ez utóbbi pontot különösen azok figyelmébe ajánljuk, akik merész újítást látnak a modern közművelődési könyvtárak kiselejtezési szabályaiban.

A könyvek tisztogatását szintén előírják szabályaink. Reguláink szerint a könyvtáros-soror egyéb társnői segítségével évenként egyszer vagy kétszer kihordta az összes könyveket valami tágas helyiségbe, ott gondosan megtörülgette és megvizsgálta őket, vajjon nem kezdte-e ki a szű, vagy nem rongálódott-e meg a fődélük. Az észrevett hibák kijavításáról legott gondoskodtak.

A takarítással kapcsolatban szokta a könyvtáros-soror megtartani a revíziót, vagyis sorba összevetette a meglévő könyveket a helyrajzi jegyzékekkel. Ha hiányt vett észre, minden lehetőt elkövetett, hogy kiderítse hollétüket s visszaszerezze az elkallódott köteteket.

Természetesen a hiányzó kötetek hollétének földerítése nem volt a véletlen szeszélyére bízva. A kikölszönzésről pontos lajstromot vezettek, melybe gondosan följegyezték, hogy melyik nővér,

¹ A jegyzéket közli Franz Jostes: Meister Eckhart und seine Jünger. Freiburg i. Schw. 1895: 113—160. l.

mely napon, minő könyvet vitt cellájába olvasni. Szabályaink, akár csak a modern könyvtártani kézikönyvek, a bejegyzés szövegét példával is illusztrálják: «M^occcc^oliii^o in translatione Sti Dominici Anna soror átvette Judith könyvtáros-sorortól a négy evangélistát és az egész új szövetséget tartalmazó Aiiii jelzésű könyvet». A könyv visszaadásakor a bejegyzést egyszerűen kitörölték. De azért itt is előfordulhatott, hogy e formalitások betartása nélkül vittek ki egy-egy kéziratot a könyvtári cellából. Alkalom volt rá bőven: hiszen a könyvtárhoz két kulcs volt, egy a könyvtáros-soror saját s egy a többi apácák közös használatára. Így hát megeshetett, hogy ha a könyvtáros és a kikölcsönző lajstrom nem volt kéznél, egyik-másik buzgó olvasó egyszerűen magával vitte a neki tetsző kötetet. Persze az is megesett, hogy a kivett könyvekkel nem bántak a kellő gondossággal, sőt meg is rongálták, vagy úton-útfélen hevertették őket. A könyvtáros a rendetlenkedőket előbb néyszem közt intette meg, ha ez nem használt, úgy a káptalanban fedte meg őket, ha pedig így sem boldogult, a főnöknőnek tett jelentést.

A kolostori könyvtár állományát azonban nemcsak magán-olvasmányul forgatták a jámbor életű apácák. A nürnbergi szent Katalin-kolostor már előbb említett könyvjegyzékének az kölcsönöz különös jelentőséget, hogy mutatóul szolgált az asztalnál felolvasó nővérnek az év minden napjára megfelelő szövegekhez.¹

Ismerték azonban ez apácakönyvtárak a külső kikölcsönzés intézményét is. Más kolostorok tagjait, sőt világi asszonyokat is szívesen ellátták olvasnivalóval. Alighanem ily kölcsön útján jutottak az egyes zárdák a saját könyvtáraik részére lemásolandó új anyag egy részéhez. Ily esetben az idegen kolostor főnöknője állított ki írásos elismervényt a kivett kötetről. Reguláink is itt szolgálnak megfelelő mintával: «*En Katalin nővér, a baseli Mária-Magdolna-kolostor főnöknője ez írással elismerem, hogy kölcsönvettem a berni szentmihályszigeti priornőtől és kolostortól a prédikátori-rend apácáinak szabályzatát németül. Anno dmni M^occcc^o liiii^o in translatione Sti Dominici napján*». Az elismervényt sokszor egy másik könyv letéteményezésével, vagy zálogadással kellett megtoldani.

A könyvtáros-soror e külső kölcsönökről is pontos jegyzéket vezetett s ha megkerültek a kéziratok, úgy visszaadta a zálogot. Szintúgy az ő tiszte volt nyilvántartani a maga vagy társai részére, saját priornőjük elismervénye fejében idegenből kölcsönkapott

¹ Centralblatt für Bibliothekswesen 1895 : 583. 1.

könyveket; ő gondoskodott arról, hogy e könyvek idejére visszaküldessenek s hogy a kolostor is visszakapja zálogát. A kolostorok közti kikölcsonzás magyarázza meg, mint volt lehetséges, hogy ugyanazon szövegek különböző másolatokban kerültek az utókorra. Az olvasmányokkal jobban felszerelt zárdák lemásolás végett egyes kódexeiket szívesen rendelkezésre bocsátották a szellemi kincsekben szűkölködő házaknak, főleg a velük egy szerzetben levőknek. Innen van, hogy minél elterjedtebb volt valamely szerzetesrend az országban, annál nagyobb számú másolat készült a nekik szánt kegyes olvasmányokból s annál több esélye volt fennmaradásuknak.

Végül a könyvtáros volt egyúttal a kolostor írószerszámainak gondozója. Ő szerezte be a kincstárnok-sorortól kapott pénzen a papirost, tentát, tollat, dörzsölőkövet, krétát és ceruzát s osztotta szét társnői között e becses anyagokat. Ha tisztsége lejárt, utódjának leltár mellett adta át a reá bízott szellemi kincseket.

Ime milyen lehetett a nyulak szigetén virágzó zárda könyvtári élete. Hogy dömés apáca-kolostoraink közül ez a legfényesebb, bizonyára nem tartozott ama rendházak sorába, melyeket az ismertett regulák megrónak, mint olyanokat, ahol az egész könyvtár elfér egy ládafiában, azt bizvást következtethetjük abból a néhány kötetből is, mely a zárda teljes pusztulását mindmáig túlélte. Bár az egész alig néhány kötet, mégis tekintve, hogy a szerencsés körülmények egész sorának kellett összejátszódnia ahhoz, hogy a nagy összeomlásból akár ennyi is fennmaradhatott, talán nem délibaboskodás, ha e néhány darabból legalább egy cellára valóra következtetünk.

Alexándriai Szent Katalin legendájának új (verses) átdolgozása.

Varga Bálint vendégnek 1917. évi október 5-én tartott előadása.

Mindenekelőtt fogadja a m. tisztelt Akadémia hálám és hódolatom nyilvánítását azért a kitüntetésért, hogy nekem ez előadás megtartását engedélyezni kegyeskedett. Azok, akiknek bizalma nekem e tisztességet megszerezte, fogadják külön is szívbeli köszönetemet.

Előadásom tárgya *Alexándriai Szent Katalin legendájának új (verses) átdolgozása*. E tárgy fontosságát s vállalkozásom indító okát és célját legkönnyebben megvilágíthatom, ha elkészült munkám előszavából felolvasom a következő sorokat:

«Nyelvemlékeink romjai között, a régiség pora s a törmelékek halmaza alatt századok óta eltemetve fekszik egy remekmű, mely — miként a Zrínyiász — mind tartalmának gazdagsága, mind költői kidolgozása s műfajának, melyhez tartozik, sajátosságánál fogva a legnagyobb figyelmet érdemli: a XVI-ik század elejéről származó Katalin-legenda. Sajnos, némely részének homályossága, stílusának itt-ott ósdisága s kifejezéseinek elavultsága miatt eredeti alakjában modern olvasmányul nem használható, a mai fejlett stílushoz és ízléshez szokott művelt olvasó számára érthetetlen és élvezhetetlen.

Alulírott ez emléken — mint valamely díszes ótemplom dűlédekein — régóta merengve tűnődöm: vártam a hivatott nagy művészt, kinek teremtménye a művet hamvaiból életre keltse, a feledékenység homályából napfényre hozza s újra használatnak adja át az istenfélő hívek épülésére s az ideális hevülés iránt fogékony lelkek táplálására.

Tudósaink közül sokan foglalkoztak a művel: Révai Miklós, a nagy nyelvész, Toldy Ferenc, irodalomtörténetünk megalapítója, Szilády Áron, annak élő pátriárkája, továbbá Volf György, Horváth Cyrill, Katona Lajos, Kardos Gyula, Zolnai Gyula, Vargha Damján stb. jeles kutatók, de valamennyi előtt jobbára a tudományos szempont lebegett; Toldy 1855-ben, Szilády Áron (Régi m. költők tára I.) 1877-ben teljesen, Bartha József 1906-ban (szép előszóval ellátva) kivonatossan kiadta azt; költő, kit a mű megihletett — s miként Jakab Ödönt a bátor Árgirus — új átdolgozásra serkentett volna, tudtommal eddig nem találkozék.

Hogy e remek művet a feledékenységtől megmentsem s a nagy közönségnek hozzáférhetővé tegyem — miután a nevezett kutatók fáradozása révén néhány hazai s külföldi forráshoz hozzá jutottam — megpróbáltam a restaurálást úgy, amint azt erőm s tehetségem engedte.»

A tárgy visszavezet bennünket ama hajdan-korba, midőn az ember — minden ember — életcélja volt az Istentől reá mért éveknek — e próbaidőnek — az egyház védő szárnyai alatt leendő csöndes eltöltése s az üdvösségnek — az örök hazába visszavezető útnak — lelkiismeretes keresése. E korszakban azok, akiket rajongó hit, súlyos csapás, a világi gyönyörűségek hiábavalóságának belátása magánykeresésre indított, a zárda szűk falai között, a boltzatok szent homályában és csendjében az Írás utasítása szerint «az odafel-valókat» keresték; az est magányát — villamos lámpák izgató rezgése helyett — a hold szelid fényénél buzgó imák, kegyes elmélkedések és szent történetek olvasásával és elmondásával tették lelkükre nézve épületessé.

Ily szent történetek voltak a legendák, ama kor regényei, vagyis legolvasottabb elbeszélő művei, melyek valamely kiválóan istenfélő férfiúnak vagy nőnek — legtöbbször hitéhez való hűségéért gyötrelmet s halált szenvedett mártirnak — élete történetét, szenvedését, halála előtt és után tett csodáit vonzó egyszerűséggel adták elő. Számuk minden országban igen nagy, kedveltségük rendkívüli, hitelük rendithetetlen. Van köztük próza és vers; nyelvük latin vagy nemzeti; hőseik vagy egyetemesen ismertek, mint a szent apostolok, továbbá szent József, szent György, szent Ferenc, szent Domokos, szent Veronika, vagy nemzeti jellegűek, mint szent Genováva a franciáknál, magyarországi szent Erzsébet ott és a németeknél, szent István, szent Imre, szent László, boldog Margit s szent Gellért hazánkban. Érdekes dolog, hogy míg a külföldi szentek legtöbbje önmegtagadó, aszkéta életével érdemli ki a diszes nevet, tehát passzív karakter, addig a mieink erősen aktívok, szellemi és anyagi jócselekedetekben tündökölnek. A róluk szóló legendák közt vannak hosszúak, rövidek, szárazak és érdekesekek, de nyelvi, irodalmi s kortörténeti szempontból valamennyien igen becsesek.

Katalin-legendánk egy kötetvastagságú, terjedelmes verses mű, az eredetiben 117 szakaszból és 4073 sorból áll. Szerzőjének kiléte nincs földerítve; a másolást két társa segítségével Sövényházi Márta tanult, rendkívül intelligens dömés-rendű soror végezte az 1529—1531. években, valószínűen még a margitszigeti vagy már a nagy-

váradí rendházban, ahová a szerzet tagjai a fenyegető török elől menekültek. A mű, mely az *Érsekujvári Kódex*-ben maradt fenn számunkra, gyönyörű színes (piros és kék vagy zöld) és cifra iniciálékkal s beléjük rajzolt képekkel van díszítve, amelyeknek művészi becsük sem jelentéktelen. Fordítás-e vagy eredeti, adatok hiányában eddig nem volt megállapítható; nekem az eredetinek vagy legalább is igen önálló szabad átdolgozásnak tetszik, amely forma régebbi időkben éppen nem volt szokatlan. «A XVI. és XVII. században folyvást apácák használták;»¹ az érsekujvári ferencrendi kolostorban fedezte föl Cseh János 1833-ban. Jelenleg a Magyar Tudományos Akadémia tulajdona.

Katalinról sok prózai és verses legenda maradt fenn latin, német, cseh stb. nyelven; eredetije, illetőleg forrása bizonyára latin textus lehetett. Valamennyinek hősnője egy nagy tanultságú, rettenthetetlen bátorságú királyleány, aki keresztény hitéért szembeáll tudósokkal, császárral, egész világgal s azért végre is vértanúságot szenved. A mű tehát a hithűség s a keresztény mártírság apoteozisa, azért volt oly igen kedvelt, népszerű olvasmánya a zárda rajongó lelkű, intelligens nőlakóinak.

A legrégebbi latin szöveg, mely a XIII-ik századból származik, még csak a passiót, vagyis a szentnek Maxentius császár által történt kivégeztetését tartalmazza; később járult hozzá — amint a mondák lavinaszerűen nőni szoktak — a leány megtéréséről (conversió), még később a születéséről (nativitás) szóló elbeszélő rész, így művünk régi alakjában a fentebbi három szakaszra osztható. Variánsokban azonban említve van a leány atyjának bevádoltatása a császár előtt s a leánynak a császár által történt megkérletezése, melyet az — minthogy már Krisztust választotta jegyesül — elutasít. E két motívumot én felhasználva, az előszót meghagyva, sőt kibővítve, az egész művet négy főszakaszra osztottam a következő címek szerint:

I. Első rész: Szent Katalin születése. (16 fejezet, 599 sor.)

II. Második rész: Szent Katalin gyermeksege, ifjúsága, neveltetése; atyja bevádoltatása, halála. Katalin megkérése (nem megférjhez); anyja és a jó császár halála. (18 fejezet, 811 sor.)

III. Harmadik rész: Katalin megtérése. (27 fejezet, 929 sor.)

IV. Negyedik rész: Katalin szenvedése, halála, megdicsőülése; esdeklés szent Katalinhoz. (122 fejezet, 2834 sor.)

Ezen beosztás mellett — amint az a szakaszok és sorok számából is kitetszik, — a mű arányosabb, a részek gazdagabbak, az

¹ Zolnai Gy.: Nyelvemlékeink 267. lap.

érdek a tartalom fontossága szerint folyvást növekszik. Egyéb változtatásokat is tettem rajta, de azoknak elsorolását itt mellőzve, néhány részletet mutatok be az elkészült műből:

Alexándriai Szent Katalin csodálatos története (élete és halála).

1. Bevezetés.

Istennek kegyelmessége
 — Mondhatatlan dicsősége —
 Igen nagy ő szentjeihez,
 Hisz' nekik annyi jót szerez,
 5 Hogy — mint szent Pál megjelenti, —
 Haló ember¹ nem érheti:
 Ők fent fényes mennyországban
 — Győzedelmes szentegyházban —
 Elnek mennyei étkekkel,
 10 Mondhatatlan örömekkel;
 Azonfelül e világban
 — Vitézkedő szentegyházban —
 Míg világ világul leszen,²
 Nevök dicsőséges leszen.
 15 És jóllehet Őr-Istennek
 — Menny és föld teremőjének —
 Minden szentinek halála
 És nevéért vallott kinja
 Drágalátos, dicsőséges,
 20 Mennyországban kedvesseges:
 De — mutatá igazsága, —
 «Bővebben áll boldogsága
 Az oly szentihez jelentvén,³
 Kik itt e világon élvén
 25 Őtet forróbban szerették,
 Keményb kinokkal követték.»⁴
 Ha pediglen meggondoljuk
 Krisztus nemes jegyesének,
 Szent Katalin nevű szűznek
 30 Isteni szent szeretetét,
 Kemény kinnal végezetit:⁵

Nagynak leljük ő szerelmét,
 Még nagyobbnak ő sérelmét.⁶
 Azért okosság jelenti,⁷
 35 Hogy ő szent cselekedeti
 Földön vőnek dicséretet,
 Mennyországban dicsőséget,
 Nagyobbat egyéb szenteknél,
 Fényesbet egyéb szűzeknél.
 40 Melynek csoda foganatját
 — E világban harcolatját —
 Halálával egybe vetve
 — És halálal emlegetve —
 Lássuk meg ez írás révén
 45 S boldoguljunk, szentül élvén.

Jó olvasó, kérlek téged,⁸
 Ki e történetet érted:
 Ne véld azt hiú regének,
 Sem ó könyvek regéjének:
 50 Tartsd azt tiszta igazságnak,
 Mely üdvére e világnak
 Istentől elrendeltetett,
 Hogy általa új életet
 Százan és ezren vegyenek,
 55 Őr-Jézusban örvendjenek,
 Kinek e szűz jegyese volt,
 Szent nevéért nagy bátran holt.
 Szent Katalint — kegyes hívek —
 S az Őr-Jézust dicsérjétek
 60 Együtt kegyelmes Atyjával
 És az áldó Szentlélekkel! Ámen.

¹ Haló ember = halandó ember.

² Mai nyelven: «Míg a világ világ lesz.»

³ Világosabban ki van jelentve.

⁴ Idézés az eredeti szövegből.

⁵ Kínos halálát.

⁶ A szűznek szenvedését.

⁷ Okosság mutatja (bizonyítja).

⁸ A következő 16 sor az átdolgozó hozzátoldása.

ELSŐ RÉSZ.

Szent Katalin születése.

2. Kosztusz király gazdagsága, boldogtalansága.

- Hajdanában, réges-régen
 — Pogányságnak idejében —
 Élt egy dicső fejedelem
 65 A szép s dús Ciprusz-szigeten;¹
 Kosztusz volt annak a neve,²
 Királyi vérből erede;
 Gazdag vala sok nagy kincscsel,
 Hatalmas számtalan néppel;
 70 Nagyobb vala szomszédinál,
 Környüllakó királyoknál.
 De — bár hatalmas volt nagyon, —
 Boldognak őt nem mondhatom,
 Mert — mint szent Ágoston
 mondja, —
 75 S bölcs ember minden jól látja:
 — *Nincs boldogság Isten nélkül,*
*Az ő esmérete nélkül.*³
 Kontusz pedig pogány vala,
 Istent nem ösméri vala;
 80 Földön vala nagy hatalma,
 Sok népeken diadalma;
 De mind e nagy uraságban
 Él vala szomorúságban, [dennél
 Mert — mi kincsnél jobb s min-
 85 S kisebb csak az üdvösségnél, —
 Magzatbeli gyönyörűség
 Nem vidítá: keserűség
 Volt éjjele és nappala,
 Sorsa bús, aggságos vala:
 90 Nem bír vala oly magzatot,
 Kire hagyná az országot.
 Azért kezdé tudakozni,
- Főbbjeivel tanakodni:
 Hogy s miképen az lehetne,
 95 Hogy magzatot nevelhetne.
 Gondolá: okosság lészen,
 Ha ő im ekképen téssen:
 Szolgáit mind béhivatá
 S tőlök buzgón tudakolá:
 100 Mit kellene néki tenni,
 Miképen azt véghez vinni,
 Hogy halálának utána
 Országa jól megmaradna
 S mi úton-módon lehetne,
 105 Hogy ő magzatot nyerhetne;
 Vagy pedig, ha az nem lehet,
 Utódjának meg kit tehet?
 Szolgái bölcssek valának,
 Nagy sok tanácsot tartának:
 110 Kiki mind hozzászól vala,
 Ki egyet, ki mást mond vala.
 De közülök egy fő vitéz
 — Ki múltat tud, jövőbe néz,
 Ki években jól elhaladt,
 115 Kiben vagyon tapasztalat, —
 Ilyen jó tanácsot ada,
 Királyához ekkép szóla:
 Hogy leveleket irasson,
 Erőt fennen parancsoljon
 120 Mind ő széles országának,
 Mind szegénynek, mind gazdagnak,
 Hogy egy napot megjegyezvén,
 Arra minden⁴ felkészülvén,
 Fővárosába gyűljenek,

¹ Kosztusz király lakóhelyére vonatkozólag a különféle források nem egyeznek meg. Szerintem Görögországon a keleti római birodalmat kell érteni: ennek fővárosa s a császár (augustus) székhelye Alexandria, Ciprusz pedig annak egyik tartománya, Kosztusz király (caesar) székhelye.

² Kosztusz a hagyomány szerint Nagy Konstantin testvére volt.

³ Gyönyörű jelmondat, melyet a történelem s az emberi élet viszontagságai igazolnak. Úgy gondolom, e két sor fejezi ki a mű «alapeszméjét» vagyis főgondolatát.

⁴ Minden = ök mindnyájan.

125 Nagy áldozatot tegyenek
A hatalmas isteneknek,
Kik jót tesznek mindeneknek;
Talán tán azt elfogadnák,

Király kérését megadnák:
130 Áldanák őt ajándékkal,
Szeretnék őt egy magzattal.¹

A tanács elfogadtatik, a levelek — szigorú paranccsal — az országba szétküldetnek, mely szerint a nép

«Jöjjön Alexándriába
Rhódis nevű városába.»²

3. Áldozat a pogány isteneknek.

135 Hagyott napra³ hogy jutának,
Egy szálíg felindulának:⁴
Nagy sok ajándékkal népek
A városba bégyülének.
Nem sok idő telék bele,
Kincessel város színig tele.
160 Király úr hogy ezt meglátá,
Kincses házát megnyitattá;
Reá vön királyi ruhát,
Fejébe tön dús koronát;
Üle délceg paripára,
165 Méne város piacára;
Csendességet parancsola
S nagy felszóval ekként szóla:
«Én szerető jó barátim
És bizodalmas hiveim!
170 Minden gazdagságunk vagyon,
Csűrünk, kamránk tele nagyon
S kedvünkre belőle élünk,
Ellenségtől nincs mit félnünk;
Mert vagyon népünk számtalan,
175 Hadi erőnk határtalan.
Kiknek fegyvere hatalmas,
Vitézsége diadalmas;

Csak magzatbeli szükségünk
Miatt lőn kénytelenségünk,⁵
180 Hogy titeket behívassunk
És isteneknek áldozzunk,
Kérvén: reánk tekintsenek
S nekünk fiat engedjenek,
Hogy ha majdan kimúlандunk
185 S istenek közé jutandunk,⁶
E reánk hallgató ország
S a sok drágalátos jószág
Veszedelemet ne szenvedjen,⁷
Annak méltó ura legyen.»
190 Ezt megmondván így tétete:
Nagy kübábat szereztete,⁸
Azt piacon felállatá
És istennek hivattatá.
Lőn mindennek parancsolat
195 Halálos rettentés alatt:
Kiki hogy legjobban tudja,
A kübábat úgy imádja:
Nagy térdhajással áldozzon,
Nagy vigassággal tapsoljon,⁹
200 Esedezés csak az legyen,
Hogy királynak fia legyen.
Mennyi nép a szót meghallá,
Mind egy igéig javallá
S — miként a törvény rendelé, —
205 Járula a kübáb elé:

¹ Áldják meg gyermekkel.

² Úgy kell képzelni, hogy Kosztusz királynak (mint keleti fejedelemnek) több lakóhelye van: Alexándria, az egész birodalom fővárosa; időnként az ő székhelye is, azért oda gyűjti össze a népet; Rhódis a fővárosnak egyik városrésze (kerülete).

³ Meghatározott (megparancsolt) napra.

⁴ Mindnyájan felkerekedtek.

⁵ Gyermekek hiánya miatt.

⁶ Keleti felfogás szerint a jeles fejedelmek haláluk után istenekké magasztaltatnak. ⁷ Károsodást ne szenvedjen.

⁸ Az eredetiben «egy kw laabat» = van. Toldi F. ezt «kübáb»-ra igazítja ki, Szilády Áron az utóbbi alakot meghagyta, én is, mert így a kifejezés erősebb.

⁹ A hangos imádkozás keleti szokás.

Indítának vigasságot
 S elkezdek az áldozatot:
 «Néik lelkest vágnak vala,
 Néik pedig sírnak vala;
 210 Néik vigadoznak vala
 És néik csak bembelnek vala.»¹
 Igy egy héten minden napon
 Kétszer lőnek áldozaton.²
 Ez meglévén, búcsút vőnek³
 215 És házokba elmenének.

De — miként szent Dávid mondja
 És könyvében írva hagyta: —
 «Pogány istenek ördögök,
 Megtartásra nincs erejük,⁴
 220 Embert ők nem segélhetnek,
 Kérést nem teljesíthetnek.»
 Lám, királynak sem használja,
 — Ámbár nagy sok időt vára, —
 Hiában lőn áldozata:
 225 Csak gyermek nélkül marada.

A király hírét hallván Alforábiusz «bölc»-nek (aki «Égnek forgásait tudná, jövődöket megmondaná»), nagy jutalom-ígéréssel előhivatja s tanácsát kéri. Az meggyőződven róla, hogy király s királyné «Nem szenvednek oly vétekben Hogy gyermekök ne lehessen» újabb áldozást tanácsol az ismeretlen istennek («Egy legfőbb úr van közöttök, ki parancsol a többivel S felséges dolgokat mivel»).

8. *Új bálványképet öntenek: Krisztus-kép lesz belőle; annak alakja, ereje.*

Szavát király megfogadá:
 Kincses-házát megnyitattá;
 Képmíves⁵ kezébe adat
 Teméntelen sok aranyat.
 420 Az a mintát felállatá,
 A képet kifaragtatá;
 Művét formába önteté;
 Öntést siker nem követé:
 Kép nem lőn bálvány-alkatú,
 425 De keresztfa-ábrázatú.
 E dolog hogy meglátták,

Rajta a nép csodálkozik;
 Nagy félelem szállott rája,
 Könytől ázott két orcája.
 430 Elámula a királyság,⁶
 Megrémüle mind az ország;
 Valaki a képhez mégyen,
 Hogy neki hódolást tégyen:
 Látja fényes ábrázatját,
 435 Csodálatos rajzolatját;
 De az alakot a képen
 Senki sem tudja, mi legyen.

A bölc tanácsára a csoda-képnek újra áldoznak.

Mihelyt a szót elvégezé,
 445 Király tüstént elkezdeté
 Az áldozatot tétetni,
 Isten kedvét kerestetni:

Áldozék nagy tisztességgel
 Mind ő temérdek népével;
 460 Azután a képet vevé
 És önnön vállára tevé,

¹ A fentebbi régies ízű sorokat oly érdekeseknek s jellemzőknek találtam, hogy idézésökről nem mondhattam le. Értelmük: némelyek lelkesülten táncoltak, mások sírtak; némelyek ujjongtak, mások üvöltöttek. A hangos kiabálás és tánc a keleti népek isteni tiszteletében máig szokásban van.

² Kétszer áldoztak naponként.

³ Elbúcsúztak.

⁴ «Mert a pogányoknak minden isteneik bálványok: de az Úr az eget teremtette. (96-ik zsoltár, 5-ik vers.)

⁵ Képmíves = képfaragó és öntő = szobrász.

⁶ A királyság = az egész ország, az egész nép.

Indula a templom felé,
 Pogány istenei felé.
 De — mert Krisztust és ördögöt
 465 Egy sorba nem helyezhetöd
 «És mert a szálló illatját
 Kígyók nem illatozhatják:»¹
 Mihelyt a képet bévivé
 És a templomban letevén,
 470 Ottan tüstént lehullának

A bálványok s elromlának
 És nem lelék módját, szerét,
 Hogy újra felemelhessék.²
 Krisztus nem tűré továbbra:
 475 Bálvány álljon a templomba.¹
 Mikor mind ez megtéteték,
 Király úrnak jelenteték:
 Háza nem lesz soká árva,
 Lesz szépséges szép leánya.

MÁSODIK RÉSZ.

Szent Katalin gyermeksége, ifjúsága, atyja bevádoltatása.

Csodás égi jelek feltűnése után megszületik a várva-várt gyermek: rendkívüli szépségű leányka. Alforábíusz tanácsára Katherinának nevezik («Katalin név jelentése: Bálványoknak ledőlése».)³ Hét éves korától fogva jeles «oktatók» képezik a tudományokban:

620 A lányt oly bölcsnek nevelték:
 «Fényes gyöngy»-nek hivatatták.⁴
 632 Hamar lőn olyan híressé,
 Tudományban oly jelessé,
 Hogy széles Görögországban

635 Nem volt párja tanultságban;
 Tanultak közt ez lőn neve:
 «A tudomány nagy mestere»;⁵
 Ily nevet is adtak rája:
 «A tudósok nagy tanárja».⁶

Nagy tanultságával, okosságával és bátorságával megvédi a leány hűtlenséggel vádolt atyját a császár előtt, kimutatván a vád hamisságát. Az halálos ágyán ilyen rendelkezést tesz leányára nézve:

1061 Im, e képet neked adom⁷
 S erős parancscsal meghagyom,
 Hogy csak ez Istent imádjad

1065 És a többi mind elhagyjad,
 Mert csak ez a bizony-Isten,
 Rajta kívül egyéb nincsen.⁸

Továbbá ezt:

1085 «Te soha ne menj egyébhez,
 Csak, mint te vagy, olyan széphez

Olyan bölcshez, oly gazdaghoz,
 Méltóságra hasonlóhoz».⁹

¹ Érdekes naiv hasonlat, azért idéztem csaknem szóról-szóra. (A szálló virágjának kitünő illata van.)

² Hogy újra felállíthassák.

³ A Katalin-név (a legendának Vorogió Jakab-féle variánsa szerint) «idolorum catha (universalis) ruina = az összes bálványistenek leomlása».

⁴ «Zyz zenth Ketherína: gheregeknek gyengye» (Nytár V. 52. és XI. 238. l.)

⁵ Német legenda: 215. sor.

⁶ «És mesterek gyengyének» (legendánk 582-ik sora).

⁷ A Krisztus-képei, melytől a bálványok leomlottak volt.

⁸ Ez az egy valóban létező Isten, rajta kívül másik nincsen.

⁹ Legendánk: 646—649. sorai.

Atyja halála után Katalin trónra jutva, bölcsen országot.

26. Császár-változás.

Történik ám, hogy a császár
 Portájára kuvik rászáll:
 A jó s nemes fejedelem
 Holtra vált egy bús éjjelen.
 Maximinus, a nagy lélek,
 Mozdulatlan tetemmé lesz.¹
 1165 Jaj, a halál zord, kegyetlen,
 Rád les minden percenetben;
 Rád les, lesujt, jéggé fagylal,
 Elbánik kicsinnyel, naggyal;
 Maximinus, trónok éke,
 1170 Lón multjának düledéke.²
 Birodalma sirt, siratta,
 Vég-tisztességét megadta;
 Testét elnyelé föld gyomra
 S — amin népet
 1175 Nagy gond tépett, —
 Más került az uralomra.
 Maxentius volt a neve:
 «Gonosz volt a természete»,
 Így találjuk azt megírva»;³
 1180 Kitűnt gonoszsága nyilván:
 Nevének pusztá hallása
 Bánatot zudított másra;
 Ő volt népek rémitője,
 Jó emberek üldözője;
 1185 «Tekintetét úgy rettegek,
 Mint héjját a pelyhes csibék».⁴

27. A császár fiát házasilja.

Ezen hatalmas császárnak
 Gondolati messze járnak;

Egyszer az a vágya támadt:
 1190 Feleség kell a fiának.⁵
 Nosza rajta, követséget
 Küld szét leánykérés végett:
 «Hol egy szép s okos lány volna
 Hozzátok el udvaromba;
 1195 Fejedelmi törzsből légyen;
 Hogy ne szálljon reám szégyen!»
 Követségek tudakolták
 Udvarok rangját, mivoltát;
 Szolgákkal is szóba állnak;⁶
 1200 Kivánt célra hol találhatnak;
 Végre egyik — görög-féle —
 Hozzájok ekként beszéle:
 «Hegyen, völgyön és tengeren,
 — Merre nap kél, nap elpihen, —
 1205 Szép lány virúl csak egyetlen,
 A szépsége hihetetlen:
 Arca tejben úszó rózsa,
 Szeme, mintha csillag volna;
 Tekintete, mosolygása:
 1210 Kelő hajnal hasadása;
 Bejárhattok messze földet,
 Észak-, nyugat-, dél- s keleten
 Innen és túl tengereken
 Hozzá hasonlót nem leltek!»
 1215 «Nos és hol az ő hazája?»
 «Cipruszban találtok rája»;⁷
 Kosztusz király hős magzatja,
 Országát jól igazgatja;
 Olyan gazdag a tudása:
 1220 Bölcsék közt nincs párja, mássa».
 «Azt elhozzuk, nincsen korlát,

¹ Maximianus (aki helyett én Maximinus nevet használok) a történelem tanúsága szerint is 305- vagy 310-ben (tehát Katalin kivégzése előtt) halt meg; utóda Maxentius (306—312) lón. Egyébiránt a 305—324. évek = zavarok ideje (interregnum), így bátran használhattam akármelyik dátumot és változtathattam a császárt.

² Lón multjának romja. E szakaszok az átdolgozó hozzászólásai.

³ Így találjuk azt megírva.

⁴ Cseh legenda. 6—14. sor.

⁵ Katona: Alex. sz. Kat. 76. lap. Így, ahogy én adom, várakozáskeltőbb, tehát érdekesebb a történet.

⁶ A szolgák gyakran legjobban ismerik az udvarok belső életét, a személyeknek jellemét.

⁷ Cseh legenda 168—179. sorok. E forrás Alexándriát mondja a lány lakásának, de úgy az egész esemény sor nem világos, az én felfogásom és előadásom szerint igen. Katalin csak később költözik Alexándriába.

Ide hamar egy vitorlát!
Vállalatban ha kitartunk,
Nagy jutalom üti markunk;
1235 El tehát a szép szigetre,
Hozzuk a mátkát sietve!

28. *A császár követsége Katalinéknál.*

A követség elevezvén
Kiköt Ciprusz dús szigetjén;
De nem bámul pázsit zöldjén:
1230 Egyenest a várba fölmen;
Nyil-sebesen viszi lába
A királyi palotába.
Amint őket bevezették,
«Ki van itthon?» kérdezték;
1235 Hát ime, királyné s lánya
Egyszer csak előttök áll.
No, volt nézés, csudálkozás,
Tekintettel tanakodás;
Tündér-álmok velők játszott,
1240 Még a szemök is kápráztott;
Mert a lány – csodák csodája! –
Szebb, mint zengé a hír szája.
«Ez az, ő az, mienk lészen!»
Sugták kábúlva egészen
1245 S királynétől – mivel féltek,
Hogy rossz választ
A lány választ, —¹
Titkos kihallgatást kértek.

29. *A követség a királynénál.*

«Felség!» — kezdék — «mi a
[császár
1250 Udvarából . . . , ő reá vár
Nagy szerencse...», így makogtak²
És fejökkel bólogattak.
«Ejnye, milyen nagy tisztesség!

De lányommal szólni tessék;
1255 A császár úr, meg a fia...?
Meg kéne tán gondolnia,
Avagy legalább látnia?»
«Dehogy, kérem: ilyen szépség!
Itt nem lehet semmi kétség:
1260 A lány bájos, szelíd, szende,
Alig néz a férfi-szembe;
Tekintete csupa jóság,
Arcán királyi méltóság;
Fejedelmi vér anyja, apja,
1265 Csak senki más el ne kapja!
Imé, teszünk fogadalmat:
Készítsék a lakodalmat!»

30. *Az egyesség; a jó hír.*

Óh anyák, kiknek leánya
Szívök egyetlen bálványa;
1270 Kik hiszitek: színén földnek
Szebbek, jobbak nem teremnek,
Akik rangra, kincsre vágytok,
Egyéb hiányt meg se láttok:
Ti lányotok – csak hogy keljen –
1275 Adjátok egy állító helyben,
Bár a legény hűle, kába,
De aranylánc csüng nyakába
S kényelem int, rang, nemesség:
Tüstént megvan az egyesség;
1280 A szegény lányt
Adják mindjárt:
«Itt van, tessék, a tiétek!»
Jó, a mondják:
«Aztán gondját viseljétek!»
1285 Teher a lány és nem vagyon,
Volt és marad... olcsó nagyon.
Királyné is — császár kérte! —
A lányát oda ígerte.³

Mindkét udvarban menyegzőre készülnek. Katalin megtudja, hogy a sürgés-forgás érette van s bár udvarhölgye és anyja erősen unszolja, a házasságot ellenzi:

Kijelenté egyenesen:
Császár menyé ő nem leszen;

1365 Nincsen erő, nincs hatalom...
Ő holtig marad hajadon.

¹ Attól tartanak, hogy kedvezőtlen válasz adását határozza el a leány, rosszra dönti el a dolgot.

² Eleintén meg vannak hatva a követek s alig tudnak beszélni (csak mókognak), később bele melegednek és szónokolnak.

³ ... Eam a matre sibi dari Quod cum matri beate katherine placuisset... (Krakkói szöveg; Katona : 76. lap 1. jegyzet alján).

Mondjam-e tovább ez érdekes, vonzóan naiv történetet? Számos forrásból ismeretes az a m. t. közönség előtt:

A királynét eltemették;

Kis ideig emlegették,

1405 Aztán — ez a sors szabálya, —

Rászallt feledés homálya.

Mert földön örökké semmi

— Nem állandó:

— Változandó! —

Mindennek porrá kell lenni!

A császár fia keservében, hogy a leány övé nem lesz, eldobja az életet:

1444 Délceg fia tűnt, oda van

S a nagy császár... boldogtalan!

HARMADIK RÉSZ.

Katalin megtérése.

Katalin útra kél, eltéved az erdőben, ott egy kunyhót talál, homlokzatán a Krisztus-képet látja.

1475 Látá ugyanaz alakot,

Melyet jó atyjától kapott,¹

Hogy ismeretét kívánja

És egyedül azt imádja.

Aranyból volt annak képe

1480 S látszék hajolni feléje.²

Többszöri találkozás és vitatkozás folyamán a gunyhóban lakó remete a leányt megtéríti; új képet ad neki: Máriát, karján a kised Jézussal.

2110 Katalin a szót megérté

S magát megkeresztelteté.

Hazatérvén, álmában megjelenik neki Jézus s Anyja kérésére Katalint eljegyzi:

2158 Katalinnal azt megteszem,

Hogy öt jegyesemmé veszem;³

2162 Im gyűrűmet néki adom.

Öt jegyesemmé fogadom.

Katalin felébredvén, a gyűrűt az újján leli:

2212 Katerina fölebredve

A kép előtt térdepelve

Leli magát szobájában

2215 Hát a gyűrű ott az újján!⁴

Im, látása igaz vala.

A Krisztus nála járt vala!

A nagy tisztességtől szíve megrendül. Siet a remetéhez, elbeszéli a látomást. Az bátorítja; evangéliumot ad neki s megjósolja vértanui halálát:

2240 «Te jegyesednek hitéért

Mártírrá léssz ő nevéért».

¹ Lásd fentebb az 1061—1066. sorokat.

² Középkori tárgyú költői művekben gyakori motívum, a Zrinyiásban is előfordul.

³ Katona : 81. lap, 2-ik kikezdés.

⁴ Krakkói legenda (Katona : Alex. sz. Kat. leg. 81. lap.)

Katalin — hitében újjá születvén — ahhoz hűséget fogad s a remete áldását kéri.

2262 A remete őt megáldá

S nagy vígsággal elbocsátá.

Katalin jóságos, kegyes királyné, népének oktatója, jóltevője:

2294 Hitták őtet «jámborság»-nak,
«Fejedelmek virágja»-nak,

«Elnyomottak védőjé»-nek,
«Az igazság tüköré»-nek.

De — Krisztus szolgálatára lévén fő gondja — beléun az uralkodásba s elköltözik:

2230 Ezen dicső fejedelem
Nem maradt Ciprusz-szigeten:
Ország gondjáról lemondva
Elköltözött távol-honba,
Fényes Alexándriába,

2235 Császárnak székvárosába.
Ottan palotát épített,
Néhány hű szolgát kerített
S azon vala minden módon,
Hogy csak Istennek szolgáljon.¹

NEGYEDIK RÉSZ.

Katalin szenvedése, halála, megdicsőülése.

Ez a legérdekesebb: epikai keretben valóságos dráma, ezért külön előszava van. A császár (Maxentius) üldözi a keresztényeket, a leány pártjukat fogja; ő a bálványoknak nem áldoz, sőt szembeszáll a császárral. Ez előbb maga vitatkozik; célhoz nem érven, a leányt tömlöcbe vetteti; majd ötven tudóst hivat annak megtérítésére; mind hiában: hosszú, mozgalmas, észfacsaró vitában azok legyőzetnek, sőt... megtérnek, meg a leányőrző vitézek (kétszázan), a nép nagy része, a hadsereg, az udvari emberek, maga a királyné is.² A császár dühös: a megtérteket tűzbe hányatja, lefejezteti; utoljára maga marad és erőlködése sikertelenségén kesereg. Szörnyű kinzó eszközt (beretvákkel és vasszegekkel felszerelt forgó kereket) készített a leány számára:

4314 Késedelem nem sok telék,
A szerszám elkészítették;

Oly rettentő éles vala:
Rá nézni is szörnyű vala.

¹ E néhány sor (a források alapján) igen szükséges hozzátoldás a «Negyedik rész»-szel való összefüggés végett. Így a leánynak Alexándriában működése, a császárral összeütközése stb. meg van okolva.

² Nagyon érdekes jelenet a királyné s Porfiriusz hű embere látogatása a börtönben, továbbá a leány imája a császárnéért annak kivégeztése előtt.

Összegyűl a nép, a gépet — elrettentésül — Katalinnak bemutatják; a király szóval is fenyegeti:

3556 Minden tagod széttöretik

És izekre szaggattatik.

A leány esdeklésére azonban csoda történik:

4602 Rettentő mennydörgés támadt,
Tépte, dönté a szállákat;
Föld erősen megindula;

Rút halállal kivégeze.
Ezek együtt elveszének
S mind pokolra sülyedének.

4605 Angyal mennyekből leszálla:

4616 A pogányok szenvedének,
Keresztények menekvének.
Császár szintén futamodék,
De csak alig menekedék;
4620 Kezde szörnyen bosszankodni,
Sorsát bús szókkal siratni.

A kerekeket eltöré
S népre oly hirtelen veté,
Hogy az eszköznek forgása,
Sebes tova-szaladása

4610 Négyezer pogányt megöle,

A hatalmas császár sír; majd üvöltve gyötrődik:

4839 Oly rettentő búban vala:

Csaknem tébolyodott vala.

Utolsó nagy jelenetben felajánlja trónját, méltóságát:¹ hasztalan, a leány állhatatos marad; sorsa immár élet (a pogány isteneknek áldozással) vagy szörnyű halál. Ő az utóbbit választja; énekelve megy a vesztő-helyre; szózata a néphez. Végső imájában is jót cselekszik: isteni jegyeséhez ekként esdekel:

065 «Én Tégedet arra kérlek,
Hogy, kik majd nevembet kérnek,
Szükségükben, nyomorukban,

E világon bármely zugban:
Öket, Uram, meghallgassad,
5070 Kérésöket mind megadjad.

Az égből szózat hallatszik, mely ezt mondja:

5103 «Jöjj énhozzám, választottam,
Kinek üdvösséget adtam;

Kik engem nevedben kérnek,
Segítséget tőlem vesznek;

5105 Jöjj el immár, hű jegyesem,
Amit kértél, mind megteszem:

Kiért te téssz imádságot,
Annak adok boldogságot».²

A kivégzés — teljes lelki nyugalom és méltóságos magatartás mellett — véghez vitetik.³

5187 Ottan két csoda történék:
Első, hogy bár fejét vevék,
Vér nem szökelte nyakából,
De tej folya derekából.

Másik csoda megint ez lőn,
Hogy — mikor kivégezve lőn —
Mennyből angyalok szállának
És ő néki szolgálnak;

¹ Cseh legenda 3166—3251 (Kardos: Alex. sz. Katalin: 12. lap).

² Akik Jézushoz szent Katalin nevében imádkozandnak, azok kérése meg fog hallgattatni.

³ A kivégzés — a leghitelesebb források szerint Kr. u. 310. nov. 25-én pénteken reggel 9 órakor történt. A szűznek emlékét az Egyház tényleg a jelzett napon ünnepli és nagy tiszteletben tartja.

Testét karjokra emelék,
 Sinai hegyre felvivék,
 Mely oda nagy messze vala,
 Húsz napi járóföld vala.
 Ott is nagy csudák esének :

Kórok gyógyulást lelének;¹
 Testéből foly ki szent olaj,
 Melytől vigaszik minden baj ;
 Lelke vigad mennyországban,
 Dicsőségben, boldogságban.

A mű, mely valóságos magyar vallásos eposz, tehát az «Elvesztett paradicsom» s a «Messiás» mellé állítható, a következő sorokkal végződik :

183. *Esdeklés Szent Katalinhoz.*

5164 «Boldog szent szűz, Katarina,
 Akit kedvel Szűz Mária :
 Imádd értünk teremtőnket,
 Szerezd meg üdvösségünket ;
 Nyerd meg minden kívánságunk,
 Tedd égivé áhítatunk ;
 Úr Jézusunk kegyelmébe

Végý be hívek seregébe,
 Hogy Te veled dicsőülvén,
 Vigadhassunk mind örökké !
 Engedje azt már mi nekünk
 Atya, Fiú és Szentlélek
 Az egy örök élő Isten,
 Örökkön örökké.

Ámen !

Micsoda szárnyalása a léleknek, mélysége s tisztasága az érzelmeknek, lebilincselő bájossága (az eredetiről szólva) az előadásnak ! Szóljak-é a szerkezetről, a költői képekről, a ritmus hangzatosságáról ? Micsoda paedagógiai érték, micsoda aktualitás a mai véres, sáros, iszapos korban ! Én nem azt kérdelem : érdemes-e a mű a közlésre, hanem azt : maradhat-é e kincs soká rejtekben, használatlanul ?

Szent Katalin, kelj ki sirodból s tanítsd az ifjú lelkeket magasabb ihletre, ideális világnézetre, Isten-félelemre és hithűségre !

¹ Betegek meggyógyultak.

A MENNYISÉGTAN-, TERMÉSZETTUDOMÁNYI OSZTÁLY FELOLVASÁSAIBÓL.

A görbék kinematikai származtatása.

Suták József r. tagnak 1917. évi október hó 19-iki felolvasása.

1. Definíciók.

«A görbék abszolút elmélete» című előadásomban bevezetett jelöléseket a jelen alkalommal is változtatlanul megtartom.

Legyen P_0 és Q_0 M_0 merev-rendszer két oly görbéje, melyeknek pontjai között oly vonatkozás van, melynél fogva Q_0 görbe s_0 ivéhez tartozó $Q_0(s_0)$ pontnak a P_0 görbén egy, de csakis egy pont felel meg, melyet $P_0(s_0)$ -val jelölünk. Mivel az egymásnak megfelelő, homolog pontok relatív helyzete független M_0 -nak a fix M térben elfoglalt helyzetétől, azért, ha a homolog P_0 és Q_0 pontok relatív helyzetét a

$$P_0 = Q_0 + x \bar{e}_{s_0} + y \bar{v} \times \bar{e}_{s_0} + z \bar{v}_0 \dots \dots \dots \text{I.}$$

egyenlet szemlélteti, hol x, y, z szintén s_0 függvényei, akkor M_0 mozgása x, y, z -t invariánsul hagyja.

Ha már most M_0 az M térben úgy mozog, hogy t időben $Q_0(s_0)$ pontja s ehhez a ponthoz tartozó fundamentalis triédere egybeessék az M tér Q görbéjének $Q(s)$ pontjával illetőleg fundamentalis triédérével, akkor $Q_0(s_0)$ homolog pontja $P_0(s)$ M tér oly P pontjával esik egybe, melynek helyzetét a következő egyenlet határozza meg:

$$P = Q + x \bar{e}_s + y \bar{v} \times \bar{e}_s + z \bar{v} \dots \dots \dots \text{II.}$$

hol x, y, z éppen olyan függvényei s_0 -nak, mint az I-ben.

A leírtuk mozgással M térben meghatározott P pontok halmazát kinematikai görbének-, Q -t fix bázis-nak Q_0 -t mozgó bázisnak, $P_0(s_0)$ pontot generatornak, az egész P_0 görbét a generator tartójának, a

$$P_0 - Q_0 = P - Q = \bar{r} \dots \dots \dots 1.$$

vektort pedig vezérvektornak nevezzük.

Mivel M_0 jeleztük mozgása következtében úgy s_0 mint s t függvénye, azért ha úgy az I-et, mind a II-t «a görbék abszolút elmé-

leté»-nek első alaptételére¹ való tekintettel t szerint differenciáljuk s aztán a nyert egyenleteket egymásból kivonjuk, akkor a következő relációhoz jutunk:²

$$P' - P'_0 = \bar{\omega} \times \bar{r} + (s' - s'_0) \bar{e}_s \dots \dots \dots \text{III.}$$

hol

$$\bar{\omega} = - \left(\frac{s'}{\tau g_s} - \frac{s'_0}{\tau g_{s0}} \right) \bar{e}_s - \left(\frac{s'}{\rho v_s} - \frac{s'_0}{\rho v_{s0}} \right) \bar{v} \times \bar{e}_s + \left(\frac{s'}{\rho g_s} - \frac{s'_0}{\rho g_{s0}} \right) \bar{v} \dots \dots \dots \text{IV.}$$

Az I–IV. terjedő egyenletek alkotják a *kinematikai görbék fundamentalis egyenleteit*.

Ha a P_0 és P görbék ivét rendre σ_0 és σ -val jelöljük, akkor a III. egyenletet következő alakba is írhatjuk:

$$\bar{e}_\sigma s' - \bar{e}_{\sigma_0} s'_0 = \bar{\omega} \times \bar{r} + (s' - s'_0) \bar{e}_s \dots \dots \dots \text{III.'}$$

\bar{r} definíciója alapján:

$$\bar{r}' = \bar{e}_\sigma s' - \bar{e}_s s', \quad r'_0 = \bar{e}_{\sigma_0} s'_0 - e_{s0} s'_0 \dots \dots \dots 2.$$

A III.' alapján pedig:

$$\sigma' \cos(\bar{e}_\sigma, \bar{r}) - \sigma'_0 \cos(\bar{e}_{\sigma_0}, \bar{r}) = (s' - s'_0) \cos(\bar{e}_s, \bar{r}) \dots \dots \dots 3.$$

$$\sigma' \cos(\bar{e}_\sigma, \bar{\omega}) - \sigma'_0 \cos(\bar{e}'_{\sigma_0}, \bar{\omega}) = (s' - s'_0) \cos(\bar{e}_s, \bar{\omega}) \dots \dots \dots 4.$$

A 2. alatt levő egyenleteket még a következő a III.'-sel equivalentens egyenletbe foglalhatjuk össze:

$$\bar{r}' - \bar{r}'_0 = \bar{\omega} \times \bar{r} \dots \dots \dots 5.$$

Ha a két bázison a mozgás közben leírt utak egymással egyenlők, akkor kinematikai görbénket rulettának nevezzük.

A rulettára nézve tehát

$$\begin{aligned} s' &= s'_0, \\ \bar{e}_\sigma s' - \bar{e}_{\sigma_0} s'_0 &= \bar{\omega} \times \bar{r} \dots \dots \dots \text{V.} \end{aligned}$$

$$\frac{\sigma'}{\sigma'_0} = \frac{\cos(\bar{e}_{\sigma_0}, \bar{r})}{\cos(\bar{e}_\sigma, \bar{r})} = \frac{\cos(\bar{e}_{\sigma_0}, \bar{\omega})}{\cos(\bar{e}_\sigma, \bar{\omega})}.$$

Rulettánk közönséges rulettává lesz, ha a generator tartója ponttá zsugorodik össze; azaz, ha

$$P'_0 = 0.$$

Ennek, valamint az V. és 5. alatt lévő relációknak az alapján a közönséges ruletta karakterisztikus egyenletei:

$$x' - \frac{y s'_0}{\rho g_{s0}} - \frac{z s'_0}{\rho v_{s0}} + s'_0 = 0,$$

¹ A Szent-István-Akadémia Ért. I. 125. l. 1916.

² A Math. és Term. Ért. XXXV. k. 72. l. 1917-ben ennek a tételnek már egy másféle levezetését bemutattam.

$$y' + \frac{x s'_0}{\rho g_{s0}} + \frac{z s'_0}{\tau g_{s0}} = 0, \dots \text{VI.}$$

$$z' + \frac{x s'_0}{\rho v_{s0}} - \frac{y s'_0}{\tau g_{s0}} = 0;$$

$$\bar{e}_\sigma \sigma' = \bar{\omega} \times \bar{r},$$

$$\bar{e}_\sigma \perp \bar{\omega}, \bar{r} \dots \text{VII.}$$

$$\bar{e}_\sigma \sigma' - \bar{e}_s s' = \bar{r}' = \bar{\omega} \times \bar{r} - \bar{e}_s s'.$$

Ha $\bar{\omega}$ és \bar{r} abszolút értékeit rendre ω , illetőleg r -rel jelöljük, akkor

$$\sigma' = \omega r \sin(\bar{\omega}, \bar{r}) \dots 6.$$

A legutolsó egyenletből pedig tekintettel a II. egyenletre és \bar{r} definíciójára :

$$r r' + x s' = 0. \dots 7.$$

Ha a mozgó bázison leírt ív nulla, akkor kinematikai görbénket *siklási görbének* mondjuk.

Ebben az esetben Q_0 görbe egyik pontja — mondjuk O_0 — végig siklik Q -n; mivel Q_0 -nak O_0 -hoz tartozó fundamentalis triedere M_0 -ra nézve fix, azért jelölésére a szokásos

$$(\bar{e}_{s0}, \bar{v}_0 \times \bar{e}_{s0}, \bar{v}_0) = (i_0, j_0, k_0)$$

szimbolumot használjuk; következőleg :

$$P_0 = O_0 + x i_0 + y j_0 + z k_0 \dots \text{I}'$$

Végül kinematikai görbénket *spiralis*-nak nevezzük, ha

$$\bar{v} \times \bar{e}_s = \cos 2n\pi s \bar{e}_s + \sin 2n\pi s \bar{b} \dots 8$$

2. A közönséges ruletták görbületi sugara.

Ha a VII. első egyenletét a harmadikra való tekintettel t szerint differenciáljuk, akkor a következő relációhoz jutunk :

$$\frac{d\bar{e}_\sigma}{d\sigma} \sigma'^2 + \bar{e}_\sigma \sigma'' = \bar{\omega}' \times \bar{r} + (\bar{\omega} \times \bar{e}_\sigma) \sigma' - (\bar{\omega} \times \bar{e}_s) s'.$$

Ha pedig ezt balról \bar{e}_σ -val vektorialisan megszorozzuk, akkor ρ_σ számára a következő egyenletet nyerjük :

$$\frac{\bar{b}_\sigma}{\rho_\sigma} \sigma'^2 = -(\bar{\omega}' \cdot \bar{e}_\sigma) \bar{r} + [\sigma' - (\bar{e}_s \cdot \bar{e}_\sigma) s'] \bar{\omega} \dots \text{VIII.}$$

1. Pl. Ha a bázisok egysikü görbék és $\bar{v}_0 = \bar{v}$ mozgás közben nem változik, akkor

$$\bar{\omega} = \left(\frac{1}{\rho g_s} - \frac{1}{\rho g_{s_0}} \right) s' \bar{v} \dots \dots \dots 9.$$

Ha tehát $s' \bar{v}$ együttthatójának előjelét ε -nal, abszolút értékét pedig g -vel jelöljük, akkor

$$\bar{\omega} = g s' \varepsilon \bar{v}, \quad \omega = g s' \dots \dots \dots 9'$$

Legyen már most P_0 a bázisok közös síkjának egyik pontja, akkor a 6. értelmében

$$\sigma' = g r s' \dots \dots \dots 10.$$

Tekintettel \bar{r} definíciójára és II.-ra a VII. első egyenletének \bar{e}_s -sel való skaláris szorzata a következő képlethez vezet:

$$\bar{e}_s \cdot \bar{e}_\sigma = - \frac{\varepsilon y}{r} \dots \dots \dots 11.$$

Ha most megfontoljuk még, hogy $\bar{\omega}' \parallel \bar{\omega}$ és

$$\frac{\bar{b}_\sigma}{\rho_\sigma} = \frac{\bar{v}}{\rho g_\sigma} \dots \dots \dots 12.$$

akkor a VIII.-ból

$$\frac{1}{\rho g_\sigma} = \frac{\varepsilon g r^2 + y}{g r^3} \dots \dots \dots 13.$$

2. Pl. Ha a fix bázis egyenes és ρg_{s_0} előjele η , akkor

$$\varepsilon = -\eta, \quad g = \frac{\eta}{\rho g_{s_0}}, \quad \sigma' = \frac{\eta r s'}{\rho g_{s_0}}; \dots \dots \dots 14.$$

$$\frac{1}{\rho g_\sigma} = \eta \frac{y \rho g_{s_0} - r^2}{r^3} \dots \dots \dots 15.$$

Hasonlítsuk össze ρg_σ -t P_0 -nak Q_0 -ra vonatkozó

$$Q_1 = Q_0 + x \bar{e}_s \dots \dots \dots 16.$$

talppont görbájének geodetikus görbületi sugarával ρg_{s_1} -gyel. Ha a 16-ot a VI.-nak a jelen speciális esetnek megfelelő egyenletrendszerre való tekintettel t szerint differenciáljuk, akkor nyerjük, hogy

$$\bar{e}_{s_1} s_1' = \frac{s_0'}{\rho g_{s_0}} (y \bar{e}_{s_0} + x \bar{v} \times \bar{e}_{s_0}),$$

honnan

$$s_1' = \frac{\eta r s_0'}{\rho g_{s_0}} = \sigma' \dots \dots \dots 17.$$

Ez Steiner ismeretes tétele. Ebből a két egyenlethől

$$\begin{aligned}\eta r \bar{e}_{s_1} &= y \bar{e}_{s_0} + x \bar{v} \times \bar{e}_{s_0} \\ \eta r \bar{v} \times \bar{e}_{s_1} &= -x \bar{e}_{s_0} + y \bar{v} \times \bar{e}_{s_0} \dots\dots\dots 18.\end{aligned}$$

Ha ezeknek ez egyenleteknek elsejét a jelen esetre vonatkozó VI-ra való tekintettel t szerint differenciáljuk s aztán a nyert egyenletet skalárisan megszorozzuk $\bar{v} \times \bar{e}_{s_1}$ -gyel, akkor ρ_{gs} számára a következő értéket nyerjük:

$$\frac{1}{\rho_{gs_1}} = \eta \frac{2r^2 - y \rho_{gs_0}}{r^3}; \dots\dots\dots 19.$$

következöleg:

$$\frac{1}{\rho_{g\sigma}} + \frac{1}{\rho_{gs_1}} = \frac{\eta}{r} \dots\dots\dots 20.$$

3. Pl. Válasszuk most mozgó bázisul P_0 -nak Q_0 -ra vonatkozó talppontgörbéjét, generatorul ugyanazt a P_0 pontot, tehát

$$P_0 = Q_1 + x_1 \bar{e}_{s_1} + y_1 \bar{v} \times \bar{e}_{s_1} \dots\dots\dots 21.$$

fix bázisul pedig azt a görbét, melyet nyerünk, ha a 2. Pl. rulletáját egyik érintője körül 180° -al megforgatjuk, minek következtében geodetikus torziója ellenkező előjelűvé változik.

Mivel P_0 és Q_1 definíciója alapján

$$x_1 \bar{e}_{s_1} + y_1 \bar{v} \times \bar{e}_{s_1} = y \bar{v} \times \bar{e}_{s_0}, \dots\dots\dots 22.$$

honnan tekintettel a 18-ra

$$x_1 = \eta \frac{xy}{r}, \quad y_1 = \eta \frac{y^2}{r}, \quad r_1^2 = y^2 \dots\dots\dots 23.$$

következöleg:

$$\varepsilon_1 g_1 = -\frac{1}{\rho_{g\sigma}} - \frac{1}{\rho_{gs_1}} = -\frac{\eta}{r} \dots\dots\dots 24.$$

Ennélfogva a ruletta geodetikus torziója:

$$\frac{1}{\rho_{g\sigma_1}} = \frac{\varepsilon_1 g_1 r_1^2 + y_1}{g_1 r_1^3} = 0. \dots\dots\dots 25.$$

Cesaro analog fejtegetései nem fogadhatók el.¹

3. A közönséges ruletták egyenletének megállapítása.

Azt az eljárást, mellyel a közönséges ruletták egyenletét megállapítjuk, a cikloisok problémáján fogom szemléltetni.

Legyen a gördülő görbe Q_0 : C_0 centrumú ρ_0 sugarú kör és \bar{v}_0

¹ Cesaro, Natürliche Geometrie p. 90. 1901.

a kör binormálisa, P_0 pedig a kör síkjának egyik fix pontja. Jelöljük $|P_0 - C_0|$ -t r_0 -val; a gördülést, valamint s_0 -t számítsuk $P_c - C_0$ -nak a körrel való metszéspontjától O_0 -tól. Már most, ha t időben az érintkezés $Q_0(s_0)$ pontban történik, akkor

$$P_0 = Q_0 - s_0 \sin \frac{s_0}{\rho_0} \bar{e}_{s_0} + \left(\rho_0 - r_0 \cos \frac{s_0}{\rho_0} \right) \bar{n}_{s_0} \dots \dots 26.$$

Ha már t időben Q_0 a fix bázissal Q -ban érintkezik s ezenkívül \bar{n}_{s_0} egybeesik $\bar{v} \times \bar{e}_s$ -sel, akkor a P_0 pont leírta görbe egyenlete:

$$P = Q - r_0 \sin \frac{s_0}{\rho_0} \bar{e}_s + \left(\rho_0 - r_0 \cos \frac{s_0}{\rho_0} \right) \bar{v} \times \bar{e}_s \dots \dots 27.$$

Ezt a görbét Q bázisú cikloisnak nevezzük.

Ha $\bar{v} \times \bar{e}_s$ értéke a mozgás folyamán állandóan megegyezik a 8. alatt levő értékkel, akkor görbénket Q bázisú spirális cikloisnak nevezzük.

1. Pl. Ha Q C centrumú ρ sugarú kör, tehát

$$Q = C - \rho n_s$$

és $\bar{v} \times \bar{e}_s = \bar{n}_s$, akkor a

$$P = C - r_0 \left(\sin \frac{s}{\rho_0} \bar{e}_s + \cos \frac{s}{\rho_0} \bar{n}_s \right) + (\rho_0 - \rho) \bar{n}_s \dots \dots 28.$$

görbénket hipocikloisnak nevezzük.

2. Pl. Ha Q ugyanaz a kör, de $\bar{v} \times \bar{e}_s = -n_s$, akkor a

$$P = C - r_0 \left(\sin \frac{s}{\rho_0} \bar{e}_s - \cos \frac{s}{\rho_0} \bar{n}_s \right) - (\rho_0 + \rho) \bar{n}_s \dots \dots 29.$$

görbénket epicikloisnak mondjuk.

4. Siklási görbék.

A mozgó bázis karakterisztikus egyenletét a jelen esetben az I.' szemlélteti.

I. Pl. Ha

$$P_0 = O_0 + u (\cos \alpha_0 \bar{i}_0 + \sin \alpha_0 \bar{j}_0) \dots \dots \dots 30.$$

hol u t függvénye α_0 pedig konstans, akkor a siklási görbe

$$P = Q + u \cos \alpha_0 \bar{e}_s + u \sin \alpha_0 \bar{v} \times \bar{e}_s \dots \dots \dots 31.$$

Ha pedig

$$\bar{v} \times \bar{e}_s = \cos \alpha \bar{n}_s + \sin \alpha \bar{b}_s,$$

hol α t függvénye, akkor

$$P = Q + u \cos \alpha_0 \bar{e}_s + u \sin \alpha \cos \alpha_0 \bar{n}_s + u \sin \alpha_0 \sin \alpha \bar{b}_s \dots \dots 32.$$

a/ Ha $u=c$, $\alpha_0=90$, akkor görbénket Q tengelyű kanális görbének nevezzük.

b/ Ha $u=(ct)^k$ és $\alpha=\frac{z\pi}{n}t$, akkor görbénket Q tengelyű kúpos spirálisnak nevezzük; ha még Q is fix és \bar{e}_s , \bar{n}_s , \bar{b}_s is mozdulatlan, akkor görbénket közönséges kúpos spirálisnak mondjuk, mely az $\alpha=90^\circ$ esetében az *Archimedes*-féle spirálissá lesz.

c/ Ha $u=c\frac{c_1 t}{\sqrt{\alpha^2-1}}$, $\alpha=\frac{z\pi}{n}t$, akkor görbénket Q tengelyű logaritmikus kúpos spirálisnak nevezzük; ennek speciális eseteit úgy kapjuk, mint a b/ alatt.

II. Pl. Ha

$$P_0 = O_0 + u k_0 \dots\dots\dots 33.$$

Q pedig oly síkgörbe, melynek síkjának normálisa $\bar{v}=k_0$, akkor a síklási görbe

$$P = Q + u \bar{v} \dots\dots\dots 34.$$

mely az $s'=cu'$ esetben *cilindrikus csavarvonallá* lesz.

III. Pl. Ha

$$P_0 = O_0 + a \cos \frac{ct}{a} i_0 + a \sin \frac{ct}{a} j_0 \dots\dots\dots 35.$$

akkor a síklási görbe

$$P = Q + a \cos \frac{ct}{a} \bar{e}_s + a \sin \frac{ct}{a} \bar{v} \times e_s \dots\dots\dots 36.$$

Igy ha $Q=O_0$, $\bar{e}_s=i_0$, $\bar{v} \times \bar{e}_s = \cos \alpha j_0 \times \sin \alpha k_0$ és

$$\alpha = \frac{n ct}{a},$$

hol n egész szám, akkor görbénket *gömbi spirálisnak* nevezzük.

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA JEGYZŐKÖNYVEI.

Az I. osztály harmadik felolvasó-ülése.

1917. évi május hó 11-én.

Jelen vannak: Székely István osztály-elnök elnöklete alatt Bitter Illés, Hám Antal, Hanauer A. István, Kiss János, Kmoskó Mihály, Mihályfi Ákos, Pataky Arnold r. tagok. — Más osztályokból: Concha Győző t. t., o. e., Dőry Ferenc o. t., Király János, Lukcsics József, Novák Lajos, Reiner János ft., Turi Béla, Vargha Damján o. t., r. tagok. Jegyző: Schütz Antal osztálytitkár.

Kmoskó Mihály r. tag felolvassa «A cionismus és palesztinai zsidó gyarmatok» című értekezését.

A II. osztály második felolvasó-ülése.

1917. évi május hó 18-án.

Jelen vannak: Az elnöklésre felkért Br. Forster Gyula t. t., Concha Győző t. t., o. e., Ernst Sándor, Fejérpataky László, Hanuy Ferenc, Lukcsics József, Magyary Géza, Reiner János ft., Turi Béla r. tagok. — Más osztályokból: Párvy Sándor t. t., Bán Aladár, Erdősi Károly, Kőrösi Albin, Mihályfi Ákos, Székely István o. e., Vargha Damján o. t., r. tagok. Jegyző: Dőry Ferenc osztálytitkár.

Concha Győző t. tag, osztályelnök felolvassa «Montalembert része a magyar katolikus autonómia 1867-iki kezdeményezésében» című értekezését.

A III. osztály harmadik felolvasó-ülése.

1917. évi október hó 6-én.

Jelen vannak: Négyesy László osztályelnök elnöklete alatt Bangha Béla, Bartha József, Bán Aladár, Divald Kornél, Erdősi Károly, Gulyás Pál, Hermann Antal, Kincs István, Kőrösi Albin, Pintér Jenő, Sziklay János r. tagok. — Más osztályokból: Mihályfi Ákos, Reiner János ft., Vörös Cyrill r. tagok. Jegyző: Vargha Damján osztálytitkár.

1. Kincs István r. tag felolvassa «A gyerekek» című elbeszélését.

2. Varga Bálint vendég bemutatja «Alexandriai Szent Katalin legendájának új verses átdolgozása» című munkáját szemelvényekkel.

A IV. osztály első felolvasó-ülése.

1917. évi október hó 19-én.

Jelen vannak: Kövesligethy Radó osztályelnök elnöklete alatt Rybár István, Suták József, Szabó Zoltán, Vörös Cyrill r. tagok. — Más osztályokból: Giesswein Sándor eln., Pataky Arnold, Reiner János ft., r. tagok. Jegyző: Szarvasy Imre osztálytitkár akadályoztatása miatt az elnöktől felkért Szabó Zoltán r. tag.

1. Elnök a szünet után üdvözlővén az osztályt, fájdalommal jelenti, hogy Lörenthey Imre r. tag f. évi augusztus hó 13-án elhunyt. A paleontológia avatott munkását, akit, alighogy elnyerte tanszékét és kiküzdötte érdemes munkálkodása

elismerését, elragadta a halál, — mindnyájan szerettük és becsültük. Emléke közöttünk megmarad. A temetésen Suták József r. tag mondott búcsúztatót.

2. Suták József r. tag megtartja «A görbék kinematikai származtatása» című előadását.

Negyedik együttes-ülés.

1917. évi október hó 26-án.

Jelen vannak : Giesswein Sándor elnöknek, majd távozása után Concha Győzőnek — mint korban idősebb osztályelnöknek — elnöklete alatt Bartha József, Bitter Illés, Dóry Ferenc o. t., Erdősi Károly, Gulyás Pál, Hanauer A. István, Hanuy Ferenc, Huszka József, Kőrösi Albin, Kövesligethy Radó o. e., Novák Lajos, Pintér Jenő, Rybár István, Schütz Antal o. t., Suták József, Szabó Zoltán, Székely István o. e., Sziklay János, Vargha Damján o. t., Vörös Cyrill r. tagok. Jegyző: Reiner János főtitkár.

1. Főtitkár mély fájdalommal jelenti be, hogy Lörenthey Imre r. tag folyó 1917. évi augusztus hó 13-án meghalt. Az elnökség az elhunyt tagtárs koporsójára koszorút helyezett; felkérésére Suták József r. tag a ravatalnál búcsúbeszédet mondott s az elnökség az elhunyt özvegyéhez intézett iratban fejezte ki részvétét a család előtt. A részvétnyilatkozatot az özvegy levélben megköszönte. — Az együttes-ülés a bejelentést és a tett intézkedéseket helyesléssel veszi tudomásul s főtitkár előterjesztésére Lörenthey Imre r. tag emlékét jelen ülés jegyzőkönyvében megörökíti, erről a családot s a budapesti kir. magyar tudomány-egyetem bölcsészettudományi karát értesíti és megkeresi a IV. osztályt, hogy emlékbeszéd tartásáról gondoskodjék.

2. Főtitkár bejelenti, hogy az olasz harctéren 1916-ik évi június hó 29-én hősi halált halt Zemplén Győzőnek, a IV. osztály volt titkárnak hamvait a család hazahozatta s hazai földben helyezte örök nyugalomra folyó 1917. évi június hó 16-án. Az elnökség az elhunyt osztálytitkárnak koporsójára koszorút helyezett s felkérésére Rybár István r. tag mondott a ravatalnál búcsúbeszédet. — Az együttes-ülés a tett intézkedéseket helyesléssel veszi tudomásul.¹

3. Főtitkár fájdalommal jelenti be, hogy Nagy Béni r. tag folyó 1917. évi március hó 2-án meghalt, amiről már az ünnepi ülésen főtitkári jelentésében emlékezett meg. A gyászjelentés későn érkezvén, az elnökség nem tehetett koszorút a ravatalra s nem intézkedhetett a Szent István Akadémia képviseltetéséről; azonban részvétét fejezte ki a cisterci Rend apátjának s az egri kath. gimnáziumnak. — Az együttes-ülés a bejelentést tudomásul veszi s főtitkár előterjesztésére Nagy Béni r. tag emlékeztét jelen ülés jegyzőkönyvében megörökíti; erről a cistercita Rend apátját és egri konventjét, valamint az egri kath. gimnáziumot értesíti és megkeresi a II. osztályt, hogy emlékbeszéd tartásáról gondoskodjék.

4. Rájner Lajos püspök, nagyprépost az esztergomi főkáptalan nevében megköszöni a Maszlaghy Ferenc r. tag halála alkalmával kifejezett részvétet. — Tudomásul szolgál.

5. Főtitkár jelenti, hogy a megválasztott új tagok az Ügyrend 33. §-a értelmében írásban nyilatkoztak, hogy a választást elfogadják.

6. Főtitkár jelenti, hogy gróf Batthyány Vilmos nyitrai püspök úr az egyidejűleg bemutatott levél kíséretében 2000 K. összeget küldött az Akadémiának. — Előterjesztésére az együttes-ülés az adományt köszönettel elfogadja s hálájának az adományért, valamint a Szent-István-Akadémia működése iránt kifejezett nagyértékű elismerő sorokért jelen ülés jegyzőkönyvében kifejezést ad s arról a nemeslelkű püspök urat értesíti.

7. Főtitkár jelenti, hogy dr. Horváth Győző püspök, kalocsai kanonok alapítványképen 1000 K. összeget küldött az Akadémiának. — Előterjesztésére az együttes-ülés az alapítványt köszönettel elfogadja s hálájának jelen ülés jegyzőkönyvében kifejezést ad s arról a nemeslelkű adományozót értesíti.

¹ L. ehhez Értesítő 1916. évi 2. sz. 132. l.

8. Főtitkár jelenti, hogy Giesswein Sándor, a Szent István Akadémia elnöke a folyó évi április hó 27-én tartott harmadik együttes-ülésen bejelentett alapítványaképen, az akkor tervbevett 5000 koronát meghaladó összeget, 7500 koronát tett le a Szent-István-Társulat főpénztáránál 7500 K. n. é. 6%-os hadikölcsönkötvényben. — Az együttes-ülés lelkes örömmel és fokozódott hálával elfogadja nagylelkű elnökének a Szent István Akadémia iránt ebben az alakban is, ily szép formában megnyilatkozó nemes tényét s azt jelen ülés jegyzőkönyvébe iktatva megörökíti.

9. Főtitkár előterjeszti a Giesswein Sándor elnök, Báró Forster Gyula t. t., Angyal Pál, Hanuy Ferenc r. tagok s Reiner János főtitkárból álló kiküldött bizottság javaslatát a Giesswein Sándor-alapítvány szabályzata tárgyában. — Az együttes-ülés a javaslatot elfogadja azzal a módosítással, hogy a 6. pontban báró Forster Gyula t. t. írásbeli észrevétele alapján, az alapítványttevő elnök hozzájárulásával az «abszolút becsű» kifejezést «maradandó becsű»-vel helyettesíti. Az ekként a következő szövegben elfogadott Szabályzatot az Igazgatótanáccsal közli:

A Giesswein Sándor-alapítvány szabályzata.

1. Az alapítvány összege: Dr. Giesswein Sándor győri praelatus kanonoktól, a Szent István Akadémia elnökétől, 1917. évi október hó 4-én 6%-os hadikölcsönkötvényben letett Hétezeröt száz korona.

2. Az alapítvány neve: Giesswein Sándor-alapítvány.

3. A jutalom összege: ennek az alapítványi tőkének az 1918. évtől kezdődőleg öt évenként összegyűlt kamataiból befolyó összeg, amelynek nagyságát kerek összegben a Szent István Akadémia állapítja meg (a 14. pontban foglalt rendelkezés figyelembevételével).

4. A jutalom a társadalmi tudományok körébe vágó oly dolgozatok jutalmazására fordítatik, amelyek a szociális problémák és reformok valamelyikét konstruktív irányban fejtegetik.

Elsősorban oly munkák jönnek figyelembe, amelyek a nemzetközi megértést előbbreviszik, a nemzetközi jogot fejlesztik s így a tartós béke lehetőségét előmozdítják.

5. A jutalom elsősorban a lefolyt öt év alatt (tehát elsőízben 1918—1922-ben, majd az ezt követő öt-öt évi évkörben) megjelent munkák utólagos jutalmazására fordítatik.

6. Amennyiben az előző módon az utólagos-jutalom ki nem adathatnék, a ki nem adott összeg, a II. osztály javaslatára megállapítandó, a fenti tárgykörből vett pályakérdés jutalmazására vagy nyílt megbízásra is fordítható.

7. Azonban a Szent István Akadémia e nélkül is, valamint a pályázat eredménytelensége esetében elhatározhatja, hogy a ki nem adott összeg az alapítványi tőkéhez csatoltassék.

8. A díj csak maradandó becsű tudományos eredeti dolgozatnak adható ki és meg is osztható.

9. Több kötetből álló munkának befejezett önálló dolgozatot képező része, tudományos folyóiratban, vagy gyűjteményes munkában megjelent dolgozatok is részesülhetnek a jutalomban.

10. Jutalomban nemcsak magyar nyelven, hanem valamely világnyelven — ú. m. eszdoszerint angol, esperanto, francia, latin, német nyelven — írt dolgozatok is részesülhetnek a jutalomban abban az esetben, ha, vagy szerzőjük magyar állampolgár, vagy ha a munka rendkívüli fontosságú és nagybecsű, vagy végül, ha oly problémát fejteget, amelynek megoldása magyar szempontból figyelmet érdemel.

11. Ha a pályázat, vagy nyílt megbízás alapján jutalmazott dolgozat szerzője azt egy év alatt nem adja ki, a dolgozat tulajdonjoga a Szent István Akadémiára megy át.

12. Az ily dolgozat kiadása esetében a címlapon ki kell tüntetni, hogy az a Szent István Akadémia Giesswein Sándor-alapítványából lett jutalmazva.

13. A jutalom odaítélése a következőképen történik:

A Szent István Akadémia II. osztálya öt tagból álló bizottságot küld ki, amelybe főlveendő a Szent István Akadémia elnöke is, ha más osztálynak lenne is tagja.

A II. osztály javaslatot tesz az együttes-ülésnek, amely a jutalom odaitélése tárgyában dönt.

14. A bírálók díjazása szintén az alapítvány kamataiból történik.

15. A jutalom odaitélését az évi ünnepi ülésen kell bejelenteni.

16. Utólagos jutalmazás esetében az illető évkör negyedik évében a Magyar Szent Korona Országainak Békeegyesülete felkérendő, hogy a békemozgalom és a nemzetközi jog terén esetleg figyelembevehető termékeket hozza a Szent István Akadémia tudomására.

17. A be nem küldött s be nem jelentett minden tudományos dolgozat figyelembe jöhet, amelyről a bizottságnak tudomása van.

18. A megjelenés évének a munka címlapján kitüntetett évet kell tekinteni; ilyenek hiányában csak a kétségtelenül igazolt megjelenési év jöhet figyelembe.

19. Meghalt író munkájának odaitélt jutalmat csak magyar honos örökösei kaphatják meg.

10. Főtitkár előterjeszti az osztályoknak az írói s bírálati díjakra, valamint a tiszteletpéldányokra vonatkozó javaslatait és jelenti, hogy az I. osztálynak nem volt alkalma ebben a tárgyban határozni, azonban tagjai jelen alkalommal fogják kifejezésre juttatni álláspontjukat. — Az együttes-ülés Concha Győző elnökhelyettes o. e., Kövesligethy Radó o. e., Székely István o. e., Bartha József, Dóry Ferenc o. t., Erdősi Károly, Hanuy Ferenc, Pintér Jenő, Schütz Antal o. t., Suták József, Szabó Zoltán, Sziklay János r. tagok s Reiner János főtitkár felszólalásai után következőleg határozott:

I. Írói tiszteletdíjak.

1. A felolvasások sorozatában megjelenő munkálatok írói díja nyomtatott ívenként 100 (egyszáz) korona.

2. Az előző pontban megállapított díjban részesülnek azok a felolvasások, amelyek nem a felolvasások sorozatában, hanem a Szent István Akadémia Értesítőjében jelennek meg, ideértve az ünnepi ülésen tartott előadásokat is.

3. A költemények díja esetről-esetre állapíttatik meg.

4. Az emlékbeszédek írói díja egészben 100 (egyszáz) korona. Amennyiben a megemlékezés terjedelmesebb életrajzi monográfia, úgy díjaztatik, mint a felolvasások.

5. A kiadott munkában foglalt szövegeképek és az eredeti mellékletek a szöveghez számítandók.

6. A Szent István Akadémia Értesítőjében megjelenő kivonat, valamint az ünnepi ülésen tartott elnöki beszéd és a főtitkári jelentés nem részesül díjazásban.

7. Önálló munkák írói díja esetről-esetre állapíttatik meg.

II. Bírálati díjak.

8. Az osztályüléseken előadott, vagy előadás céljából beküldött munkálatok bírálatáért nem jár díj.

9. A külön kiadásra szánt, valamint a pályaművek díja esetről-esetre állapíttatik meg.

III. A szerzőnek járó példányok.

10. A felolvasások és emlékbeszédek sorozatában megjelenő munkálatokból azok szerzője 25 példányt kap díjtalanul. Ezenfelül előállítási áron szerezheti meg a kívánt példányokat.

11. Hasonló igénye van a fenti 2-ik pontban említett munkálatok szerzőinek.

12. Az önálló kiadványként megjelent munkából azok szerzője 10 példányt kap díjtalanul, további 25 példányt előállítási áron szerezhet meg.

11. Meghívó érkezett: Az Országos Középiskolai Tanáregyesületnek folyó 1917. évi június 24-én tartott ötvenedik ünnepélyes közgyűlésére, amelyen a Szent István Akadémia képviselőjében megjelent a főtitkár; a Petőfi Társaságnak szeptember

30-án Tompa Mihály születése századik évfordulója alkalmából tartott emlékünnepe, amelyen résztvett az elnök és a főtitkár; a Kisfaludy Társaságtól október 28-án Tompa Mihály születésének századik évfordulóját ünneplő ülésére, amelyen való részvételét bejelentette az elnök, a főtitkár s Pintér Jenő r. tag s elnökhelyettes a tagok minél nagyobb számban való megjelenését kéri; az Alkotmány szerkesztőségétől Friedreich István (Göresöni Dénes) síremlékének október 27-én végbemenő felavatási ünnepére; elnökhelyettes a tagokat minél nagyobb számban való megjelenésre kéri.

12. Főtitkár jelenti, hogy dr. Hajdú Tihor főapát úr a pannonhalmi Szent Benedek-rend nevében megküldötte a Szent István Akadémiának Rónay «Naplótöredékek» címén összesen 10 példányban nyomtatott Emlékiratainak egy példányát. — Az együttes-ülés ezért a ritka és nagyértékű ajándékért s az azzal tanúsított elismerésért s támogatásért legbensőbb hálájának ad kifejezést.

13. Dr. Mihályi Viktor gyulafehérvári érsek úr megküldötte Tim. Cipariu «Crestomatia seau Analecte Literarie» című, először 1858-ban megjelent munkájának 1916-ban költségen készült új kiadását. — Az együttes-ülés hálás köszönetét fejezi ki az ajándékért.

14. Egyéb könyvadományok: A Magyar Nyelvtudományi Társaság megkezdte közlönyének, a «Magyar Nyelv»-nek küldését; A Matematikai és Fizikai Társulat megkezdte közlönyének, a «Mathematikai és Fizikai Lapok»-nak küldését; továbbá beérkezett: Dr. Hadzsega Gyula: Szentírási kánon- és szövegtörténet tekintettel a keletiekre. Ungvár, 1917; A debreceni m. kir. tudomány-egyetem Almanachja 1915—16. évre; u. a. 1916—17. évre; Évkönyve 1916—17. évre; A gyöngyösi m. kir. főgymnasium Értesítője 1916—17. évre. — Köszönettel fogadtatnak.

15. Elnök jelen ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére Novák Lajos és Pintér Jenő r. tagokat kéri fel.

HALÁLOZÁSOK.

Az 1916. évi június hó 29-én olasz harc téren hősi halált halt *Zemplén Győző* r. tagot, a Szent István Akadémia IV. osztályának volt titkárát¹ 1917. évi június hó 16-án Budapesten helyezték állandó nyugalomra.

Ravatalánál Rybár István r. tag a következő búcsúbeszédet mondotta :

Tisztelt Gyászoló Közönség !

Mély megilletődéssel és elszorult szívvel lépek e ravatali elé, hogy letegyem itt a Szent István Akadémia koszorúját és elhozzam drága halottunknak ez Akadémia utolsó búcsúüdvözlését.

A sors kezétől gazdagon megáldott kiváló tehetséget, a phyiskai tudományok páratlan termékeny és tevékeny munkását, minden nemesért és jóért törekvőt, a társasélet közkedvelt tagját ragadta ki közülünk, tisztelői és barátai közül, egy esztendővel ezelőtt, hazánkért vívott kemény küzdelemben az ellenséges golyó.

A gyász, mely családját, mélyen tisztelt hitvesét, szeretett kedves gyermekeit és rokonait sujtotta, gyászba döntötte hazánk tudományos közéletét s csaknem minden tudományos egyesületét. Gyászfátyolt kötött a Szent István Akadémia is, mely IV. osztályának első titkárát, egyik legértékesebb és legkedveltebb tagját siratja benne.

Most, amidőn e szomorú ünnepélyes pillanatban e ravatal előtt állok, visszaemlékezem arra, az emlékezetemben annyiszor felidézett kedves órára, amikor az elköltözött, kevéssel a háború kitörése előtt nekem tudományos terveiről és céljairól beszélt. Hosszas lennék, ha a részletekbe bocsátkoznék, elégséges csak néhánynak is felemlítése, hogy láthassuk nagy tudását, széles látókörét, gazdag és mélységes gondolatvilágát.

Kevéssel előbb tette közzé a Matematikai és Természettudományi Értesítő hasábjain a relativitási elvre vonatkozó első dolgozatát, mint előfutárját annak a nagy munkának, amellyel a régi, évszázados *Galilei—Newton*-féle mechanika és a modern *Einstein*-féle mechanika között tátongó nagy űrt áthidalni óhajtotta. Ekkor kezdette meg elektrooptikai kísérleti vizsgálatait, hogy eldöntse a magneto-optikai *Zeeman*-féle jelenség ismerete, tehát körülbelül két évtized óta a tudományos világot állandóan izgalomban tartó és az elektronelmélet kifejtésére nagy fontosságú elektrooptikai *Zeeman*-féle jelenség existenciájának kérdését. Ekkor foglalkozott avval a nagy gondolatlaltal, miként lehetséges a legkisebb energia adagok, az elemenszerű energiaquantumok elmélete és a folytonos energiaváltozások tana közötti nagy disharmoniát eloszlatni.

S most már termékeny agya megszűnt dolgozni, ajka elnémult, még mielőtt hozzászólhatott volna a modern physika e legizgatóbb és legfontosabb kérdéseire, — s ki tudja, nem vitte-e magával sírjába e nagy problémák végleges megoldását ?

Elvesztettük őt, még mielőtt elfoglalhatta volna a Szent István Akadémia IV. osztálya által neki egyhangúlag felajánlott s általa büszke örömmel elfogadott titkári széket, elvesztettük őt, még mielőtt szellemi kinevelésével gazdagíthatta volna ifjúéletű Akadémiánk tudományos munkásságát.

Bár porhüvelyedet, *Zemplén Győző*, most átadjuk az édes anyaföldnek, melyért drága véreket ontottad, szellemedet és emlékedet örökre megtartjuk magunknak !

Zemplén Győző, a Szent István Akadémia nevében búcsúzom Tőled — Isten Veled !

Lőrentey Imre r. tag meghalt Nyírmadán 1917. évi augusztus hó 13-án.

Ravatalánál Süták József r. tag a következő búcsúbeszédet mondotta :

¹ L. a Szent István Akadémia Értesítőjét, 1916. évi 2. sz. 138. l.

Kedves Barátunk !

Megrendülve értesültünk, hogy bennünket, akik téged annyira becsültünk s szeretünk, végleg itt hagyta.

Eljöttünk tehát, hogy a Szent István Akadémia nevében tőled elbúcsúzzunk s megköszönjük azt az előzékenységet, mellyel irántunk viseltetted s azt a szeretetet, melyet ránk pazaroltál.

Bármennyire elmerült is munkás s folyton kutató lelked a tudományok mélységében, tőlünk azért elszakadni sohasem tudott, mert mindig éreztük s így tudtuk, hogy a lelked mélyéből sarjadzó szálak megsemmisülni sohasem fognak.

Fényesen igazoltad, hogy az élettől távol álló tudományos kutatások s a teljes odaadással végzett buvázkodások mily szépen beilleszthetők az ember érzelmvilágának harmóniájába, ami mindenesetre tanúságot tesz nekünk arról, hogy a tudományban is megtaláltd azt a harmóniát, melybe erkölcsi tökéletesedésünk gyarapodásával mindig jobban s jobban beilleszkedünk s amelybe végül beolvadva azt önmagunkénak tekintjük.

De nemcsak magad kutattál, munkálkodtál s fáradtál a tudomány harmóniájának megteremtésében, hanem páratlanul lelkes, odaadó s lelkiismeretes munkával másokat is buzdítottál, tanítottál s útbaigazítottál, hogy szintén eljuthassanak az ismereteknek arra a területére, melyen te már régóta hajlékot építettél.

Minden lehető megtettél, hogy tudományod igazi munkáit gyámolítsd s munkálkodásuk számára a kellő talajt biztosítsd. Világosan megmutattad evvel, hogy az igaz tudományért küzdő lélek lángjában elhervad s megsemmisül minden oly érzelem, mely annak a lágnak a tisztaságát megzavarhatná vagy fényét elhomályosíthatná.

Lelked nemes érzelmei tehát a tudomány igaz szeretetéből fakadtak s táplálkoztak ; s most megtértél ahhoz, aki ezt a tudányszomjat beléd oltotta, hogy annak kielégítése után lelked erényei még szebben ragyogjanak.

Mi pedig itt maradva, lelkünkben folyton ápolni fogjuk azokat a virágokat, melyeket odaültettél, hogy azok örök tanui legyenek annak, hogy ez utolsó búcsúszó, melyet most hozzád intézünk, nem a feledés kezdete, hanem a szeretet s megbecsülés megtisztulásának előestéje.

Lőrenthey Imre, kedves társunk s hű barátunk, nyugodjál békében ! Isten veled !

A Szent István Akadémia kiadásában megjelent:

A Szent István Akadémia Ertesítője 1916. évi 1., 2. sz.; 1917. évi 1., 2. s 3. szám.

A hittudomány-, bölcséleti osztály felolvasásaiból: Szent János Apokalipsisa és a világtörténet. Székely István osztályelnöktől ... 2 kor. 50 fill.

A mennyiségtan-, természettudományi osztály felolvasásaiból: Konstans görbületű felületek a Bolyai-féle geometriában. Vörös Cyrill r. tagtól ... 2 kor.

A Szent-István-Társulat megszűnt Tudományos és Irodalmi Osztályának felolvasásaiból még kapható füzetek:

1. sz. *Kandra Kabos*. Az ezeréves Károlyiak. 1894. ... 60 fill.
2. • *Dr. Giesswein Sándor*. Az urali nyelvek helyhatározói demonstratív elemei. 1894. ... 80 fill.
3. • *Dr. Karácson Imre*. Két török diplomata Magyarországról a XVIII. században. 1894. ... 50 fill.
4. • *Dedek Crescens Lajos*. Boncz könyve a vallás körüli felségjogról. 1894. ... 1 kor. 40 fill.
13. • *Hummer Nándor*. A szláv kereszténység hazánk mai területén a honfoglalás előtt. 1896. ... 1 kor. 60 fill.
14. • *Bodnár Gáspár*. A katolikus népies irodalom műveléséről. 1895. 40 fill.
15. • *Dr. Czobor Béla*. Giovanni Battista de Rossi emlékezete. 1896. 1 kor. 60 fill.
25. • *Dr. Demkó György*. A gyermekek vallása. Második kiadás. 1896. ... 60 fill.
26. • *Dr. Margalits Ede*. Emlékbeszéd Szabó István hellenista fölött. 1897. 50 fill.
29. • *Dr. Kuhn Lajos*. A ragadozó madarak Torontál vármegye madárvilágában. 1898. ... 50 fill.
30. • *Leskó József*. Szaitz Leó, a katolikus ujságírás magyar úttörője. Irodalomtörténeti tanulmány. 1898. ... 1 kor. 60 fill.
40. • *Békefi Remig dr.* A magyarországi káptalanok megalakulása és szent Chrodegang regulája 1901. ... 1 kor. 20 fill.
41. • *Divald Kornél*. A régi Buda és Pest művészete a középkorban. 1901. ... 1 kor. 60 fill.
42. • *Bartha József dr.* A magyar katolikus énekköltészet a XVIII. századig. 1901. ... 1 kor. 20 fill.
43. • *Vargha Dezső dr.* A kereszténység jogi helyzete a római birodalomban 1901. ... 1 kor. 60 fill.
45. • *Békefi Remig dr.* Hogyan lettek a ciszterciek tanítórenddé Magyarországon? 1902. ... 1 kor. 20 fill.
46. • *Érdúj helyi Menyhért*. A kolostorok és káptalanok befolyása Magyarországon mezőgazdasági fejlődésére a mohácsi vész előtt. 1913. ... 1 kor.
48. • *Dr. Noller Antal*. Az egyház törvényhozó joga a házasság kötésére vonatkozólag. 1904. ... 1 kor. 60 fill.
59. • *Érdúj helyi Menyhért*. Szerzeteseink mezőgazdasági tevékenysége 1526. előtt. 1906. ... 60 fill.
60. • *Mailáth József gróf*. Szocializmus és katolicizmus. 1907. ... 60 fill.
61. • *Dr. Erdélyi László*. Egyházi földesúr és szolgálai a középkorban. 1907. 1 kor.

62. sz. *Sörös Pongrácz*. Jerosini Brodaries István (1471—1539). 1907. ... 2 kor.
63. • *Dr. Hanuy Ferenc*. A parthenogenesis első nyomai az őskeresztény írók műveiben. 1907. ... 1 kor.
64. • *Prónai Antal dr.* Csaplár Benedek emlékezete. 1907. ... 80 fill.
65. • *Pór Antal*. De-Surdis II. János esztergomi érsek. 1907. ... 1 kor. 20. fill.
66. • *Katona Lajos dr.* Egy fejezet Petrarca életéből. 1907. ... 60 fill.
68. • *Dr. Mázly Engelbert*. A tiszta erkölcs érdekében. 1908.... 60 fill.
69. • *Lukács József dr.* Középkori pápai adókönyvek. 1908. ... 60 fill.
70. • *Huber Lipót*. A napkeleti bölcsek. 1908. ... 3 kor.
71. • *Bódis Juszlin dr.* Xenopon «Sokrates emléke» című munkájának hiperkritikusai és pedagógiai értéke. 1909. ... 2 kor.
72. • *Dr. Áldásy Antal*. A görög búcsu ügye a baseli zsinaton. 1909.... 2 kor.
73. • *Dr. Karácson Imre*. Az egri török emlékirat a kormányzás módjáról. 1909. ... 80 fill.
74. • *Pór Antal*. Az Esztergom-várbeli szent István első vértanuról nevezett prépostság története. 1909.... 3 kor.
75. • *Dr. Kmoskó Mihály*. Unu-Amon papyrusa. 1909.... 1 kor.
77. • *Vargha Damján dr.* Seuse Henrik Amand a magyar kódexirodalomban. 1910. ... 2 kor. 60 fill.
79. • *Márki Sándor dr.* Du Maine herceg és felesége. 1911.... 80 fill.
80. • *Dr. Concha Győző*. A laikus morál válsága. 1912. ... 60 fill.
81. • — A keresztény vallás a társadalom harcaiban. 1912. ... 1 kor.
82. • *Dr. Giesswein Sándor*. Kereszténység és békemozgalom. 1913. ... 60 fill.
83. • *Ortway Tivadar*. Habsburgi Mária és férje II. Lajos magyar király katolikus igazhívőségének kérdése. 1913. ... 1 kor.
84. • *Chobot Ferenc*. A romhányi plébánia története. 1913. ... 2 kor.
85. • *Felsmann József*. Mányoki levelek a tizenhetedik századból. 1913. 80 fill.
87. • *Dr. Nagy Béni*. A mariánus ferencesek 1790-től az 1822-iki nemzeti zsinatig. 1914. ... 1 kor. 20 fill.
88. • *Platz Bonifác dr.* Az ember származása. 1914. ... 1 kor.
89. • *Dr. Luttor Ferenc*. Mária Terézia halála és a római kuria. 1914. 1 kor. 60 fill.
90. • *Kmoskó Mihály*. A sémi népek ősvallásának főbb problémái. 1915. 2 kor.
91. • *Németh Ambrus dr.* Szent Kamill-rendi szerzetesek Győrött (1761—1786.) 1915. ... 1 kor.
92. • *Mohl Adolf*. Horvátok bevándorlása 1533-ban. 1915. ... 1 kor.

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA ÉRTESITŐJE

SZERKESZTI

REINER JÁNOS

FŐTITKÁR

BUDAPEST

KIADJA A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA

1917.

Ára 2 korona.

TARTALOM

I. Ülési előadások s felolvasások.

	Lapszám
<i>A hittudomány-, bölcséleti osztály felolvasásaiból.</i>	
A cionismus és palesztinai zsidó gyarmatok. Kivonat Kmoskó Mihály r. tagnak 1917. évi május 11-én tartott felolvasásából	185
A bibliai Jeruzsalem az ásatások megvilágításában. II. Rész. Az ásatások története. Kivonat Pataky Arnold r. tagnak 1917. évi november 9-én felolvasott székfoglaló értekezéséből	194
Jézus Szíve ájtatosságának hittani alapja, keletkezése és kihatásai. Kivonat Való Simon r. tagnak 1917. évi november 9-én bemutatott értekezéséből	208
<i>A történelem-, jog- és társadalomtudományok osztályának felolvasásaiból.</i>	
A győri székeskáptalan régi számadáskönyvei. Kivonat Iványi Béla r. tagnak 1917. évi november 23-án tartott székfoglaló értekezéséből	210
<i>A nyelv- és széptudományi osztály felolvasásaiból.</i>	
Tompá Mihály emlékezete. Születésének százados évfordulóján. Bartha József r. tagnak 1917. évi december 7-én tartott előadása	213
Észrevételek az irodalomtörténetírás elméletéhez és gyakorlatához. Pintér Jenő r. tagnak 1917. évi december 7-én tartott székfoglaló előadása	223

II. Hivatalos rész.

A Szent István Akadémia jegyzőkönyvei:

Az I. osztály negyedik felolvasó-ülése 1917. évi november hó 9-én	230
A II. osztály harmadik felolvasó-ülése 1917. évi november hó 23-án	230
A III. osztály negyedik felolvasó-ülése 1917. évi december hó 7-én	230
A IV. osztálynak 1917. évi december hó 14-re megállapított ülése közbejött akadály miatt elmaradt	230
Ötödik együttes-ülés. 1917. évi december hó 21-én	230

III. Halálozások ... 231

IV. Pályázatok ... 232

A borítékon: A Szent István Akadémia megállapított ülései 1918-ban.
A Szent István Akadémia kiadványai és a Szent-István-Társulat megszűnt Tudományos és Irodalmi Osztályának még kapható kiadványai.

A Szent István Akadémia jövő évi Értesítője 1918. évi március, május, november és 1919 január 1. és 15. közötti időben jelenik meg.

Előfizetési ára 4 korona.

Díjtanul kapják a Szent István Akadémia tagjai, továbbá mindazok, akik a Szent István Akadémia céljaira legalább 1000 koronát adományoznak, valamint a tudományos és közművelődési intézetek és egyesületek.

A HITTUDOMÁNY-, BÖLCSELETI OSZTÁLY FELOLVASÁSAIBÓL.

A cionizmus és palesztinai zsidó gyarmatok.

Kivonat Kmoskó Mihály r. tagnak 1917. évi május hó 11-én tartott felolvasásából.

E mozgalom neve a héber Šijjôn lengyel-zsidó (aşkenazi) kifejtéséből származott. Šijjôn maga Jeruzsálem fellegvára volt, később azonban eredeti értelmét többé-kevésbé elvesztette és egyértelművé lőn Jeruzsálem városával, minek folytán a zsidó vallási irodalom lassacskán Sionra ruházta mindazt, amit voltaképen csak Jeruzsálemről, avagy a templom hegyéről állithatni: hogy Šijjôn az Úr kiválasztott székhelye, amelyet szeret s amelyet egykoron meg fog menteni, hogy a Messiás korában Sionból jő az Úr törvénye, mely után a nemzetek is igazodnak. Šijjôn lesz az az Úr városa, Izrael szentjének birtoka, amelyben lakozik stb.

Sion neve, mint vallási fogalom a Šmonā 'ásre, a «tizen-nyolc áldás» révén ment át a zsidóság köztudatába. Minden zsidó napjában háromszor köteles imádkozni ezeket az áldásokat, amelyek részben Isten mindenhatóságát és irgalmát dicsőítik, részben pedig a zsidók nemzeti és vallási reménykedésének adnak kifejezést. A cionizmus szempontjából legfontosabb a 17. áldás, amely így szól:

«Légy jóindulattal Adonáj, ami Istenünk, néped, Izrael imája iránt. Helyezd vissza az isteni tiszteletet házad szentélyébe és Izrael égő áldozatait, valamint imádságát fogadd kegyesen. Legyen kedvedre az állandó áldozat, Izrael, a te néped istentisztelete. Lássák szemeink visszatérésedet Šijjônba irgalomban. Áldott vagy te, Adonáj, aki visszahelyezed dicsőséged trónját Šijjônba.»

Legkésőbb a II. század eleje óta napjainkig ez az imádság tartja ébren a zsidók azt a sziklaszilárd reményét, hogy a *gāluth*, a szétszórátás keserves napjait a messiási kor dicső korszaka fogja egykoron bearanyozni.

A zsidó nép viszontagságos története beszédesen szemléltető kommentárja és örök értékű bizonyítéka messiási reménykedésének. Alig pusztult el a második templom, a zsidók csakhamar fellázadtak Hadrián császár ellen Bar Kokhba pseudomessiás vezérlete alatt.

E lázadást az a vérözön követte, mely a *Midraš Ekha* szerint a bétari malom kerekeit hozta forgásba. A zsidók azonban csúf le-törésük dacára sem tettek le messiási reményeikről. A IV. században Sepphoris falai között jelent meg egy újabb álmessias, bizonyos Natrona, akivel Ursicinus, Gallus császár vezére bánt el. E kudarc azonban nem tartotta vissza a zsidókat attól, hogy 361 körül Julián, az aposztata császár felhívásáia ne tóduljanak Jeruzsálembe, temp-lomuk helyreállítására. Amint ismeretes, e kísérlet is balul ütött ki, de azért 440 táján Kréta szigetén lépett fel egy újabb álmessias, ki az ottani zsidókat ültette fel. Ezt követte 720-ban Serene fellépése Szyriában. Ez is messiásnak adta ki magát és ezzel sok bajt oko-zott a zsidóknak. Ettől kezdve a zsidó álmessiasok tetemesen meg-ritkultak. 1290 táján ugyan Abraham Abu-l-afia a sziciliai zsidókat izgatta fel azzal az állításával, hogy a Messiás nemsokára meg fog jelenni s a zsidók egy része erősen készülődött elébe, de a legkö-zelebbi álmessias megjelenése csak a XVII. század közepére esik. E messiási szédelő neve *Šabbatai Ševi* volt, aki Smyrna városában Messiásnak, a zsidó nép megváltójának és Isten egyszülött fiának kiáltotta ki magát. Mikor IV. Muhammed szultán e nagystilű szédelő-re azzal ijesztett rá, hogy mint fölségsértőnek leütteti a fejét, Šabbataj Ševi úgy segített magán, hogy Isten különös parancsára hivatkozva muszlimmá lett. Példáját híveinek egy része is követte; ezek a dön-me-k Szalonikiben, akik külsőleg ugyan törökök, titok-ban azonban a zsidó vallás parancsait megtartják csak úgy mint a *maraños*-ok Spanyolországban, kiűzetésük előtt.

A mai zsidóság messiási reménykedését mi sem illusztrálja legjobban, mint az a szokásuk, hogy a nagyobb ünnepek utolsó estéjén az előimádkozó háromszor énekli: *le šunoh habbū'oh biru-šolaim*: «A következő esztendőben Jeruzsálemben!» Ott remélik egymást viszontlátni, ha a Messiás addigra megjönne és szétszórt nemzetét összegyűjtené.

A vallásosan romantikus epekedés a Szent Föld után volt a modern cionizmus messiási, vagy ha úgy tetszik apokalyptikus elő-futára, amely természetesen csak addig őrizte meg őszerejét, amíg a zsidóság rendületlenül ragaszkodott hitéhez.

A XVIII. század divatos racionalizmusa a zsidóságot is kikezdte. Mendelssohn Mózes Lessing és körének hatása alatt szakítva az orthodox zsidóság Maimûni által ágazatokba foglalt alakjával, *Jeru-salem* c. művében kijelentette, hogy a zsidó vallás lényege a gondol-kodás észszerűsége, következésképp nem is tartalmaz dogmákat, nem ír elő hitet, hanem megismerést és tudást. Amellett mint a «Sturm

und Drang» irodalmi korszakának egyik vezérembere a közeledés útjait egyengette a német hazafias irány képviselői s a vele rokon-szenvező zsidók között. Mendelssohn theologiai racionalizmusa és politikai téren követett nacionalizmusa vetették meg a reformzsidóság alapját, amely a zsidó hittételeket racionalista magyarázatokkal elsekélyesíti, másrészt a zsidóság nemzeti mivoltának tagadásával azt vitatja, hogy csak zsidó vallás van, zsidó nemzet nincsen.

Noha tagadhatatlan, hogy a reformzsidó-irányzat a zsidóság emancipációját Európaszerte elősegítette, sok köszönet nem volt benne. A reformzsidók közül ugyanis nagyon sokan megkeresztelkedtek, másrészt pedig a zsidó emancipációk dacára az antiszemita mozgalmak 1873 óta egyre veszedelmesebb méreteket öltöttek.

A zsidókat gondolkodóba ejtették e tünetek és megértették azt a gondolatot, hogy nemzeti mivoltuk tagadása ép oly céltalan mint veszedelmes hazugság, amely csak *mešümmed*¹-ek számát szaporítja, az antiszemitizmus terjedését azonban megakadályozni nem képes. Sőt voltak olyanok is, akik a reformzsidó irányzattal szembehelyezkedve oly messzire mentek, hogy a zsidóság nemzeti mivoltának postulátuma gyanánt zsidó állam alapítását kezdték sürgeti. E gondolat, melyet 1852-ben a keresztény Hollingworth vetett fel és 1861-ben a zsidó Hess tett magáévá, csak Pinsker *Auto-emancipation* c. irata után, a 80-as években lett aktuálissá, amidőn Ignatiev-féle rendeletek következtében az orosz kormány birodalma összes zsidait mindössze néhány nyugati kormányzóságban tűrte meg. Pinsker zsidó-nacionalista eszméinek hatása alatt keletkezett a «*Hoivevei Cijoin*» egyesület előbb odesszai (1882), majd párisi központja (1890), amely már egyenesen Palesztina gyarmatosítását tűzte ki céljául.

Közben az antiszemita mozgalmak (Istóczy, Lueger, Drummond) egyre veszedelmesebb méreteket öltöttek, viszont a reform-zsidó eszmék egyre több zsidót vezettek a kereszkúthoz. A gondolkodó zsidókat komoly aggodalmak töltötték el nemzetük jövőjét illetőleg s azért valóságos megváltásként üdvözölték *Herzl Tivadar*, Budapesten született osztrák zsidó 1896-ban megjelent *Judenstaat* c. művét, amelyben határozottan körvonalazta a zsidóság nemzeti mivoltát és élesen meghatározta politikai céljait. Szerinte a zsidóság nem pusztla felekezet, mint azt a reformzsidók hirdetik, hanem nemzet. Mivel úgy a reformzsidóság mint az antiszemitizmus szükségképen a zsidóság assimilációjára vezet, ha a zsidóság nemzeti

¹ Keresztelt zsidó.

mivoltát meg akarja őrizni, önálló nemzeti életet kell élnie, akár a Szent Földön, akár pl. Argentínában. Kellő pénzügyi műveletek után a zsidó állam felállítása a Szent Földön semmi különös nehézséget nem okozna. A keresztény szent helyeket exterritoriális jogokkal lehetne felruházni, ami a nemzsidók megnyugtatására teljesen elegendő volna.

Herzl könyvének hatása akkora volt, hogy elvtársai 1897. augusztus végén már cionista kongresszust tartottak a svájci Baselben, ahol Herzl elnöklete alatt ünnepélyes vallomást tettek a zsidóság nemzeti mivoltáról és megfogadták, hogy elnyomott testvéreikért dolgozni akarnak. A kongresszus törekvéseit következő pontokba foglalta:

«1. A cionizmus célja közjogilag biztosított otthont szerezni a zsidó nép számára Palesztinában.

2. E cél elérését a következő eszközök fogják szolgálni:

a/ Palesztina céltudatos betelepítése zsidó földművesekkel, iparosokkal és kézművesekkel,

b/ a zsidóság csoportosítása és egyesítése alkalmas helyi és általános intézmények keretében, az egyes országok törvényeinek megfelelően,

c/ a zsidó nemzeti és egyéni öntudat ápolása, végül

d/ azon előkészítő lépések megtétele az egyes kormányok beleegyezésének kieszközölése végett, melyek a cionizmus céljaira szükségeseeknek fognak mutatkozni.»

Ugyanez a kongresszus megalkotta a cionizmus szervezetét is. Legfőbb szerve az országos bizottságok által választott központi bizottság, végrehajtó szerve egy 25 tagú tágabb és 5—7 tagú szűkebb ügyvezető bizottság, tagjai a *sešel*-fizetők (1 márka); minden 200 tag az évenként, esetleg két évenként tartandó kongresszusra 1—1 képviselőt küld ki. A cionisták eddig 11 kongresszust tartottak, az utolsót Bécsben, 1913-ban. Ezen idő alatt több cionista pénzügyintézet is létesült London központtal.

1903-ban a cionizmus nagy és veszélyes krízisen esett át. Az orosz zsidók sanyarú helyzete és üldöztetése arra indították Herzl-t, hogy Palesztina gyarmatosításáról *egyelőre* lemondva más alkalmas helyen kéressen számukra menedéket, amelyen mint valami északai menhelyen (Nachtsyl) megvárhatnák azt az alkalmas pillanatot, mikor ősi hazájukat, a Szent Földet birtokukba vehetnék. E célból az angol kormánnyal lépett érintkezésbe, hogy a zsidók betelepítésére alkalmas területet szerezzen Délafrikában. Az angol kormány hajlandónak is mutatkozott a 6000 □ mf. területű Guas—Ngishu

fensíkot a zsidóknak átengedni, de ezt az engedményt annyi mindenféle kikötéssel korlátozta, hogy a cionistáknak egészen elment tőle kedvük. E terv bukása után Pelusium átengedését kérelmezte az angoloktól, de közben meghalt (1904. júl. 3.) és vele együtt tervei is sirba szálltak.

Az orthodox cionisták azonban hallani sem akartak Herzl Nachtasyl-elméletéről és Palesztina birtokáról semmi szín alatt sem voltak hajlandók lemondani. E párt, az ú. n. «mizruchi» keleti zsidók frakciója, nemcsak ellenzékbe ment át a Herzl által vezetett cionista kormánypárttal szemben, hanem a cionista központi szervezetről ki is vált és noha Herzl halála után különválásuk oka megszűnt, a mizruchi zsidók egészen a mai napig különálló és független területet képeznek, amely azonban a hivatalos cionizmussal szövetségesnek vallja magát.

A cionisták szociáldemokrata frakcióját képezi a *Pojalaj Cijoin* «Sion munkásainak» pártja, amely a cionista proletariátus érdekeit küzd.

Vallási tekintetben a hivatalos cionizmus annyiban indifferensnek vallja magát, amennyiben a tagok magánügyének tekinti, betartják-e vallásuk előírásait vagy sem. Herzl maga, a cionista mozgalom megindítója, az orthodox zsidók botrányára keresztény nővel kötött házasságot. Nordau, Herzl halála után a cionisták szellemi feje, radikális szabadgondolkodó. A mozgalom főcélja nem vallási, hanem nemzeti: a zsidó nép kulturális és fizikai nevelése, megújodása. A zsidó kultusz kérdése e programot csak annyiban érinti, amennyiben, ha valaki *mešummed* lesz, vagyis kikeresztelkedik, eltépi azt a kapcsolatot, amely nemzetéhez fűzi s ezzel meghal népe számára. A cionizmus testileg lelkileg erős, egészséges és öntudatos nemzetet akar a zsidóságból csinálni s azt tartja, hogy e cél csak úgy valósítható meg, ha a zsidó nép egyoldalú kereskedő-foglalkozásával szakítva ősei áldott földén paraszttá vedlik át, ha nem lesz szűk ghekkókba, egészségtelen pálínkásboltokba szorított penészvirág, hanem ősei földjeit művelgetve engedi magára hatni Isten áldott napfényét s a szabad levegő regeneráló ózonját.

Ez természetesen elmélet. A gyakorlatban az osztrák zsidók, különösen a galíciaiak, még a *chuszid*-zsidóknál is türelmetlenebbek, a lengyel gojok halálos ellenségei és félve a lengyelek antiszemita velleitásától, a ruthénekkal szövetkeztek ellenük. Ellenségei továbbá annak az újabban felmerült eszmének is, hogy Galicia Lengyelországhoz csatoltassék s a Monarchiával perszonális unióba lépjen. E tervről hallani sem akarnak, mert a nemzetiségi tekintetben egy-

séges Lengyelországban eddig élvezett kiváltságos helyzetüket legott elvesztének, míg a politikai paktumok árán tengődő Ausztriában a zsidóság játszva érvényesült.

* * *

Noha a cionizmus Palesztina gyarmatosítását intézményesen, az európai hatalmak nemzetközi védelmének égíse alatt akarja eszközölni és így a zsidók odatelepítésével egyelőre *ex professo* nem foglalkozik, az ott keletkezett zsidó gyarmatok erkölcsi és anyagi támogatását egyik legfőbb feladatának tekinti és már eddig is igen sokat tett érdekükben.

Palesztina zsidó gyarmatokkal való benépesítésének gondolatát első ízben Colonel Gawler vetette fel még a múlt század ötvenes éveiben, de ez az ötlet nagyobb visszhangot sehol sem keltett. A gyarmatosítás gyakorlati megvalósítása 1870-ben vette kezdetét, amidőn az *Alliance Israélite* Jaffa közelében *Migwáh Jisrael* címen földmíves iskolát és mintagazdaságot létesített. Az első szorosan vett földmíves telepet *Pelthah Tiqwah* néven Mulebbisz mellett jeruzsálemi zsidók alapították 1878-ban, amely azonban a kedvezőtlen klimatikus viszonyok folytán csakhamar laktalanná lön és csak a nyolcvanas években népesedett be újra.

A zsidó földmíves telepek rohamos fejlődése a 80-as években kezdődött, amidőn az Ignatiew-féle orosz antiszemita törvények folytán igen sok zsidó lett földönfutóvá. Akkor létesült a már említett Chojvevej Cijoin, a «Siont kedvelők» egyesülete, amely a zsidó menekülteknek Palesztinába való telepítését és anyagi támogatását tűzte ki céljául. Ezzel meg is indult a zsidók kivándorlása a Szent Földre és pedig három irányban: 1. Jaffa közelében keletkezett a *Rišón le-Šijjôn* (Sion eleje) nevű telep, amely a mai napig a legvirágzóbbak egyike volt. Zummarin közelében, a Karmel tövében, a tengerhez közel alapították a *Zichrôn Ja'qôv* (Jákob emlékezete) gyarmatot, a harmadikat *Rôš Pinnāh* (Az orom csúcsa) néven Galileában. A később alapított telepek mind e három gyarmat körül csoportosultak.

E telepek azonban nagy befektetéseket igényeltek a gyarmatosok részéről, azok pedig megfelelő tőke hián voltak. Így történt, hogy az első gyarmatok veszedelmes pénzügyi krízisbe kerültek, amelybe okvetlenül belebuknak, ha Edmond de Rothschild báró, az ismert párisi milliomos nem siet segítségükre. A «báró» (ahogy őt a palesztinai zsidók szélteben nevezik), mintegy 35000 hold földet vétetett az orosz menekültek részére és azon mintegy 10–15 falut és major-

ságot alapított. E gyarmatok igazgatását 1899. óta a *Jewish Colonization Association* («ICA») vette át. A zsidó földmíves gyarmatok száma a világháború előtt mintegy negyvenre rugott, a gyarmatosok által megművelt terület 75—80.000 holdat tett ki, rajta kb. 10.000 zsidó telepessel. Terményeik: a Jaffa mellett fekvő telepeké szőlő, narancs és egyéb gyümölcs, a Karmel tövében elterülő számáriai telepeké szőlő és gabona, a galileai telepek egy része gabonát termel; Roš Pinnâh-ban egy ideig selyemtenyésztéssel, Mettullâ-ba (Északgalilea) dohánytermeléssel is kísérleteztek. A megművelt területek értéke az utóbbi két-három évtizedben rendkívül emelkedett: 1 ha narancsokert ára 10—15000 franc. A termelési viszonyok nem egyformák. Eqron vidékén 1909-ben 1 ha szántóföld 1·4—1·7 tonna búzát és 1·9 árpát hozott. Petaħ—Tiqwah környékén 1 ha szántóföld 210 francot (tehát egy hold kb. 110 kor.) jövedelmezett. Legtöbb jövedelmet hajt a kertgazdaság (narancs- és olajfák), különösen mesterséges öntözés mellett. A földművelés céljait egyébként két szakiskola szolgálja: az egyik a már említett Miqwâh Jisrael (alapította az Alliance Israelite 1870-ben) s a másik a «zsidó nemzeti alap» földmíves iskolája Ben Šamenben (iparművészeti iskolával kapcsolatban 1911-ben létesült). A gyarmatok társalgási nyelve az óhéber, szefardi kiejtésben.

* * *

A világháború kitörése óta a palesztinai zsidó gyarmatok sok és keserves megpróbáltatáson estek át. Terményeiket értékesíteni nem tudják s az évi adókat mégis rendszeren be kell fizetniök. Már magába véve ez is elséges ahhoz, hogy a földje termése után máról-holnapra élő földmíves csődbe kerüljön. Ehhez járul az is, hogy a török adóösszeírás költséges, nehézkes és igazságtalan. A requirálások egymást érik s a gyarmatosok az elvett termékek fejében értéktelen elismervényeket kapnak. Ujabb időben még hozzá a török hatóságok a zsidó gyarmatosokkal szemben határozottan ellenséges indulatot tanúsítanak. Ennek okát az angoloknak abban a törekvésében kell keresnünk, amely Palesztina meghódítására és a zsidó állam felállítására irányul.

Az angolok ugyanis, hogy a németeket az Indiai Óceán partjairól teljesen kizárják, másrészt pedig ázsiai és afrikai birtokaik szárazföldi összeköttetését biztosítsák, Délperzsia, Arábia valamint Palesztina meghódítását tűzték ki egyik stratégiai és politikai céljuk gyanánt. Palesztina megszállásával még hozzá két célt akarnak elérni egyszerre: 1. biztosítani a Szezei Csatorna birtokát kelet felől

és elzárni a Vörös-tengert a központi hatalmak haderői elől, 2. a cionista zsidóállam fölállításával a központi hatalmak zsidóságát entente pártjára hódítani.

A világháború első szakában az angol haderők védekezésre fanyalodtak a csatorna mentén. A török-német haderők 1914. telén tettek ugyan kísérletet a csatorna elfoglalására, offenzívájuk azonban az arab csapatok gyávasága és megbízhatatlansága következtében kudarcot vallott. Időközben az angolok egyre nagyobb és nagyobb sereget vontak össze a csatorna mentén, mellyel szemben a mindössze 1 hadosztályt kitevő török-német csapatok, (melyekhez 1916. tavasza óta néhány üteg osztrák-magyar tüzérség járult) nem igen tudtak helyt állni. E hadseregnek egyik szárnyát 1916. őszén az angolok El-Aris mellett bekerítették s a német tüzérség egy részével együtt elfogták. Ettől fogva az angolok feltartóztathatatlanul nyomulnak előre. 1917. tavaszán a törökök már Jaffát is feltették s ezért a várost kiűritették. Ekkor híre járt, hogy a törökök a város környékén elterülő zsidó gyarmatok nagy részét stratégiai okokból elpusztították. Hermann Cohen ezen sajnálatos hír hallatára a zsidó gyarmatok sorsát illetőleg a német kormányt meg is interpellálta, a kormány azonban szavahihető jelentések híján érdemleges választ nem adhatott. Ez év őszén, amint magánértesülésekből tudom, a zsidó gyarmatosok egy része Palesztinát elhagyta és Budapesten átutazva részben Ausztria, részben Németország felé vette útját. Úgy látszik tehát, hogy az angol csapatok előnyomulásának arányában a török hatóságok egyre ellenségesebben lépnek fel a zsidó telepesekkel szemben, akik különben soha sem titkolták, hogy a török uralommal épen nem rokonszenveznek és szívesen látnák, ha a Szentföldet bármely más európai hatalom szállná meg.

November elején az angolok Bir es-Sebas-ig, a bibliai Beër-Sebas-ig nyomultak előre. 10-én a táviró már Hebrón környékén jelezte megjelenésüket. Onnan Jeruzsálemig az út egy napi járás. Ha az angolok bevonulnak Jeruzsálembe, bizonyára megpróbálják megvalósítani a múlt év őszén tett ígéretüket, hogy Palesztinából angol főnhatóság alatt zsidó államot csinálnak.

Az entente, amely a mostani világháború alatt mindig kétféle mértékkel mért, ha a központi hatalmakról és szövetségeseiről volt szó, a nemzetiségi eszmére hivatkozva vindikálja a Szent Földet a zsidóknak. Bár a magam részéről Palesztinát a zsidóktól cseppet sem irigylem, az igazság érdekében meg kell állapítanom azt a tényt, hogy a jelen esetben a nemzetiségi eszme a palesztinai zsidó állam felállítására semmiféle jogcímet nem ad. Palesztina lakossága a

háború előtt kb. 600.000. lelket tett ki, ebből a zsidók számát a legkedvezőbb esetben 106.000-re becsülhetjük, vagyis a zsidóság az összlakosság legfeljebb 18⁰/₁₀-t képezi, következőleg a nemzetiségi eszmére hivatkozni a zsidó állam érdekében egyszerű bluff, amely csak a tudatlanokat téveszti meg. A zsidó gyarmatok által birtokolt 80.000 hold föld Palesztina 30.000 □ km-t kitevő területe mellett oly csekélység, amely ugyan az egész ország birtokára semmiféle jogcímet nem nyújt.

Az angolok által felvetett zsidóállam eszméje voltaképen ügyes diplomáciai sakkhúzás, amelynek nyilvánvaló célja a központi hatalmak országaiban élő zsidók fanatizmusára hatni s őket az entente pártjára terelni. A magyarországi zsidók legnagyobb részét az entente szirénhangjai hidegen hagyták. Úgy látszik, a Szentföld sorsa nem nagyon érdekli őket. A galíciai zsidók között ellenben a Szent Földről jövő hírek nagy izgatottságot keltettek. Épen-séggel nincs kizárva, hogy az entente mesterkedései e fanatikusok lelkében termékeny talajra találnak. Annyi bizonyos, hogy a cionizmus aktái koránt sincsenek lezárva. A legközelebbi béketárgyaláson e kérdés előreláthatóan még sok vizet fog zavarni.

E kivonat megírása óta Allembry tábornok hadai időközben Jeruzsálemet megszállták s az angolok, úgy látszik, komolyan veszik a cionista zsidóállam megvalósításának tervét.

Jeruzsálem megszállásával egyidőben a török csapatok kémkedés címén a zummarini zsidó gyarmatot (*Zikrón Ja'qov*) kiürítették és katonailag megszállották.

A bibliai Jeruzsalem az ásatások megvilágításában.

Kivonat Pataky Arnold tagnak 1917. évi november hó 9-én felolvasott székfoglaló értekezéséből.

II. Rész. A XIX. és XX. században végzett jeruzsalemi ásatások története.

1. Jeruzsalem helyrajzi viszonyai.

1. Jeruzsalem magas fensíkon fekszik, melyet az északi oldal kivételével minden oldalról mély völgyek választanak el a környező magasabb hegyektől. Észak felé a vidék még egyre emelkedik a régi Scopus (ma Saphin) hegy felé. A szent várostól északra több ágból eredő, majd derékszög alatt dél felé megtörő mély völgy az *el-Qâ'ah*-nak nevezett területtől kezdve Jeruzsalem és az Olajfák-hegye között, tehát a várostól keletre húzódik végig. Ezen völgy egyes részeinek nevei: *Wadi el-Dzsóz* (Diófák völgye), *Wadi Sitti Marjam* (Szűz Mária völgye), *Wadi Selwân* (Selwân-völgye), *Wadi bîr Ajub* (Jób kútjának völgye), *Wadi es-Sawâhereh* és *Wadi en-Nâr* (Tűzvölgy). Lehetséges, hogy ez a Joel próféta könyvében (4, 1 skk.) említett Jozafát völgye, bár ezt bizonyítani nem lehet; ahhoz azonban kétség nem fér, hogy ez a bibliai *Cedron-* (*Kidron*) *völgye* vagy más néven a *Cedron-patak* (נַחַל קִדְרֹן),¹ mely a szentírás adatai szerint Jeruzsalem és az Olajfák hegye között húzódott végig.

A várostól nyugatra, a mai «Aliance Israélite» épületei környékén kezdődik a *Wadi el-Meise*, mely a Mamilla-tó mellett eléri Jeruzsalem falait; ott délkeletre, majd délre fordul, helyet ad a Szultán tavának, végül keletre tér el, hogy Jób kútjánál a már említett *Wadi Selwannal* találkozzék. A Szultán tavától kezdve mai neve: *Wadi er-Rabâbi*.

Végül egy harmadik fővölgy északról délre haladva Jeruzsalem két egyenlőtlen részre osztja, míg ugyancsak Jób kútja előtt eléri Selwân völgyét. Mai neve: *el-Wâd*, a Völgy. Josephus Flavius mint a *Sajtkészítők* (*Tyropoion*) *völgyét* említi.

Az ószövetségi szentírás gyakran említ bizonyos גֵּיאַ הַחֶמֶס vagy גֵּיאַ בְּנֵי-הַחֶמֶס nevű völgyet:² *Hinnom-völgye*, vagy *Hinnom fiának völgye*, hol a zsidó királyság korában a babyloni fogság előtt, a kanaanita vallással való synkretismus idejében Achaz óta nem

¹ Sám. II. 15, 23; Kir. I. 2, 37; 15, 13; II. 23, 4; Jer. 31, 40; Ján. 18, 1.

² Józs. 15, 8; 18, 16; Kir. II. 23, 10; Jer. 7, 32; 19, 2, 6; Neh. 11, 30. stb.

egyszer mutattak be gyermekáldozatokat Moloknak, miért is ez a völgy a próféták és a többi jámborok előtt az utálat helyévé és a pokol jelképévé lett.¹

Vitás kérdés, hogy az ószövetségi Gè-Hinnom az előbb említett nyugati és déli völgy volt-e, avagy pedig a városon északról dél felé áthaladó szakadék. *W. Robertson Smith* és *H. Oort* az utóbbit tartják a bibliai Gè-Hinnomnak. *H. Vincent* szerint is Józ sue idejében² a későbbi Tyropoion-völgy volt a Gè-Hinnom; később azonban, midőn a város egyre jobban fejlődött, a Gè-Hinnom név átment a nyugati völgyre és ennek déli folytatására. Annyi bizonyos, hogy Nehemiás idejében Gè-Hinnom a nyugati és déli völgyet jelentette.³

A Gè-Hinnom neve már Joziás júdabeli király idejében (Kr. e. VII. század) תַּיִם volt;⁴ ez az aram szó «tűzhelyet» jelent, és valószínűleg független a héber תֶּמָּן (tympanon) szótól. Vincent szerint a szorosan vett Topheth helye azon a ponton feküdt, ahol a városnak három fővölgye találkozott, tehát a várfalnak délkeleti sarkán kívül, a mai Jób kútja közelében. Jeremiás próféta idejében a Gè-Hinnom különös értelemben «a Völgy», — תַּיִם.⁵

A *Hinnom* szó etymológiáját eddig nem sikerült kielégítően megfejteti; valószínűleg valamely régi (jebuzeus?) tulajdonosnak neve lehet, kinek birtoka abban a völgyben feküdt. Egy részének mai neve: *Wadi el-Ennâb* szintén nem egyéb, mint a Gè-Hinnomnak elarabosított alakja. A Wadi er-Rabábitól délre fekvő területet a keresztény hagyomány az újszövetségi *Hakeldamá*-nak (vérmező)⁶ tartja.

Ezen a három nagyobb völgyön kívül Jeruzsalem talaját számos kisebb völgy és mélyedés szeli keresztül-kasul. Keleti dombjának északi részét annak déli felétől, melynek mai neve: *ed-Dehûrah* (a hegygerinc), mély bevágás választja el. Ugyanígy osztja két részre egy kisebb völgy a város nyugati dombját is. Egy más, szintén névtelen völgy a régi Bezetha városrészen áthaladva, átszeli a régi Templomtérnek (ma: H̱aram eš-Šerif) északkeleti sarkát; ebbe a völgybe még egy 200 méter hosszú bevágás torkollik, délnyugatról északkelet felé haladva. Végül a régi templom-hegyet az ettől északra fekvő Bezetha városrésztől hajdan nem nagy, mesterséges völgy választotta el.

Az egyes völgyek talaját sok helyen 20 és még több méter

¹ Iz. 66, 24.

² Józ s. 15, 7—9; 18, 15—17.

³ Neh. 11, 30.

⁴ Kir. II. 23, 10.

⁵ Jer. 2, 23.

⁶ Mát. 27, 6 skk.; Ap. Csel. 1, 19.

vastagságú törmelék borítja; épp ezért ezek méreteit csak megközelítő pontossággal lehetett meghatározni. A Wadi el-Dzsôz felső része ma 746 m. magasságban fekszik a Földközi-tenger színe fölött; a nagy déli kanyarulatnál 714 m., Szűz Mária forrásánál 636·10 m., Jób kútjánál 603 m. a völgy talajának magassága a tenger színe fölött. Tehát nem egészen 2¹/₄ km. uton 111 métert esik. A Tyro-poion-völgy esése 2¹/₄ kilométernyi uton 160 méter (780-ról 620-ra), a Wadi el-Ennáb és Wadi er-Rabâbi pedig negyedfél kilométer hosszúságban majdnem 220 métert esik; főleg az utolsó szakasz, a Wadi er-Rabâbi igen meredek.¹

2. Annak a fensíknak, amelyen Jeruzsalem a bibliai korban feküdt, nem minden pontja egyforma magasságú. Legmagasabb a mai várfalnak északnyugati szöglete: 784 m. A délnyugati domb, melynek mai neve Sion, 768 m. magas. A Templom-tér 744 m., de ennek dombja dél felé lépcsőzetesen leereszkedik és Szűz Mária forrása fölött csak 700 m. magas.

Jeruzsalem dombjai közül az ószövetségi biblia a következőket nevezi meg: *Sion*, ahol a jebuzeus felleghvár feküdt — *Morijjá*, a salamoni templom hegye² — és *Ophel* (kidudorodás), a királyi palotának és melléképleteinek helye.³ Ezeknek fekvését értekezésünk utolsó fejezetében iparkodunk meghatározni.

A Jeruzsalemét körülvevő hegyek általában magasabbak a régi város területénél. A Scopus (Saphin) megközelíti a 900 métert. Délkeleti folytatása, az *Olajfák hegye* [*Dzsebel et-Târ*] 818 m. magas. Ennek nyugati lejtőjén fekszik a bibliai *Gethsemani* (Olajsajtó) kert. Az Olajfák hegyének déli folytatása, a *Botrányok hegye* [*Dzsebel Batn el-Hawa*] pedig 735 m. — Hinnom völgyétől délre a 777 méter magas *Dzsebel Abu-Tôr* [*Gonosz tanács hegye*] fekszik. A *Golgotha* az ószövetségi bibliában nem játszik szerepet, de annál fontosabb szerepre jutott Jézus Krisztus kinszenvedésének történetében. A név vagy «Koponyák hegyét», vagy általában «gömbölyded alakú hegyet» jelent. A mai hagyomány a Szent Sír templomának helyét tartja a Krisztus-korabeli Golgothának. Fekvésének kérdése Jeruzsalem második falának irányával függ össze; mert úgy az evangeliumokból, mint a zsidókhöz írt levélből (13, 12.) bizonyos, hogy a Golgotha a város falain kívül volt. Jeremiás idejében a *Goath*-nak nevezett domb tényleg a második faltól északnyugatra terült el. Ha a Nehemiás idejében felépített új fal a réGINEK irányában haladt, a helyrajzi ne-

¹ Az adatokat I. H. Vincent, Jérusalem. Tome I. Fasc. 1. Paris, 1912. 2. térkép.

² Krón. II. 3, 1.

³ Kir. II. 5, 24; Krón. II. 27, 3; 33, 14; Neh. 3, 27; 11, 21; Iz. 32, 14; Mik. 4, 8.

hézség megszűnik, és a Golgotha helye hiteles lehet. *Gordon* azonban a mai Damaszkuszi kaputól északra kereste a Golgotha helyét, és pedig a német Szent Pál hospitum környékén, vagy az ennek közelében fekvő biblikus iskola tájékán. *Wilson* szerint a Golgotha a mai új városrészben feküdt, a Damaszkuszi kaputól északnyugati irányban.

3. Jeruzsalem közvetlen közelében, a bibliai Cedron-völgyben egyetlen élővíz-forrás van, melynek mai nevei *'Ain Umm ed-Daradzs* (Lépcső-forrás), *'Ain Selwân* (Siloe forrása), *'Ain Sitti-Marjam* (Szűz Mária forrása), *'Ain Sitt el-Bedrijev*. Ezt a forrást két vízer táplálja, melyeknek egyike állandó, a másik azonban időszakos; ezért a forrás száraz időben ritkábban, télen azonban naponként háromszornégyyszer is felbugyog. A bibliai *Gihon*¹ név annyira ráillik erre a forrásra, hogy az azonosság kérdésére vonatkozólag kétség nem merülhet föl. Ennek a forrásnak vizét 512-50 méter hosszú alagút köti össze a *Birket el-Hamrâ*-val (Vörös tó), a bibliai Siloe tavával, ugyancsak a Cedron völgyében. Jeruzsalem mai déli falától majdnem egy kilométernyire dél felé fekszik *Jób kútja* (Bir Ajub), a Gê-Hinnom- és Cedron-völgy találkozásánál. Ezt a kutat általában azonosnak tartják a bibliai *Rogel-forrással* (רֹגֵל רֵיָּה).² Azonban nagy nehézséget képez ezen vélemény ellen, hogy a bibliai *Rogel forrás* (רֹגֵל), nem pedig *kút* (בְּאֵר); továbbá azt sem tudjuk, hogy Jób kútját mikor fúrták. Jeruzsalem talajviszonyai mellett igen könnyen megtörténhetett, hogy úgy a *Rogel-forrás*, mint a *Nehemiás könyvében* (2, 13.) említett *Sárkány-forrás* (עֵין הַתַּנִּין) vagy más olvasás szerint a *Fügefá-forrása* (עֵין הַתְּאֵזִים) a bibliai kor óta eltűnt. Az újszövetségi szentírásban említett *Bethesda*-tavát (latin neve: Probatica Piscina, Juh-tó, Ján. 5, 2.) a középkor óta a mai Szent Anna-templom közelében mutatják.

A nagy vízhiányon már régóta mesterséges tavak készítésével iparkodtak segíteni. Ilyenek voltak a már az ószövetségi bibliában említett *Siloe tava* és a *Mesterséges tó*;³ továbbá újabb eredetűek a *Hammâm el-Batrak* (Pátriárka tava vagy Ezekiás tava), a *Birket Israin* (Izrael tava), *Birket Sitti Marjam* (Szűz Mária tava), a *Mamillató*, a *Szullán tava*, és számos kisebb ciszterna. A Bethlehemtől délre fekvő Wadi Urtaš három vízmedencéjét is már a bibliai korban két vízvezeték kötötte össze Jeruzsalemme; a felső vezetéket a babyloni fogság után Salamonnak tulajdonították,⁴ az alsót Heródes készítette.

¹ Kir. I. 1, 33. 38; Krón. II. 32, 30; 33, 14. גִּיחֹן vagy גִּיחֹן: felbugyogni.

² Kir. I. 1, 9.

³ Neh. 3, 16.

⁴ Préd. 2, 5 sk.

4. A bibliai Jeruzsalem, mint a napfényre került falromok mutatják, egészen betöltötte a Gê-Hinnom és a Cedron völgyéig terjedő dombok felületét, sőt részben oldalait is, magába zárta Siloe tavát is, de észak felé a Golgotha már a város falain kívülre esett. A mai várfalak irányát már Hadrianus római császár (117—138.) állapította meg.

2. A jeruzsalemi ásatások története.

1. Noha már a Kr. u. II. századtól kezdve úgy a keresztény világ, mint az országából elűzött zsidóság vágyva vágyott megismereni Jeruzsalemét, mely a bibliai történet oly számtalan megható és megrázó főnségű eseményének volt színhelye, és bár úgy ókori, mint középkori és újkori zarándokok és leirók nem egy érdekes és értékes adatot örökítettek meg, mely a régi Jeruzsalemre is világosságot deríthet, a bibliai Jeruzsalemnek rendszeres, tudományos főkutatása csak a XIX. század derekán kezdődött. A feladat nem volt könnyű. Nem is szólva egyéb nehézségekről, a tudományos nehézség Jeruzsalem viszontagságos történetében rejlik. Jeruzsalem a történetet megelőző korszak óta kanaanita, izraelita, hellenista zsidó, római, bizánci, török, frank, arab város volt; számos esetben érte Jeruzsalemét pusztulás emberi kéz és a természet elemei folytán. Ezek a viharok a legtöbb emléket megsemmisítették, és az újabb meg újabb dúlások az egyes maradványokat tartalmazó földrétegek egymásutánját is megbolygatták. Sajnálatos tény, hogy Jeruzsalem-ben terjedelmesebb írott emlékek — az egyetlen, hal sorra terjedő Siloe-felirat kivételével — eddig még nem kerültek napfényre.

2. A régi leirók megjegyzéseit elhagyva, térjünk egyenesen a XIX. század kutatóira, kiknek névsorát a német *Tobler* (1835.) és az amerikai *Robinson* (1838.) nyitotta meg. 1864-ig egymásután *Williams*, *Krafft*, *Barclay*, *Sepp de Saulcy* és *de Vogüé* buzgólkodtak a régi Jeruzsalem helyrajzának felderítésében, de még kevés eredménnyel. 1864-ben az angol *Ordnance Survey of Jerusalem* csatornázni iparkodott Jeruzsalemét, miközben sok rom került felszínre, melyek azonban tudományos feldolgozásban akkor még nem részesültek. 1865-ben Londonban megalakult a *Palestine Exploration Fund* (Palestina-kutató társaság), mely 1867-ben *Ch. Warren* kapitányt küldte Jeruzsalembe, ki 1870-ig dolgozott a szent városban. Kutatásainak főszíntere a Haram eš-Šerif, a templomtér volt. Warren a Haramtól délre 236·15 méter hosszú falrészletet talált, melyet az első pillanattól kezdve az 'Ophelt körülvevő bibliai fal maradványának tartott. A Warren-től fölfedezett fal körülbelül 5 méter széles;

23'15 m hosszúságban északról délnek halad, ott azonban mintegy 45° szög alatt megtörik és délnyugati irányt vesz föl, melyet mindig megtart. Több kiszögellése és egy nagyobb erődítménye van, melyhez még egy torony romjai is csatlakoznak. Warren azt hitte, hogy az említett erődítményt Jotham és Manasszes királyok emelték,¹ míg a torony Nehemiás korából való.² A fal szerkezete igen nagy gondosságra vall; 6 m. vastagságú vert agyag fölött 5 m. magasságban nagy termésköveket, ezek fölött pedig kerek számban 10 m. magasságban szabályosan kifaragott, hatalmas költömböket találunk. Vincent azt hiszi, hogy ez a fal még a jebuzeus várnak fala volt.

Ezenkívül Warren fedezte föl 1867—1868 ban a vár felső részéből a Gihon-forráshoz levezető földalatti utat, melyet Parker 1909—1910-ben teljesen földerített. Erről alább bővebben fogunk szólni.

Warrent a Haram eš-Šerif felkutatásában Clermont-Ganneau követte (1873—1874.), ki az Omar-mecset közelében néhány földalatti folyosót vizsgált meg. 1874-ben az angol H. Maudsley a Hin-nom-völgy déli kanyarulatánál Jeruzsalem legrégibb falainak egyes részeit találta meg, s ezzel kétséget kizáró módon megállapította Jeruzsalem legrégibb falának nyugati és déli irányát.

1877-ben megalakult a «*Deutscher Verein zur Erforschung Palästinas*;» 1878. óta pedig a német Dr. Schick végzett érdemleges munkákat a régi Jeruzsalem topographiájának felderítésében. Az első eredményeket a mai Jaffai kapu környékén érte el, de nem lehet biztosan eldönteni, hogy az itt talált falrészletek az I. Herodes Agrippa-féle falnak maradványai-e, avagy középkori eredetűek. Schick megvizsgálta a már említett két vízvezeték is, és kimutatta, hogy az alsó vezeték Heródes királynak műve. 1886-tól 1892-ig földerített egy kisebb csatornát, mely részint a sziklába vajt, nyílt üreg, részint pedig a hegy oldalában húzódik végig, hogy Siloe tavát a Gihon forrással összekösse. 1887-ben Jób kútjától északra egy, talán Heródestől épített színház romjait találta meg.³ 1893-ban tovább kutatta az új protestáns Megváltó-templom építésénél felszínre került hatalmas falat. Foglalkozott a Golgotha helyének megállapításával is, és annak mai hagyományos helyét hitelesnek tartja.

1880-ban történt a nagy Siloe alagút felfedezése, mely a Gihon forrás vizét egészen a föld alatt Siloe tavába vezeti. Déli nyílásánál

¹ Krón. II. 27, 3; 33, 14.

² Neh. 3, 25 skk.

³ Josephus Flavius, Antiquit. XV. 8, 1.

találták meg a híres Siloe-főiratot. Parker 1909–1911-ben hozzáférhetővé tette az egész alagutat. Ismélések kikerülése végett a Siloe-alagutat is Parker nevével kapcsolatban fogjuk ismertetni.

Az 1881. esztendőt a német *H. Guthe* munkái tették nevezetessé, ki főleg a Haram területén és Jeruzsalem keleti dombján dolgozott, miközben több, törmelékkel befödött völgyet derített föl, valamint a Siloe tavánál egy Heródesnek tulajdonított fürdőt. Guthe kutatásai azt eredményezték, hogy a régi Jeruzsalem keleti falának menetét is a felszínre került maradványokból a legnagyobb valószínűséggel meg lehet állapítani. A napfényre került falmaradványoknak iránya párhuzamosan halad a Cedron völgyével, a városon kívül hagyva a Gihon forrását, de bezárva Siloe tavát. A templomtértől délre, továbbá magán az említett téren és a város keleti dombjának keleti szélén Guthe három hatalmas vízmedencét talált; az egyiket a Nehemiás-féle Mesterséges tónak tartotta. Végül Guthe kutatta fel részletesen a már többször említett két vízvezetékét és a felsőt Salamon király korába utalta.

1885. nyarán az ú. n. Dávid tornyától mintegy 60 méterrel északra egy várfal részei kerültek felszínre, melyek talán az Ezekias-féle második falnak maradványai.

Guérin-nek 1884. és 1889. évi kutatásai után az 1894–1897. években *F. J. Bliss* és *Dickie* folytatták a Maudsleytől megkezdett kutató munkát a régi Jeruzsalem déli falánál, a nyugati dombon és a Tyropoion völgyben. A Hinnom völgye felé néző oldalon, a tenger színe fölött 635–640 m. magasságban, igen sok régi falrészletet talált, melyek mind azt igazolják, hogy a bibliai Jeruzsalem déli fala a Gê-Hinnom közvetlen közelében húzódott végig. 1896-ban Bliss fölfedezte a Siloe tavánál épült fürdő romjait, mely fürdőt Heródes király, vagy mások szerint Hadrianus császár emelt. A Tyropoion völgy közepén talált széles, lépcsőzetes út már nem a bibliai korból való, de Dávid várához tartozhatott öt lépcsőfok, 3·80 m. szélességben, a régi déli és keleti várfal találkozási pontjánál.

3. Ezzel eljutottunk az amerikai *Montagu Parker* nagyszabású kutatásaihoz, melyeket Jeruzsalem keleti hegyén folytatott 1909-től 1911-ig. Lehetséges, hogy a kutatásokat tényleg kincskereső szándék is vezette, de munkájuk tudományos szempontból sokban gazdagította a régi Jeruzsalem helyrajzi viszonyairól való ismereteinket.

Mindaddig általános volt a hit, hogy az Omar-mecset híres sziklája alatt nagy mélység tátong, a Cedron völgyéig lenyúló csatornákkal, melyet a mohammedánok *Bîr el-Arwâh*-nak (a lelkek

kútja) neveztek. Parker azonban kiderítette, hogy az egész üreg mindössze 25 cm. mély.

Sokkal fontosabb azonban, hogy Parker felderítette a Gihon forrásnak egész földalatti csatornahálózatát, hozzáférhetővé tette a már Warrentől fölfedezett földalatti lejárót a várból a Gihon forrásig, továbbá a délkeleti hegyoldalon több régi sirt hozott a felszínre. Mindezek a felfedezések lehetővé teszik, hogy a bibliai Sion várának fekvését határozottan megállapítsuk.

Az 'Ain Umm ed-Daradzs, a bibliai Gihon körül valóságos földalatti csatornahálózat van, melynek egyes ágai egymással összekapcsolódva szabálytalan négyszöget alkotnak. Az egyes ágak között több vízgyűjtő medence is van. A főlöszleges vizet más csatornák vezették a Cedron völgyébe, ahol azt kertek öntözésére lehetett felhasználni. A csatornahálózathoz 33 lépcső vezet le. Az egyik vízgyűjtő medencét fal zárta el, melynek kora a Kr. e. VIII. század jellegét mutatja. Lehetséges, hogy Ezekiás király emeltette, midőn Sancherib asszír nagykirály 701-ben Jeruzsalem ostromára készült,¹ hogy megakadályozza az ellenséges sereg benyomulását rejtekutakon a várba.

Ebből az említett csatornahálózathoz indul ki az a fél kilométernél hosszabb (512-50 m.) alagút, mely a Gihon vizét Siloe tavába vezeti. Az alagút építését a déli végén talált felirat szerint egyszerre kezdték meg északi és déli oldalán. Ha meggondoljuk, mily kezdetleges technikai eszközök álltak rendelkezésére azon kor mesterembereinek, teljes tisztelettel fogunk adózni emléküknél. Az alagút 50–60 métert kelet-nyugati irányban halad, majd erős kanyarulattal dél felé fordul, és ezt az irányt általában meg is tartja, míg 379,5 méterre a kiindulástól ismét nyugatra fordul, és 133 m. hosszú hatalmas ívben eléri Siloe tavát. Az alagút átlagos magassága 2–3 méter; legmagasabb helyén 5 méter, a legalacsonyabb ponton 1,41 m. Szélessége, mint általában az összes itt talált csatornaké, átlag fél méter; egész esése mindössze 2,18 m. A Siloe-felirat, mely jelenleg a konstantinápolyi császári múzeumnak kincse, nem említi ugyan a király nevét, ki ezt a nagy munkát elvégeztette, sem pedig a kört, amelyben az készült. Ámde a Királyok II. könyve (20, 20.), a Krónikák II. könyve (32, 30.) és Jézus Sirák fiának könyve (48, 17.) világossá teszik, hogy csak Ezekiás királyról és a Kr. e. VIII. századról lehet szó.

Ismertetésünk nem volna teljes, ha meg nem emlékeznénk

¹ Kir. II. 18. és 19. fej. Iz. 36. és 37. fej.

arról a földalatti lejáratról, mely Jeruzsalem keleti hegynének keleti oldalában Szűz Mária forrásához vezet, s amely már Warren óta ismeretes. Parker ennek legnagyobb részét szintén járhatóvá tette.

Az alagút a Cedron völgye fölött 40 méter magasságban kezdődik, a régi város falain belül. Sziklába vájt meredek lépcső vezet le 33° ereszkedéssel hatodfél méter hosszúságban, majd rövid vízszintes menetelés után ismét erős esés jő. Vagy 11 métert elég kényelmes ereszkedéssel tehetünk meg a majdnem három méter magas alagútban, mely ezután északkeleti irányát derékszög alatt délkeletire változtatja. Az ereszkedés tovább tart, közben minden irányban más, természetes és mesterséges üregekkel is találkozunk, míg végre a föld alatt megtett 65 m. hosszú út után a forráshoz érke-zünk le. Van az alagútban több más vésési irány is; külön is megemlítjük azt a kiszögellést, mely 13 méterre a forrás színe fölött ér véget, honnan a víz kötélén lebocsátott vederrel is elérhető. Ennek az alagútnak rendeltetése világos: minden eshetőségre biztosítani Jeruzsalem ellátását vízzel. Korát biztosan nem határozhatjuk meg. A gezeri hasonló földalatti folyosó a Kr. e. XV. évszázadba nyulik vissza; semmi nehézség sincs az ellen, hogy a jeruzsalemi alagút még a jebuzeusok korába essék. Vincent azt hiszi, hogy ez a Sám. II. 5, 6—8-ban említett נֶחֱשֶׁת, melyen keresztül Dávid hadvezére, Joab, a jebuzeusok várát elfoglalta.

Parker a város keleti dombjának keleti részén több régi sirt talált. Sajnos, hogy ezekben semmiféle írás nem került elő; így korukat csak a bennük talált emlékekből lehet megállapítani. A legrégibb jeruzsalemi sírok a Gezerben talált temetőhelyekre emlékeztetnek, melyeknek halottait a nem sémi eredetű elhamvasztással adták át az enyészetnek. Egy igen régi, feltűnő jeruzsalemi sirt Vincent a Kr. e. III. évezredből valónak tart; ebből azt következtette, hogy Jeruzsalem már egy évezreddel a tell el-amarai korszak előtt lakott terület volt. Nézetünk szerint azonban a felszínre került gyér adatokból ilyen messzire menő következtetést nem szabad levonnunk.

Minden valószínűség szerint az említett hegyoldalon kell keresnünk Dávidnak és az ő családjából származott királyoknak sírját is, kiknek temetője a Királyok könyvei szerint várukban volt.

A talált sírok között több falmaradvány és csatorna van; az egyik csatorna vezet a Gihon-forrásnál fölfedezett leghosszabb csatornába. Az egyes falrészletek korát nehéz pontosan megállapítani. Vincent egyes maradványokat kanaanita eredetűeknek tart, melyekről Dalman azt hiszi, hogy talán a Manasses-féle erődtípusnak részei

Kevéssel Parker után közvetlenül a világháború kitörése előtt Weill kutatta fel Jeruzsalem keleti dombjának déli részét, hol 7—8 méter vastag falrészletet talált, talán a Dávid-korabeli Jeruzsalem falából. Más falrészek a bizanci korból valók. Weill Dávid király sírját is szerette volna megtalálni, de sajnos, a későbbi korszakok emberei nemcsak a keleti domb keleti lejtőjén emelt házak köveit hordták el, hanem a római korban magát a szikla követ is le kezdték fejteni.

4. A Jeruzsalem területén végzett kutatások természetszerűleg kiterjedtek a római Aelia Capitolina, valamint a keresztény Jeruzsalem emlékeire, az Olajfák hegyének területére is, hol nagyszerű eredmények jutalmazták a kutatók fáradságát, mint legújabban (1912.) az *Eleona*-nak nevezett IV. századbéli bazilika romjainak fölfedezése. Ámde mivel ezek az emlékek nem a *bibliai* Jeruzsalem-ből valók, értekezésünk folyamán ezeket egyszerűen mellőzzük.¹

3. Az ószövetségi Sion fekvése.

1. Ha figyelemmel tanulmányozzuk az ószövetségi szentírásnak, mint írott történelmi kútforrásnak adatait és ezekkel összevetjük azt a képet, melyet a régi Jeruzsalemről főleg a Warren-, Guthe-, Bliss- és Parker-féle ásatások megteremtettek, nem lesz nehéz megfelelnünk arra a sokat vitatott kérdésre: hol feküdt a Dávid-korabeli Sion hegye és a hasonló nevű vár?

Az egész keresztény hagyomány a IV. századtól kezdve, Josephus Flaviust követve, egyhangulag Jeruzsalem délnyugati hegyére helyezte az ószövetségi Siont, oda, ahol ma az Utolsó vacsora terme, Szűz Mária elszenderülésének temploma és az araboktól *Nebi Daud*-nak (Dávid sírja) nevű épület áll.

2. Josephus Flavius leírása a zsidó háború történetében (V. 4, 1.) olvasható. Lényege a következő. Jeruzsalem két, egymással szemben fekvő dombon épült, melyeket egy közbeeső völgy választ el egymástól. A város egyes részeinek házai ebbe a völgybe is lenyulnak. A sokkal magasabb és egyenletesebb dombon feküdt a felső város (ἡ ἄνω πόλις), mely Dávid idejében a vár (φρούριον) nevét viselte. Josephus korában pedig felső fórumnak (ἡ ἄνω ἀγορά) nevezték. A másik domb az Akra, melyen az alsó város (ἡ κάτω πόλις) feküdt; ennek kettős csúcsa volt. Ezzel szemben egy harmadik az Akránál alacsonyabb domb terült el, melyet az Akrától széles völgy választ-

¹ Ismertetésük megtalálható a *Revue biblique* újabb évfolyamaiban, valamint Vincent és Abel nagy monographiájában: *Jérusalem*. Tome II. fasc. 1. 2. Paris, 1913.

tott el. Ezt a völgyet a Hasmoneus királyok feltöltötték, hogy a várost a templommal összekössék; az Akra csúcsát lehordatták, hogy a szentély annál magasabban emelkedjék ki. A Tyropoion völgye, mely a felső város dombját az alsó dombtól elválasztotta, a Siloe taváig húzódik le. A városon kívül a város két dombját mely völgyek határolják.

Gatt («Die Hügel von Jerusalem» c. munkájának 14—32. lapjain) husz különböző kisértet mutat be, melyeknek képviselői: Burchard, Quaresmius, Robinson, Fra Liévin, Tobler, Klaiber, Riess, Schick, Lewin, Schultz, Guérin, de Saulcy, Pierotti, Thrupp, Williams, Sepp, Furrer, és ő maga is Josephus Flavius szavait kritika nélkül elfogadva Jeruzsalem nyugati dombját mondják az ószövetségi Sionnak. Hasonlóképen vélekednek Wandel, Mommert, Merrill, Conder és mások. Ezekben a rendszerekben sok a puszta fellevés. Nem számolnak azzal a körülménnyel, hogy a bibliai Jeruzsalem területe az évszázadok viharai alatt mélyreható változásokon ment keresztül; egész dombrészek eltűnhettek, egész völgyeket elboríthatott a törmelék. De főhibájuk, hogy vakon elfogadják Josephus Flavius állítását, mely szerint az ő idejében *ἡ ἀνω ἀγορά*-nak nevezett városrész azonos a Dávid-féle várral.

Caspari, Riess, Lagrange, Schick, Menke, Mühlau, Zimmermann, Alten, Klaiber, Birch, G. St. Claire, Spiess, Gerely, Schürer, Guthe, Vincent és Dalman szerint az ószövetségi Sion hegye, hol Dávid vára állt, a keleti dombnak déli része.

3. A Sion-kérdés eldöntésére induljunk ki a biztos tényekből. A bibliai Gihon-forrás, mint neve (szökellő) mutatja, nem lehet más, mint a mai Szűz Mária forrása. Ettől a forrástól indul ki a bibliában többször említett vízvezető alagút, melyhez hasonlólt Jeruzsalem környékén sehol sem ismerünk. Úgyszintén bizonyos, hogy a mai Haram es-Serif a régi Salamon- és Zorobabel-féle templomnak helye, mert Jeruzsalem későbbi történetében semmiféle korszak nem tud olyan mélyebbre ható változásokról, melyek a városnak ezt a területét érték volna.

Kir. I. 3, 1; 11, 27; Neh. 3, 15 skk; 12, 27., de főleg Kir. II. 14, 20. tanúsága szerint Dávid vára Jeruzsalem^{ben} volt, tehát, a városnak egy részét alkotta. Az is kitűnik a biblia adataiból, hogy Dávid vára nem feküdt a városnak legmagasabb pontján. Gad próféta parancsára Dávid a várból *felment* a jebuzeus Arawna telkére, hogy ott az Úrnak oltárt emeljen (Sám. II. 24, 18. 19. (וַיַּעַל, עָלָה)). Salamon a frigyszekrényt Dávid várából *felvitette* (לָהּ עָלָהּ) a templomba (Kir. I. 8, 1.), és egyiptomi felesége is a várból *felment* (עָלָהּ)

palotájába (Kir. I. 9, 24.). Joziás király főembereivel és Jeruzsalem népével szintén *fölment* (יַעֲלֶה) az Úr templomába, hogy a Deuteronomiumot 621-ben ünnepélyesen kihirdesse (Kir. II. 23, 2.). Jeremiás vádlói is a király palotájából *felmentek* (יַעֲלֶה) a templomba. Kir. II. 11, 19. szerint Athalia királyné megbuktatása után Joas királyt a templomból *levezették* (וַיִּרְדּוּ) a királyi palotába.

Mindezek az adatok világossá teszik, hogy Dávid vára alacsonyabban feküdt Salamon királyi palotáinál, ezek pedig mélyebben feküdtek a templomnál, melyet Salamon palotáitól fal választott el. Eszerint a Dávid-féle vár nem állhatott a legmagasabb nyugati dombon, hanem annak helye a keleti domb, és pedig ennek alacsonyabb déli része volt.

Állításunkat egyéb bibliai adatok is igazolják. Kir. II. 20, 20. Krón. II. 32, 30. és Jéz. Sir. f. 48, 17, elmondják, hogy Ezekias a város közepébe, illetve *nyugati oldalára* vezette a vizet, miután vas-sal átfurta a sziklát, és a vízhez kutat építtetett. Mintha a Warren- és Parker-féle fölfedezések köbe vájt magyarázatot akarnának szolgáltatni ezekhez a bibliai helyekhez. Ámde az itt leírt tények csakis úgy felelnek meg a földrajzi helyzetnek, ha Dávid vára a délkeleti dombon állt.

Tegyük hozzá, hogy a Gihon a forráshoz vezető alagút — Vincent szerint a Sám. II. 5, 8-ban említett צִיִּחַ — szintén a keleti domb oldaláról indul ki. Guthe pedig kimutatta, hogy az ókorban Jeruzsalem keleti dombjának déli részét *minden oldalról* mély völgyek vették körül, melyeknek fenekét azóta a törmelék erősen beborította; ez a domb tehát, ha vízzel való ellátása biztosítva volt, pompásan védhető fellegvárnak lehetett a helye. Tekintve azt, hogy a régi kanaanita várak mily csekély kiterjedésűek voltak, a hajdani jebuzeus vár, melynek hosszát Dalman 310 méterre, szélességét pedig 60–80 méterre becsüli, nem is tartozott a legkisebb erődök közé. Jeruzsalem városa azonban a nyugati hegyre és a vártól északra is kiterjedt. Így nehézség nélkül megértjük, hogy bár csak Dávid kerítette hatalmába a jebuzeus erősséget (Sám. II. 5, 6–8.), mégis már a zsidó honfoglalás kora óta Júda és Benjamin törzse a jebuzeusokkal megosztottak Jeruzsalem birtokán (Józs. 15, 63; Bir. 1, 31.), és Dávid is megvásárolta a jebuzeus Arawna telkét, mely a vártól északra és annál magasabban feküdt. (Sám. II. 24, 18 skk.) A VIII. századbéli próféták korától fogva Sion a templom hegyét jelentette A Makkabeus-korbéli Akra, véleményünk szerint a régi jebuzeus erősség helyén feküldhetett.

Az *Ophel* pedig, melynek neve «kidudorodás»-t jelent, nem

lehet más, mint a Sion hegyének egyik kiszögellése a Gihon-forrás közelében, tehát valószínűleg azon a helyen, ahol Warren a 240 m. hosszú falrészletet és ennek tornyait fölfedezte. Itt állt a királyi palota hozzátartozó melléképületeivel, ez tehát könnyen lehetett a próféták nyelvén Jeruzsalem politikai hatalmának symbolumává. (Iz. 32, 14; Mik. 4, 8.)

Mivel Kir. I. 2, 10. szerint Dávidot a saját várában temették el, a mai Nebi Daud minden inkább lehet, mint Dávid király sirja.

Csakis Josephus Flavius adatainak kritikátlan elfogadása és a helyszinrajzi hagyománynak teljes megszakadása a Titus-féle ostrom után okozhatta, hogy az ószövetségi Sion fekvésének kérdésében évszázadokon át oly sajnálatos tévedés történt. Megállapodottá tette a tévedést, hogy a keresztények első jeruzsálemi szentélye, melyet Hagia Sionnak neveztek, a mai Nebi Daud környékén állt, De hogy igazságosak legyünk, jegyezzük meg, hogy sem a keresztény ókor, sem a középkor és az újkor nem ismerhette a mult és jelen század jeruzsálemi ásatásainak eredményeit.

4. Néhány falrészlet, egy-két síremlék, néhány félig vagy egészen betemetett alagút, cisterna és vízvezeték, ennyi maradt fenn a régi Jeruzsalem dicsőségéből. Pedig ez a dicsőség nagy volt a választott nép szemében. Jeruzsalem, és főleg a Sion hegye symbolummá lett, az egész ószövetségi theokratia jelképévé.

A zsidó nép azonban nem értette meg világtörténelmi hivatását. Fentartotta az ószövetségi pogány népek tengerében, mint kis sziget, az egyistenség hitét, az eljövendő Szabadító reményét, a tiszta, emberhez méltó erkölccsant, de nem tudta, mert nem akarta megtenni az utolsó lépést. Míg mások számára a zsinagóga «nevelővé lett Krisztushoz» (Gal. 3, 24.), ő maga nem akarta elismerni a szelid názárethi Mesterben a világnak évezredek óta óhajtván várt Messiását. Más, földi, politikai megváltót várt, ki az elnyomott zsidóságot megszabadítja az elnyomó római birodalomtól. Reményei nem teljesültek, a bibliai Jeruzsalem utólérte végzete, a rettenetes isteni büntetés.

Még ma is, idestova két évezreddel Jeruzsalem pusztulása után, lehetetlen mélységes megilletődés nélkül végignézni a zsidók imáit a jeruzsálemi Siralmak falánál, midőn seregesen állnak azon a földön, melynek minden rögéhez a multnak egy-egy dicsőséges vagy fájdalmas emléke tapad és siránkoznak «a városért, mely elpusztítottatott», «a templomért, mely feldulatott».

Ámde a bibliai Jeruzsalem nem veszett el végképen. A bibliai Jeruzsalem eszmévé lett és mint ilyen átment az újszövetségi írók-

nak és az egyháznak nyelvébe is. Jeruzsalem már szent Pál óta (Gal. 4, 26.) jelképe a keresztény egyháznak, a nagyhét megrázó szertartásaiban symboluma az emberi léleknek és az újszövetségnek Istentől ihletett látnoka is a régi apokalyptikus írókat együtt a túlvilági boldogság helyét mint a mennyei Jeruzsalemét írja le. (Jel. 21, 2 skk.)

Bármennyire is megváltoztatta a bibliai Jeruzsalem képét két évezrednek oly számos vihara, ez a kép a szentírás olvasása közben és az ásatások megvilágításában újra életet nyer szemünk előtt. Minden viszontagság dacára is, minden időkre igaz történeti tény marad, hogy a mai Jeruzsalem nagyban és egészben azon a területen fekszik, melynek minden porszemét az ó- és újszövetségi történetnek egy-egy dicsőséges vagy gyászos eseménye teszi emlékezetessé, azon a földön, melyet az Úr Jézusnak, a boldogságos Szűznek és az ó- és újszövetség sok-sok szentjének lába nyoma szentelt meg és tett tiszteletreméltóvá minden időknek minden hívő embere előtt. És mindenki, aki oly szerencsés volt valaha, hogy azon az áldott földön járjon, ahol egykor a világ Üdvözítője járt, boldog meghatottsággal alkalmazhatja magára az ószövetségi zsoltár¹ szavait: «Adoravimus in loco, ubi steterunt pedes Ejus», — «Imádkoztunk azon a szent helyen, ahol a világ Megváltójának lábai állottak».

¹ 132, (Vulg. 131.) 7.

Jézus Szive ájtatosságának hittani alapja, keletkezése és kihatásai.

Kivonat Való Simon r. tagnak 1917. évi november 9-én bemutatott tanulmányából.

Előszó: A szeretet lényünknek erkölcsi szükséglete. És azon fordul meg a dolog, hogy a helyes rend szerint szeretünk-e? Mert az emberi szív csakis akkor nyugszik meg, ha szeretetének megfelelő, természetszerű a tárgya. Életbevágó kérdés tehát, hogy szive vonzalmának a megfelelő nyugpontot megtalálja. Hol keresendő ez a nyugpont? Semmiféle teremtményben! E nyugpont Jézus szentséges Szive, amelyhez isteni Üdvözítőnk jegyese, kath. anyaszentegyházunk által jutunk el. Jézus Szive a kath. egyház életének legbensőbb ütőere. Korunk bajainak orvosságát is egyedül ezen leg-szentebb szív viszontszeretetében bírjuk.

I. Jézus Szive ájtatosságának hittani alapja: a megtestesülés titka.

Az ember, az anyagi és szellemi világ mesgyéjén állva, a szellemi világot az anyagival összeköti és az anyagot a szellemihez felemeli, annak királyává, prófétájává és papjává lesz. Hát az kicsoda, ki egyaránt tartozván az emberiséghez és az Istenséghez, az embert összeköti azzal, ki egyedül áll felette a természeti és szellemi világnak, azaz Istennel?... Ez nem más, mint az Istenember, Jézus Krisztus, aki legfőbb és végső célja Isten összes teremtményeinek és akiben meg van oldva az ég és föld, Isten és a világ egyesítésének problémája. Ő a «Primogenitus omnis creaturae». A teremtés és megtestesülés. Sok hittudós szerint a teremtés már a bukás előtt a megtestesülés fényében jelentkezik. A teremtés a szeretet követelménye. Isten és ember találkozása Jézus Krisztusban. Az ember megteremtésével az anyagi rend a szellemi rendbe emeltetett; az Ige emberlevése által az anyagi és szellemi rend az istenibe. Az Istenségnek minden egyéb képe hamis volt és bálványozás, de midőn Isten emberré lett, jogot adott nekünk arra, hogy őt mint embert állítsuk magunk elé, hogy őt mint Istent imádjuk. Az Istenember az emberiség előképe. Szeretetével átalakítja a pogány világot. Az isteni szeretet szent tüze, melyet Jézus Krisztus a földön meggyújtott, ama természetfeletti nagy mű, amely mellett csak a

tudatlanság haladhat el álmélkodás nélkül. Jézus Krisztust mint Istent szeretik; mert mint Isten szeretett. Jézus Krisztus nemcsak előképe, hanem tárgya és forrása is az emberiség szeretetének. Az oltáriszentségben lepel alatt adja magát az emberiségnek. Ő az emberek szeretét kívánta és meg is nyerte. Isten üdvkormányzati intézkedései időről időre. Alacoque Margit Máriának a Jézus Szívének ájtatossága kijelentetik.

II. Jézus Szive ájtatosságának rövid története.

A Jansenisták első ellenvetése a Jézus Szívének tisztelete ellen és VI. Pius pápának «Auctorem fidei» kezdetű bullája. Második ellenvetések az volt, hogy Jézus Szívének kultusza újítás az egyházban. Középkorban a misztikus szentek ápolták a Jézus Szive ájtatosságát. A Jansenisták kifogásolták azt is, hogy a Jézus Szive ájtatosságát egy szegény zárdaszűz kezdte terjeszteni.

Jézus Szive képeinek ellenképe. Korunk szive: hit nélküli szív. Korszellemünk szive reménység nélkül szükkölködő szív. Korunk szive szükkölködik a szeretetben.

XIII. Leó pápa 1900-ban felajánlja a kath. anyaszentegyházat Jézus Szívének. Csernoch János Magyarország bibornok hercegprímása Magyarországot ajánlja fel 1915-ben és 1917-ben Jézus szentes Szívének.

III. Jézus Szive ájtatosságának áldásos kihatásai a magán-, a családi-, a társadalmi- és a közéletben.

Jézus Krisztus jelképe a hal (ιχθύς). Nagyságában a bűnt a kereszt megvilágításában ismerjük meg. Jézus Szívének szeretetlángjánál megtanuljuk ismerni önmagunkat. Jézus Krisztus és korunk betegsége: szivbaja. Miként lesz a szív beteggé? Az érzéki és anyagi javak után való mohó törtetés a pogány társadalmakban, sőt Izrael népénél is. A katolicizmus a lelki szegénység és a tulajdonjog tiszteletének rendszere. Gyógyítani, reformálni, iskolázni kell szívünket.

A TÖRTÉNELEM-, JOG- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK FELOLVASÁSAIBÓL.

A győri székeskáptalan régi számadáskönyvei.

Kivonat *Iványi Béla* r. tagnak 1917. november hó 23-án tartott székfoglaló értekezéséből.

A jelen 1917. év nyarán a győri székeskáptalan levéltárában kutatva, dr. Bedy Vince kanonok úr szíves volt figyelmemet felhívni a székeskáptalan régi számadáskönyveire, amelyekben bár az 1310-es évekből vannak már bejegyzések, mégis összefüggő egészlet csak 1497-től képeznek.

E számadáskönyvek értékét emeli, hogy éppen Győrben irattak. Ott vezették őket, ama nagy nemzetközi országuton, Európa hatalmas ütőerén, a Duna mellett, amelyen keresztül vibrált a magyar történelem minden mozzanata. Így azután e számadáskönyvek kincseshányái lőnek Magyarország egyházi-, közmű-, művelődés- és jogtörténetének.

A számadáskönyvek elsősorban a káptalan belső életére, gazdasága történetére vonatkozólag tartalmaznak becses adatokat, úgy hogy nélkülök a káptalan és a püspökség történetének megírása szinte lehetetlen. Főleg a káptalani számadáskönyvek kiadási tételei azok, amelyek reánk nézve elsőrangú fontosságuk. Ezekből Győr város és egyházmegye egyházi-, helyrajzi-történeti adataitól eltekintve, érdekes jogtörténeti adatokat is találunk, így pl.: 1413-ben olvasunk egy feljegyzést, mely szerint Győr-káptalani város tanácsát (biráját és esküdtjeit) nem a város közönsége, hanem a rendes szokástól eltérően a káptalan választja.

Nagyon becsesek a káptalani iskola történetére vonatkozó feljegyzések, amelyek Békefivel szemben azt látszanak bizonyítani, hogy Győrben külön városi iskola nem volt, hanem csak káptalani iskola, amelynek történetére bőséges adatokat találunk a számadáskönyvekben.

1543-ból való az egyetlen hitujítás történeti adat, amidőn ugyanis a szomszédos Pápa város protestáns iskolamestere, egy «Luther Márton» Győrbe jön és itt a szentek tisztelete és az egyházi

hiérarchia ellen kezd prédikálni, de úgy látszik, a káptalan nem sokáig hagyta őt szónokolni.

Élénk és tevékeny részt vesz a káptalan a nemzet közügyeiben. Így pl. ott látjuk a káptalan képviselőit az országgyűléseken. 1497-ben a rákosi országgyűlésen négy, az 1518. évi bácsi országgyűlésen két kanonok képviseli a káptalant, az 1525. évi hatvani fegyveres országgyűlésen pedig a káptalan húsz fegyveres huszárral jelenik meg. Részt vesz a káptalan az 1535., 1537. és 1542. évi pozsonyi diétákon is és I. Ferdinánd király székesfejérvári koronázásán ott van a prépost és a dékán.

Győr kedvező földrajzi helyzeténél fogva többször vendégei a káptalannak a magyar királyok, királynék, továbbá az ország más egyházi és világi hatalmasai. 1497-ben II. Ulászló királyt várja Győrbe a káptalan. 1523. őszén II. Lajos király és felesége Mária királyné nagy kísérettel átvonulnak Győrön és ennek a látogatásnak költségei pontosan elszámoltatnak és bejegyeztetnek a számadáskönyvekbe.

Ugyanekkor megfordulnak Győrben Vio cardinális és Burgio Antal pápai legatus. 1527-ben és 1528-ban I. Ferdinánd király járt Győrben.

Országnagyjaink közül Werbőczy István többször volt Győrben a káptalan vendége, azután pl. Thurzó Elek és felesége, majd Henkel János, Mária királyné udvari papja, majd ismét V. Károly császár követe, a lundi érsek, azután Flandriai Hugó, Rogendorff Vilmos, Fels Lénárd mind megfordulnak és vendégeskednek Győrben. Ime tehát a káptalannak az egyébként kedvező földrajzi helyzete sok pénzbe került.

Eljár a káptalan a hatalmasok családi ünnepélyeire is. Így 1523. telén ott van a káptalan Báthori István nádor és Zsófia mazoniai hercegnő lakodalmán; részt vesz a káptalan Thurzó Elek lakodalmán is.

A káptalannak a környék hatalmaskodó uraival sok pere volt, érdekében állott tehát, hogy barátságos viszonyban legyen az ország főbiráival. A jó barátságot már ekkor is apró ajándékok erősítvén, a káptalan is kénytelen volt ezen szokásnak hódolni s gyakran megajándékoztatja Werbőczyt és másokat is. Kiveszi a káptalan a maga részét az ország bajaiból is. Így például a fenyegető török veszedelem ellen nemcsak a köteles bandériumot állítja ki a káptalan, hanem pl.: 1521-ben egy ágyút fogatol és ugyanekkor egy train-parkszerű alakulatot küld Nándorfejérvár alá, amiért azonban a király külön jutalomban részesíti a káptalant.

A káptalan bandériuma zászló, lobogó alatt száll táborba, erre a zászlóra a káptalan ráfesteti a maga jelvényét.

A jogtörténeti adatokon — mint fogdíj, perköltség, ügyvéddel való munkabérszerződés stb.-in — kívül vannak a számadáskönyvekben műtörténeti adatok is. Így például 1500-ban a Győr-káptalani városban lévő káptalani fürdőházon egy Péter nevű kőfaragó dolgozik. 1515.-ben van a Szt. Ferenc kápolnában egy képsorozat, amely a stációkat, Krisztus kínszenvedésének egyes jeleneteit ábrázolta.

Becsések a számadáskönyvek kulturtörténeti adatai is. Így tudjuk, hogy 1517-ben van a káptalannak egy orgonistája, aki nemcsak gyakorlati, hanem elméleti zenész is, aki úgy látszik, értett a hangszereléshez is.

A XVI. század elején már gondot fordít a káptalan a maga levéltárára is, amelynek biztos elhelyezésére ládákat, szekrényeket vesz s nemcsak a káptalan hiteles helyi- és magánlevéltára, hanem ekkor Győr-káptalani város és a káptalani helységek oklevelei és privilégiumai is a székesegyház sekrestyéjében vannak megfelelőképpen elhelyezve.

A káptalan charitativ működést is fejt ki. Egy nemes asszonynak, kinek férje török fogságba került, 2 forintot ad a káptalan. Lázi Mihály pannonthalmi szerzetest, akit rendjéből csalárdul kizártak és csavargóvá lett, a káptalan védelmébe veszi és segélyezi.

Gondozza a káptalan a saját tagjait is és ha betegek, orvoshoz vagy fürdőre küldi őket.

Dacára annak, hogy hivatalos nyelv ekkor a latin, mégis a színmagyar győri káptalani divitorok egyes speciális magyar kifejezéseket, szavakat nem tudtak latinra fordítani. Eltekintve a Bakó, Cserepes, Vadvágó, Istenáruló, Vendégfogadó, Zömök, Agyaras, Nagyszemű stb. tulajdonnevektől, különösen a költészeti szakkifejezések azok, amelyeket a számadáskönyv írója kénytelen magyarul leírni, mert megfelelő latin szava nincsen. Ilyenek pl. az abroncs, duga, áldomásbor, csöbörhordó, csöbörhordó-kádnymó, fenékfa, fenékeszka, hordófenék, hordódeszka stb. stb. kifejezések, továbbá ilyenek a molnárkodás műkifejezései, mint: csákány, csap, garat, gáttöltés, korongperpéc, korongvasperpécse, malomkő stb.

Volt még ebben az időben a Győr körüli vizekben hód is, amelyet csapdával fogtak.

1550-el elhallgatnak a számadáskönyvek, Győr környékét bizonytalanná teszi, nyugtalanítja a török, a káptalan biztosabb helyre húzódik, ahonnan csak 1602-ben tér vissza.

A felsorolt néhány adattal törekedtem megvilágítani e számadáskönyvek rendkívüli nagy becsét, tudományos közérdeket képez, hogy ezek a kutatók számára hozzáférhetővé tétessenek és kiadassanak.

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYI OSZTÁLY FELOLVASÁSAIBÓL.

Tompa Mihály emlékezete.

Születésének százados évfordulóján.

Bartha József r. tagnak 1917. évi december hó 7-én tartott előadása.

Működése idejében a kritika nagy pályatársai mellett is szinte osztatlan elismerésben részesítette s a közönség lelkes szeretettel karolta fel, sőt szinte kényeztetette; halála után pedig amaz hosszasan hallgatott róla, emez meg hamarosan elfeledte. Mintha csak a sorsot előre látta volna, borongva dalolta magáról:

Holott a föld nekem nyugalmat ad,
Beültetik virággal hantomat
A hű felek;
S bokrát a harmatos virágnak
Kezők megtépi bokrétának . . .
Aztán *felejtlenek!*

A hű fél, mely költészete gazdag bokráról annyi lelkesedéssel tépdesett erkölcsnemesítő virágot, az iskola ifjúsága volt. Ez egy pillanatra sem feledte el s ha nemzetét baj és veszély fenyegette, a nagy közönség is bizni és remélni hozzá vissza-visszatért s most az emlékezés virágait hinti a halomra, mely a költőnek nyugalmat adott.

Tompa fellépése irodalmunk fejlődésének abban a szakában történt, amikor a magyar politikai és társadalmi élet Széchenyi reformeszméinek hatása alatt demokratikus irányban átalakulóban volt. Költészetünk azonban, mint ugyanazon reformeszmék kíséző zengzete, a romanticizmus formáiban szólott a magyar közönséghez. E korszakban még Vörösmarty volt a magyar költészet fejedelme s követői között Bajza a legkedveltebb és — legalább rövid ideig — legnépszerűbb lírikus, akinek lágy és érzelmes dalköltészete emez évek lirájának legsajátosabb jelensége. E líra tárgyköre szűk: a szerelem, bölcselkedés, hazafiság. Dalosainak érzései kevésbé természetesek, sőt affektáltak; belső alakításuk mesterkélt, külső formáik keresetten művésziek. Alaphangjuk a bánatos melancholia,

A jogtörténeti adatokon — mint fogdíj, perköltség, ügyvéddel való munkabérszerződés stb.-in — kívül vannak a számadáskönyvekben műtörténeti adatok is. Így például 1500-ban a Győr-káptalani városban lévő káptalani fürdőházon egy Péter nevű kőfaragó dolgozik. 1515.-ben van a Szt. Ferenc kápolnában egy képsorozat, amely a stációkat, Krisztus kinszenvedésének egyes jeleneteit ábrázolta.

Becsések a számadáskönyvek kulturtörténeti adatai is. Így tudjuk, hogy 1517-ben van a káptalannak egy orgonistája, aki nemcsak gyakorlati, hanem elméleti zenész is, aki úgy látszik, értett a hangszereléshez is.

A XVI. század elején már gondot fordít a káptalan a maga levéltárára is, amelynek biztos elhelyezésére ládákat, szekrényeket vesz s nemcsak a káptalan hiteles helyi- és magánlevéltára, hanem ekkor Győr-káptalani város és a káptalani helységek oklevelei és privilégiumai is a székesegyház sekrestyéjében vannak megfelelőképpen elhelyezve.

A káptalan charitativ működést is fejt ki. Egy nemes asszonynak, kinek férje török fogságba került, 2 forintot ad a káptalan. Lázi Mihály pannonhalmi szerzetest, akit rendjéből csalárdul kizártak és csavargóvá lett, a káptalan védelmébe veszi és segíyezi.

Gondozza a káptalan a saját tagjait is és ha betegek, orvoshoz vagy fürdőre küldi őket.

Dacára annak, hogy hivatalos nyelv ekkor a latin, mégis a színmagyar győri káptalani divitorok egyes speciális magyar kifejezéseket, szavakat nem tudtak latinra fordítani. Eltekintve a Bakó, Cserepes, Vadvágó, Istenáruló, Vendégfogadó, Zömök, Agyaras, Nagyszemű stb. tulajdonnevektől, különösen a költészeti szakkifejezések azok, amelyeket a számadáskönyv írója kénytelen magyarul leírni, mert megfelelő latin szava nincsen. Ilyenek pl. az abroncs, duga, áldomásbor, csöbörhordó, csöbörhordó-kádnymó, fenékfa, fenékeszka, hordófenék, hordódeszka stb. stb. kifejezések, továbbá ilyenek a molnárkodás műkifejezései, mint: csákány, csap, garat, gáttöltés, korongperpéc, korongvasperpécse, malomkő stb.

Volt még ebben az időben a Győr körüli vizekben hód is, amelyet csapdával fogtak.

1550-el elhallgatnak a számadáskönyvek, Győr környékét bizonytalanná teszi, nyugtalanítja a török, a káptalan biztosabb helyre húzódik, ahonnan csak 1602-ben tér vissza.

A felsorolt néhány adattal törekedtem megvilágítani e számadáskönyvek rendkívüli nagy becsét, tudományos közérdeket képez, hogy ezek a kutatók számára hozzáférhetővé tétessenek és kiadassanak.

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYI OSZTÁLY FELOLVASÁSAIBÓL.

Tompa Mihály emlékezete.

Születésének százados évfordulóján.

Bartha József r. tagnak 1917. évi december hó 7-én tartott előadása.

Működése idejében a kritika nagy pályatársai mellett is szinte osztatlan elismerésben részesítette s a közönség lelkes szeretettel karolta fel, sőt szinte kényeztetette; halála után pedig amaz hosszasan hallgatott róla, emez meg hamarosan elfeledte. Mintha csak a sorsot előre látta volna, borongva dalolta magáról:

Holott a föld nekem nyugalmat ad,
Beültetik virággal hantomat
A hű felek;
S bokrát a harmatos virágnak
Kezők megtépí bokrétának...
Aztán *felejtlenek!*

A hű fél, mely költészete gazdag bokráról annyi lelkesedéssel tépdesett erkölcsnemesítő virágot, az iskola ifjúsága volt. Ez egy pillanatra sem feledte el s ha nemzetét baj és veszély fenyegette, a nagy közönség is bizni és remélni hozzá vissza-visszatért s most az emlékezés virágait hinti a halomra, mely a költőnek nyugalmat adott.

Tompa fellépése irodalmunk fejlődésének abban a szakában történt, amikor a magyar politikai és társadalmi élet Széchenyi reformeszméinek hatása alatt demokratikus irányban átalakulóban volt. Költészetünk azonban, mint ugyanazon reformeszmék kísérő zengzete, a romantícizmus formáiban szólott a magyar közönséghez. E korszakban még Vörösmarty volt a magyar költészet fejedelme s követői között Bajza a legkedveltebb és — legalább rövid ideig — legnépszerűbb lírikus, akinek lágy és érzelmes dalköltészete emez évek lirájának legsajátosabb jelensége. E líra tárgyköre szűk: a szerelem, bölcselkedés, hazafiság. Dalosainak érzései kevésbé természeteseek, sőt affektáltak; belső alakításuk mesterkélt, külső formáik keresetten művésziek. Alaphangjuk a bánatos melancholia,

amely olykor a legcsekélyebb dolgokban is vigasztalást lel, de legtöbbször a szentimentális világfájdalom könnyeiben merül el.

A fiatal Tompa költészete kezdetben hasonló irányú. Nála is tömérdek a könny, bánat, sóhaj és panasz. De az ő ifjúsága mindezeket eléggé meg is okolja. Olyan családból származott, amelyből bizonyos fokú fizikai terheltséget hozott magával s ő ennek tudatával volt; tüdővészben elhunyt anyjának szomorú arca az életben sokáig ijesztő árnyként kísért; korán és erősen kifejelett önérzetét a szülői háztól kezdődő szegénység miatt sokszor valódi, olykor képzelt megalázások érték, ebből származó félenksége következtében az élet-től joggal elvárható előnyök elől nem egyszer kitért, sőt még viszonzott szerelmi érzését is vissza kellett fojtania. Innen van benne az emberek iránt való tartózkodó magatartás, az önérzetessége mellett is magához való kevés bizalom, a rendkívüli érzékenység s a lelkét sorvasztó önemésztődés. Az ilyen lelkülethez a Bajza-féle «sóhajos» költészet nagyon is megfelelő volt. Ezért, habár az ő ifjúkori költészete mintáinak minden fogyatkozásában osztozik, egyben mégis fölöttük áll: az *összintés*ben. Találóan írja magáról *Éjfélkor* című költeményében:

Szívemhez egy ígét nincs aki szólana,

S a tenger éjtszakán velem virrasztana.

S ah! mert nem fojthatom keblembé a panaszt:

Könyüimmel hideg lapokra jegyzem azt.

A költőnek későbbi szenvedései, betegeskedése, családi bajai és hazafi-bánata okozták, hogy lírájában az érzelmes elem később is megmaradt; de a mesterkéltséget, érzélgős költészet hatása alól csakhamar felszabadult. E tekintetben az első jótékony irányítást Szemere Miklóstól kapta, aki irodalmunkban a népiességnak első figyelemreméltó képviselője volt. Az ő buzdítására írt Tompa néhány humoros költeményt, amelyeknek értéke ugyan még csekélyebb, de kétségtelenül jelzik már a költőnek új és egészségesebb irányba való fordulását. Alig egy év múlva, 1844. nyarán Tompa Bártfán nyaralt betegsége gyógyítása végett; innen pedig Eperjesre került Péchy Tamás földbirtokosnak hasonló nevű fia, a későbbi nagynevű házelnök mellé nevelőnek. Itteni barátai közül Kerényi Frigyes és főképp az Iglórol oda le-leránduló Pákh Albert társasága hatott rá jótékonyan. A következő év tavaszán Petőfi jelent meg a Kárpátok e vadregényes vidékén Kerényi látogatására. A barátságot, amelyet Tompa az *Életképek*-ben megjelent verses levelében (*Bártfai levél P. S.-hoz*) Petőfinak felajánlott, itt személyesen is megkötötték s Szemere és Pákh buzdításai mellett e barátságnak lehet köszönni, hogy Tompa most már Petőfi példaadása nyomán teljesen a népies

irányhoz csatlakozott. Ismeretes az a költői verseny, amelyben ez alkalommal a három költő egy *erdei lakot* megénekelt. Akár volt ez az erdei lak — amint a közhit tartja — akár nem volt — mint Tompa véli — a róla szóló költemény a három költő egyéniségére nagyon jellemző. Petőfi a természetes egyszerűség és a korlátlan szabadság jelképezőjét látja a kis lakban s a szabadság himnuszát zengi el róla: Kerényi a természet ölen élő s kevéssel megelégedő szegénység vigasztalásának fészkeül tekinti; Tompa pedig tiszta leírást nyújt róla, mely az elhagyatott hely magánosságában is az élet lüktetését érezteti.

Petőfi már ezen első találkozás alkalmával arra igyekezett őt rábeszélni, hogy éljen kizárólag költői hivatásának s költözzék fel az akkor már irodalmi központtá fejlődött Pestre. Az év vége felé Tompa csakugyan rászánta magát, hogy a fővárosba jöjjön. Célja az volt, hogy tanulmányait befejezze, főképen pedig az, hogy *Nép-regéit és népmondáit* sajtó alá rendezze. Közben betegsége újra jelentkezett s csakhamar annyira súlyosbodott, hogy a Rókus-kórházba került. E betegségében a műza hozta neki a legtöbb vigaszt: 1846. februárjának elején megjelent a *Népregék és népmondák* című verses kötete, amelyre még Sárospatakról hirdetett előfizetést. A versek tetszettek a közönségnek, úgyhogy az első ezer példány még készen sem volt egészen s már új kiadást kellett belőle nyomtatni.

E költemények létrejöttére hatással lehettek Ovidius *Átváltozásai*, valamint egy kisebb német írónak *Musäus* Jánosnak akkor nálunk eléggé olvasott műve is: *Volksmärchen der Deutschen*. De ez a hatás mind a kettő részéről inkább csak a regék megírására nézve munkált közre s amellett igen csekély volt, amint hogy talán összes tjabbkori költőink között Tompa az, a kinek költői egyénisége legkevésbé állott idegen költők hatása alatt. E költemények tárgyait majd a nép ajkán élő mesék és mondák teszik, majd pedig a költő képzeletének szüleményei, amelyeket valamely helyhez, olykor történeti eseményhez s nem ritkán egy-egy természeti jelenséghez fűz ennek magyarázataként, vagy valamely erkölcsi tételt példáz velök. Tárgyukon kívül igen kevés bennök a népiesség; ő maga írta később Aranynak, hogy nagy részük «minden inkább, mint népies». Csakugyan a regék legtöbbjéből hiányzik a népies költészet naivsága, az eléggé sovány mesét a költő tanító hajlama rendesen valami erkölcsi tétel bizonyítására szorítja, ami leleményét mesterkéltté s a cselekvényt olykor hézagossá és fogyatékosná teszi. Szerkezeteiben ritkán van meg az arányosság és kerekdedség; bevezetései bármily hangulatosak és festőiek is, magukkal a mesék-

kel alig vannak összefüggésben s ha meg is üti bennük a költő a rege szereplőinek jellemzéséhez az alaphangot, a lelki élet mélyrehatóbb rajza mégis ritkábban sikerül.

Vannak azonban e regéknek olyan tulajdonságik is, amelyek bőven ellensúlyozzák fogyatkozásait s az akkori olvasó közönség előtt kedveltekké tették s figyelmünket ma is megérdemlik. Az a rege- és mondavilág, amelyet feltártak, új volt; némelyikben színes és találó képet rajzol az Alföld világából (*Az őrdögsekérről*), amelynek egész szépségét Petőfi tárta fel a magyar költészet számára. Tanító célzatuk is nemes, amennyiben az erény diadalát és a gonosz bűnhődését igen tetszetős mesék keretében mutatják be. Gyakran szerepelnek bennök az elnyomottak, akik aztán dolyfős elnyomóiokon diadalt aratnak, ami a kor demokratikus fellegásának igen megfelelt. Meséinek előadása kevésbé bonyodalmas ugyan, sőt a legtöbbször krónikaszerű; de van benne bizonyos könnyedség és szónokias lendülete mellett sok üde színezés is. Nyelve átmenetet mutat a Vörösmarty követőinek pathetikus és a Petőfi—Arany-féle népies nyelv között; néhány regéje pedig már (*A jávorfáról, Az árvalányhajról, Az őrdögsekérről*) nemcsak a nyelvbéli előadás, hanem egész feldolgozása tekintetében egyenesen arra a tiszta népies forrásra utal, amelyből Petőfi és Arany sajátosan nemzetiess költészete táplálkozott.

E regékkel egyidejűleg egyéb elbeszélő alkotások is kerültek ki tolla alól. A Kisfaludy-Társaság 1846. évi nevezetes pályázatán Tompa *Szuhay Mátyás* című elbeszélése együtt versenyzett Arany *Toldi*-jával s emellett dicsérettel tüntették ki. Ugyanekkor készítette *Bosnyák Zsófia*-ról szóló legendáját is. Mind a kettő Tompa jelesebb elbeszélő alkotásaiból való. Az előbbi Szuhayról, Thököly furtangos hadnagyáról szól, akinek emléke több mondában és anekdotában keringhetett a sajóvidéki nép ajkán s Tompa szintén innen vette költeménye tárgyát. A szerkezetben való lazaság e költeményében is jelentkezik, de alakjainak, főképp pedig a főhősnek találó jellemzése, népiesen naiv felfogása s jóízű humora méltán megérdemelte azt a dicséretet, amely a *Toldi* mellett neki osztályrészül jutott. *Bosnyák Zsófia* című legendája szerkezet tekintetében még jobb is az előzőnél s ama régi kor (az 1644. évi éhínség) szellemét a szentéletű asszony önfeláldozó tevékenységében s a férj indulatos önzésében szerencsés hűséggel tükrözteti vissza. Ezzel sok tekintetben egyértékű szép legenda *Jézus és a nép*, mely a felebaráti szeretet példázata s amelynek meséje minden bizonynyal Tompa leleménye. *Szécsi Mária* az ismeretes régi történet, amelyet Petőfi és Arany is

teldolgoztak s hármuk közül épen a Tompái a legkevésbé sikerült. Krónikás menetén bizonyos fanyarság vonul végig s a hősnőnek Wesselényi iránt való szerelmét mint a szabadság ügye ellen elkövetett esküszegést fogja fel. Ebből csakis tragikus vég fejlődhetnék ki s nem olyan boldog egybekelés, amelynek «teljességéből hiányzott valami». Így a főhős rajza hibás, a cselekmény téves nyomokon halad s megoldása épen nem meggyőző. Tompa egyéb korábbi elbeszélő alkotásai sem mutatnak ez időben nagyobb haladást egészen Arany Jánossal való találkozásáig (1852.), amikor véglegesen e nagy epikusunk hatása alá került. A *Pali története*, A *vámosujfalusi jegyző*, A *pipás kántor*, *Huszárkaland* mind jóízű humoros elbeszélések, de a szokott terjengős szerkezetben s minden mélyebben járó lélekrajz nélkül. Ellenben az *András polgár*, de főkép a *Három a daru*, ez utóbbi legművészibb költői elbeszélése, kerekded szerkezetben jól motivált cselekvényt és finoman kidolgozott lélekrajzot nyújtanak. A balladás nembn is van néhány alkotása (*Etele hűn királyról*, *András herceg sólyma*, *Kálmán és Prezlava*), amelyek Arany jótékony hatása alatt keletkeztek s cselekvényüknek gyors és izgatott menete s a tárgyukhoz kitűnően alkalmazott balladás előadás által tűnnek ki.

A szabadságharcot követő évek szomorúságainak közepette Tompa ismét a regék tündéri világába menekült, sűrűn írt ilyfajta műveket s 1852-ben Miskolcon négy füzetet adott ki belőlük. Ezek ugyanazon fogatkozásokat és jelességeket mutatják, amelyek az első regéket jellemzik. A szerkezetre és a nyelvbeli előadásra ugyan nagyobb gondot fordít, de egyúttal a tanító és allegorikus elemnek is mind nagyobb és nagyobb helyt juttat e költeményeiben. Ezek így mintegy átmenetül szolgálnak Tompa egyik különösen kedvelt műfajához, a *Virágregék*-hez, amelyeket összegyűjtve 1853-ban adott ki. E költői műfaj tudvalevőleg német eredetű s kiválóbb művelői voltak a XIX. század első felében *Schulze Ernő*, *Freyliqrath* és *Rückert*. Tompa életrajzírói megemlítik, hogy ezek a német minták reá hatással lehettek. Én úgy gondolom, hogy ezek Tompának legfeljebb ösztönzést nyújthattak a virágregék elkészítéséhez, amelyekkel egyébként már 1846. óta foglalkozott. Itt egyéb hatást találunk alig lehet. Tompa oly áhitatos kedvelője volt a virágoknak, hogy órákig el tudott velük beszélgetni, foglalkozni s megható az a szeretet, amellyel keleméri és hanvai virágoskertjében örökké derűs és galamblelkű feleségével az ő kedves virágait ápolgatta. Egyik életrajzírója megjegyzi róla, hogy bár hivei kedvét sohasem kereste «gyakran ajándékozott nekik virágmagvakat és oltógallyakat, a

keresztelésre vitt kisdetek pólyáját pedig rózsabimbókkal diszítette föl» (Kéki: Tompa Mihály 107. l.).

Ily módon aligha szorult rá Tompa arra, hogy idegenbe forduljon mintáért; saját lelkéből merítette ő mindazt, amit a virágokról nekünk elregél. A természetet s ebben különösen a virágokat nem úgy nézi, mint valami érzéstelen és lelketlen lények csoportját, hanem saját jellemző vallomása szerint:

Mint aki szól, érez, mint aki él;
Halk suttogást hallok közöttetek!
És látlak járni-kelni nesztelen,
Remegve érni egymás ajkihoz,
S mintha érteném: hogy a szerelem,
Hogy bánat és vágy, ami összehoz. (Előhang.)

Valóságos eszményi rajongásból eredő virág-kultusz az, ami e regékben megnyilvánul s ami a költőnek egyenesen lelkéből sarjadzott. Innen van, hogy a közönség sokkal lelkesebben fogadta e költeményeket, mint a kritika. És ez esetben a közönségnek volt nagyobb az igazsága. Igaz ugyan, hogy az emberi szenvedélyeknek és érzéseknek a virágokba való átömlesztése könnyen válhatik mesterkeltté, sőt természetellenessé. Az is igaz, hogy a költő részletező hajlama néha túlzásba megy s a tanító elem — legtöbbször a költemények végéhez csatolva — fölösleges teherként nehezkedik rájuk. Mindamellet a *virágregék* költői érték tekintetében fölötte állanak a költő többi regéinek, sőt csekély kivétellel egyéb elbeszélő alkotásainak is. Míg ezeknek meséje legtöbbször lazán fűződik egybe s nem egyszer szétesik, a virágregék minden mesterkeltség nélkül való egyszerű szerkezetek. Az emberi érzéseknek a virágokra való átvitele természetes és az a lány érzelmesség, amely a költő ifjúkori lirájában visszatetsző, egészen jól illik ahhoz a gyöngéd, bájos világhoz, amelynek virágos mezőin a költő bennünket vezetget s amely iránt egész életében olyan rajongó szeretetet táplált. Előadásából is hiányzik itt minden szárazság, nyelve népiesebb, könnyebb, bájos és elevenen színező. E jeles tulajdonságaiért méltán fogadta a közönség nagy lelkesedéssel e virágregéket s innen van, hogy a fiatal női lélek — testvéreinek, a virágoknak e búbájos regéin még ma is gyakran elmereng.

Tompa első költői babérjait elbeszélő költeményekkel aratta, pedig ő szinte sajátosan lírai természet volt. Enemű korábbi alkotásai — mint fentebb már rámutattam — még a Bajza-féle érzelgős irány szellemében készültek, Petőfi hatása alatt azonban a negyvenes évek folyamán egész lirája nagy változáson ment keresztül.

Mig előzőleg csak a szív életének néhány bánatos jelensége kötötte le, most tárgyköre bővül, motivumokban gazdagodik, hangjából eltűnik az érzelgés, erősebb, férfiasabb lesz. Most már nemcsak a természet elbájoló, gyöngéd jelenségei ihletik, hanem a hólyagablakú rongyos csárda s a vad szelektől benyargalt pusztá képe is (*Pusztán*). Néhány költeménye (*Elmélkedés a kancsó felett, Szívemhez*) az élet mostohaságában való könnyed megnyugvást tolmácsolja s még borongása is bizonyos megvigasztalódással párosul (*Beteltem*). A népdal enyelgő derűs hangját s kedves naivságát szintén Petőfi-től tanulta el. A természet egyes jelenségei, főképp az ősz mint a természet haldoklása, valamint a falusi élet boldog nyugalma szintén gyakorta dalra hangolják s megszólal lantján a dacos keserűség (*Temetői hangok, Jégvirágok*), amelyet a kedves elvesztésének fájdalma kelt benne, sőt a gúny fulánkját is érezteti, különösen a divatos költőkkel szemben (*Divatos köllő*).

Egész költészete, de kivált lírája az egészségesebb irányba való térés jeleit mutatja s e részben is művészi átmenetül szolgál a régebbi érzelgős költészettől a népies irányhoz. Ennek föltétlen hívéül ugyan még nem vallotta magát; hisz költészetünket az elparlagiasodástól féltvén, különösen erős gúnnyal csipkedi a népieskedő költőket; de viszont a régebbi iránynak *ég, hölgy, leány, nap, hold* és *csillagok* miriádjaival «kopottra énekelt üres hasonlítását» is megveti. Az ilyen költészetet szerinte «elcsapja a ragya» s az ilyen fellengző poétára Apolló a szent hegyen gúnyosan nevet s neki ilyen

Józan tanácsot ad:

Akaszd fűzfára szaporán

Lantod mellé — *magad'*! (*Egy magyar poétához.*)

A negyvenes évek demokratikus áramlatának sodra őt is megragadta, de inkább csak azokat ostromozza, akik e demokratikus haladásnak akadályozói. Egyedül a márciusi nagy eseményeket ünnepli egy lendületes költeménnyel (*Ünnep*), de egyébként e rohamos átalakulásnak az ő költészetében mélyebb nyomait nem találjuk. Épen 1848. április közepén utazott Pesten keresztül — igaz, hogy betegen — s ha örömmel is, de minden nagycbb megindultság nélkül szemlélte a nemzeti életnek viharos ébredését. Az ő érzékeny szívét, melyet testi és lelki fájdalmak kinoztak, e lázas kor lelkesedése nem tudta a Petőfiéhez hasonló lángolásra bírni. Az ő szívének igazi hangja nem a viharos lelkesedés riadozása, hanem a kétség és remény közt elcsukló fájdalom zokogása volt.

E fájdalmas zokogásnak az ideje is csakhamar elkövetkezett

és Tompa költői ereje ekkor bontakozott ki egész nagyságában. Ez az idő az elnyomatás kora volt. Tompa egyik életrajzában olvasom, hogy az 1850. év tavaszán egyik rokonánál volt látogatóban Susán, a borsodmegyei Ózd mellett. Miközben az udvaron egy nagy gesztenyefa alatt beszélgettek a haza sorsáról, a telek lábujában levő csűr tetején egy gólya kelepelni kezdett. A költő elhallgatott, elmélázott s állítólag ez a hangulat ihlette *A gólyához* című remek költeménye megírására. (Kéki: *Tompa Mihály*, 99. l.). A gólya a magyar nép hite szerint a családi boldogságot jelképező madár. És akkor melyik család volt az, amelyik boldognak mondhatta magát? Hisz a magyar nép egész nagy családja boldogtalan volt! Ez a fájdalmas ellentét adta Tompa ajkára azokat a keserű hangokat, amelyeket *a gólyához*, a családi élet boldogságának oltalmazó madarához intézett s amely-nél kétségbeejtőbb hangokat a magyar költészet Kölcsey idejében talán hallatott, de keserűbb, fájdalmasabb s ilyen könnyetfacsaró jajkiáltás magyar költő lantját és magyar ember szívét nem remegtette meg soha! Ezzel a költeménnyel indul meg Tompának az az elegikus költészete, amelynek a magyar nemzetre tett hatásával csak Petőfi és Vörösmarty hazafias költészete versenyezhet.

Ez időtájban Tompa magánéletének körülményei is kiválóan alkalmasak voltak arra, hogy a lelkét ért csapások hatása alatt nemzete mély fájdalmának költői kifejezést adjon. 1850. május 18-án, épen pünkösöd szombatján meghalt kis fia; 1852. nyarán hozták meg neki a hírt, hogy költő-barátja, az Amerikába kibujdosott Kerényi, öngyilkos módon vetett véget életének; ugyanez időtájban, amidőn Aranynál Nagykörösön tett látogatásából hazatért, a hanvai parochián őt magát a *Gólyához* című költeményéért elfogták s a kassai haditörvényszék elé állították. Igaz, hogy fogságából egy hónap múlva utra bocsájtották, de csak föltételes szabadsággal s megfigyelés alatt állott egészen 1853. április 3-ig, mikor saját kijelentése szerint az auditor e szavakkal bocsájtotta el: «Na Tampa, most lehetni menni, de nem kell tepp Kólamadár megcsinálni!» A hazafias izgalmaknak ezen idegfeszítő állapotában és saját egyéni fájdalmainak közepette írta költőnk allegorikus elegiáit, a hazafias bánatnak e remekműveit, amelyeket tehát az akkori szomorú állapotoknak és saját egyéni fájdalmainak összehangzása sugallott. Első volt közöttük *A madár fiaihoz* intézett allegoria, amelyben az anyamadár, az öregedő költő, bánatosan, de reményét nem veszítve biztatja fiait, a fiatal költőket, hogy csak énekeljenek, mert hiszen az ő dalukra

... könnyebben derül fény,
Hamarabb kihajt a holt berek.

E gyönyörű költeményt a hasonló hangulatú allegoriák egész sora követte. Ezek némelyikében majd a haza elnyomóit ostromozza, mint a *Pusztán* című elegiában, amely fájdalmasan panaszolja, hogy

A sebzett vad a rengetegben
Kínjának hangot ad:
S magát az elnyomott magyarnak
Kisírni nem szabad.

Máskor ismét arra emlékezteti nemzetét: ne feledje el, hogy a *gályarabhoz* hasonló sorsban van, mert a rabság tudata a szabadság első megérzése. De nem kiméli hibáit sem nemzetének, mely olyan, mint a *pusztuló erdő*, melynek látásán

Kétségbe ejt a sarj, a vessző...
S ha dús sarjban nincs ifjúlása,
Elvész az erdő, bárki lássa.

Majd meg puszta romhoz hasonlítja (*A pozsonyi várban*), amely talán még fölépül, de benne

A régi tűz fellángolása,
A régi szó felharsogása
Nem ujul meg többé soha!

Tompa e korban írt egyéb elégiáiban is még remény és kétség között ingadozik. Pesszimizisztikus hangulatát fokozza második kis fiának halála is 1857. október 23-án. E szomorú alkalom szülte *Isten akaratja* című fenséges költeményét, mely a lázadó lélek tusakodásának s az isteni végzésben való megnyugvásnak hangjaiból szövődve, ódai szárnyalással tolmácsolja költője fájdalmát. De bár e csapás végtelenül leverte, lassanként mégis megnyugszik az *Isten akaratján* s nemzete vigasztalásában keres önmagának is vigaszt. Áldást kér nemzetére, mely olyan mint a terebélyes nagy fa, amelynek kérgén túl az elevenbe nem hathat be az őrlő szű-sereg. Sőt meglátja már nemzete fiainak jó tulajdonait is, mert azt vallja (*a Sirboltban*), hogy bár

Kevéssel volt bűnöknél több erényök,
Mely az apákról a fiakra szállt;
De annyiszor ez a kevés — ha vész jött —
Nem engedé elveszni a hazát.

Ez időtájban az abszolutizmus jege is engedni kezd s a nemzet ujjáébredésének reményével hangzik fel a legszebb magyar hazafias elégiák egyike: az *Uj Simeon*, amelyben a költő epedve várja s bizton reméli a magyar szabadság eljövetelét s a *Pusztán* című költeményének átdolgozásában a nemzet jövőjébe vetett erős bízalom — a szabadság madarára célozva — e szavakkal nyilvánul meg:

És ami volt a jó időben,
 Az lesz a pusztá tér,
 A régi dal megszólal ismét
 S a gólya visszatér.

Igen, a gólya visszatért a szabad magyar földre s a költő is visszatért oda, ahova két kis fia után mindig vágyott:

— Fölfelé... csak fölfelé!

Tompa korábbi lírája egészen egyéni érzelmeket tolmácsol, ezek az elégiák ellenben az egyéni érzések színe alá rejtve egy egész nemzet fájdalmát zokogták el. Tárgyköre bennök rendkívül bő: majd a családi élet bajai és csöndes boldogsága, majd a népelet sokféle változata, melyet *tornácáról* szemlél, olykor a korlátlan szabadságot jelképező *alföld*, az ősz, a temető, de legtöbbször az elnyomott nemzet keserű szenvedései ihletik meg lelkét. Míg régebbi lírai alkotásaiban érzése a sentimentalizmus egyhangúságában merül el, ezen elégiákban érzelmvilága a melancholikus alaphang mellett is rendkívül változatos, a reflexió képeivel szinte el van árasztva s bár lelke gyakran hánykolódik kétség és reménykedés közt, mégis mindig megtalálja a maga és mások fájdalmának «oltogató könnyét», a nemzet jövőjébe vetett bizalmat és reményt, ami akkor a haza sorsáért aggódó lelkeknek szokatlanul megnyugtató vigasztalást nyújtott. De alakítás tekintetében is páratlanok ezen elégiák. Nincs ezekben semmi abból a túlzó részletezésből, mely elbeszélő alkotásaiban olykor annyira szétfolyóvá teszi a szerkezetet; minden rész az egésznek összhangzatosságát mozditja elő s a költői kifejezés minden egyszerűsége és természetessége mellett is a legművészebb magaslatra emelkedik.

E jelességi tették Tompát az újabb kor legnagyobb magyar elegikus költőjévé. És ha talán a következő korok szellemének hatása alatt esztetikai izlésünk változik is, az ő e fajta alkotásai soha el nem évülnek, mert egy nagyon szomorú korszakban a nemzet gondolat- és érzésvilágának igazán művészi tolmácsolói voltak. Mi pedig — hogy önmagáról irt jövődölésével ellentétben szóljak — «bokrát a harmatos virágnak megtépjük» a költő sírjára az emlékezés koszorújának... s azután őt magát — *nem felejtjük*.

Észrevételek az irodalomtörténetírás elméletéhez és gyakorlatához.

Pintér Jenő r. tagnak 1917. december hó 7-én tartott székfoglaló előadása.

Éveken keresztül foglalkoztam irodalmunk történetének megírásával. Számos nehézséggel kellett megküzdenem s nem egy kérdés megoldásán sokat gondolkodnom. Ez alkalommal néhány szerény jegyzetet óhajtanék közölni az irodalomtörténetírás elméletéhez s különösen gyakorlatához.

A köztudat szerint valamely nemzet egyetemes irodalomtörténete magában foglalja az illető nemzet nyelvén írt szépirodalmi és tudományos munkák összességét. Ez a legtágabb értelemben vett irodalomtörténet. De az irodalomtörténet fogalmának ilyen tág értelmezése, a tudományos feldolgozás lehetőségeinek korlátozottsága miatt, lényeges módosításra szorul. Ha egy kutató merne vállalkozni arra, hogy a szépirodalommal kapcsolatban a legújabb időkig feldolgozza valamennyi tudományág irodalmának történetét, ez a vállalkozása bajosan sikerülne. A legrégebb korszakok tudományos irodalmát talán a nem szoros értelemben vett szakember is ismergetheti, de már az újabb korszakokról, mikor a tudományok igazi elmélyülést és alig áttekinthető kiterjedést nyertek, elsősorban a szaktudós van hivatva véleményt mondani. Ma már majd mindegyik tudományágnak oly nagy az irodalma, hogy áttanulmányozása egy egész emberéletet köt le s próbára teszi a legszorgalmasabb kutató türelmét is.

Ilyen egyetemes irodalomtörténet megírására még a szaktudósoknak is csak tekintélyes csoportja vállalkozhatik. De mily aránytalanságot mutatna egy efféle mű — anyaggyűjtés, fölfogás, értékelés, modor, terjedelem és stílus tekintetében egyaránt — s mennyire nélkülözné a szükséges egységet. Az egyes tudományágak általános fejlődéséről még elképzelhető némi futólagos ismertetés, de már az összes tudományok történetének szakszerű földolgozása egy olyan vállalatban, mely mind a szerző, mind az olvasó részéről elejétől végig egységes szempontot és nagy előtanulmányokat követel, nem valósítható meg sikerrel.

Az irodalom története alatt tulajdonképen a szépirodalom fejlődésének történetét értjük. Mindazt, ami nem a fantázia terméke,

ami nem a gyönyörködtetés céljait szolgálja, ki kell rekesztenünk az irodalom történetéből. A líra, epika, dráma és próza elbeszélés méltatása mellett a vallásos és tudományos irodalom csak igen szűk korlátok között tárgyalható. Egyes korszakok szépirodalmának jellemzése közben elvégre ismertethetjük a legnevezetesebb s korukra hatást gyakorló tudományos szerzőket — a nyelvészet, történelem, filozófia, teológia, politika és társadalomtudományok legkitünőbb képviselőit — de inkább csak általános jellemzéssel a bevezető korrajzokban, semmint kimerítő részletezéssel.

Azonban nemcsak a tudományos megfontolás, hanem a gyakorlati szempontok is megkövetelik az irodalomtörténet anyagának ilyen korlátozását. Mindent felölelni egy ember nem képes, már pedig, hogy egy ember írja meg elejétől végig az irodalomtörténetet, az nemcsak technikai és formai okokból, hanem főleg az értékelés egységének szempontjából szükséges. Mihelyt többen társulnak ilyen munka megírására, az értékelés egysége megbomlik. Az egyik tudós mohó szeretettel mélyed korszakába s túlságos fontosságot tulajdonít a maga íróinak; a másik ellenben kérlelhetetlen szigorral és sajátos egyéni nézetek szemüvegén keresztül elemzi az övéit. Az ilyen többes-munkából feltűnő aránytalanságok és bántó eltorzulások nőnek ki: aránytalanságok a munka fölépítésében és eltorzulások az értékelés igazságában. Politikai történet még elfogadható, ha több tudós szövetkezik megírására, de az irodalomtörténet, mely nemcsak eseményeket csoportosít és tényeket állapít meg, csupán úgy válhat egységes és megbízható alkotássá, ha az esztétikai becslést egyazon ízlés végzi. Ellenkező esetben megtörténhet, hogy egyik munkatárs nagy lelkesedéssel ír Gyöngyösi Istvánról és Dugonics Andrásról, működésüknek széles teret juttat, munkáikat megnyerő melegséggel tárgyalja, szépségeket fedez föl bennük, hibáikat enyhén bírálja; s ugyanekkor a vállalat másik munkatársa aránylag szűk helyet szán Vörösmarty Mihálynak és Jókai Mórnak s pályájuk eredményeiről ridegen, munkáiról kicsinyeskedő kritikával szól.

Adattári közlések, értekezések, tanulmányok, életrajzok, kortörténeti és műfaj történeti munkák: mindezek téglák az összefoglaló nagy irodalomtörténet épületéhez. Nagyon rosszul teljesítené föladatát, aki megelégednék a korszakába tartozó szépirodalmi művek elolvasásával és értékelésével; multhatatlanul szükséges, hogy mielőtt ítéleteit véglegesen megszövegezi, áttanulmányozza a tárgyára vonatkozó irodalmat, tehát a jelentékenyebb adattári közléseket, értekezéseket, tanulmányokat, életrajzokat, kortörténeti és műfaj történeti munkákat is. Ez — tekintve a könyvészeti egybeállítások hiányosságát, a

folyóiratokban elhelyezett közlemények és önállóan megjelent kiadványok szétszórtságát, a nehéz könyvtári viszonyokat és igen sok irodalomtörténeti kérdésnek meglepő szakirodalmi gazdagságát — hosszantartó, fáradságos munka, de nélkülözhetetlen is, mert megóv attól, hogy figyelmünket fontos mozzanatok, helyes megállapítások és jól megoldott kérdések kikerüljék. A sok évtizedre visszanyúló előmunkálatok áttanulmányozása és eredményeiknek kellő értékesítése nélkül vajmi hiányos és felszínes volna minden nagyobb irodalomtörténet.

Az irodalomtörténet bizonyos szellemi fejlődés vizsgálata, írói emlékek alapján. Mivel megfelelő távlatból tekinti a mult szellemi fejlődését, jóval biztosabb talajon mozog, mint a napi kritika, mely mindig ki van téve a közellátásból eredő megtévedés veszedelmének. Főleg az értékelés tekintetében. Az értékelés igen nehéz és kényes feladat. Új írókkal és új munkákkal szemben még a gyakorlott kritikus is könnyen megtéved, annál inkább az olyan bíráló, akinek nincs meg a kellő tudományos iskolázottsága vagy akiben hiányzik az ízlés finomsága, a látás élessége és az ítélőképesség fegyelmezettsége.

A megnyugtató értékeléshez a tehetségen és tanulmányon kívül bizonyos történeti távlat is szükséges.

Történeti távlat nélkül nem lehet egészen megbízható az irodalomtörténeti ítélkezés. Ujabb írók és irányok ismerete teszi lehetővé, hogy egy megelőző korszak íróiról és irányáról megnyugtató véleményt mondhassunk. De a történeti távlat mellett fontos a személyes ismeretség hiánya is. Az író iránt érzett rokonszenv épen olyan téves útra vezetheti a könnyen lelkesülő bírálót, mint az ellenszenv, melyet egyes írói pályák és egyéniségek akaratlanul is kiváltanak az érzelmi elemek iránt fogékonyabb lélekből. Többé-kevésbé ezért megbízhatatlan minden kritika, mely a kortársakra vonatkozik: kortársaival szemben minden ember, még a legtárgyilagósb is, kisebb-nagyobb mértékben elfogult. Ezért nem érti meg az utókor, hogy egyes jelentéktelen írók miért jutottak be annak idején az irodalmi és tudományos társaságok tagjainak sorába; ezért kelt gyakran felháborodást egy-egy irodalmi vagy tudományos tagválasztás vagy jutalomdíj-odaitelés. Szó sincs róla, a hirlapírók irodalmi közvéleménye s a napisajtó kritikái összehasonlíthatatlanul igazságtalanabbak, de ugyancsak nem mondható teljesen elfogultatlannak a tudományos társaságok és folyóiratok kritikája sem. A történeti távlat hiánya és a személyes ismeretség hatása akaratlanul is megbillenti az irodalomtörténeti igazságosztás mérlegét

Ezért nem lehet irodalomtörténetet írni a legutóbbi évekről, ezért pártos többé-kevésbé minden kortárs-kritika, még ha a legpártatlanabbnak tűnik is fel.

Hasonlíthatatlanul előnyösebb a helyzet a régebbi évtizedek és évszázadok íróival szemben. A bírálót ilyenkor öntudatlanul sem befolyásolja vagy csak nagyon kevésbé érinti a konzervatív akadémiai felfogás, radikális irodalmi divat és személyi vonatkozás. Ámde még így sem lehet teljes biztossággal építeni az értékelés tökéletességére, nem is szólva arról, hogy mennyire egyéni ízlés dolga s mennyire a hagyományok hatása alatt áll minden esztétikai ítékezés.

Az ízlés folyton fejlődik. Egészen más az ízlése egy középiskolai ifjúnak és más azé, aki egyetemi tanulmányai végén áll. Azontúl is változik a hajlam, módosul a gondolkodás, fejlődik az ítélő tehetség. A fiatalos hevület ezért ragadja nem egyszer igazságtalan ítéletekre a pályája kezdetén álló irodalomtörténetírót vagy kritikust s közülük később sokan gondolnak vissza restelkedve tapasztalatlan fiatalságuk tévedéseire. Életkor, hajlam, műveltség s a tradíciók tisztelete egyaránt befolyásolják az ítékezést. A közfelfogás által szentesített tanítások sérthetetlen hagyományként szállnak nemzedékről-nemzedékre s csak ritkán találkoznak ellenmondással vagy jelentékenyen módosító észrevétellel. A tudósok rendje gondosan őrzi az öröklött tradíciókat s erős kritikával fogad minden olyan véleményt, mely ellentmond a hagyományos nézeteknek. Menthetetlen eljárás, ha valaki kellően megalapozott érvelés nélkül nekiront olyan megállapításoknak, melyek jeles bírálóktól származtak s melyeket későbbi korok ízlése is elfogadott: ismerve azonban a tudományos körök nagy tekintélytiszteletét, nem szabad revízió nélkül átvenni még a legáltalánosabban elfogadott tanításokat sem.

Az irodalomtörténetírás eszerint nem megteveszthetetlen. Ítéleteit az alapos képzettség hiánya, a bírálati tehetség fejletlensége, a multat kicsinylő radikalizmus és az ujitástól idegenkedő konzervativizmus egyaránt tévútra vezethetik. Mennyi kárt okoztak például irodalmunk egészséges fejlődésének azok a zszurnaliszták, akik — akár tájékozatlanságból, akár pajtáskodásból, akár az öregebb írók és tekintélyesebb tudósok iránt érzett gyűlöletből — sorra magasztalták a legsilányabb munkákat s a napisajtó közönségét irodalmi fércművek olvasására és érdemetlen írók dicsőítésére kapatták. És mennyire gátolták az ízlés helyes fejlődését azok az irodalomtörténetírók, akik szinte mesterséges eszközökkel iparkodtak szép-

ségeket belemagyarázni rég letűnt írók gyöngé munkáiba, sőt, a hagyományokhoz való szívós ragaszkodásuk következményekép, még a kihalt műfajok és elvirágzott stílusok életrekelését is feladatukul tűzték ki.

A műfajok és stílusok épen úgy alá vannak vetve az elavulásnak, mint az eszközök, szerszámok, gépek. Műfajok keletkeznek, műfajok vesznek ki; stílusok támadnak, stílusok pusztulnak el. Valamikor a hexameteres eposz volt az irodalmi alkotások királya, ma már senki sem ír és senki sem olvas hexameteres eposzokat. Ez a műfaj és ez a stílus — úgy mint sok más — kiszorult az irodalmi forgalomból. Az olyan fajta szerelmes regények sem tudnák ma már senki érdeklődését lekötni, aminőkben a XVII. század francia olvasóközönsége gyönyörködött. Volt idő, mikor még nem ismerték a regényt. Később megkezdődött e műfaj kicsirázása, majd nagyra nőtt és dúsan lombosodott, de fejlődése még most sincs befejezve. A regényfejlődés régibb változatai iránt manapság csak a mult kutatói érdeklődnek, míg a nagyközönség — az élő irodalom tulajdonképeni fenntartója — képtelen élvezetet találni az ósdi szellemi termékekben. Akad egy-egy nagy alkotás, mely túléli az idők forgandóságát s örökzöld szigetként emelkedik ki az elfeledett nevek tengeréből. De ez csak kivétel. Az élet számára egész korszakok irodalma vész el nyomtalanul és mindörökre: csak a szellemi termékek archeológusai, az irodalomtörténetírók olvasgatják a holt irodalom alkotásait.

Az irodalmi alkotásoknak esztétikai értékét és történeti jelentőségét egyaránt tekintetbe kell venni. Ha az írói pályák és irodalmi művek esztétikai értékét egybevetjük az íróknak és műveiknek fejlődéstörténeti jelentőségével, e kettős mérlegelés és viszonyítás kapcsán három írói csoportot különböztetünk meg.

Az első csoport azoké az íróké, akik korukra jelentékeny hatást tettek s esztétikai szempontból is értékes munkákat írtak. Egy-egy nagy író egészen új vonásokat visz a kor irodalmi képébe, munkásságával rendszerint az utánpótlók és követők egész seregét vonja maga után. De nemcsak a legnagyobbak tartoznak ide. Tehetséges kisebb írók nélkülözhetetlen kiegészítői annak az irodalmi korszaknak, melynek fővonásait a vezető nagy szellemek szabják meg.

Ritka eset, hogy egy igazán jeles munka semmi figyelmet se keltsen. De amint előfordul, hogy csekélybecsű könyvek nagy hatást tesznek, úgy ennek ellenkezője sem meglepő. Az irodalomnak mindenestre nagy kára, hogy egy-egy kitűnő alkotás szépségeire csak idők multán lesznek figyelmessé. Ilyenkor az irodalom fejlődésére

már alig hat az ujonnan felfedezett mű, mely így mintegy ki is esik a fejlődési folyamat összefüggő láncolatából. Az irodalmi alkotásnak hatnia és fejlesztenie kell s ennek hiánya lényegesen befolyásolja az illető mű történeti jelentőségét: esztétikai értéke alig módosul ugyan, de fejlődéstörténeti fontossága csökken.

A költői remekművek méltatása legszebb, de egyben legnehezebb feladata is az irodalomtörténetírásnak. Az iskolai nevelés, az elődöktől örökölt hagyományos tanítások, a kritikai tekintélyek által megállapított értékelések eleve irányítják az egyéni felfogást s nehezé teszik az önálló ítélkezést. Csak igen erős ítélőképesség tudja magát függetleníteni a közfelfogástól. Viszont hiba, sőt tudománytalanság volna azt hinni, hogy mindeu régi ítélet módosításra szorul s hogy az új utakon haladó irodalomtörténetírónak legelső feladata, hogy más értékeléseket adjon, mint elődei.

A második írói csoport a divatos írók csoportja. Ide azok tartoznak, akik a maguk korában tekintélyes vagy legalább is szívesen olvasott írók voltak, de munkásságuk esztétikai szempontból csekély értékű. Az írói siker távolról sem kritériuma az irodalmi értéknek. Gyakori az eset, hogy divatos írók selejtes vagy középszerű munkákkal aratnak sikereket. A közönség, sőt nem egyszer a komoly kritika is magasztal olyan írókat, akiknek műveiről a későbbi értékelés hidegen vagy éppen kicsinylőleg nyilatkozik. Elmúlik az irodalmi divat, szétfoszlik a népszerű író megbecsülése. Az új nemzedék nem érti meg, mi volt az oka a letűnt nagyság sikereinek, miért olvasták annyian a rég megunt köteteket, hogyan tudtak lelkesedni olyan művekért, melyeknek csekély értéke nyilvánvaló.

Az irodalomtörténetírásnak mindenesetre kötelessége foglalkozni a divatos írókkal is, főleg azokkal, akik korukra erősen hatottak, akikről kortársaik föltűnően jó véleménnyel voltak, vagy akiknek munkáiban tényleg van valami érték. Történeti és esztétikai szempontból egyaránt jelentős probléma, hogy miért tetszett egyik-másik költői mű, mi volt az oka a nagyközönség lelkesedésének vagy az akadémiai kritika elismerésének, s van-e igazán valami jelesség az illető író munkáiban. Ennek az írói csoportnak mellőzésével egyes irodalmi korszakok képe s a közizlés állapota nehezen volna jellemezhető.

Végül van az íróknak egy harmadik csoportja. Ide azok sorozhatók, akiknek munkássága semmi nyomot sem hagyott koruk irodalmán s akiknek művei valóban hijával vannak minden valamirevaló esztétikai értéknek. Ez a legnagyobb csoport. Az évi irodalmi termésnek legalább kilencven százaléka ide sorolható. Százá-

val jelennek meg minden évben a legkülönbözőbb versgyűjtemények, novellakötetek, regények, szindarabok; az akadémiai és egyéb pályázatokra garmadával érkeznek be a kéziratok; a szerkesztőségek túl vannak halmozva a különböző tehetségű munkatársak dolgozataival; s mégis mennyire elenyésző az igazán értékes irodalmi anyag. Bizonyos, hogy régtől fogva nem elégszünk meg azzal, ha valaki takaros verseket ír vagy elfogadható novellákat készít, hanem megköveteljük, hogy a neve dicsőségéért küzdő író újat adjon és különbet, mint az átlag. Ezren és ezren küzdenek költői babérok elnyeréséért, de csak keveseknek jut maradandóbb siker osztályrészül. Minden évben seregestül húzódnak vissza a névtelenség homályába az elkedvtelenedett becsvágyó írók, akik hasztalan törekedtek a Parnassus felé. Egyik-másik évekig dolgozott, s olykor mintha már bejutott volna az ismertebb nevű írók sorába, mig végül eltűnik anélkül, hogy távozását bárki észrevenné.

A nagyobb írói lexikonok és a bibliografiai kiadványok mindegyikére ezeket az írókat is számba veszik, de az irodalomtörténetírásnak alig van valami köze hozzájuk.

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA JEGYZŐKÖNYVEI.

Az I. osztály negyedik felolvasó-ülése.

1917. évi november hó 9-én.

Jelen vannak: Székely István osztályelnök elnöklete alatt Giesswein Sándor eln., Hanauer Á. István, Kmoskó Mihály, Mihályfi Ákos, Pataky Arnold, Zubriczky Aladár r. tagok. — Más osztályokból: Dóry Ferenc o. t., Erdősi Károly, Lukács József, Novák Lajos, Reiner János ft., Vargha Damján o. t. r. tagok. Jegyző: Schütz Antal osztálytitkár.

1. Pataky Arnold r. tag felolvassa «A bibliai Jeruzsálem az ásatások megvilágításában. II. Rész. Az ásatások története» című székfoglaló értekezését.

2. Schütz Antal osztálytitkár bemutatja Való Simon r. tagnak «Jézus Szive ájtatosságának hittani alapja, keletkezése és kihatásai» című értekezését.

A II. osztály harmadik felolvasó-ülése.

1917. évi november hó 23-án.

Jelen vannak: Concha Győző osztályelnök elnöklete alatt br. Forster Gyula t., Hanuy Ferenc, Iványi Béla, Lukács József, Reiner János ft. r. tagok. — Az I. osztályból: Giesswein Sándor eln. r. tag. Jegyző: Dóry Ferenc osztálytitkár.

Iványi Béla r. tag felolvassa «A győri székeskáptalan régi számadáskönyvei» című székfoglaló értekezését.

Giesswein Sándor elnök a győri székeskáptalan nevében köszönetet mond a felolvasónak és kijelenti, hogy a káptalan az idők jobbrafordultával nem fog elzárkózni attól, hogy ezen értékes történelmi emlékek kiadassanak.

A III. osztály negyedik felolvasó-ülése.

1917. évi december hó 7-én.

Jelen vannak: Négyesy László osztályelnök elnöklete alatt Bartha József, Divald Kornél, Hellebrandt Árpád, Körösi Albin, Pintér Jenő r. tagok. — Más osztályokból: Angyal Pál, Giesswein Sándor eln., Mihályfi Ákos, Reiner János ft. r. tagok. Jegyző: Vargha Damján osztálytitkár.

1. Bartha József r. tag előadja tanulmányát: «Tompá Mihály emlékezete. Születésének százados évfordulóján».

2. Pintér Jenő r. tag felolvassa «Élszrevételek az irodalomtörténet elméletéhez és gyakorlatához» című székfoglaló értekezését.

A IV. osztálynak 1917. évi december hó 14-re megállapított felolvasó-ülése közbejött akadály miatt elmaradt.

Ötödik együttes-ülés.

1917. évi december hó 21-én.

Jelen vannak: Giesswein Sándor elnöklete alatt Concha Győző o. e., Entz Géza t., Bán Aladár, Dóry Ferenc o. t., Erdősi Károly, Fieber Henrik, Gulyás Pál, Hám Antal, Hanauer Á. István, Hanuy Ferenc, Jehlicska Ferenc, Kiss Albin, Kiss János, Kmoskó Mihály, Körösi Albin, Kövesligethy Rado o. e., Lukács József, Mihályfi Ákos, Négyesy László o. e., Novák Lajos, Pataky Arnold, Perényi József, Pintér Jenő, Plósz Béla, Rybár István, Schütz Antal o. t., Suták József, Szabó Zoltán, Székely István o. e., Sziklay János, Trikál József, Vargha Damján o. t., Vörös Cyrill, Wolkenberg Alajos, Zubriczky Aladár r. tagok. Jegyző: Reiner János főtítkár.

1. Mihályfi Ákos r. tag felolvassa emlékbeszédét Dudek János r. tag, az I. osztály volt elnöke felett. — A Szent István Akadémia emlékbeszédeinek sorozatában fog megjelenni.

2. Főtitkár mély részvétellel jelenti be a Szent István Akadémia két tagjának halálát.

a) Némethy Lajos r. tag meghalt folyó 1917. évi október hó 8-án. Az elnökség magánúton, későn értesült tagtársunk haláláról s ezért nem gondoskodhatott a temetésen a Szent István Akadémia képviseltetéséről s részvételének kifejezéséről. A II. osztály november 23-án tartott zárt üléséből Kollányi Ferenc r. tagot kérte föl emlékbeszéd tartására. — Az együttes-ülés a bejelentést tudomásul veszi s főtitkár előterjesztésére Némethy Lajos r. tag emlékét jelen ülés jegyzőkönyvében megörökíti.

b) Sebők Imre r. tag meghalt folyó 1917. évi december hó 5-én. Az elnökség az elhunyt tagtárs sírjára koszorút tett s felkérésére Bán Aladár r. tag a Szent István Akadémia nevében a ravatalnál búcsubeszédet mondott. — Az együttes-ülés a tett intézkedéseket helyesléssel veszi tudomásul s főtitkár előterjesztésére Sebők Imre r. tag emlékét jelen ülés jegyzőkönyvében megörökíti, az elhunyt anyjához részvéti-iratot intéz s megkéri a IV. osztályt, hogy emlékbeszéd megtartásáról gondoskodjék.

3. Az üresedésben levő tagsági helyekről az elnök az Ügyrend 26. §-a értelmében megküldötte a tagtársaknak az értesítést; az üresedésben levő helyek változtak annyiban, hogy a II. osztályban kőt, a IV. osztályban hét hely lesz betölthető. — Tudomásul szolgál.

4. Főtitkár bemutatja az 1918-ik évi ülések rendjének tervezetét. Schütz Antal osztálytitkártól javasolt változtatással — Elfogadtatik.

5. A Giesswein Sándor-alapítványból jutalmazandó mű jutalomösszege főtitkár előterjesztésére az alapítvány szabályzatának 3. pontja szerint — 2000 koronában állapítatik meg.

6. A Codex juris canonici-t ismertető, a Fraknoi-alapítványból jutalmazandó munkára vonatkozó pályázat tárgyában a II. osztály javaslata főtitkár módosításával — Elfogadtatik.

7. Pompéry Aurél egyetemi könyvtártsízt benyújtja «A katolicizmus és protestantizmus Magyarországon 1521—1604» című munkáját s kéri annak kiadását. Ezzel kapcsolatban főtitkár bemutatja Fraknoi Vilmos t. tagnak, a Szent István Akadémia nagy jótevőjének levelét, amelyben kijelenti, hogy kész, mihelyt a háborúnak közel álló befejezése után a nyomdai munka és a papír ára csökkenni fog, a nyomtatás költségeinek fedezéséről gondoskodni, ha a Szent István Akadémia a munkát, szakszerű bírálat után méltónak fogja találni, hogy kiadványai sorába fölvegye. — Az együttes-ülés a benyújtott mű bírálatára Lukács József és Sörös Pongrác r. tagokat kéri föl.

8. Raisits Emil megküldi A magyar eb. Budapest 1916. című könyvét. — Köszönettel fogadtatik.

9. Elnök jelen ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére fölkéri Pintér Jenő és Zubriczky Aladár r. tagokat.

HALÁLOZÁSOK.

Némethy Lajos r. tag meghalt Nyitrabajnán, 1917. évi október hó 8-án.

Sebők Imre r. tag meghalt Budapesten, 1917. évi december hó 5-én.

Ravatalánál Bán Aladár r. tag a következő búcsubeszédet mondotta:

Gyászoló gyülekezet!

Nekem jutott a szomorú feladat, hogy a Szent István Akadémia nevében utolsó Istenhozzádót mondjak korán elköltözött kedves tagtársunknak s ravatalára helyezzem kegyeletünk virágait. Az elhunyt nemes egyénisége tisztelettel és szeretettel töltötte be mindnyájunk szívét, kiknek alkalmunk volt őt közelebből megismerni mint papot, tanárt és író. Mindhárom minőségében a közért lelkesedő, áldozatrakész embert s mélyen hívő keresztényt találtunk benne. De e három magas-tos hivatás sem elégítette ki az ő izzó fajszeretettől égő szívét. Oda szólította őt buz-

galma és nemes emberszeretete a halál mezejére, hol ezrek és százezrek áldozák életüket hazánkért és nemzetünkért; ott vigasztalta, gyógyította és erősítette a vérforgetegében forgó hősöket — az igazi lelkesz gyöngédségével ölelve magához minden szenvedőt, aki mellé odahívta őt az isteni gondviselés.

Sebők Imre jelleme, egyénisége és rövid, de bőven gyümölcsöző pályája a legsebbebb összhangba olvad gyászoló tekintetünk előtt. Ő valóban az Úr kertésze volt, ki egyenlő szeretettel bánt a gondjaira utalt lelkekkel. Előtte nem volt különbség ember és ember között. Demokrata volt a szónak bibliai értelmében. S jellemének ez az alaptulajdonsága szabta meg irodalmi működésének irányát, mely legmaradandóbb értékű termékeiben a néprajz felé hajolt. Négy évvel ezelőtt tett ázsiai útjában finom intuícióval mélyedt bele a magyarral faji kapcsolatban álló népek ősi hagyományaiba s e téren még sok értékes munkát várhattunk tőle, mint ezt egy nagyobb, kéziratban levő dolgozata bizonyítja, melyet székfoglalóul küldött be a Szent István Akadémiához. S most mind e remény porba omlott. Sajgó szívvel állunk koporsódnál kedves Imrénk; most, midőn annyi ifjú élet pusztulását siratjuk, kétszeres súllyal nehezedik lelkünkre a te korai veszted. S e fájdalomunkat csupán az a tudat enyhíti, hogy azon fenkölt eszmék, melyekért éltedet áldozád, tovább fognak élni tanítványaid és olvasóid lelkében s az ő emlékezésük világa örök mécsként fog lobogni sírhalmod felett.

Isten veled, kedves barátunk, fogadjon be az üdvösség fénye s tekints le onnan boldogan reánk, kik haló porodban is szeretünk téged. Nyugodjál békében!...

PÁLYÁZATOK.

I.

A Szent István Akadémia az új *Codex Iuris Canonici* ismertetését tartalmazó, a művelt nagyközönség igényeinek megfelelő, a *Fraknoi-alapítványból* jutalmazandó, 35—40 nyomtatott ív terjedelmű munka megírására nyílt pályázatot hirdet.

A munkának a Codex rendszeréhez alkalmazkodva, a történelmi előzmények főbb vonásokban való ismertetése mellett tiszta képet kell nyújtania a Codexben foglalt intézmények és szabályozások teljes tartalmáról, megvilágítva a Codexnek az egyház és állam közti viszonyra nézve elfoglalt álláspontját.

Megjelenési határidő 1920. december 31-ike.

A munka tiszteletdíja, mely csak akkor adatik ki, ha a Szent István Akadémia bíráló-bizottsága a teljesen kész munkát megfelelőnek ítéli s a kiadásra elfogadja, 4000 korona.

A pályázaton résztvenni óhajtok a munka tüzetes tervezetét és egy teljesen kidolgozott fejezetét 1918. augusztus 31-ig a Szent István Akadémia főtktkári hivatalánál (Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28.) nyujtsák be. A Szent István Akadémia a pályázati tervek megbirálása után fog a munka megírására megbízást adni.

II.

A Szent István Akadémia a *Giesswein Sándor-alapítványból* 2000 korona összeget tűz ki, az 1918—1922-ig terjedő öt év alatt megjelenő, a társadalmi tudományok körébe vágó oly dolgozatok utólagos jutalmazására, amelyek a szociális problémák és reformok valamelyikét konstruktív irányban fejtegetik. Első sorban oly munkák jönnek figyelembe, amelyek a nemzetközi megértést előbbreviszik, a nemzetközi jogot fejlesztik s így a tartós béke lehetőségét előmozdítják. A Szent István Akadémia felhívja azokat, akik a jutalomra igényt tartanak, hogy a (Szent István Akadémia Értesítőjének 1917. évi 3. számában 179 s köv. lapokon közölt alapítvány-szabályzatban foglalt) feltételeknek megfelelő dolgozataikat a főtktkári hivatalhoz küldjék be; azonban a be nem küldött s be nem jelentett minden tudományos dolgozat figyelembe jöhet, amelyről a bíráló-bizottságnak tudomása van.

A Szent István Akadémia megállapított ülései 1918-ban.

Január.

18-án I. (Hittudomány-, bölcséleti) osztály ülése.

25-én II. (Történelem-, jog- és társadalomtudományok) osztályának ülése.

Február.

8-án III. (Nyelv- és széptudományi) osztály ülése.

15-én IV. (Mennyiségtan-, természettudományi) osztály ülése.

23-án együttes-ülés, *egyszersmind az osztályok tagjelölő ülése és tagválasztó együttes-ülés.*

Március.

1-én I. osztály ülése.

15-én II. osztály ülése.

Április.

5-én III. osztály ülése.

12-én IV. osztály ülése.

21-én *rendes évi ünnepi ülés.*

26-án együttes-ülés.

Május.

3-án I. osztály ülése.

17-én II. osztály ülése.

Szünet után:

Október.

4-én III. osztály ülése.

18-án IV. osztály ülése.

25-én együttes-ülés.

November.

8-án I. osztály ülése.

22-én II. osztály ülése.

December.

6-án III. osztály ülése.

13-án IV. osztály ülése.

20-án együttes-ülés.

A Szent István Akadémia kiadásában megjelent:

A Szent István Akadémia Értesítője 1916. évi 1., 2. sz.; 1917. évi 1., 2., 3. s 4. szám.

A hittudomány-, bölcséleti osztály felolvasásaiból: Szent János Apokalipsisa és a világtörténet. Székely István osztályelnöktől — K 2.50.

A mennyiségtan-, természettudományi osztály felolvasásaiból: Konstans görbületes felületek a Bolyai-féle geometriában. Vörös Cyrill r. tagtól — — — — — K 2.—

Sajtó alatt:

A történelem-, jog- és társadalomtudományok osztályának felolvasásaiból: A győri székeskáptalan régi számadáskönyvei. Iványi Béla r. tagtól.

A Szent István Akadémia Emlékbeszédei: Emlékbeszéd Dudek János felett. Mihályfi Ákos r. tagtól.

A Szent-István-Társulat megszünt Tudományos és Irodalmi Osztályának még kapható kiadványai:

- Császár Mihály.** A magyar művelődés a XV. században. Az Antonii Bonfini Rerum Hungaricarum Decadesének alapján. 1902. K 5.—
- Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából.** Bpest. I. köt. 1520–1529. Szerkesztették: *Bunyitay V., Rapaics R., Karácsonyi J.* 1902. " 20.—
- II. kötet 1530–1534 és három függelék. U. a. 1904. " 20.—
- III. kötet 1534–1541 U. a. 1906. " 20.—
- IV. kötet 1542–1547. Szerkesztették: *Karácsonyi J., Kollányi F.* 1909. " 20.—
- V. kötet 1548–1551. Szerkesztették: *Karácsonyi J., Kollányi F., Lukács J.* 1912. " 20.—
- Fraknói Vilmos.** Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel. Budapest. I. kötet. A magyar királyság megalapításától a konstanci zsinatig. 1901. " 7.—
- II. kötet. A konstanci zsinattól a mohácsi vészig. 1902. " 8.—
- III. kötet. A mohácsi vésztől Magyarországnak a török járom alól felszabadításaig. 1903. " 9.—
- Immaculata.** Emlékkönyv. Bpest. 1904. " —60
- Kandra Kabos.** A varadi regestrum. Bpest. 1898. " 8.—
- Kollányi Ferenc.** A magyar kath. főpapság végrendelkezési jogának története. Bpest. 1896. " 6.—
- Mihályfi Ákos.** A papnevelés története és elmélete. Bpest. 1896. I. kötet. A papnevelés története. " 5.—
- II. kötet. A papnevelés elmélete. — " 5.—
- Torquato Tasso.** A megszabadított Jeruzsálem. Fordította: *Jánosi Gusztáv.* II. változatlan kiadás. Bpest. II. kötet. " 6.80
- Török-magyar oklevéltár 1533–1789.** Gyűjtötte s magyarra fordította néhai *Karácson Imre.* Szerkesztették: *Thallóczy Lajos, Krcsmarik János, Szekfü Gyula* Bpest. 1914. " 8.—
- Velics László S. J.** Vázlatok a magyar jezsuiták multjából. Bpest. I. füzet. (1560–1610.) 1912. " 2.—
- II. füzet. (1610–1690) 1913. " 1.50
- III. füzet. (1690–1773.) 1914. " 1.50
- Závadoszky Levente.** A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék. A törvények szövege.) Bpest. 1904. " 5.—